

รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์

เรื่อง

วิเคราะห์เปรียบเทียบระหว่างกฎหมายมังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหย่วน
และกฎหมายมังรายศาสตร์ฉบับวัดเส้าไห้

Analysis and comparison between Mangrai Law version of
Wat Ban Yuan and version of Wat Sao Hai

โดย

รศ.ดร.วันชัย พลเมืองดี
นาย ศรศักดิ์ อินทะกันท์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตพะเยา

พ.ศ. ๒๕๖๔

ได้รับทุนอุดหนุนจาก มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตพะเยา

รายงานการวิจัย

เรื่อง

วิเคราะห์เปรียบเทียบกฎหมายมังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหย่วน
และกฎหมายมังรายศาสตร์ฉบับวัดเส้าไห้

Analysis and comparison between Mangrai Law version of
Wat Ban Yuan and version of Wat Sao Hai

โดย

รศ.ดร.วันชัย พลเมืองดี

นาย ศรศักดิ์ อินทะกันท์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตพะเยา

พ.ศ. ๒๕๖๔

ได้รับทุนอุดหนุนจาก มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Research Report

Analysis and comparison between Mangrai Law version of Wat Ban Yuan and version of Wat Sao Hai

By

Assoc. Dr. Wanchai Ponlamaungdee

Mr. Sorsak Inthakan

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Phayao Campus

B.E. 2564

Research Project Funded by Mahachulalongkornrajavidyalaya University

(copyright Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยเรื่องนี้สำเร็จบริบูรณ์ด้วยดี เพราะได้รับความอนุเคราะห์จากผู้อำนวยการสำนักวิชาการ และคณะกรรมการวิจัยของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตพะเยา และผู้ทรงคุณวุฒิที่ได้แนะนำแก้ไขเพิ่มเติมในการศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นอย่างดี

ขออนุโมทนาขอบพระคุณผู้บริหารคณาจารย์ฝ่ายบรรพชิตและฆราวาสทุกท่านที่ได้ให้กำลังใจและช่วยเหลือแนะนำให้กำลังใจด้วยดีเสมอมา

ประโยชน์ใดๆ อันเกิดจากอันิสสแห่งงานวิจัยเล่มนี้ไม่ว่าจะมากหรือน้อย ขอประโยชน์ทั้งหลายจงเป็นประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนา อุทิศถวายน้อมให้แก่ดวงวิญญาณเป็นกุศลเจตนาให้บิดามารดา ครูบาอาจารย์ ผู้ประสพวิชาให้แก่ข้าพเจ้า จงได้รับกุศล ขอน้อบกราบขอบพระคุณ พระเดชพระคุณ พระเทพญาณเวที(ศรีมูล มุลสิริมหาเถร) ที่เมตตาให้กำลังใจ ขอทุกท่านจงเจริญอกงามในธรรม แม้เกิดในภพภูมิใดขออย่าได้เกิดร่วมกับมาร และคนพาลเทอญ

รองศาสตราจารย์ ดร. วันชัย พลเมืองดี

๓๐ กันยายน ๒๕๖๔

- ชื่อรายงานวิจัย** : วิเคราะห์เปรียบเทียบกฎหมายมังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหย่วนและกฎหมายมังรายศาสตร์ฉบับวัดเส้าไห้
- ผู้วิจัย** : รองศาสตราจารย์ ดร.วันชัย พลเมืองดี, นายศรศักดิ์ อินทะกันท์
- ส่วนงาน** : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตพะเยา
- ปีงบประมาณ** : ๒๕๖๔
- ทุนอุดหนุนการวิจัย** : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตพะเยา

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่อง วิเคราะห์เปรียบเทียบกฎหมายมังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหย่วนและกฎหมายมังรายศาสตร์ฉบับวัดเส้าไห้ มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาถอดรวมกฎหมายมังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหย่วนและฉบับวัดเส้าไห้ ๒) เพื่อศึกษาเนื้อหากฎหมายมังรายศาสตร์วัดบ้านหย่วนและวัดเส้าไห้ ๓) เพื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบความเหมือนและแตกต่างกันระหว่างกฎหมายมังรายศาสตร์ฉบับวัดบ้านหย่วนและวัดเส้าไห้ มีผลการศึกษา ดังนี้

เอกสารใบลานวัดบ้านหย่วนมี ๑๗๘ หน้าใบลาน เขียนขึ้นโดย เจ้าน้อยนามวงสา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๓ ประกอบด้วยเนื้อหา ๑๖๗ เรื่อง กฎหมายมังรายศาสตร์ฉบับวัดเส้าไห้ เป็นภาษาไทยที่ได้รับการปริวรรตเรียบร้อยตีพิมพ์เป็นภาษาไทยกลาง เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๑ โดยใช้ต้นฉบับเป็นเอกสารโบราณภาษาไทยล้านนา เขียนโดย หนานถาวร มี ๑๒๘ หน้ากระดาษ มีเนื้อหา ๒๗ เรื่อง

ผลจากการวิเคราะห์เปรียบเทียบเนื้อหาทั้งสองฉบับ พบว่า เป็นลักษณะกฎหมายของพญามังรายที่ใช้ในการบัญญัติกฎหมายเพื่อใช้ในการปกครองบ้านเมืองนับแต่ยุคสมัยพระพญามังรายกษัตริย์แห่งล้านนา ไม่ได้มีการจัดหมวดหมู่ ลักษณะประเภท บรรพแห่งกฎหมาย แต่ได้จัดการเป็นเรื่องๆ ไป ส่วนองค์ประกอบเนื้อหาหลัก ได้แก่ คำขึ้นต้น ฉบับวัดบ้านหย่วนไม่ปรากฏ ฉบับวัดเส้าไห้มีคำขึ้นต้น ส่วนของเนื้อหา ได้จัดเป็นเรื่องๆ ฉบับวัดบ้านหย่วน มีทั้งหมด ๑๖๗ เรื่อง ฉบับวัดเส้าไห้ มี ๒๗ เรื่อง และเนื้อหาฉบับวัดบ้านหย่วนพบว่า มีการนำเอาเรื่องราวทางพุทธประวัติ ชาดกทั้งนอกในนิบาต มาเป็นอุทาหรณ์ เทียบเคียง และยังพบว่า มีการนำภาษาบาลีมาแต่ง มากกว่า ฉบับวัดเส้าไห้ นอกจากนั้นยังพบว่า มังรายศาสตร์ฉบับวัดบ้านหย่วนและฉบับวัดเส้าไห้ ได้กล่าวถึงคุณสมบัติผู้พิพากษา ผู้เป็น โจทก์ จำเลย วิธีพิจารณาความ และการตัดสินลงโทษ เช่น ประหาร สักหมึกหน้าผาก การสืบสวนไต่สวน ทรมาน การมัดเชียนตี ขับออกเมือง เป็นต้น

Thesis Title : Analysis and comparison between Mangrai Law version of Wat Ban Yuan and version of Wat Sao Hai

Researcher : Assoc. Dr. Wanchai Ponlamaungdee,
Mr. Mr. Sorsak Inthakan

Section : Mahachulalongkornrajavidyalaya Phayao Campus.

Year : 2021

Research Grant : Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

Abstract

This research is about analysis and comparing the law of Mangrai period between Wat Ban Yuan version and Wat Sao Hai version. There are three purposes which are 1) to study and paraphrase the law of Mangrai period in Wat Ban Yuan version and Wat Sao Hai version, 2) to study content of the law of Mangrai period in Wat Ban Yuan version and Wat Sao Hai version, and 3) to analyze and compare similarity and difference between the law in Wat Ban Yuan version and Wat Sao Hai version.

Result of the study shows that manuscript of Wat Ban Yuan version have 178 pages that is contained with 167 content written by Noi Namwongsa in 2433. In contrast, the law of Wat Sao Hai version, that have 128 pages contained with 27 content, had been already transliterated from Lanna Thai language to formal Thai language in 2541 by Nan Thawon.

The analysis and comparing of the two versions show that the characteristic of law is legislated to rule country since Mangrai be king of Lanna or Mangrai period. There is no category or livres however the content is separated into parts. Main elements of content included

foreword which is not appear in Wat Ban Yuan version but appear in Wat Sao Hai version. In part of content, each content is separated into parts in both versions. There are 167 content of Wat Ban Yuan version and 27 content of Wat Sao Hai version. Story of Biography of Lord Buddha and Jataka that appeared and not appeared in Tripitaka is applied in Wat Ban Yuan version for being comparing example. Besides, Pali language is more written on the law of Wat Ban Yuan version than Wat Sao Hai version. Moreover, the study shows that the law of Wat Ban Yuan version and Wat Sao Hai version is about quality of judge, plaintiff, defendant, procedure code, and judgement of punishment such as execute, forehead tattoo, investigation, torture, binding and flogging, exile, and etc.

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ค
สารบัญ	ง
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญ	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ คำถามการวิจัย	๔
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๔
๑.๕ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๖ ประโยชน์ที่ได้รับ	๕
บทที่ ๒ แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	
๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับวรรณกรรมลายลักษณ์ภาษาไทยล้านนา	๖
๒.๑.๑ ประเภทวรรณกรรมลายลักษณ์ภาษาไทยล้านนา	๖
๒.๑.๒ ลักษณะการบันทึกวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในล้านนา	๘
๒.๑.๓ ลักษณะตัวอักษรที่ใช้ในการจารึก	๙
๒.๒ แนวคิดเกี่ยวกับกฎหมายล้านนาโบราณ	๑๓
๒.๒.๑ ที่มาของกฎหมายล้านนาโบราณ	๑๓
๒.๒.๒ อิทธิพลพระพุทธศาสนาต่อกฎหมายโบราณล้านนา	๑๔
๒.๒.๓ ลักษณะทั่วไปของกฎหมายล้านนาโบราณ	๑๘

สารบัญ(ต่อ)

เรื่อง	หน้า
๒.๓ แนวคิดเกี่ยวกับกฎหมายมั่งรายศาสตร์	๑๙
๒.๔ แนวคิดเกี่ยวกับการปริวรรตอักษรไทยล้านนา	๓๐
๒.๔.๑ การปริวรรต	๓๐
๒.๔.๒ การเทียบอักษรไทยกลางและไทยล้านนา	๓๙
๒.๕ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔๗
บทที่ ๓ วิธีการดำเนินการวิจัย	
๓.๑ รูปแบบการวิจัย	๖๓
๓.๒ เอกสารในการศึกษาวิจัย	๖๔
๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	๖๔
๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูลและปฏิบัติการศึกษาวิจัย	๖๔
๓.๕ การนำเสนอผลการศึกษาวิจัย	๖๕
บทที่ ๔ ผลการศึกษา	
๔.๑ คำขึ้นต้น	๖๘
๔.๒ ส่วนเนื้อหา	๖๙
๔.๒.๑ กฎหมายอาญาหลวง	๖๙
๔.๒.๒ วิธีพิจารณาความตามธรรมศาสตร์	๗๐
๔.๒.๓ ลักษณะกฎหมายอาญา	๘๓
๔.๒.๔ ลักษณะกฎหมายแพ่งและพาณิชย์	๙๓
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๐๓
๕.๑.๑ กฎหมายมั่งรายศาสตร์ฉบับวัดบ้านหย่วน	๑๐๓

สารบัญ(ต่อ)

เรื่อง	หน้า
๕.๑.๒ การปริวรรตและถอดความมังรายศาสตร์ฉบับวัดบ้านหย่วน	๑๐๕
๕.๑.๓ วิเคราะห์เปรียบเทียบมังรายศาสตร์ฉบับวัดบ้านหย่วนกับวัดเส้าไห้	๑๑๑
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๑๕
บรรณานุกรม	๑๑๗
ภาคผนวก	๑๒๓
ประวัติผู้วิจัย	๒๑๘

*****

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในปี พ.ศ. ๒๕๖๐ สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ โดยกลุ่มงานล้านนาคดีได้เก็บข้อมูลเอกสารโบราณล้านนา จารึกล้านนา และข้อมูลทางด้านคติชนวิทยาจากวัดต่างๆ ในจังหวัดพะเยา ร่วมกับ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตพะเยา โดยได้มีการสำรวจ สืบค้น อนุรักษ์ ลงทะเบียน ทำดัชนีการสืบค้น จัดหมวดหมู่ทุกเรื่องที่ค้นพบ และถ่ายสำเนาดีจิตลเอกสารโบราณสำคัญ เรื่องใหม่ที่ไม่ซ้ำกับเรื่องเดิมที่มีข้อมูลแล้วจัดเก็บรักษาอย่างเป็นระบบตามหลักวิชาการ ซึ่งผลจากการศึกษาเรื่อง “การสืบค้นและอนุรักษ์เอกสารคัมภีร์โบราณ ของวัดในจังหวัดพะเยา และการสร้างแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่น”^๑ ซึ่งบรรลุวัตถุประสงค์ ๓ ประการ ดังนี้ ๑. การสำรวจ สืบค้น ลงทะเบียน ทำดัชนีการสืบค้น จัดทำหมวดหมู่วัดต่างๆ ในจังหวัดพะเยา ได้แก่ วัดในอำเภอเมือง อำเภอเชียงคำ อำเภอดอกคำใต้ อำเภอภูกามยาว อำเภอปง อำเภอจุน อำเภอแม่ใจ อำเภอเชียงม่วน เป็นต้น รวบรวมเอกสารได้ ๗,๑๔๒ ผูก และพับสา จำนวน ๒๑๕ เล่ม ๒. ด้านการสร้างแหล่งเรียนรู้ คือได้มีการถอดองค์ความรู้จากการปริวรรตมาจำนวน ๓ เรื่อง ได้แก่ ๑) ตำนานสร้างพระเจ้า ๑๖๖๖ เชียงม่วน ๒) ธรรมตำนานพระเจ้า นั่งดิน ๑๖๖๖ ล้า และ ๓) เมื่อช่างล้านนา(เขมรซีฉบับโบราณ) และ วัตถุประสงค์ข้อที่ ๓ ได้ทำกิจกรรมสัมมนาทางวิชาการสร้างเครือข่ายเรียนรู้ ได้จัดประชุมสัมมนา หัวข้อ “ การอนุรักษ์และสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นเมืองพะเยา ” ซึ่งกิจกรรมตามวัตถุประสงค์ของ งานวิจัยดังกล่าว ทั้ง ๓ วัตถุประสงค์ โดยเฉพาะการจัดหัวข้อสัมมนา ได้มีการกล่าวถึงว่า ยังมีเอกสารโบราณ ที่ยังคงมิได้รับการศึกษาเจาะลึกเข้าไป ได้แก่ กฎหมายมังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหยวน

ซึ่งการปริวรรต หรืออ่านเอกสารคัมภีร์โบราณ ทำให้เกิดองค์ความรู้ที่สำคัญด้านต่างๆ ทำให้เห็นว่าศาสตร์ ที่มีการจารึกไว้ในเอกสารโบราณ หรือคัมภีร์ หรือพับสา นั้นได้สะท้อนให้เห็น

---

^๑ พิลิฎฐ์ โคตรสุโพธิ์ และคณะ, การสืบค้นและอนุรักษ์เอกสารคัมภีร์โบราณของจังหวัดพะเยา และการสร้างแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่น, รายงานการวิจัย, สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ , พ.ศ. ๒๕๖๐.

ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ความเชื่อ ความรู้ ซึ่งส่งแสงประกายให้เห็นว่า คนสมัยโบราณอดีต มีความรู้มีความสามารถในการรอบรู้ทั้งด้านการเมือง การปกครอง โดยได้มีการกำหนดระเบียบข้อบังคับ ในการกำหนดให้กับสังคมอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข นั่นก็คือ กฎหมาย โดยเชื่อมโยงกับ กฎหมายของสมัยสุโขทัย ที่มีการปกครองแบบ พ่อปกครองลูก ใครมีทุกข์มีปัญหอันใด ก็มาสั่งกระดิ่งร้องทุกข์ เพื่อให้พ่อ หรือ พ่อขุนได้ตัดสินข้อพิพาท ผ่านสู่สมัยสุโขทัย ล้านนา ออยุธยา รัตนโกสินทร์ ตอนต้นตอนปลาย ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ได้มีการจารึกเป็นอักษร มีการตรากฎหมายสามดวง เรียกว่า เวียงวัง คลัง นานับว่าเป็นกระบวนการพัฒนากฎหมายที่ใช้ในการแก้ไขบรรทัดศีลธรรม^๒ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การอยู่ร่วมกันมากขึ้นๆ มากขึ้น ต่างชาติก็เข้ามาสู่ดินแดนสยาม ทำให้เกิดสิทธิทางดินแดน เกิดขึ้น เพราะความล้ำสมัยของกฎหมายไทย ที่ต่างชาติไม่ยอมรับ กระบวนการทั้งหลายเหล่านี้ ทำให้เห็นพัฒนาการ ในการใช้กฎหมายในสยาม และในล้านนาก็มีกฎหมายที่ใช้ในการควบคุม ประชาชนที่อยู่ร่วมกัน ซึ่งมีพื้นฐานมาจาก ธรรมศาสตร์ จากความเชื่อที่เคารพในศาสนา มาตราเป็นกฎหมาย

ดังนั้น การปริวรรตมังรายศาสตร์ จึงเป็นเหตุผลสำคัญ นั่นก็คือ เป็นการศึกษาประวัติศาสตร์ การใช้อำนาจปกครอง อย่างสงบร่มเย็น มีระเบียบ ข้อบังคับ และภาษาที่ใช้ ในสมัยนั้น จะมีความเหมือน และต่างกับสมัยปัจจุบันอย่างไร จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจ และยิ่งต้องควรในการหาคำตอบ ซึ่งผู้วิจัยเชื่อว่าการศึกษาวิเคราะห์ กฎหมายมังรายศาสตร์ ฉบับบ้านหย่วน จะสามารถเห็นภาพวิถีชีวิต การเดินชีวิตของประชาชน ภายในกฎหมายดังกล่าวนี้ สะท้อนให้เห็น วิถีชีวิตของคนในยุคนั้นอย่างไร สิ่งที่สำคัญต้องสร้างนักปริวรรตอักษรภาษาล้านนาให้เป็นนักวิชาการได้

นอกจากนี้นักวิชาการ และผู้ให้ความเห็นเกี่ยวกับเรื่องนี้ในการที่จะปริวรรต ให้เกิดองค์ความรู้ สร้างเป็นนวัตกรรมชุดความรู้เพื่อเกิด ศูนย์การเรียนรู้ทาง มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยควร เข้ามาศึกษาปริวรรต ถอดเป็นองค์ความรู้เพื่อถ่ายทอดสู่อนุชนรุ่นหลัง และควรจะเป็นแหล่งเรียนรู้ ซึ่งการที่กระบวนการหนึ่งที่สำคัญ คือกระบวนการถ่ายทอด มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตพะเยา มีผู้มีความรู้ภาษาไทยล้านนา ที่มีความสามารถในการถ่ายทอดภาษาไทย

^๒ รศ. สุเมธ จานประดับ และคณะ, ประวัติศาสตร์กฎหมายไทยและระบบกฎหมายหลัก, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๕๐), หน้า ๒๑-๓๔.

ล้านนา หรือ ตัวเมือง^๓ เป็นอักษรที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว เป็นภาษาทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้น เพื่อใช้เขียนตำนาน และจารึกต่างๆ เช่น หลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา จารึกพระไตรปิฎก คัมภีร์ใบลาน ธรรมชาดก พงศาวดารตำนาน ศิลাজารึก ประวัติศาสตร์ ตำรายาสมุนไพรวรรณกรรมล้านนา คติคำสอนต่างๆ ตำราไสยศาสตร์ คาถาเวทย์มนต์ คำวขอ กฎหมาย โดยเฉพาะมีปรากฏว่า ได้มีการใช้อักษรไทยล้านนา จารึกพระไตรปิฎกครั้งที่ ๘ ของโลก กล่าวคือ ในพุทธศักราช ๒๐๒๐ ณ วัดมหาโพธาราม(วัดเจ็ดยอด) ในรัชสมัยของพระเจ้าติโลกราช แห่งราชวงศ์มังราย ได้ อุปลัมภ์ การสังคายนาพระไตรปิฎกเป็นอักษรไทยล้านนา^๔ เป็นต้น

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๔๒-๒๔๗๖ ดินแดนล้านนาตกเป็นเมืองประเทศราชของสยามในรัชสมัยสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง และมีการปฏิรูปการศึกษา มีการจัดระบบโรงเรียนเข้ามาแทนที่ ยุคนั้นภาษาล้านนาถูกห้ามการเรียนการสอนกำหนดให้คนล้านนาเรียนภาษาไทยกลางแทนภาษาไทยล้านนา นักปราชญ์ทางการศึกษาของล้านนาไร้ความหมายไปสิ้น จึงมักกล่าวกันในยุคนั้นว่า “ผู้ใดรู้อักษรและเข้าใจภาษาไทยกลางจะได้รับการยกย่อง ให้ยศ ให้ตำแหน่ง จึงทำให้การศึกษาอักษรศาสตร์ล้านนาไทยจึงค่อยๆ เบาลงเหมือนไร่ร้าง^๕ เหตุการณ์ดังกล่าวนี้จึงมีผลให้ขาดการสืบทอดอักษรไทยล้านนา อย่างเป็นทางการ และคัมภีร์ส่วนใหญ่ที่จารบนใบลานด้วยอักษรธรรมล้านนาขาดการเอาใจใส่ดูแล ขาดการส่งเสริมจากรัฐ จากผู้รู้ รูปแบบการสอนพระภิกษุ สามเณรจึงอยู่ในวงจำกัด

จากเหตุผลดังกล่าว ผู้วิจัย จึงเห็นว่า เอกสารโบราณ กฎหมายมังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหย่วน เป็นเรื่องที่น่าสนใจ เพราะเหตุว่า กฎหมายมังรายศาสตร์ จากการศึกษา มีหลายฉบับ จะเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง ถ้าการวิจัยโดยการเทียบสำนวน กับ กฎหมายมังรายศาสตร์ ฉบับวัดเสาไห้ ที่มีการปริวรรต และแปล โดย อ.ประเสริฐ ณ นคร

^๓ อักษรธรรมล้านนา หรืออักษรจารพุทธธรรม(Tipitaka) สันนิษฐานว่า มีต้นกำเนิดมาจากอักษรมอญโบราณมักใช้จารบนคัมภีร์ใบลาน พบสา เอกสารโบราณโดยเฉพาะเรื่องราวต่างเกี่ยวกับศาสนา, อุดม รุ่งเรืองศรี, ระบบการเขียนอักษรล้านนา, (คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๔).

^๔ แสง จันทร์งาม, ศาสนาในล้านนาไท, (เชียงใหม่ : ทิพย์เนตรการพิมพ์, ๒๕๒๐).

^๕ สิงหะ วรณวิสัย, แบบเรียนอักษรล้านนา, (เชียงใหม่: คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๑๘).

๑.๒. วัตถุประสงค์การวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาถอดความกฎหมายมังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหย่วนจากภาษาล้านนาเป็นภาษาไทยกลาง

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาเนื้อหาของกฎหมายมังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหย่วนและฉบับวัดเสาไห้

๑.๒.๓ เพื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างระหว่างกฎหมายมังรายศาสตร์ฉบับวัดบ้านหย่วนและฉบับวัดเสาไห้

๑.๓ คำถามการวิจัย

๑.๓.๑ กฎหมายมังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหย่วนและฉบับวัดเสาไห้ ประกอบด้วยเนื้อหาอะไรบ้าง

๑.๓.๒ เนื้อหาของกฎหมายมังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหย่วนและฉบับวัดเสาไห้ มีความเหมือนและความแตกต่างกันอย่างไร

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเอกสาร

ก. ศึกษาเอกสาร กฎหมายมังรายศาสตร์ ฉบับวัดเสาไห้ ของ อ. ประเสริฐ ญ นคร

ข. ปรีวรรตคัมภีร์ กฎหมายมังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหย่วน เป็นภาษาไทยกลาง

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านเนื้อหา

ก. ศึกษาเนื้อหา กฎหมายมังรายศาสตร์ฉบับวัดบ้านหย่วน

ข. ศึกษาเนื้อหา กฎหมายมังรายศาสตร์ฉบับวัดเสาไห้

ค. ศึกษาวิเคราะห์เปรียบเทียบความเหมือนความต่างของเนื้อหาของเอกสารทั้งสองฉบับ

๑.๔.๓ ขอบเขตด้านเวลา

เริ่มตั้งแต่วันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๖๓ ถึง วันที่ ๓๐ กันยายน พ.ศ. ๒๕๖๔

๑.๕ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

๑.๕.๑ การปรีวรรต คือการถ่ายทอดคำจากภาษาล้านนาเป็นภาษาไทยกลางที่จารึกในใบลานเรื่อง กฎหมายมังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหย่วน

๑.๕.๒ การถ่ายถอด คือ การถอดองค์ความรู้เกี่ยวกับกฎหมายมังรายศาสตร์ จากภาษาไทยล้านนา สู่อักษรไทยกลาง

๑.๕.๓ ภาษาไทยล้านนา คือ ภาษาที่นิยมใช้พูด และเขียน จารึกในเอกสารคัมภีร์ใบลาน ในเขต ๘ จังหวัดภาคเหนือ

๑.๕.๔ ภาษาไทยกลาง คือ ภาษา อักษรที่นิยมใช้ พูด และเขียนในยุคปัจจุบันของคนไทย หรือภาษาราชการของไทย

๑.๕.๕ กฎหมายมังรายศาสตร์ หมายถึง เอกสารโบราณที่มีการจารึกเป็นอักษรล้านนาที่จารึกกระเปียบ กฎหมาย ข้อบังคับสมัยพญามังรายครองเมืองล้านนา ได้มาจากวัดบ้านหย่วน อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา

๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๖.๑ ได้รู้วิธีการปริวรรตและการถอดองค์ความรู้จากอักษรไทยล้านนาสู่อักษรไทยกลาง

๑.๖.๒ ได้รู้ถึงเนื้อหาของกฎหมายมังรายศาสตร์ฉบับวัดบ้านหย่วนและฉบับวัดเสาไห้

๑.๖.๓ ได้ทราบถึงความสอดคล้องความแตกต่างเนื้อหาสำนวนทางภาษาและกฎหมายสบัญญัติ และกฎหมายวิธีสบัญญัติของกฎหมายมังรายศาสตร์ฉบับวัดบ้านหย่วนและฉบับวัดเสาไห้

๑.๖.๔ ได้หนังสือชุดความรู้ กฎหมายมังรายศาสตร์ฉบับบ้านหย่วน เผยแพร่

๑.๖.๕ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตพะเยา จะเป็นแหล่งเรียนรู้ การศึกษาภาษาไทยล้านนา

บทที่ ๒

แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับวรรณกรรมลายลักษณ์ภาษาไทยล้านนา

๒.๑.๑ ประเภทวรรณกรรมลายลักษณ์ภาษาไทยล้านนา

วรรณกรรมภาษาไทยล้านนา เป็นวรรณกรรมที่แต่งขึ้นด้วยภาษาไทยล้านนา (อาจจะมีภาษาบาลีผสมบ้างบางส่วน) แต่ส่วนใหญ่ก็เป็นการบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา และความเป็นไปของบ้านเมือง โดยมีลักษณะตามวรรณกรรมที่สำคัญ ดังนี้

๑) วรรณกรรมประเภทตำนาน ตำนานที่เรียบเรียงเป็นภาษาไทยล้านนาและภาษาบาลี ซึ่งเขียนด้วยอักษรไทยล้านนานั้นไม่อาจจะหาหลักฐานเกี่ยวกับผู้แต่งและเวลาที่แต่งได้ ส่วนใหญ่ต้นฉบับจะเป็นการคัดลอกสืบทอดกันมาโดยเริ่มจากบันทึกคำบอกเล่าแต่โบราณเป็นพื้น และมีหลายสำนวนด้วยกัน ซึ่งบางทีเนื้อความก็แตกต่างกันออกไป ตำนานเหล่านี้มีเนื้อหาเกี่ยวกับกำเนิดและประวัติความเป็นมาของเมืองต่างๆ ในล้านนาที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับยุคเก่าแก่ที่สุด ได้แก่ ตำนานสุวรรณโคมคำ ตำนานเมืองเงินยาง เชียงแสน และตำนานสิงหนวัติกุมาร ที่มีเนื้อหากล่าวถึงยุคใกล้ๆ เข้ามาก็มียุ่เป็นจำนวนมาก เช่น ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ตำนานมูลศาสนา ตำนานสิบห้าราชวงศ์ พงศาวดารเมืองน่าน เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีตำนานเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ พระธาตุ และพระพุทธรูป ที่เขียนด้วยอักษรไทยล้านนาอีกเป็นจำนวนมาก เช่น ตำนานพระธาตุแช่แห้ง ตำนานพระเจ้าทองทิพย์ ตำนานพระธาตุจอมพิงค์ ชัยมงคล ตำนานเมืองฝาง เป็นต้น

ตำนานต่างๆ ที่เขียนขึ้นในล้านนาไทย ไม่ว่าจะเป็นการเขียนด้วยภาษาไทยล้านนาหรือ ภาษาบาลี เป็นการผสมผสานระหว่างเรื่องราวเกี่ยวกับศาสนา เรื่องราวอภินิหาร และความเชื่อนิยายปรัมปราต่างๆ แต่มีคุณค่าในด้านการศึกษา และวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การมุ่งสู่ความเข้าใจโครงสร้างความคิดและสถาบันต่างๆ ของสังคมในอดีต^๑

---

^๑ นาฏวิภา ชลิตานนท์, *ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๔), หน้า ๑๐๖-๒๐๐.

๒) วรรณกรรมประเภทกฎหมาย กฎหมายล้านนาเข้าใจว่าได้รวบรวมและตราขึ้นใช้ในสมัยพ่อขุนมั่งราย ปฐมกษัตริย์แห่งอาณาจักรล้านนาผู้สร้างเมืองเชียงใหม่ กฎหมายฉบับเก่าแก่ มีชื่อว่า “มั่งรายศาสตร์” หรือ “วินิจฉัยมั่งราย” ซึ่งสันนิษฐานกันว่า พ่อขุนมั่งรายมหาราช อาจจะตรากฎหมายฉบับนี้โดยได้รับอิทธิพลของ “กฎหมายธรรมศาสตร์” ของมอญจากทริภุญชัย ตำรา มั่งรายศาสตร์ คงเป็นกฎหมายที่ใช้ในการพิจารณาตัดสินคดีต่างๆ สืบทอดกันมาหลายสมัย โดยมีการเขียนข้อความเพิ่มเติมลงไป ซึ่งไม่อาจทราบได้ว่าข้อความตอนใดเขียนขึ้นในสมัยใดบ้าง ต้นฉบับมั่งรายศาสตร์ที่สืบทอดมาจารึกด้วยอักษรไทยล้านนาลงในใบลานและสมุดข่อยมีหลายฉบับด้วยกัน และมี “กฎหมายเขานา” ฉบับจากวัดฝายหิน

วรรณกรรมประเภทกฎหมายของล้านนาจึงมีคุณค่าอย่างมาก ในด้านการศึกษาถึงประวัติกฎหมายไทย การจัดระเบียบสังคมล้านนา และการวิเคราะห์เนื้อหาที่สะท้อนให้เห็นถึงสภาพสังคม การเมืองการปกครอง วัฒนธรรม และค่านิยมของสังคมต่างๆ ตลอดจนการศึกษาถึงอักษรวิธียและสำนวนภาษาที่ใช้เขียนกฎหมายในสมัยโบราณด้วย^๒

๓) วรรณกรรมประเภทตำรา วรรณกรรมประเภทนี้มีลักษณะเป็นตำราที่จดบันทึกความรู้ต่างๆ ในสมัยโบราณ ได้แก่ ตำราโหราศาสตร์ ตำราสมุนไพร ตำราประเพณี และพิธีกรรมต่างๆ เช่น “พิธีสืบชะตาเมืองเชียงใหม่” พิธีแห่ท้าวสามพระยาและติโลกราช” ว่าด้วยพิธีสืบชะตาเมือง การบูชาอารักษ์เมืองและเทพเจ้าทั้งหลาย “ประเพณี ๖ ประการ” ว่าด้วยพุทธประเพณี ศาสนา ประเพณี โบราณประเพณี ราชประเพณี โลกประเพณี และประเทศราชประเพณี “มูลประทีป” ว่า ด้วยประเพณีการจุดประทีปตามบ้านเมือง “บูชาเคราะห์หลวง” ว่าด้วยประเพณีสะเดาะเคราะห์ และลักษณะขี้ด หรืออุบาทว์ต่างๆ “ธรรมโภสพ” ว่าด้วยประเพณีการทำขวัญข้าว เป็นต้น ซึ่งวรรณกรรมประเภทนี้แสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิต ขนบประเพณี ความรู้ ความคิด ความเชื่อถือของชาวล้านนาที่สืบเนื่องมาแต่โบราณกาล^๓

๔) วรรณกรรมประเภทชาดก วรรณกรรมประเภทชาดกของล้านนา มีอยู่จำนวนมาก ส่วนใหญ่จะเป็นชาดกนอกนิบาต สืบเนื่องมาจากการนำนิทานท้องถิ่นมาแต่ง เพื่อให้เทศนาสั่งสอนประชาชน โดยกล่าวอ้างว่าเป็นเรื่องของพระโพธิสัตว์ การแต่งจะมีลักษณะยกคาถาบาลีขึ้นตั้งแล้วพรรณนาเป็นภาษาร้อย

^๒ นาฏวิภา ชลิตานนท์, ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย, หน้า ๑๐๖-๑๓๐.

^๓ เรื่องเดียวกัน.

แก้ว และร้อยกรอง(ร่าย) ซึ่งทำให้เข้าใจว่าบางเรื่องอาจจะมีการแต่งภาษาบาลีก่อน แล้วตอนหลังจึงมีผู้แปลหรือแปลงเป็นภาษาไทยล้านนาอีกทีหนึ่ง บางเรื่องแต่งเป็นร่ายที่เรียกกันว่า “ธรรมคำว” และนิทานชาดกที่มีการปริวรรตพิมพ์เผยแพร่แล้วได้แก่ เรื่อง อุตสาบารส โลกนัยชาดก หรมาน พรหมจักร เป็นต้น

๕) วรรณกรรมประเภทคำสอน วรรณกรรมคำสอนที่แต่งเป็นร้อยแก้ว มักจะแต่งใช้เทศน์ เช่นเดียวกับวรรณกรรมประเภทชาดก มีการยกภาษาบาลีขึ้นตั้งแล้วอธิบายขยายความเป็นร้อยแก้ว หรือมีการแต่งเป็นร้อยกรอง(ร่าย) วิธีการสอนนั้นมีทั้งการใช้เทศนาโวหารและสาธกโวหาร โดยการยกอุทาหรณ์เป็นนิทานประกอบ คำสอนต่างๆ คือ จริยธรรมหรือแนวทางประพฤติปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมของสังคมล้านนามาแต่โบราณ ตัวอย่างเช่น วรรณกรรมเรื่อง “ปู่สอนหลาน” ย่าสอนหลาน” “โลกนัยคำสอน” “โลกหานี้คำสอน” “โลกธนะ” “สอนพญามังราย” “ธรรมศาสตร์เจ้าฟ้าหริภุญชัย” เป็นต้น วรรณกรรมเหล่านี้ส่วนใหญ่ยังไม่ได้ปริวรรตออกเผยแพร่และต้นฉบับที่เป็นสมุดข่อยหรือใบลานยังคงกระจัดกระจายอยู่ตามวัดต่างๆ ในภาคเหนือ

วรรณกรรมประเภทลายลักษณ์ทั้งที่แต่งด้วยภาษาบาลีและภาษาล้านนานั้นล้วนมีความสำคัญต่อประวัติความเป็นมาของพระพุทธศาสนาในล้านนา และองค์ความรู้เกี่ยวกับธรรมะ และหลักคำสอนในด้านอื่นๆ เป็นอย่างดี

๒.๑.๒ ลักษณะการบันทึกวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในล้านนา

วรรณกรรม/คัมภีร์ใบลานล้านนา ที่ได้บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร หากพิจารณา วัตถุที่ใช้ในการบันทึก มาแต่โบราณจะเห็นว่า มีทั้งการจารึกบนหลักศิลาปะ ใบเสมา ระฆัง กรอบประตู กรอบหน้าต่าง ฐานพระพุทธรูป รอยพระพุทธรบาท เป็นต้น ตลอดไปจนถึงการจารึกลงบน “หลาเงิน” หรือ แผ่นเงิน ที่ทำให้บางและเรียวยาว มีลักษณะคล้ายใบลานมีจารึกตัวอักษร เช่น หลาเงินจารึกของพระนางวิสุทธีเทวี หลาเงินจารึกของพระเจ้าสุทโธธรรมราชา และบางครั้งก็มีการจารไว้บนหนังสัตว์ เช่น หนังวัว หนังควาย เช่น การจารเรื่องราวความเป็นมา และความเชื่อเรื่องยันต์ไว้ที่หนังควาย ที่วัดกานโถม หรือวัดช้างค้ำ เวียงกุมกาม ในอำเภอสาร์ภี จังหวัดเชียงใหม่ เป็นต้น

อีกลักษณะหนึ่ง คือ การจาร ได้แก่ การใช้เหล็กจารบนใบลาน ต่อมาก็มีการใช้ปากกาที่ทำจากก้านกูด(พืชชนิดหนึ่ง) จุ่มหมึกดำซึ่งทำจากเขม่าไฟผสมน้ำ เขียนบันทึกลงในกระดาษสา หรือสมุดข่อยภาษาล้านนา เรียกว่า “ปี่ปสา” ลักษณะการจารึกเช่นนี้มีมาตั้งแต่ โบราณ และมีอยู่ตามวัดต่างๆ จน

กระทั่งกิจการพิมพ์เริ่มดีขึ้น จึงมีการพิมพ์บนหนังสือ ทำเป็นรูปเล่มต่อมาภายหลัง และในบางครั้งก็ทำรูปเล่มคล้ายกับปั๊บบัตร หรือสมุดข่อยที่มีแต่โบราณ

๒.๑.๓ ลักษณะตัวอักษร ที่ใช้ในการจารึก ลักษณะตัวอักษรที่มีการค้นพบในล้านนา จะใช้ตัวอักษร ๓ ชนิด ได้แก่

๑) อักษรไทยยวน หรือ ตัวเมือง

อักษรไทยยวน หรือตัวเมือง หรือ อักษรธรรมล้านนา เป็นอักษรของล้านนาไทยที่ใช้กันมาแต่ดั้งเดิม และเป็นที่แพร่หลายในภาคเหนือ และดินแดนใกล้เคียง เช่น เมืองเชียงตุง ราชอาณาจักรประเทศพม่า ในปัจจุบันยังมีการใช้จารึกอยู่บ้าง ซึ่งส่วนใหญ่ใช้ในการเขียนคัมภีร์ธรรมและการจารึกเรื่องราวต่างๆ ทางพระพุทธศาสนาในล้านนา นอกจากนี้การใช้ตัวภาษาไทยล้านนาดังกล่าวยังถือว่าเป็นภาษาศักดิ์สิทธิ์ ตัวอักษรชนิดนี้ได้แพร่กระจายไปสู่ภาคอีสานตั้งแต่โบราณด้วยนิยมใช้เป็นการจารคัมภีร์ต่างๆ จึงเรียกกันว่า ตัวธรรม หรือ อักษรธรรม

๒) อักษรสุโขทัย หรือ อักษรฝักขาม

อักษรสุโขทัย หรืออักษรฝักขาม ได้แก่ ตัวอักษรที่พ่อขุนรามคำแหงทรงคิดประดิษฐ์ขึ้นสันนิษฐานว่า คงได้รับเข้ามาใช้ในสมัยพระเจ้ากือนา เมื่อพระมหาสุมนเถระได้นำพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์เข้ามาเผยแผ่ในล้านนาไทย ส่วนใหญ่ใช้ในการจารศิลาลาจารึก ลักษณะคล้ายคลึงกับตัวอักษรไทยน้อยของอีสาน หรืออักษรลาวล้านช้าง ที่ปรากฏอยู่ในเมืองต่างๆ เช่น หลวงพระบาง ประเทศลาว โดยพบหลักฐานที่อักษรดังกล่าว ที่จารึกเจดีย์กู่คำ บริเวณเวียงกุมกาม อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่

๓) อักษรขอมไทย หรือ อักษรไทยนิเทศ

อักษรขอมไทย หรือ อักษรไทยนิเทศ หรือ ขอมเมือง, ขอมเสียบ ได้แก่ การเอาตัวอักษรไทยยวนกับอักษรสุโขทัยมาผสมกัน โดยใช้ตัวอักษรสุโขทัยเขียนตัวกลมๆ แบบอักษรไทยยวน มีการเติมสะกดตามแบบอักษรของขอม ตัวขอมไทยนี้สันนิษฐานว่าได้ใช้ในระยะเวลาหลังจากที่เชียงใหม่พ้นจากการยึดครองของพม่า แล้วระยะหนึ่ง ตัวอักษรชนิดนี้ผู้รูปร่างทำไม่แยกเป็นชนิดต่างหาก เพราะเป็นเพียงการผสมผสานจากตัวอักษร ๒ ชนิดแรก จึงมีการแบ่งอักษรที่ใช้ในล้านนาเป็น ๒ ชนิดคือ “อักษรไทย

ยวน” กับอักษรฝักขาม” เท่านั้น และนิยมใช้ในการบันทึกวรรณกรรมทางคดีโลก เช่น โคลงนิราศหรือกฎชัย โคลงอมรา เป็นต้น^๔

๒.๒ แนวคิดเกี่ยวกับกฎหมายโบราณล้านนา

มนุษย์อยู่ร่วมกันเป็นสังคม และการที่มนุษย์อยู่ร่วมกันจำเป็นต้องมีระเบียบของสังคม เพื่อให้มนุษย์อยู่ร่วมกันด้วยความเป็นระเบียบเรียบร้อย ดังนั้น มนุษย์กับกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ในสังคมจึงมีความเกี่ยวพันกันอย่างแยกไม่ออก ระเบียบของสังคมที่มนุษย์ใช้เป็นกฎเกณฑ์สร้างความสัมพันธ์เหล่านี้ เรียกกันโดยทั่วไปว่า “บรรทัดฐานทางสังคม” (Social Norms) ซึ่งหมายถึงแนวทางหรือกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่เป็นแบบแผนเพื่อควบคุมความประพฤติของสมาชิกในสังคมรวมทั้งเพื่อรักษาความเป็นระเบียบเรียบร้อยในสังคม^๕ (ดิเรก วรรสมาคม, ๒๕๔๗) สำหรับบรรทัดฐานทางสังคมประเภทกฎหมาย (Law) จัดเป็นบรรทัดฐานที่มีความสำคัญมาก กฎหมายเป็นเครื่องมือบังคับให้สมาชิกในสังคมกระทำการหรืองดเว้นกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อควบคุมความประพฤติตลอดจนแก้ไขความขัดแย้ง ที่เกิดขึ้นในสังคม อาจกล่าวได้ว่ากฎหมาย เป็นกฎที่ควบคุมสังคม (Law as a Means of Socials Control)^๖ สังคมล้านนาโบราณก็เหมือนกับสังคม อื่น ๆ ที่ต้องมีระเบียบกฎเกณฑ์ต่าง ๆ เพื่อใช้เป็นบรรทัดฐานในการรักษาความเป็นระเบียบเรียบร้อยในสังคม กฎหมายก็เป็นสิ่งหนึ่งที่นำมาใช้ในสังคมล้านนาโบราณเช่นความหมายของกฎหมาย คำว่า “กฎหมาย” มีผู้ให้ความหมายไว้ดังนี้พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (๒๕๔๒) อธิบายว่า กฎหมาย หมายถึง กฎที่สถาบัน หรือผู้มีอำนาจสูงสุดในรัฐตราขึ้นหรือที่เกิดขึ้นจากจารีตประเพณีอันเป็นที่ยอมรับนับถือ เพื่อใช้ในการบริหารประเทศ เพื่อใช้บังคับบุคคลให้ปฏิบัติตามหรือเพื่อกำหนดระเบียบแห่งความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลหรือระหว่างบุคคลกับรัฐกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ หรือพระบิดาแห่งกฎหมายไทย ทรงอธิบายว่า กฎหมายนั้นคือคำสั่งทั้งหลายของผู้ปกครองว่าการแผ่นดินต่อราษฎร

^๔ ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล, “แนวนวัตกรรมท้องถิ่นล้านนา”, ใน รายงานสัมมนาทางวิชาการ วรรณกรรมล้านนา เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร : มิตรนราการพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๑๑๓.

^๕ ดิเรก วรรสมาคม. ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับกฎหมาย, กรุงเทพฯ: วิญญูชน, ๒๕๔๗.

^๖ ยงยุทธ ญาณสาร. ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับกฎหมายทั่วไป, เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๔.

ทั้งหลาย เมื่อไม่ทำตามแล้วธรรมดาต้องรับโทษพระยานิติศาสตร์ ไพศาลย์^๗ กล่าวว่า กฎหมาย คือระเบียบที่ผู้มีอำนาจเหนือได้วางลงไว้สำหรับความดำเนินของผู้ที่อยู่ใต้อำนาจ เป็นคำบัญชาที่มีอำนาจที่จะบัญชาได้ โดยถ้าผู้ใดไม่ทำตามแล้วจะบันดาลให้เกิดผลร้ายและทำโทษได้ ศาสตราจารย์ เอช เอกูต์^๘ ให้ความหมายว่า กฎหมายเป็นคำสั่งหรือข้อห้าม ซึ่งมนุษย์จำต้องเคารพในความประพฤติต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน อันมาจากรัฐาธิปัตย์หรือหมู่มนุษย์ มีลักษณะทั่วไปใช้บังคับได้เสมอไปและจำต้องปฏิบัติตาม จากความหมายที่กล่าวมาข้างต้น พอสรุปได้ว่า กฎหมาย คือ กฎระเบียบข้อบังคับที่กำหนดขึ้นโดยผู้มีอำนาจสูงสุดในรัฐเพื่อใช้บังคับบุคคลให้ปฏิบัติตามหรือห้ามไม่ให้ปฏิบัติในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เป็นสิ่งที่ต้องเชื่อฟังและปฏิบัติตาม ถ้าฝ่าฝืนจะได้รับผลร้ายหรือถูกลงโทษกฎหมายนอกจากจะมีความหมายดังที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว ความหมายของกฎหมายในที่นี้ยังหมายถึงธรรมะด้วย^๙ ดังที่ ปรีดี เกษมทรัพย์ กล่าวว่า การทำความเข้าใจเกี่ยวกับคำว่า “กฎหมาย” ในสมัยโบราณนั้นจะต้องไม่ปะปนกับแนวคิดที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน เพราะในรัฐสมัยใหม่ เมื่อพูดถึงคำว่ากฎหมายจะเข้าใจว่า กฎหมายก็คือสิ่งที่เกิดขึ้นจากกระบวนการนิติบัญญัติ คือ การตรากฎหมายเป็นลายลักษณ์อักษร แต่ในสมัยโบราณกฎหมายก็คือ ธรรม โดยถือว่ากฎหมายกับธรรม เป็นเรื่องเดียวกัน แยกจากกันไม่ได้ซึ่งเป็นความคิดทำนองเดียวกับความคิดของสำนักกฎหมายธรรมชาติ (Natural Law School) ในโลกตะวันตก เดิมในสังคมไทยนั้นถือว่า กฎหมายกับธรรมเป็นเรื่องเดียวกัน แยกกันไม่ได้ แนวความคิดนี้ ปรากฏชัดอยู่ในกฎหมายแม่บทดั้งเดิมของไทย คือ คัมภีร์พระธรรมศาสตร์ ซึ่งไทยได้รับมาจากอินเดียโดยผ่านหัวเมืองมอญ^{๑๐} คัมภีร์พระธรรมศาสตร์นั้นเป็นกฎหมาย หรือเป็นหลักธรรมที่มีอยู่ในความคิดของชาวอินเดียครั้งโบราณตามคติพราหมณ์หรือศาสนาฮินดู สำหรับบทบาทของพระมหากษัตริย์ตามแนวความคิดของชาวอินเดีย นั้นเชื่อว่าพระมหากษัตริย์นอกจากจะเป็นนักรบที่เก่งกล้าที่ปกป้องราษฎรจากภัยทั้งหลายแล้ว ยังจะต้องเป็นผู้ประพฤติธรรมด้วย

^๗ อังใน ยงยุทธ ญาณสาร, *ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับกฎหมายทั่วไป*, (เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๔).

^๘ อังใน ยงยุทธ ญาณสาร. *เรื่องเดียวกัน*.

^๙ ยงยุทธ ญาณสาร, *ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับกฎหมายทั่วไป*, (เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๔).

^{๑๐} อังใน แสวง บุญเฉลิมวิภาส, “ธรรมศาสตร์ นิติศาสตร์ และกฎหมาย”, ใน *สรรพสาระ ประวัติศาสตร์ - มนุษยศาสตร์ เล่ม ๑*, (กรุงเทพฯ: สามลดา, ๒๕๔๕).

ในขณะเดียวกันก็มีพระราชอำนาจหรือทรงไว้ ซึ่งอาชญาสิทธิ์ที่จะลงโทษผู้ฝ่าฝืนธรรม เพื่อให้สังคมอยู่ได้อย่างสงบสุข บทบาทของพระมหากษัตริย์ตามความคิดของฮินดูซึ่ง เป็นที่มาของระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ที่มีใช้เพียงเป็นผู้ปกครองแต่ยังเป็นที่มาแห่งความยุติธรรมด้วย ภายหลังมอญได้เปลี่ยนข้อความที่เกี่ยวกับศาสนาพราหมณ์มาเป็นศาสนาพุทธ เพื่อเป็นหลักให้กษัตริย์ที่นับถือศาสนาพุทธใช้ตัดสินคดีคำอธิบายทางพุทธศาสนาที่อธิบายเกี่ยวกับคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ที่เรียกว่า ธรรมสัทถัม จะพบว่าบทบาทของผู้ปกครองแผ่นดินก็คือบทบาทในลักษณะที่เรียกว่า ธรรมราชา คือ ผู้เปี่ยมด้วยคุณธรรม จนผู้คนยกย่องให้เป็นผู้นำพระมหากษัตริย์ที่ทำหน้าที่ปกครองบ้านเมืองยังมีหน้าที่เป็นผู้รักษาธรรมให้คงอยู่อีกด้วย คือ จะต้องปกครองให้คนอยู่ในธรรม ในอินเดียจึงมีความเชื่อตั้งแต่เมื่อครั้งโบราณว่า สิ่งที่จะคุ้มครองธรรมให้คงอยู่ก็คือสิ่งที่เรียกว่า “ทัณฑ์” ซึ่งตามรากศัพท์ ภาษาสันสกฤตแปลว่าตะพด และถือว่า ทัณฑ์เป็นเครื่องมือในการรักษาธรรม การลงโทษจึงเป็นการกำกับให้คนกลับมาอยู่ ในธรรมและเป็นตัวอย่างไม่ให้ผู้อื่นละเมิดธรรมอีก ในทางพุทธศาสนา มีคำที่ใกล้เคียงกับกฎหมาย คือ คำว่า “วินัย” ซึ่งมีได้หมายความเฉพาะ เรื่องที่เป็นกฎเกณฑ์ ระเบียบข้อบังคับในการปฏิบัติกิจการหน้าที่ความเป็นอยู่ แต่วินัยในทางพุทธศาสนา หมายถึง การจัดตั้งวางระบบวางแผน วินัยเป็นองค์ประกอบใหญ่ของพุทธศาสนา โดยในสมัยพุทธกาล คำว่า “พระพุทธานุสาสนา” เดิมใช้คำว่า “ธรรมวินัย” มาจากคำว่า ธรรม กับวินัย คำว่า “ธรรม” คือ ความจริงที่มีอยู่ตามธรรมดา มีอยู่ตามธรรมชาติ ความเป็นจริงนี้เป็นกฎแห่งธรรมชาติซึ่งเป็นไปตามเหตุตามปัจจัยกล่าวคือ ผลเกิดจากเหตุ และเหตุก่อให้เกิดผลนั่นเอง เหตุปัจจัยนี้ทำงานอยู่ตลอดเวลา หากมนุษย์รู้เท่าทันและนำไปปฏิบัติในการดำเนินชีวิตอย่างถูกต้อง ผลดีก็จะเกิดขึ้น การที่จะทำให้มนุษย์ปฏิบัติหรือดำเนินชีวิตอย่างถูกต้องได้ นั้นจะต้องให้มนุษย์รู้ความจริง รู้ความเป็นไปตามเหตุปัจจัย ในธรรมชาติ หรือรู้ธรรมนั่นเอง พระพุทธเจ้าจึงนำเอาหลักความจริงนั้นมาทำให้เกิดประโยชน์แก่ คนหมู่มาด้วยการจัดโครงสร้างและวางระบบวางแผนขึ้น การจัดตั้งวางระบบนี้ เรียกว่า “วินัย”

สรุปในเบื้องต้นว่า ธรรมเป็นเรื่องของความจริงที่มีอยู่มนุษย์ไม่สามารถจัดตั้งหรือทำขึ้นมาได้ ส่วนวินัยเป็นเรื่องที่มนุษย์จัดตั้งหรือสมมุติขึ้นรวมทั้งกฎหมายด้วยนั่นเอง กฎหมายจัดเป็นกฎสมมติของมนุษย์ที่จัดตั้งขึ้นเพื่อช่วยหนุนให้เกิดความมั่นใจที่จะได้ผลตามที่ต้องการร่วมกัน อย่างไรก็ตาม กฎสมมตินี้ต้องมีความสัมพันธ์กับกฎธรรมชาติด้วย ความหมายของกฎหมายในทางพุทธศาสนาเป็นสิ่งยืนยันถึงหลัก

แห่งความเป็นธรรมและถูกต้องที่อยู่ภายในจิตใจของมนุษย์โดยการศึกษาและปฏิบัติตามหลักคำสอนของศาสนา เพื่อเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจและทำให้สังคมมีความสงบสุข

๒.๒.๑ ที่มาของกฎหมายล้านนาโบราณ

กฎหมายโดยทั่วไปมีที่มาได้หลายทาง เช่น กฎหมายที่มาจากจารีตประเพณี มาจากคำวินิจฉัยของประมุขของบ้านเมือง และมาจากการที่ประมุขเป็นผู้บัญญัติขึ้นใช้บังคับเป็นกฎหมายสำหรับกฎหมายล้านนาโบราณนั้นส่วนใหญ่ได้มาจากประมุขเป็นผู้บัญญัติขึ้น นอกจากนี้ยังได้รับอิทธิพลมาจากกฎหมายอื่น ๆ เช่น จากพระวินัยในพุทธศาสนา จากพระธรรมศาสตร์ของฮินดู และมาจากคัมภีร์อินทภาษบางส่วน อิทธิพลเหล่านี้ได้นำมาใช้ในการตรากฎหมายต่างวาระกันออกไป

กฎหมายประเภทแรกของล้านนาโบราณที่ปรากฏในเอกสารโบราณ คือ กฎหมายที่ประมุขเป็นผู้ประกาศใช้^{๑๑} กฎหมายที่ประมุขเป็นผู้บัญญัติขึ้นเป็นกฎหมายที่กษัตริย์ผู้ซึ่งมีอำนาจสูงสุดในการปกครองบ้านเมืองและทรงมีพระราชอำนาจในการออกกฎหมายเพื่อใช้ปกครองบ้านเมืองเป็นผู้ออกกฎหมาย กฎหมายอาจออกมาโดยอาศัยคำวินิจฉัยหรือคำพิพากษาคดีต่าง ๆ ของกษัตริย์แล้วให้ตราขึ้นเป็นกฎหมาย เช่น ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ได้ปรากฏข้อความที่แสดงว่า พญาเกือนาได้พิจารณาตัดสินคดีแล้วก็ให้ถือเอาคำวินิจฉัยนั้นเป็นกฎหมายสืบต่อมา ดังความว่า

...สูงทั้งหลายจงจำอาชญาไว้...สูงจงจำอาชญาไว้ที่อมันเทอะ...

(ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, หน้า ๖๓ อ้างใน อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, ๒๕๒๐, หน้า ๔๑)

หรือเป็นการตรากฎหมายโดยอาศัยอำนาจของประมุขหรือผู้ปกครองเป็นผู้กำหนดขึ้นทั้งนี้การตรากฎหมายโดยอำนาจของผู้ปกครองนี้คงจะมีมาตั้งแต่สมัยโบราณก่อนสมัยของพญามังรายปกครองเชียงใหม่^{๑๒} ยกตัวอย่างในมังรายศาสตร์ฉบับนอตอง และ ฉบับวัดหมื่นเงินกอง ความว่า

๑)...ราชศาสตร์อันนี้พระยามังรายได้รู้แต่โบราณท้าวพระยาสี่บราชวงศาปราปรามาแต่ปู่ เจ้าลาวจงเป็นราชวงศาหน่อลาวมาเถิงลาวเม็งผู้เป็นพ่อพระยามังราย...

^{๑๑} อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, “การวิเคราะห์สังคมเชียงใหม่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นตามต้นฉบับ ไบลาณในภาคเหนือ”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ๒๕๒๐.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน.

(มังรายศาสตร์ ฉบับนอตอง, หน้า ๑)

(๒)...ขุนเม็งตั้งอาชญาหือเป็นบัวราณคำสอนแก่ท้าวมังรายไว้...

(มังรายศาสตร์ ฉบับหมื่นเงินทอง, หน้า ๑)

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าน่าจะมีการใช้กฎหมายปกครองบ้านเมืองมาตั้งแต่โบราณก่อนสมัยของพญามังรายนั่นเอง

๒.๒.๒ อิทธิพลพระพุทธศาสนาต่อกฎหมายโบราณล้านนา

นอกจากนี้กฎหมายล้านนาโบราณยังได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนา โดยเฉพาะการนำเอาพระวินัยของพระสงฆ์มาเปรียบเทียบกับกฎหมายบ้านเมือง และยังสันนิษฐานว่ากฎหมายล้านนาโบราณยังได้รับอิทธิพลมาจากพระมนูธรรมศาสตร์หรือธรรมศาสตร์หรือธัมมสัทธของมอญและหลักอินทภาษด้วย^{๑๓}

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว กล่าวว่า ล้านนาโบราณเคารพนับถือพุทธศาสนามาตั้งแต่สมัยพระยามังราย ต่อมาในสมัยพระเจ้ากือนา (พ.ศ. ๑๘๙๙ - ๑๙๒๙) พระองค์ได้นำพุทธศาสนาหลักลังกาวงศ์เข้ามาเผยแพร่ในแคว้นล้านนาไทย จากเอกสารโบราณที่มีอยู่ตามวัดต่าง ๆ นั้นปรากฏว่าพระเจ้ากือนา ทรงรับเอาพุทธศาสนานิกายหินยานเข้ามาประดิษฐานในเชียงใหม่ และได้มีมนต์พระสงฆ์เข้ามาร่วมพิจารณาตัดสินคดีต่าง ๆ ของบ้านเมืองร่วมกับขุนนางที่กษัตริย์ทรงแต่งตั้งเป็นครั้งแรก เนื่องจากพระสงฆ์ได้รับยกย่องและมีบทบาทในสังคมอย่างมาก

การตัดสินคดีความโดยมีพระสงฆ์ร่วมพิจารณาด้วยนั้น อาจจะทำให้การตัดสินเป็นไปอย่างถูกต้องทั้งทางอาณาจักรหรือทางโลกและทางพุทธจักรหรือทางธรรม และเป็นการตัดสินที่เป็นธรรม

ด้วย พุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองเรื่อยมาโดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยของพระเจ้าติโลกราช (พ.ศ. ๑๙๘๕ - ๒๐๓๑) พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองถึงขีดสุด ทำให้พุทธศาสนาได้เข้ามามีบทบาทในล้านนาโบราณมากขึ้นเกือบทุกด้าน รวมทั้งด้านการเมืองและการปกครองด้วย ตั้งแต่สมัยพระเจ้าติโลกราชเป็นต้นมาได้มีการเชิญพระภิกษุสงฆ์ที่มีความรู้ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการพิจารณาตัดสินคดีความที่เกิดขึ้นในสังคมล้านนาโบราณ และพุทธศาสนาก็ได้มีอิทธิพลต่อการตัดสินคดีต่าง ๆ กล่าวคือ เมื่อมีการตัดสินลงโทษ จะมีการยกหรืออ้างถึงนิทานชาดก นิทานพระสูตร หรือสิกขาบทวินัยของพระสงฆ์มาเป็นเครื่องสนับสนุนการตัดสินด้วย ดังนั้นพระสงฆ์ที่ทรงวินัยมีความรู้ทางกฎหมายจึงได้รับเชิญให้มีส่วนร่วมใน

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน.

การตัดสินคดีด้วย ประกอบกับในสมัย พระเจ้าติโลกราชนั้น ได้มีการจัดทำการสังคายนาพระไตรปิฎกขึ้น ในปี พ.ศ. ๒๐๒๐ ซึ่งแสดงถึงความร่วมมือระหว่างอาณาจักร หรือขรราวาสกับพุทธจักรหรือทางศาสนา อย่างมาก ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างบ้านเมืองกับศาสนา เป็นไปอย่างใกล้ชิด จากการศึกษาที่พุทธศาสนา เจริญรุ่งเรืองในล้านนาโบราณดังกล่าว ทำให้พุทธศาสนามีอิทธิพลต่อสังคมล้านนาโบราณอย่างมาก ใน ด้านกฎหมายนั้นสันนิษฐานว่า พระวินัยของพุทธศาสนาหรือ กฎหมายสำหรับปกครองสงฆ์ได้มีอิทธิพลต่อ กฎหมายบ้านเมือง โดยทำให้รูปลักษณะของกฎหมายล้านนาโบราณตั้งแต่สมัยพระเจ้าติโลกราช เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม คือ ได้นำเอาพระวินัยและหลักธรรมในทางพุทธศาสนาเข้ามาเปรียบเทียบใน กฎหมายล้านนาโบราณด้วย จากการศึกษา ลักษณะของกฎหมายล้านนาโบราณทุกสมัยจะพบว่ากฎหมาย ที่ระบุงศ์ราชว่าเขียนขึ้นในสมัยหลังจากสมัยของพระเจ้าติโลกราช เป็นต้น ไปจนถึงสมัยราชวงศ์เจ้าเจ็ด ตนนั้นได้รับอิทธิพลจากพระวินัยของพุทธศาสนาอย่างชัดเจน^{๑๔} ทั้งนี้จะไม่พบอิทธิพลพระวินัยสงฆ์ ปรากฏในกฎหมายที่เขียนขึ้นในตอนต้นของราชวงศ์มังรายหรือในมังรายศาสตร์เลย ทั้งนี้สันนิษฐานว่ามัง รายศาสตร์ตอนต้นอาจจะเขียนขึ้นในสมัยราชวงศ์มังรายตอนต้นหรือพระยามังราย แม้จะพบอิทธิพลของ พุทธศาสนา เช่น สังคหวัตถุ ๔ ทศพิธราชธรรม ในกฎหมายมังรายศาสตร์ก็ตาม แต่ไม่พบอิทธิพลด้านพระ วินัยทางพุทธศาสนาว่าถูกนำมาใช้เปรียบเทียบกับกฎหมายบ้านเมืองเลย^{๑๕} ดังนั้น ตั้งแต่สมัยพระยามัง รายเป็นต้นมาจนถึงสมัยพระเจ้ากือนาจึงไม่ปรากฏอิทธิพลของพระวินัยทางพุทธศาสนาในกฎหมาย ล้านนาโบราณอย่างเด่นชัดมากนัก

พระวินัยทางพุทธศาสนาถูกนำมาใช้ในกฎหมายล้านนาตั้งแต่สมัยใดไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด แต่สันนิษฐานว่าน่าจะนำมาใช้ตั้งแต่สมัยพระเจ้าติโลกราชเป็นต้นมา เนื่องจากเป็นช่วงที่พุทธศาสนา เจริญรุ่งเรืองอย่างสูงสุดและพระเจ้าติโลกราชก็ทรงเลื่อมใสและให้ความอุปถัมภ์พุทธศาสนาอย่างมาก และอาจเป็นไปได้ที่พระเจ้าติโลกราชอาจจะต้องการสร้างสังคมล้านนาให้เป็นสังคมแบบพุทธศาสนาเป็น หลักสำคัญในการดำเนินชีวิต รวมทั้งการควบคุมสมาชิกในสังคมด้วยการนำเอาพระวินัยทางพุทธศาสนาที่ พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติขึ้นปกครองสงฆ์มาใช้ในการปกครองบ้านเมือง และได้เชิญพระสงฆ์ให้ได้มีส่วน

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๕} อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, ล้านนาไทยศึกษา, (เชียงใหม่: ภาควิชาประวัติศาสตร์ วิทยาลัยครู เชียงใหม่, ๒๕๒๕).

ร่วมในการตัดสินคดีความต่าง ๆ ด้วย พระวินัยทางพุทธศาสนาเหล่านี้จะนำมาเปรียบเทียบในภายหลัง จากที่กฎหมายได้ออกใช้บังคับแล้ว โดยที่กฎหมายข้อใดที่ตรงกับพระวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ก็จะนำเอาพระวินัยนั้นเข้ามากล่าวเปรียบเทียบ แต่เป็นการนำเอาพระวินัยมาใช้เป็นบางส่วนเท่านั้น ไม่ได้นำมาเปรียบเทียบกับทุกข้อบัญญัติในกฎหมายบ้านเมือง^{๑๖} พระวินัยสงฆ์ที่นำมาใช้เปรียบเทียบกับกฎหมายบ้านเมืองเป็นการเปรียบเทียบระหว่างความผิดของสงฆ์หรือพุทธจักรกับความผิดทางบ้านเมืองหรืออาณาจักร เรียกว่า หนศาสนาเทียบกับคฤหัสถ์หรือคฤหัสถ์โลกเทียบกับคฤหัสถ์ธรรม และสันนิษฐานว่าการนำวินัยสงฆ์มาใช้ในกฎหมายเป็นการแสดงถึงความถูกต้องของทางบ้านเมืองในการออกกฎหมายโดยนำมาใช้ร่วมกับกฎหมายของสงฆ์ เท่ากับเป็นการแสดงว่า กฎหมายบ้านเมืองนั้นไม่ขัดกับธรรมในพุทธศาสนา อันอาจจะช่วยให้กฎหมายบ้านเมืองมีความศักดิ์สิทธิ์ขึ้นก็เป็นได้ กฎหมายล้านนาโบราณได้รับอิทธิพลจากพระธรรมศาสตร์ สันนิษฐานว่าล้านนาโบราณคง ได้รับพระธรรมศาสตร์มาจากธัมมสัทธของมอญ โดยที่มอญได้รับพระธรรมศาสตร์นี้มาจากอินเดีย ที่แปลจากภาษาเดิมคือภาษาสันสกฤตมาเป็นภาษามคธ แล้วต่อมาจึงแปลธรรมศาสตร์หรือมนุธรรมศาสตร์มาเป็นภาษารามัญ คัมภีร์พระธรรมศาสตร์ฉบับของกษัตริย์ฟ้ารั่ว ผู้ปกครองประเทศ รามัญ ซึ่งมอญเรียกว่า มนุธรรมศาสตร์ธรรม เป็นฉบับที่รู้จักแพร่หลายมาก เพราะฉบับนี้ได้แปลจาก ต้นฉบับเดิมโดยตลอดทั้งเล่มไม่ได้แก้ไขเพิ่มเติมแต่อย่างใด มอญได้ใช้พระธรรมศาสตร์ปกครอง บ้านเมือง ต่อมามอญได้เสียอำนาจให้แก่พม่า พม่าก็ได้รับเอาพระธรรมศาสตร์ของมอญนี้ไปใช้ด้วย ทั้งนี้เนื่องจากธรรมศาสตร์เป็นกฎหมายของพวกอารยันที่นับถือศาสนาฮินดู เมื่อมอญซึ่งนับถือ ศาสนาพุทธนิกายหินยาน จึงได้นำพระธรรมศาสตร์มาแก้ไขจากเรื่องราวเกี่ยวกับศาสนาฮินดูเป็นเรื่องราวทางพุทธศาสนา และตัดทอนพิธีการบางอย่างของพราหมณ์ออกไปเสีย^{๑๗} กฎหมายพระธรรมศาสตร์นี้คงได้แพร่หลายจากมอญเข้ามาในล้านนา ทั้งนี้ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่า กฎหมายนี้เข้ามาในสมัยใด แต่สันนิษฐานว่าแคว้นต่าง ๆ ในสมัยโบราณ เช่น แคว้นหริภุญไชย เชียงแสน หริภุญไชย พุกาม คงจะได้มีความสัมพันธ์ติดต่อกัน ดังจะพบว่า สมัยพระยามังรายได้เสด็จไปเมืองพุกามและได้นำเอาช่างฝีมือเข้ามาในเชียงใหม่ จึงมีความเป็นไปได้ที่ล้านนาจะได้รับกฎหมายพระธรรมศาสตร์มาใช้ในการปกครองบ้านเมือง โดยสันนิษฐานว่า อาจจะได้รับจากพม่าหรือหริภุญไชย อิทธิพลของพระธรรมศาสตร์ ที่

---

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน.

มีต่อกฎหมายล้านนาโบราณนั้นมีเป็นบางเรื่อง และบางเรื่องก็นำมาเพียงแต่โครงร่างหรือหัวข้อ เท่านั้น ส่วนรายละเอียดมีความแตกต่างจากพระธรรมศาสตร์ไปบ้าง เช่น เรื่องมูลคดีวิวาท ในมังรายศาสตร์มีมูลคดีวิวาทไม่ครบเหมือนกับพระธรรมศาสตร์ของฮินดู แต่ก็มีบทกำหนด เช่นเดียวกันหลายตอน จึงทำให้สันนิษฐานได้ว่ากฎหมายล้านนาโบราณบางเรื่องอาจจะได้รับ อิทธิพลมาจากพระธรรมศาสตร์นอกจากนี้สันนิษฐานว่ากฎหมายล้านนาโบราณได้รับอิทธิพลจากคัมภีร์อินทภาษด้วย

คัมภีร์อินทภาษเป็นเอกสารที่กล่าวถึงหลักการในการพิจารณาความของผู้พิพากษา คัมภีร์อินทภาษไม่ใช่ส่วนหนึ่งของธรรมศาสตร์ และไม่ใช่ฮัยการที่ตั้งขึ้นโดยพระมหากษัตริย์พระองค์ใดพระองค์หนึ่ง คำว่า “อินทภาษ” มีความหมายว่า โอวาทหรือคำสอนของพระอินทร์ หลักอินทภาษเป็นประกาศจริยธรรมอันศักดิ์สิทธิ์ที่ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการตัดสินคดีความต้องถือปฏิบัติ^{๑๘} เหตุที่ถือว่าหลักอินทภาษศักดิ์สิทธิ์ก็เช่นเดียวกับพระธรรมศาสตร์ในข้อที่ว่าไม่ได้เป็นหลักการที่มนุษย์สร้างขึ้น หากแต่ยกให้เป็นโอวาทที่มาจากพระอินทร์คัมภีร์อินทภาษนี้กล่าวว่า พระอินทร์ได้ปลอมแปลงพระองค์ลงมาสั่งสอนอำมาตย์ในการตัดสินคดีต่าง ๆ ในเมืองพาราณสี ในการตัดสินนั้น ผู้ตัดสินจะต้องละอคติ ๔ ประการ คือ ฉันทาคติ โทษาคติ ภัยาคติ และโมหาคติ หลักการเหล่านี้ปรากฏอยู่ในกฎหมายล้านนาโบราณเกือบทุกฉบับ และคัมภีร์อินทภาษยังได้ระบุถึงโทษในการตัดสินคดีด้วยความลำเอียงว่า ถ้าผู้ตัดสินตายไปจะตกนรกด้วย ระบบการยุติธรรมสมัยโบราณนอกจากจะให้ความสำคัญแก่ตัวบทกฎหมายที่บริสุทธิ์และความศักดิ์สิทธิ์ของกฎหมายที่ละเมิดมิได้แล้ว ยังให้ความสำคัญต่อหลักจริยธรรมและจรรยาบรรณของผู้ใช้อำนาจในการพิจารณาความด้วย ในกรณีหลังนี้ เอกสารที่เรียกว่า อินทภาษ หรือหลักการอันศักดิ์สิทธิ์ที่พระอินทร์ประทานให้แก่ผู้พิพากษา^{๑๙} ถือเป็นเอกสารที่มีความสำคัญมาก เพราะกฎหมายและหลักการกฎหมายคืออะไร แต่ถ้าผู้ถือกฎหมายและบังคับใช้กฎหมายไม่บริสุทธิ์ผุดผ่องกระบวนกรยุติธรรมก็ไม่อาจดีไปได้ และยอมส่งผลกระทบต่อสังคมโดยรวมด้วย ดังนั้น สรุปได้ว่าที่มาของกฎหมายล้านนาโบราณนี้มีที่มาจากบทบัญญัติของประมุข พระวินัยในพุทธศาสนา ธรรมศาสตร์และหลักอินทภาษ

^{๑๘} ศศิกานต์ คงศักดิ์. “หลักอินทภาษาคำสอนตราการไทยสมัยโบราณ.” ใน วินัย พงศ์ศรี เพียร และวีรวัลย์ งามสันติกุล, บรรณาธิการ. นิติปรัชญาไทย ประกาศพระราชปราชญ์ หลัก อินทภาษ พระธรรมศาสตร์ และ On the Laws of Mu'ung Thai or Siam. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).๒๕๔๙.

๒.๒.๓ ลักษณะทั่วไปของกฎหมายล้านนาโบราณ

กฎหมายล้านนาโบราณมักพบปะปนอยู่กับเอกสารโบราณประเภทอื่น ๆ ในหอธรรมหรือ หอพระไตรปิฎกตามวัดต่าง ๆ เอกสารโบราณที่เป็นกฎหมายเหล่านี้จะมีชื่อเรียกต่าง ๆ กันออกไปโดยที่ไม่พบคำว่า “กฎหมาย” เลย ทั้งนี้เพราะคนสมัยโบราณเขียนชื่อเอกสารประเภทกฎหมายเป็นชื่อต่าง ๆ เช่น ธรรมศาสตร์ มังรายศาสตร์ อวหาร เป็นต้น เอกสารเหล่านี้ล้วนเป็นเอกสารประเภทกฎหมายทั้งสิ้น เอกสารโบราณประเภทกฎหมายล้านนาโบราณนิยมบันทึกด้วยอักษรไทยล้านนา หรืออักษรไทยยวน เอกสารโบราณส่วนใหญ่เก็บรักษาไว้ในหอไตร หรือที่ชาวล้านนาเรียกว่า หอธรรม ตามวัด ต่าง ๆ ในภาคเหนือ เนื่องจากวัดในสมัยโบราณเป็นศูนย์รวมวิทยาการต่าง ๆ เปรียบได้กับโรงเรียน หรือมหาวิทยาลัยในปัจจุบัน หอธรรมที่ใช้เก็บโบราณต่าง ๆ ก็เปรียบได้กับหอสมุดของวัด นั่นเอง

เอกสารโบราณแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ เอกสารโบราณที่พระสงฆ์ใช้เทศนาสั่งสอนประชาชน และเอกสารโบราณประเภทที่มีอยู่ในหอธรรม ซึ่งเป็นเอกสารที่พระสงฆ์ไม่ได้ใช้เทศน์สั่งสอนประชาชน และเอกสารโบราณประเภทกฎหมายจัดอยู่ในประเภทนี้ นอกจากความแตกต่างในด้านการใช้เทศน์สั่งสอนประชาชนแล้ว เอกสารโบราณประเภทที่สองยังแตกต่างจากเอกสารโบราณประเภทแรก คือ เอกสารโบราณที่ไม่ได้ใช้เทศนาสั่งสอนประชาชนจะไม่ปิดทองที่โบราณ แต่ถ้าเป็นโบราณที่พระสงฆ์ใช้เทศนาจะปิดทองด้านข้างทุกผูก เพื่อความศักดิ์สิทธิ์และเป็นผลบุญอย่างสูงแก่ผู้ถวาย เอกสารโบราณประเภทที่ไม่ได้ใช้เทศนาสั่งสอนประชาชนเป็นเอกสารที่เขียนขึ้นและเก็บรักษาไว้เพื่อใช้เป็น ตำราเรียนสำหรับวัดและประชาชนทั่วไป เอกสารโบราณประเภทนี้พระสงฆ์ในวัดหรือเจ้าอาวาสวัดจะเป็นผู้เสาะแสวงหา คัดลอก และรวบรวมมาเก็บรักษาไว้ โดยขอคัดลอกจากวัดต่าง ๆ ในกรณีที่เป็นคัมภีร์หรือเอกสารสำคัญที่ควรจะมีไว้ในวัดของตน เพราะพระสงฆ์ในสมัยโบราณเป็นครูของพระและประชาชน พระสงฆ์ในสำนักต่าง ๆ มีความเชี่ยวชาญและสามารถในแขนงวิชาที่แตกต่างกันออกไป วัดที่เก่าแก่และมีพระสงฆ์ที่มีความสามารถประจำอยู่ จะมีเอกสารโบราณประเภทต่าง ๆ สะสมไว้เป็นจำนวนมากเพื่อการศึกษาทั่วไป^{๑๙} เอกสารโบราณประเภทกฎหมายของล้านนาโบราณมีลักษณะความสืบเนื่องกันไป อันเนื่องมาจากจารีตที่ถือกันว่าจะไม่ลบล้างสิ่งที่มีผู้กำหนดไว้ก่อนแล้ว

^{๑๙} อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน.

ล้านนาโบราณมีผู้ปกครองหรือประมุขของบ้านเมืองมีอำนาจสูงสุดในการปกครองและมีอำนาจในการออกกฎหมาย ผู้ปกครองพระองค์ก่อนได้ประกาศใช้กฎหมายใดไว้แล้ว ผู้ปกครองที่ปกครองต่อมาก็จะไม่ยกเลิกหรือลบล้างกฎหมายที่มาจากก่อน แต่จะมีการบัญญัติเพิ่มเติมจากกฎหมายเดิมเรื่อยไป ลักษณะความเชื่อเช่นนี้มิได้ปรากฏเฉพาะบทบัญญัติของกษัตริย์เท่านั้น แม้แต่คนทั่วไป หากก่อนตายได้สั่งความใดไว้ ผู้เป็นลูกหลานก็ต้องถือปฏิบัติตามคำสั่งนั้นทุกประการ ทั้งนี้เชื่อว่าคำสั่งของผู้ตายสำคัญมาก ผู้ใดละเมิดละทิ้งไม่ปฏิบัติตามที่สั่งก็จะพบกับความพินาศแน่นอน ด้วยลักษณะประเพณีหรือจารีตเช่นนี้จึงทำให้ ไม่มีการละทิ้งหรือลบล้างกฎหมายต่าง ๆ ที่ปฏิบัติกันมาแต่ก่อน กฎหมายเดิมที่ประกาศใช้อยู่แล้วจะยังคงมีผลบังคับใช้ในสมัยต่อมา ถือเป็นประเพณีที่จะไม่ละทิ้งจารีตเก่าหรือสิ่งที่ผู้เกิดก่อนได้กำหนดไว้ ทำให้กฎหมายล้านนาโบราณมีลักษณะความสืบเนื่องกันไป

๒.๓ แนวคิดเกี่ยวกับกฎหมายมังรายศาสตร์

ประเสริฐ ฐ นคร^{๒๐} กล่าวว่า ไม่มีทางทราบว่าข้อความตอนใดเขียนขึ้นในปี ไต กษัตริย์ยุคหลังหากจะเปลี่ยนแก้ข้อความใหม่ก็มักจะคัดข้อความเดิมลงไว้ แล้วเขียนข้อความเพิ่มเติมลงไว้ข้างหลัง วิธีการแบบนี้พวกมอญใช้มาก่อนและไทยสมัยอยุธยาใช้วิธีเดียวกันนี้ ยกตัวอย่างข้อความที่แสดงความสืบเนื่องของกฎหมายล้านนาโบราณ เช่น ในมังรายศาสตร์ฉบับเส้าให้ กรณีที่มีผู้หนีศึก ข้อความเดิมระบุโทษว่าให้ ฆ่าเสีย ดังความว่า

...ในการรบ ผู้ใดหลบหนีละทิ้งผู้บังคับบัญชา ให้ฆ่าเสีย...

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเส้าให้, หน้า ๒)

ต่อมากลับระบุทำให้สักที่หน้าผากว่าเจ้านายไม่รับเลี้ยง ซึ่งเป็นการลงโทษต่างกับตอนแรกที่ทำให้ลงโทษด้วยการฆ่าเสีย ดังความว่า

...ให้สักหมึกไว้ที่หน้าผากว่ามันผู้นี้เจ้านายไม่รับเลี้ยงเพื่อให้เป็นที่น่าละอายยิ่งนัก...

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเส้าให้, หน้า ๒)

และต่อมามีการระบุข้อความว่าข้อความดังนี้ มีแต่โบราณ แล้วมีข้อความแก้ไขใหม่ต่อลงมา ความว่า

^{๒๐} ประเสริฐ ฐ นคร (ปริวรรต). มังรายศาสตร์ ฉบับเส้าให้ จังหวัดสระบุรี. กรุงเทพฯ:แสงรุ่งการ พิมพ์.

...ข้อความดังนี้มีมาแต่โบราณ ผู้เป็นใหญ่และสัปบุรุษก็ควรพิจารณาว่า ชาติสัตว์ทั้งหลายมียศศักดิ์มากนักยังไม่รักเจ้านายตน ชี้ขลาดละทิ้งเจ้านายเสียดังนี้ ผู้ชี้ขลาดอื่น ๆ ก็จะทำอย่างเดียวกันนี้ ให้สักรหน้าผากด้วยหมึกแล้วปล่อยเสียเถิด...

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเส้าไห้, หน้า ๓)

นอกจากนี้ยังปรากฏหมายเหตุท้ายเรื่องที่ปรากฏซ้ำกันอยู่ในมังรายศาสตร์ฉบับวัดเส้าไห้ หน้า ๑๓ และหน้าสุดท้ายด้วย ข้อความที่ซ้ำกันนี้คงไม่เกิดขึ้นเพราะเหตุบังเอิญ แต่น่าจะเป็นว่าข้อความจากหน้าต้นมาถึงหน้า ๑๓ นี้เป็นข้อความที่มีมาแต่เก่าก่อน ส่วนข้อความที่ต่อจากนั้นคงจะเพิ่มเข้ามาภายหลัง^{๒๑} ดังความว่า

(๑)...ผู้จักพิจารณาแต่งบ้านปองเมืองต่างท้าวพระยา ให้วุฒิจำเรียมแก่บ้านเมืองแก่ท้าวพระยา ให้ไพร่ไทยอยู่สุขสำราญชู้บ้านพึงปฏิบัติกระทำตามอาณาจักรอันนี้เทอะ คำทั้งหลายฝูงนี้เป็นโบราณราชศาสตร์แต่งบ้านปองเมืองสืบราชปวงณีมาแต่ท้าวพระยาทั้งหลายฝูงเสวยเมือง ชอบทศราชธรรมมาแต่ก่อนตราบต่อเท่าถึงบัดนี้แล...

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเส้าไห้ หน้า ๑๓)

(๒)...ผู้จักพิจารณาแต่งบ้านปองเมืองแทนท้าวพระยาให้วุฒิจำเรียมแก่บ้านเมืองแห่งท้าวพระยา ให้ไพร่ไทยอยู่สุขสำราญชู้มบ้าน พึงปฏิบัติตามคลองอาณาจักรหลักคำอันนี้เถิด คำทั้งหลายเหล่านี้เป็นโบราณราชศาสตร์แห่งบ้านปองเมืองสืบราชปวงณีมาแต่ท้าวพระยาทั้งหลายเหล่าที่เป็นมาแล้วแต่ก่อนได้เสวยเมืองชอบทศราชธรรมมาแต่ก่อนตราบต่อเท่าบัดนี้แล...

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเส้าไห้ หน้า ๑๒๕)

อีกทั้งยังมีการกล่าวถึงข้อความที่กล่าวถึงการนำเอากฎหมายพม่าอันอยู่“นอกคลองมังรายศาสตร์” ด้วย แสดงให้เห็นถึงการเพิ่มเติมข้อความใหม่ลงต่อ ๆ ไป ดังความว่า

...ตามคองยามีมานว่าด้วยลักษณะมักเมียท่าน ลูกหลานท่านก็ดี หากผู้ชายมีเมียอยู่แล้วก็ให้ใหม่ตามประเพณีก่อน ส่วนที่ผู้หญิงรู้ว่ามิเมียแล้วยังเป็นชู้ให้ฟัน (ปาด) หัวฟันหูเสีย ให้ปรากฏว่าเป็นหญิงเลวแย่งผัวท่าน ผิมนไม้ให้ตัดหูฟันหัวก็ให้ใหม่ค่าหูข้างละ ๕๒ เงินหรือ ๑๑๐ เงิน ค่าหัว ๕๒ เงิน พิจารณาตามผู้มียศและเชื้อใจเถิด ข้อนี้อยู่นอกคลองมังรายศาสตร์ ...

^{๒๑} ประเสริฐ ฐ นคร, เรื่องเดียวกัน.

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเส้าไห่ หน้า ๙๔)

นอกจากนี้เนื้อหาในกฎหมายล้านนาโบราณยังมีลักษณะปะปนกันไป ไม่มีการจัดระบบกฎหมายแบบเป็นหมวดหมู่ ไม่นิยมเขียนแยกแยะประเภทกฎหมาย แต่ใช้วิธีเขียนเรียงต่อกันไปหากผู้อ่านต้องการทราบกฎหมายเกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่งจะต้องอ่านตลอดทั้งเรื่องเพื่อค้นหาเรื่องที่ต้องการ เช่น เนื้อหากฎหมายอาจจะเริ่มต้นด้วยการหย่าร้าง การลักทรัพย์ การลักพา แล้วจบลงด้วย การทำร้ายร่างกาย หากต้องการทราบกฎหมายเกี่ยวกับการทำร้ายร่างกาย ก็ต้องอ่านค้นหาตั้งแต่เริ่มต้น คือ ตั้งแต่การหย่าร้างเป็นต้นมา เป็นต้น

การศึกษาผลงานเกี่ยวกับกฎหมายมังรายศาสตร์ หรือบางฉบับก็จะเรียกว่า จาริตมังรายศาสตร์ บ้าง ผู้วิจัยได้พยายามค้นคว้าและรวบรวมเอกสารเรื่องนี้จากแหล่ง และสภาพต่างๆ ที่พบเป็นเอกสารที่จารเรื่องที่เกี่ยวข้องหรือเกี่ยวกับกฎหมายมังรายศาสตร์จากใบลาน พับสา และไมโครฟิล์ม รวมทั้งเอกสารที่มีผู้ศึกษาไว้แล้ว มีจำนวน ๑๕ ฉบับดังนี้

๑. มังรายศาสตร์ ฉบับวัดกิตติวงส์ อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน ลักษณะ ซึ่งเป็นใบลานมีขนาด ๒x๒๒ นิ้ว จารหน้าละ ๕ บรรทัด ความยาวทั้งสิ้นรวม ๑๒๒ หน้า จารเมื่อ จ.ศ. ๑๑๙๘ (พ.ศ. ๒๓๗๙) จารด้วยอักษรธรรมล้านนา เนื้อหาสมบูรณ์ใจความครบลักษณะรวมของมังรายศาสตร์ ประกอบด้วย

๑.๑ มีข้อความที่ระบุว่า เป็นกฎหมายที่พระยามังรายโปรดให้ตราขึ้น เพื่อให้กษัตริย์องค์ต่อๆ ไป ได้ใช้เป็นบรรทัดฐานในการปกครองบ้านเมือง

๑.๒ มีการระบุถึงข้อกฎหมายที่อาจแบ่งเป็นหมวดใหญ่ๆ ดังนี้^{๒๒}

- ๑) หมวดว่าด้วยการปกครอง การบังคับบัญชาตามลำดับ
- ๒) หมวดว่าด้วยการศึกสงคราม
- ๓) หมวดว่าด้วยลำดับความร้ายแรงของโทษและการลงโทษ
- ๔) หมวดว่าด้วยลักษณะครอบครัวและมรดก
- ๕) หมวดการพิจารณาคดี และการลงโทษ ฯลฯ

^{๒๒} ทุนศรี บัณษ. “การศึกษาความหมายในกฎหมายจาริต “มังรายศาสตร์”, วิทยานิพนธ์ศิลปะศาสตร์ มหาวิทยาลัย, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๕), หน้า ๙.

และจบด้วยการสืบสันตติวงศ์ของราชวงศ์มังราย และการแบ่งผลประโยชน์จากภาษา
 อากรและการปรับใหม่^{๒๓}

๒. มังรายศาสตร์ ฉบับของวัดพระธาตุลำปางหลวง อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง มีลักษณะ
 เป็นใบลาน ขนาด ๒x๒๒ นิ้ว จารหน้าละ ๕ บรรทัด ความยาวทั้งสิ้นรวม ๔๒ หน้า จารเมื่อ จ.ศ.๑๒๐๐
 (พ.ศ. ๒๓๘๑)จารด้วยอักษรธรรมล้านนา เนื้อหาไม่สมบูรณ์ ใบลานส่วนต้นเรื่องขาดหายไป ส่วนที่ปรากฏ
 นั้นเริ่มต้นที่ลักษณะการทะเลาะวิวาท และจบด้วยลักษณะลักทรัพย์หน้าสุดท้าย มีบันทึกของผู้จารว่า

“คลองพระญามังราย และนาย เทีย ตัวบงามหลาย ตากี่บ่หัน ใส่แวนเขียนแล นายเทีย จุลสัก
 ราชได้ ๑๒๐๐”

๓. มังรายศาสตร์ ฉบับวัดหนองบัว อำเภอปง จังหวัดพะเยา ลักษณะเป็นใบลาน ไม่ทราบ
 ขนาด เพราะเป็นไมโครฟิล์ม รหัส ๘๖๑๕๑๓๐ ๐๗๗-๐๗๗ จารหน้าละ ๔ บรรทัด ความยาวทั้งสิ้น
 ๑๓๕ หน้า จารเมื่อ จ.ศ.๑๒๑๖(พ.ศ. ๒๓๙๗) จารด้วยอักษรธรรมล้านนา เนื้อหาไม่สมบูรณ์ มีลักษณะ
 เลอะเลือนหลายหน้า ใจความแตกต่างจากลักษณะรวมของมังรายศาสตร์ มีลักษณะคล้ายเป็นคู่มือ
 กฎหมาย โดยอธิบายรายละเอียดในแง่มุมต่างๆ ของกฎหมาย หน้าสุดท้ายมีบันทึกของผู้จารไว้ว่า

“หนังสือแสนสมริตแต่มีเขียนไว้ แล้วยามแตรไถ่เที่ยงแล ตัวกึ่งบงาม ผู้ใดได้อ่านหื้อค่อย
 พิจารณาเอา เมื่อจุลสักราชได้ ๑๒๑๖ ตัว แสนสมริต แต่มไว้ เป็นที่พิจารณาด้วยคองมังรายแล เจ้ายาจามิ
 โกลส ธมนตุโน หนังสือข้าเจ้าผู้น้อย บอรมัตมาเถิงเจ้าจอมพ่อแม่ผู้ใหญ่”

๔. มังรายศาสตร์ ฉบับของหอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี กรุงเทพมหานคร ลักษณะเป็นใบลาน
 ไม่ทราบขนาดเพราะถ่ายไมโครฟิล์ม ไม่ทราบรหัส จารหน้าละ ๕ บรรทัด ความยาวทั้งสิ้นรวม ๑๑๐ หน้า
 จารเมื่อ จ.ศ. ๑๒๓๐ (พ.ศ. ๒๔๑๑) จารด้วยอักษรธรรมล้านนา เนื้อหาค่อนข้างสมบูรณ์ ใจความครบ
 ลักษณะรวมของมังรายศาสตร์

๕. มังรายศาสตร์ ฉบับของวัดช้างค้ำ อำเภอเมือง จังหวัดน่าน ลักษณะเป็นใบลาน ขนาด ๒x
 ๒๒ นิ้ว จารหน้าละ ๕ บรรทัด ความยาวทั้งสิ้นรวม ๕๖ หน้า จารเมื่อ จ.ศ. ๑๒๓๓ (พ.ศ. ๒๔๑๔) จาร
 ด้วยอักษรธรรมล้านนา ใจความแตกต่างไปจากลักษณะรวมของมังรายศาสตร์

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน หน้า ๙

๖. มังรายศาสตร์ ฉบับของวัดศรีโคมคำ อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา ลักษณะเป็น ใบลาน ขนาด ๒๕x๒๒ นิ้ว จารหน้าละ ๔ บรรทัด ความยาวทั้งสิ้นรวม ๖๗ หน้า จารเมื่อ จ.ศ. ๑๒๔๔(พ.ศ. ๒๔๒๕) จารด้วยอักษรธรรมล้านนา เนื้อหาเป็นลักษณะสรุป โดยย่อของกฎหมายมังรายศาสตร์ ใจความ แตกต่างไปจากลักษณะรวมของมังรายศาสตร์^{๒๔}

๗. มังรายศาสตร์ฉบับของวัดแม่คือ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ ลักษณะเป็นใบลาน ไม่ทราบขนาด เพราะเป็นไมโครฟิล์ม รหัส ๘๓.๑๒๐.๓๐ ๐๑๓-๐๑๓ จารหน้าละ ๕ บรรทัด ความยาว ทั้งสิ้นรวม ๑๓๘ หน้า ไม่ระบุปีที่จาร จารด้วยอักษรธรรมล้านนา เนื้อหาไม่สมบูรณ์ ส่วนท้ายขาดหาย ใจความครบลักษณะรวมของมังรายศาสตร์

๘. มังรายศาสตร์ ฉบับของวัดศิริชัยนิมิต อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ ลักษณะเป็นใบ ลาน ไม่ทราบขนาด เพราะเป็นไมโครฟิล์ม รหัส ๘๒.๑๑๒.๐๓ ๐๗๑.๐๗๑ จารหน้าละ ๕ บรรทัด ความ ยาวทั้งสิ้น รวม ๑๒๔ หน้า ไม่ระบุปีที่จาร จารด้วยอักษรธรรมล้านนา เนื้อหาไม่สมบูรณ์ ส่วนท้ายขาด หาย ใจความครบลักษณะรวม ของมังรายศาสตร์

๙. มังรายศาสตร์ฉบับของวัดบ้านช่าง อำเภอดอยเต่า จังหวัดเชียงใหม่ ลักษณะเป็นใบลาน ไม่ ทราบขนาดเพราะเป็นไมโครฟิล์ม รหัส ๘๔.๑๓๖.๐๓ ๐๓๕-๐๓๕ จารหน้าละ ๕ บรรทัดความยาวทั้งสิ้น รวม ๑๒๒ หน้าไม่ระบุปีที่จาร จารด้วยอักษรธรรมล้านนา เนื้อหาเน้นเรื่องลักษณะผิวเมี่ยม ซึ่งมีการอธิบาย และรายละเอียดมาก คล้ายจะเป็นคู่มือกฎหมายมากกว่าตัวกฎหมายใจความแตกต่างจากลักษณะรวม ของมังรายศาสตร์

๑๐. มังรายศาสตร์ฉบับของวัดหนองเห็งอก อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน ลักษณะเป็นใบลาน ไม่ทราบขนาด เพราะเป็นไมโครฟิล์ม รหัส ๘๑.๐๖๘.๐๓ ๐๘๐-๐๘๐ จารหน้าละ ๖ บรรทัด ความยาว ทั้งสิ้นรวม ๙๔ หน้า ไม่ระบุปีที่จาร จารด้วยอักษรธรรมล้านนา เนื้อหาไม่สมบูรณ์ เพราะใบลานชำรุด หลายหน้า แต่ใจความเป็นลักษณะรวมของมังรายศาสตร์

๑๑. มังรายศาสตร์ฉบับของวัดห้างฉัตร อำเภอห้างฉัตร จังหวัดลำปาง ลักษณะเป็นใบลาน ขนาด ๒๕x๒๒ นิ้ว จารหน้าละ ๕ บรรทัด ความยาวทั้งสิ้น ๓๔ หน้า ไม่ระบุปีที่จาร จารด้วยอักษรธรรม

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๑.

ล้านนา เนื้อหาไม่สมบูรณ์ เพราะใบลานชำรุดหลายหน้า ใจความคล้ายลักษณะรวมของมังรายศาสตร์ แต่จารเพียงหมวดเดียว คือ หมวดการรบศึกเท่านั้น

๑๒. มังรายศาสตร์ฉบับวัดสูงเม่น อำเภอสูงเม่น จังหวัดแพร่ ลักษณะเป็นใบลานขนาด ๒x๒๐ นิ้ว จารหน้าละ ๕ บรรทัด ความยาวทั้งสิ้น ๙๒ หน้า ไม่ระบุปีที่จารจารด้วยอักษรธรรมล้านนา เนื้อหาแตกต่างจากลักษณะรวมของมังรายศาสตร์

๑๓. มังรายศาสตร์ฉบับของวัดดอนชัย อำเภอทุ่งช้าง จังหวัดน่าน ลักษณะเป็นใบลานไม่ทราบขนาด เพราะเป็นไมโครฟิล์ม รหัส ๘๗.๑๕๖.๐๓ ๐๓๘-๐๓๘ จารหน้าละ ๕ บรรทัดความยาวทั้งสิ้นรวม ๕๖ หน้า ไม่ระบุปีที่จาร จารด้วยอักษรธรรมล้านนา เนื้อหาไม่สมบูรณ์ ใบลานขาดหลายหน้า ทั้งในส่วนต้นและส่วนท้ายของเรื่อง ใจความแตกต่างไปจากลักษณะรวมของมังรายศาสตร์

๑๔. มังรายศาสตร์ ฉบับของวัดไม้งามหลวง อำเภอเมืองจังหวัดตาก ลักษณะเป็นใบลาน ไม่ทราบขนาด เพราะเป็นไมโครฟิล์ม รหัส ๘๑.๐๙.๖.๐๓ ๐๒๐-๐๒๐ จารหน้าละ ๕ บรรทัด ความยาวทั้งสิ้นรวม ๔๘ หน้า ไม่ระบุปีที่จาร จารด้วยอักษรธรรมล้านนา เนื้อหา ใจความแตกต่างจากลักษณะรวมของมังรายศาสตร์

๑๕. มังรายศาสตร์ ฉบับของอาจารย์สิงฆะ วรรณสัย ลักษณะเป็นพับสา ขนาด ๖x๑๓ นิ้ว จารหน้าละ ๘ บรรทัด ความยาวทั้งสิ้น ๗๗ หน้า ไม่ปรากฏวันเดือนปีที่จาร จารด้วยอักษรธรรมล้านนา ภาษาที่ใช้บันทึกส่วนใหญ่เป็นภาษาบาลี เนื้อหาเกี่ยวกับกฎหมายและ การพิจารณาคดี แต่ใจความแตกต่างจากลักษณะรวมของมังรายศาสตร์ ๒๕

นอกจากนั้น มังรายศาสตร์ หรือ วินิจฉัยมังราย เป็นกฎหมายของพระเจ้ามังรายกษัตริย์ของล้านนา ซึ่งทรงสร้างเมืองเชียงใหม่ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๘๓๙ ตำนานต่างๆ และโคลงนิราศหรือกวีนิพนธ์ กล่าวถึงพระนามพระเจ้ามังรายไว้ถูกต้องตรงกัน แต่พงศาวดารโยนกเรียกผิดเป็นพระเจ้าเม็งราย จนเป็นที่รู้จักแพร่หลาย ยากที่จะเปลี่ยนแก้ไขให้ถูกต้องดั้งเดิมได้

ตอนขึ้นต้นได้กล่าวถึงหนังสือเรื่องนี้ โดยเรียกชื่อว่า ราชอาณาจักร และในตอนท้ายกล่าวไว้ว่า “เป็นโบราณราชสาตรา แต่งบ้านป้อมเมืองขอบทสรธาธัมมาแต่ก่อนตราบต่อเท่าถึงบัดนี้แล”

๒๕ เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๒.

มีคำที่น่าพิจารณาอยู่หลายคำ วินิจฉัยมังรายวินิจฉัยเป็นคำจากภาษาบาลี แปลว่า ตัดสิน ไตร่ตรอง ในที่นี้หมายถึง การตัดสิน หรือพิพากษา ของพระเจ้ามังราย โดยการนำกฎในธรรมศาสตร์มาใช้ ให้เข้ากับรูปคดี ตามประเพณีของชาวอินเดียถือกันว่า สากลพิภพออยู่ในภายใต้กฎกรรมชาติอันแปรเปลี่ยน มิได้ คือ ธรรมซึ่งพระมนู ได้นำมาเผยแพร่แก่มนุษย์ทั้งหลายในรูปธรรมศาสตร์ กษัตริย์อินเดียไม่มีหน้าที่ ออกกฎหมายแต่จะต้องเรียนรู้ธรรม โดยศึกษาธรรมศาสตร์ แล้วตัดสินคดีไปตามหลักในธรรมศาสตร์นั้น มอญเป็นผู้เริ่มเขียนกฎหมาย โดยเรียกชื่อว่า ธรรมสัดถ(คำบาลี ตรงกับ ธรรมศาสตร์ ในภาษาสันสกฤต) ฉบับที่พระเจ้าฟ้างิ้ว ผู้รองประเทศรามัญ(ในสมัยสุโขทัยสร้างขึ้นไว้ เป็นฉบับที่รู้จักแพร่หลายมาก งานนี้ใช้ หลักการจากธรรมศาสตร์ของพวกฮินดู แต่เปลี่ยนข้อความที่เกี่ยวกับศาสนาพราหมณ์ มาเป็นศาสนาพุทธ เพื่อเป็นหลักให้กษัตริย์ที่ถือศาสนาพุทธใช้พิพากษาคดีพระเจ้าอู่ทอง กษัตริย์พระองค์แรกของอยุธยาก็ได้ ใช้ธรรมสัดถแบบมอญ เป็นเกณฑ์ตัดสินคดีเหมือนกัน^{๒๖}

ราชสัดถ หรือราชสาตร รวบรวมข้อความที่กษัตริย์วินิจฉัย จัดเข้าเป็นหมวดหมู่ มีลักษณะ แบบเดียวกับธรรมสัดถ และใช้รวมเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับธรรมสัดถ พระเจ้ามังรายก็อาจได้รับธรรมสัดถ แบบเดียวมาจากทริภุชชัย และอาจจะใช้ธรรมสัดถ พิพากษาคดีที่ตรงกับรูปเรื่อง และคงจะได้รวบรวมคำ พิพากษาของพระองค์ แล้วให้ตราเป็นกฎ เพื่อให้ผู้ปกครองบ้านเมืองยุคต่อมาใช้เป็นหลักในการวินิจฉัยคดี

อาณาจักร อาณา เป็นคำบาลี ตรงกับ อาชญา ซึ่งเป็นคำสันสกฤต แปลว่า อำนาจปกครอง และจักร แปลว่า ล้อ เขตแคว้น พจนานุกรมไทยแปลอาณาจักร ว่า อำนาจปกครองทางบ้านเมือง ใช้คู่กับ พุทธจักร ซึ่งหมายความว่า ขอบเขตปกครองในพระพุทธศาสนา

ราชปเวณี เชื้อสายกษัตริย์ ขนบธรรมเนียมจึงอาจจะหมายถึง ราชวงศ์ หรือ ขนบธรรมเนียมที่ สืบต่อกันมาก็ได้

ข้อความตอนต้นของมังรายศาสตร์ อาจจะมีมาแต่สมัยพระเจ้ามังราย หรือมีฉะนั้น ก็จาก กษัตริย์ราชวงศ์นี้ ซึ่งปกครองล้านนาอยู่จนถึง พ.ศ. ๒๑๐๑ จงตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า และมาขึ้นกับเมือง อยุธยาระหว่าง พ.ศ. ๒๑๔๑-๒๑๗๔ แล้วตกอยู่ใต้พม่าอีก จนถึง พ.ศ. ๒๒๗๑ เหตุการณ์ดังกล่าวจะมีผล เปลี่ยนแปลงระบบกฎหมายของล้านนาไปอย่างไรไม่เป็นที่ประจักษ์

^{๒๖} ประเสริฐ ฐ นคร. มังรายศาสตร์,(พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงโศทรกิตยานุพัทธ์(อาสา โทตระกิตย) ๒๕๑๔), หน้า ๑๘.

มังรายศาสตร์ฉบับเก่าแก่ที่สุด เท่าที่ทราบได้แก่ ฉบับ ล้านนาสีโหภิกขุ จากวัดเส้าไห้ อำเภอสเส้าไห้ จังหวัดสระบุรี คุณไกรศรี นิมมานเหมินท์เป็นผู้มอบให้ห้องสมุดสยามสมาคม ภาษาและตัวหนังสือที่ใช้ เป็นของไทยยวน จารลงใบลาน ๔๘ ใบ ทั้งสองหน้า นอกจากใบสุดท้ายมีหน้าเดียว น้อยคัมภีระ คัดไว้ที่ลพบุรี เมื่อปีออก พ.ศ. ๒๓๔๓ ก่อนกฎหมายตราสมดวงในรัชกาลที่ ๑ เป็นเวลา ๔ ปี เข้าใจว่าคงจะคัดไว้เพื่อให้เชลยศึกที่ถูกกวาดต้อนลงมาจากล้านนาปกครองกันเอง

หนังสือ วารสารศิลปะและวัฒนธรรม สื่ทศตวรรษประวัติศาสตร์ล้านนา ฉบับเชิดชูเกียรติ จัดพิมพ์เนื่องในงานมฤตยาจิตต์ ศาสตราจารย์ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว บทความ ของ วสิน ทัพบงษ์ เรื่อง ภาพสะท้อนสังคมล้านนาจากมังรายศาสตร์ หน้า ๑๐๗ สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏ เชียงใหม่ ๒๕๓๗ ได้กล่าวถึงภาพสะท้อนสังคมล้านนา จากมังรายศาสตร์ ท่านได้กล่าวถึง การจัดกำลัง บังคับบัญชาไพร่พล^{๒๗} คือ

ไพร่ ๑ คนมีนายสิบผู้หนึ่งควบคุม โดยมีข่มก้านผู้หนึ่งเป็นผู้ติดต่อประกาศความรับผิดชอบที่ไพร่จะต้องปฏิบัติต่อนายสิบ

นายสิบ ๕ คน อยู่ภายใต้การควบคุมของนายห้าสิบ ๑ คน โดยมีผู้ช่วยในตำแหน่ง “ปากซ้าย” และ “ปากขวา” เป็นผู้ช่วยรวม ๒ คน

นายหาสิบ ๒ คนให้มีนายร้อย ๑ คน

นายร้อย ๑๐ คนให้มีเจ้าพัน ๑ คน

เจ้าพัน ๑๐ คนให้มีเจ้าหมื่น ๑ คน

เจ้าหมื่น ๑๐ คนให้มีเจ้าแสน ๑ คน

พร้อมระบุกำกับไว้ว่า “ปกครองเมืองแบบนี้เพื่อมิให้ขัดเคืองใจพระเจ้าแผ่นดิน” เป็นพื้นฐานสำคัญของรัฐ ซึ่งมีอาณาเขตกว้างใหญ่ขึ้น และมีความแตกต่างของแต่ละชุมชน ความจำเป็นในการใช้กำลังจากคนที่อยู่ใต้ปกครองอย่างเป็นลำดับชั้นสามารถตรวจสอบ คานอำนาจ และบังคับบัญชาได้อย่างเป็นระบบระเบียบ

^{๒๗} ประเสริฐ ณ นคร, มังรายศาสตร์ หรือกฎหมายพระเจ้ามังราย, (กรุงเทพฯ : โครงการจัดพิมพ์ตำราประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสาทมิตร์, ๒๕๒๑), หน้า ๓.

โทษที่รุนแรงที่สุดสำหรับการปกครองร่วมกันในรัฐ คือ “หนี้ศึก” เป็นเรื่องที่ร้ายแรงมากหากมีพลเมืองที่ประพฤติตนเช่นนี้ เพราะนั่นหมายถึงความหายนะของรัฐอันเนื่องมาจากการหนีศึกของกำลังพล โทษซึ่งระบุไว้แน่แรกคือ ผู้ที่ละทิ้งผู้บังคับบัญชา ให้ฆ่าทิ้งโดยกำหนดตำแหน่งผู้บังคับบัญชาตามลำดับชั้น จากต่ำไปสูงว่า มีไพร่ นายสิบ นายห้ำสิบ นายร้อย นายพัน เจ้าหมื่น เจ้าแสน และพระยา เมื่อฆ่าแล้ว ให้ริบครอบครัวทรัพย์สินเพื่อไม่ให้เป็นอย่างแก่พลเมือง แต่ต่อมาได้มีการเพิ่มบทลงโทษสถานรองลงเว้น การฆ่าแต่ให้มีโทษสักหน้าผากประจานว่า “มันผู้นี้เจ้านายไม่รับเลี้ยงเพื่อให้เป็นที่น่าละอายยิ่งนัก” ในทางกลับกันหากผู้บังคับบัญชาละทิ้งลูกน้องในสนามรบให้ลงโทษประหารไล่ลำดับตามบัญชีลงมาจากเจ้าแสน เจ้าหมื่น ล่ามหมื่น เจ้าพัน ล่ามพันและพันน้อย ล่ามบัว กว้าน ไพร่ อีกทั้งเมื่อฆ่าแล้วให้ริบครอบครัวทรัพย์สิน ภาพสะท้อนจากโทษการหนีศึกก็เพื่อเป็นเครื่องกำกับการควบคุมกำลังคน และป้องกันการละทิ้งหน้าที่โดยเฉพาะหน้าที่การป้องกันตนเองจากภายนอก โดยเฉพาะในระยะเวลาสงคราม น่าจะเช่นเดียวกับการระดมพลเมื่อประกาศภาวะสงครามในปัจจุบัน หากแต่ในยุคนั้นสงครามมักเกิดขึ้นบ่อย การแย่งชิงผลประโยชน์นั้นไม่ได้เน้นที่อาณาเขตเท่านั้น แต่ยังรวมถึงผู้คนพลเมือง ที่หากต้องเสียพื้นที่หนึ่งไปย่อมหมายถึงผู้ที่ทำหน้าที่ป้องกัน ผู้ทำหน้าที่ผลิตพืชผล รวมถึงผู้ที่ส่งกำลังบำรุง ผู้ใช้แรงงานตนเพื่อการดูแลรักษาบ้านเมือง ฯลฯ จะถูกกวาดต้อนให้กับฝ่ายตรงกันข้าม โดยมีการเปรียบเทียบความจงรักภักดีของสัตว์ที่มีต่อนาย

ข้อสังเกตหนึ่ง คือ ในการไล่ลำดับการละทิ้งผู้ใต้บังคับบัญชา ไม่ได้ระบุความผิดของพระยาเอาไว้หากแต่ได้ระบุความผิดชอบที่ผู้ใต้บังคับบัญชาไปจนสูงสุดที่พระยา

การพิจารณาโทษนั้นให้พระยาผู้ปกครองพิจารณาถึงความดีความชอบที่เคยมาแต่หนก่อน การให้ความกรุณาปราณีตามความเหมาะสมเพราะไม่ว่าใครต่างกลัวตายด้วยกันทั้งสิ้น การเกิดเป็นคนนั้นยากเย็นยิ่งนัก เป็นการเปรียบเทียบความเชื่อทางพระพุทธศาสนาในการเวียนว่ายตายเกิด และการได้เกิดมาเป็นคน การลงโทษนั้นก็เพื่อให้ไม่ตกเป็นเหยื่ออย่างคือ “ให้ดูไว้เป็นเยี่ยง แต่อย่าเอาอย่าง” ต้นฉบับมั่งรายศาสตร์ฉบับเก่าแก่ที่สุดเท่าที่ค้นพบเขียนด้วยตัวหนังสือพื้นเมืองล้านนาไทย หรือตัวอักษรไทยยวน

ท่านศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นครได้เรียบเรียงเป็นภาษาไทยปัจจุบัน เท่าที่สังเกตพบว่า มังรายศาสตร์มีลักษณะ ดังนี้^{๒๘}

๑. เป็นการนำเอาคำพิพากษาในคดีต่างๆ มารวบรวมเรียบเรียงใหม่ จัดให้เป็นหมวดหมู่โดยแบ่งออกเป็นลักษณะต่างๆ ได้แก่ การจัดรูปแบบกองทัพ การลงโทษ และการปูนบำเหน็จทหาร การกำหนดความผิดร้ายแรงที่อาจลงโทษประหารชีวิตได้ การป้องกันตัวที่อนุญาตให้ฆ่าผู้กระทำผิดได้ การกำหนดโทษ วิธีพิจารณาความ องค์ประกอบในการกำหนดค่าเสียหายและกำหนดโทษ กฎหมายแพ่งและกฎหมายอาญา^{๒๙}

ทั้งนี้จะเห็นได้ว่าด้วยทกกฎหมายบางมาตราได้กำหนดข้อเท็จจริงไว้ด้วย เช่น การบัญญัติว่า “ในบริเวณบ้าน บ้านหนึ่งมี ๑๖ ครัวเรือน...” หรือ “บ้านหนึ่งมี ๖ ครัวเรือน...” ในลักษณะซ่อนอำ และลัก หรือการที่บทบัญญัติลักษณะมรดกกำหนดว่า “พ่อแม่มีลูกชาย ๓ คน หญิงคนหนึ่ง...” ซึ่งเป็นเรื่องสนับสนุนความเห็นที่ว่า มังรายศาสตร์เป็นการนำเอาคำพิพากษาของพระเจ้ามังรายมารวบรวมเรียบเรียงเป็นต้วบทกฎหมาย มีลักษณะทำนองการประมวลกฎหมาย

๒. มีการนำเอามูลคดีวิวาทในคัมภีร์พระธรรมศาสตร์มาเป็นหลักในการบัญญัติกฎหมาย มูลคดีวิวาทหมายความว่า เหตุที่ประชาชนจะทะเลาะกัน ซึ่งในคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ไทยกำหนดไว้ ๒๙ ประการ กษัตริย์แต่โบราณกาลใช้เหตุต่างๆ เหล่านี้ มาเป็นหัวข้อในการตราเป็นอัยการลักษณะต่างๆ ขึ้นมา มูลคดีวิวาททั้ง ๒๙ ประการมีดังนี้

(๑) กู้หนี้	(๒) ฉ้อพระราชทรัพย์
(๓) มรดก	(๔) ให้ทรัพย์แก่ท่านแล้วจะเอากลับคืน
(๕) จ้างวาน	(๖) เล่นพนัน
(๗) ซื่อขาย	(๘) โจรกรรม
(๙) ที่นา	(๑๐) ที่สวน

^{๒๘} รศ.สุเมธ งานประดับและคณะ,ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย และระบบกฎหมายหลัก(โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง ๒๕๕๐), หน้า ๒๑.

^{๒๙} ประเสริฐ ณ นคร, มังรายศาสตร์.

(๑๑) ทาส	(๑๒) ตบตีคำว่า
(๑๓) ผัวเมีย	(๑๔) สงคราม
(๑๕) ขบถ	(๑๖) ละเมิดพระราชบัญญัติ
(๑๗) อากรขนอนตลาด	(๑๘) ช่มแครงท่าน
(๑๙) ที่กระหนาบคาบเกี่ยว	(๒๐) บุกรุก
(๒๑) ลักพา	(๒๒) ความสาเหตุ
(๒๓) ขายข้าตามเกษียณอายุ	(๒๔) ฝากทรัพย์
(๒๕) กระทำกฤติยาคม	(๒๖) เช่าของ
(๒๗) ยืมของ	(๒๘) ปันหมู่ชา(แบ่งคน)
(๒๙) อุทธรณ์	

แต่มังรายศาสตร์กำหนดสาเหตุการวิวาทกันไว้เพียง ๑๖ ประการ^{๓๐} เท่านั้น ดังมีบทบัญญัติว่า “คนทั้งหลายในโลกนี้จักวิวาท(ผิด)กันด้วยเหตุ ๑๖ ประการดังนี้คือ

(๑) กู้ของท่าน	(๒) ยืมของท่าน
(๓) รวมทุนกันทำการค้าหากำไร	(๔) รับจ้างของไม่สำเร็จจะทิ้งงานเสีย
(๕) ให้ของแล้วจะขอคืน	(๖) ปลอม(แปลก)ของซึ่งไม่มีวิญญาณ
(๗) ต่อยกัน	(๘) ผัวเมียจะหย่ากัน
(๙) รักเมียท่านจับมือถือนม	(๑๐) แย่งทรัพย์และแย่งมรดก
(๑๑) ฝากของกันไว้	(๑๒) ของสูญเสียไป(เสแท้)
(๑๓) ได้คนไม่ครบถ้วน(ได้บ่ท่วม)	(๑๔) ของน้อยอ้างว่าของมาก

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๓.

(๑๕) เล่นการพนัน

(๑๖) เหตุระหว่างคนเลวคนดี(คนบาป

คนบุญ)พ่อแม่ลูกผัวเมียข้าและเจ้า”

การที่มั่งรายศาสตร์บัญญัติมูลคดีวิวาทไว้เพียง ๑๖ ประการ เข้าใจว่าเป็นการปรับปรุงจากพระธรรมศาสตร์ของรามัญ^{๓๑}

๒.๔ แนวคิดเกี่ยวกับการปฏิรูปอักษรไทยล้านนา

๒.๔.๑ การปฏิรูป

การปฏิรูปอักษร คือ การเปลี่ยนอักษรจากระบบหนึ่งไปสู่อีกระบบหนึ่ง โดยมีเสียงและความหมายเหมือนเดิม อีกทั้งสามารถปรับเปลี่ยนกลับไปเป็นอักษรระบบเดิมหรือระบบใหม่ได้เสมอ” จากคำนิยามข้างต้น จึงอาจสรุปความหมายของ “การปฏิรูปอักษร” ได้ว่า หมายถึงการเปลี่ยนอักษรชนิดหนึ่งเป็นอักษรอื่นๆ โดยยังมีความหมายเหมือนเดิม และยังสามารถทำกลับมาให้เป็นอักษรให้เป็นต้นฉบับเดิมหรือชนิดอื่นๆ ได้ ในที่นี้จะเน้นเฉพาะเรื่องการปฏิรูปอักษรไทยล้านนา เป็นอักษรไทยกลาง และอักษรไทยกลางเป็นอักษรไทยล้านนา

หลักเกณฑ์ของการปฏิรูป ในการถ่ายทอดตัวอักษรไทยล้านนา(ตัวเมือง) ด้วยการใช้ตัวอักษรปัจจุบัน ซึ่งศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้จัดประชุมเชิงปฏิบัติการเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๘ เรื่อง “มาตรฐานการปฏิรูปอักษรล้านนา” ผลงานของการประชุมเชิงปฏิบัติการดังกล่าวนี้ ได้มีการจัดทำข้อตกลงในการปฏิรูปอักษรไทยล้านนาเป็นอักษรไทยปัจจุบัน โดยแบ่งการปฏิรูปออกเป็น ๓ ระดับ คือ

๑. ปฏิรูปโดยถ่ายเทียบตัวอักษร และเครื่องหมายทุกชนิดที่พบในต้นฉบับอย่างเคร่งครัด
๒. ปฏิรูปโดยใช้ตัวอักษรและวิธีประสมอักษรแบบไทยกลางปัจจุบัน(ปฏิรูปแบบเทียบตัวอักษร) โดยยึดหลักวิธีประสมตัวอักษรไทยกลางปัจจุบัน
๓. ปฏิรูปโดยใช้ตัวอักษรไทยกลางบันทึกคำอ่านในภาษาถิ่นล้านนา(ปฏิรูปแบบเทียบเสียง)

^{๓๑} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานกฎหมายเมืองไทย และประมวลคำอธิบายทางนิติศาสตร์, (โรงพิมพ์ธรรมบรรณาการ, พระนคร, ๒๕๐๓) หน้า ๑๘-๑๒.

๔. ปฏิรูปเป็นคำอ่านปัจจุบัน คือ การปฏิรูปโดยการใช้อักษรวิธภาษาไทยกลางปัจจุบัน จะใช้หลักการเขียนคำส่วนใหญ่ให้อยู่ในรูปที่ตรงกับภาษาไทยให้มากที่สุด เป็นการปฏิรูปเพื่อให้คนไทย ทุกท้องถิ่น และผู้อ่านภาษาไทยได้เข้าใจ

วิธีการปฏิรูปอักษรโบราณพื้นเมือง มาเป็นอักษรไทยปัจจุบันมีหลายวิธี ขึ้นอยู่กับ วัตถุประสงค์และความมุ่งหมายของการใช้งาน ดังจะได้เสนอรูปแบบการปฏิรูป และจุดประสงค์ของการ ใช้งาน ตามคำบรรยายแนวการปฏิรูป อักษร พื้นเมืองล้านนา ของประเสริฐ ญ นคร^{๓๒} และ คณะอนุกรรมการตรวจสอบและชำระตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับ เชียงใหม่ ๗๐๐ ปี ที่ทำการปฏิรูป เอกสารจากแหล่งข้อมูลต่างๆ และจัดทำขึ้นมาใหม่ เรียกว่า วิธีทำข้อมูลสถาปนา (ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัด เชียงใหม่ และศูนย์ศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏเชียงใหม่. ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ ๗๐๐ ปี, ๒๕๓๘) ดังต่อไปนี้

๑ การปฏิรูปแบบถอดหรือถ่ายตรงตามตัวอักษรตัวต่อตัว

วิธีนี้ ผู้ปฏิรูปต้องถอดตัวอักษรตามต้นฉบับทุกประการ ไม่สนใจการออกเสียง รักษาอักษร ศาสตร์แบบโบราณอย่างเคร่งครัด และดูพัฒนาการของภาษา จะได้เห็นต้นตอของการสะกด การันต์ สามารถย้อนกลับไปสู่ภาษาเดิมได้ ใช้กันมากในการถอดและอ่านศิลาจารึก ดังตัวอย่างเช่น หนังสือ พื้นเมืองของล้านนา (อักษรธรรมล้านนา) ใช้อักษร “๗” นางมณโฑ ตัวเดียวกัน แทนตัว “๗ นางมณโฑ” ในภาษาบาลี และแทนตัว “ด เด็ก” ในภาษาไทย เวลาปฏิรูป จะใช้ “๗” แทนทุกตัว ไม่ว่าจะเป็นภาษา บาลี หรือภาษาไทย เช่น “บัณฑิตเทิร”(บัณฑิตเดิน) อีกตัวอย่างหนึ่ง อักษร “บ ไปไม้” ในอักษรธรรม ล้านนา บางครั้งก็ใช้แทน “บ ไปไม้” บางครั้งก็ใช้แทน “ป ปลา” ก็ต้องปฏิรูปเป็น “บ ไปไม้” ตามรูป ตัวอักษร เช่น “เปรดบมาบรากต” แม้จะดูแปลกตา แต่ผู้ปฏิรูปควรแสดงคำที่เขียนตามอักษรวิธีปัจจุบัน ไว้ให้เปรียบเทียบกับ “เปรดบมาปรากฏ” ผู้ที่จัดวางระบบการปฏิรูปและทำตามระบบนั้นอย่าง เคร่งครัดคือ พระธรรมราชานุวัตร (ฟู อุตตสีโว) ผู้เขียนหลักภาษาไทยพ้ายพ และพจนานุกรมไทยพ้ายพ และ สิงฆะ วรณสสัย ทั้งสองท่านใช้หลักคล้ายกัน คือยึดเอาอักษรวิธีล้านนา เป็นหลักซึ่งมีระบบการกลาย

^{๓๒} ประเสริฐ ญ นคร, มังรายศาสตร์ หรือกฎหมายพระเจ้ามังราย, (กรุงเทพฯ : โครงการจัดพิมพ์ตำรา ประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสาทมิตร์, ๒๕๒๑), หน้า ๑๑๗-๑๑๘

เสียงในพยัญชนะวรรคค่อนข้างตายตัว วิธีการดังกล่าวนี้ นับเป็นระบบการปริวรรตที่แพร่หลายและเป็นแม่แบบการปรับปรุงวิธีการปริวรรตที่เป็นมาตรฐานที่นิยมกันในปัจจุบัน

๒. การปริวรรตตามเสียงในภาษาท้องถิ่น

วิธีนี้พบมากในการพิมพ์ชาดกและคร่าวธรรมล้านนา ใช้อักษรภาษาไทยกลาง แต่ถอดออกมาเป็นภาษาท้องถิ่น เช่น อักษรธรรมล้านนาเขียนว่า “พีเมารักน้อง” ก็เขียนตามสำเนียงท้องถิ่นว่า “ปีเมารักน้อง” คำว่า “เบรดบ่มาบรากต” จะเขียนเป็น “เผดบ่มาผากต” การปริวรรตแบบนี้ จะเป็นประโยชน์แก่คนในท้องถิ่น ที่ต้องการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นของตน แต่คนต่างถิ่นส่วนใหญ่ในภูมิภาคอื่นจะอ่านไม่รู้เรื่อง เพราะมีภาษาถิ่นที่ตนไม่เข้าใจความหมายอีกมาก อาจเข้าใจผิดไปจากเค้าเรื่องเดิมไป

การปริวรรตตามเสียงที่ปรากฏ โดยไม่ได้ยึดระบบอักษรวิธีล้านนา เช่น ผลงานของนายเมืองใจ ชัยนิลพันธ์ ซึ่งเริ่มพิมพ์คร่าวขอด้วยอักษรไทยกลางเมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๔๙๕ และได้ขายลิขสิทธิ์ให้แก่ นายประเทือง เก่าวัดนสุข เจ้าของร้านประเทืองวิทยา และนายประเทือง ได้นำวรรณกรรมคร่าวขอมาพิมพ์ด้วยอักษรไทยกลางอีกหลายเรื่องเมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๕๑๐^{๓๓} ด้วยเหตุนี้ วิธีการปริวรรตดังกล่าว จึงมีบางท่านนิยมเรียกว่า วิธีการแบบร้านประเทือง

วิธีการในทำนองนี้ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว บรรณาธิการ หนังสือ งานปริวรรตคัมภีร์โบราณล้านนา สิ่งพิมพ์อันดับที่ ๓ /๒๕๕๓ กล่าวไว้ในถ้อยแถลงว่า “งานปริวรรตคัมภีร์โบราณล้านนาเป็นโครงการหนึ่งของสถาบันภาษา ศิลปะและวัฒนธรรม ที่มหาวิทยาลัยได้สนับสนุนงบประมาณในการทำงานครั้งนี้เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาเกี่ยวกับท้องถิ่น ภายหลังจากเสร็จสิ้นงานเปิดอาคารเทพรัตนราชสุดาแล้ว มหาวิทยาลัยได้สนองกระแสพระดำรัสของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา สยามบรมราชกุมารีฯ เกี่ยวกับงานปริวรรตคัมภีร์โบราณ สถาบันฯ ได้มอบหมายให้คุณโสภณ พรหมจิตต์ สำนวจคัมภีร์ที่ได้เก็บรวบรวมไว้เมื่อหลายสิบปีมาแล้ว คัมภีร์เหล่านี้ส่วนใหญ่ได้รับมอบจากนักศึกษาที่เคยเรียนวิชาภาษาถิ่น วิชาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และวิชาวัฒนธรรมศึกษา ไบลานผูกที่มีสภาพสมบูรณ์ครบถ้วนทุกหน้าและมีคุณค่าควรปริวรรตมีจำนวน ๓ เรื่อง ได้แก่ พุทธคุณสังคหะโลก, นางวิสาขารักชาติ และตำรายาสมุนไพรรักขาม้า จึงได้ปริวรรตคัมภีร์ทั้ง ๓ เรื่องดังกล่าว และให้ขอความร่วมมือจากนักวิชาการท้องถิ่นหลายท่านทั้งภายในและภายนอกมหาวิทยาลัยช่วยปริวรรตคัมภีร์โบราณ จำนวน ๑๙ เรื่องได้แก่ ๑.

^{๓๓} อุดม รุ่งเรืองศรี,วรรณกรรมล้านนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพฯ : มิตรนารการพิมพ์,๒๕๒๘),หน้า ๑๙.

ตำนานพระธาตุทุ่งต้อม ๒. ตำนานพระธาตุเจ้าแจ่มทุ่งต้อม ๓. ตำนานแม่ระมิงค์ ๔. ตำนานถ้ำเชียงดาว ๕. ตำนานพระแก้วเจ้า ๖. พุทธคุณสังคโลก ๗. สมณกถา หนังสือมหาสวาทเจ้าอุตุตมะและมหาสวาทเจ้าหลวงพรหมสร ๘. บวชพระลงขนานและโอวาทคำสอน ๙. ตำราก่อพระเจ้า ๑๐. นางวิชาชา รักษาศีล ๑๑. สู้ขวัญคน ๑๒. สู้ขวัญข้าว ๑๓. สู้ขวัญช้าง ๑๔. สู้ขวัญม้า ๑๕. สู้ขวัญควาย ๑๖. สู้ขวัญย่าหม้อหนึ่ง ๑๗. ตำรายาสมุนไพรล้านนา ๑๘. ตำรายาจากสมุดบันทึก และ ๑๙. ตำรายาสมุนไพรรักษาม้า เป็นคัมภีร์ไบลาน ๑๑ เรื่อง จำนวน ๒๒๗ หน้าไบลาน, พับสา ๑ เรื่อง จำนวน ๕ หน้าพับสา, เอกสารประเภทสมุดบันทึก จำนวน ๗ เรื่อง รวม ๕๕ หน้า รวมปริวรรตทั้งสิ้น ๒๘๗ หน้า ไบลาน/พับสา/สมุด จำนวนเชิงอรรถที่อธิบายคำศัพท์และอื่นๆ จำนวนทั้งสิ้น ๑,๗๕๑ เชิงอรรถ รวมจำนวนหน้า ๒๑๔ หน้า พิมพ์^{๓๔}

๓. การปริวรรตวรรณกรรมท้องถิ่นให้แพร่หลายไปทั่วประเทศ

วิธีนี้จะใช้หลักการเขียนคำส่วนใหญ่ให้อยู่ในรูปที่ตรงกับภาษากลางให้มากที่สุดเพื่อให้คนไทยทุกท้องถิ่นสามารถอ่านและเดาเนื้อหาจนเข้าใจความหมายได้ โดยไม่คำนึงถึงภาษาถิ่น เช่น ต้นฉบับเขียนว่า “ช่าง” ภาษาถิ่นว่า “จ้าง” ก็ปริวรรตเป็น “ช่าง” ทุกคนก็อ่านเข้าใจตรงกัน

อีกประการหนึ่ง ถ้าเสียงอ่านในภาษาถิ่นตรงกับคำในภาษาไทยกลาง ให้เขียนตามเสียงอ่าน โดยไม่ต้องคำนึงถึงต้นฉบับเดิม เช่นข้อความว่า “จ้โพเทิร” อ่านตามเสียงภาษาถิ่นว่า จักไปเดิน ก็ให้ถ่ายทอดตามเสียงอ่าน อนึ่ง อักษรวิธีล้านนา ถ้าเขียน “ไป” จะออกเสียงเป็น “ไป” จึงจำเป็นต้องเขียน “ไพ” เพื่อให้ออกเสียงเป็น “ไป” เมื่อถอดอักษร ควรใช้ “ไป” จะเหมาะกว่า อักษร “ท” ที่เขียนแทนทั้ง “ท” และ “ด” ตรงใดเป็น “ท” หรือเป็น “ด” ก็ควรถ่ายทอดตามอักษรวิธีไม่ต้องยุ่งยากในการเดาว่าเมื่อไรจะเป็น “ท” และเมื่อใดจะเป็น “ด” และใช้ “น” สกดแทน “ร” เช่นคำว่า “เทิร” ก็ถ่ายทอดมาเป็น “เดิน” ทั้งนี้เพราะอักษรวิธีสมัยโบราณไม่เคร่งครัดในระบบการเขียนตามมาตรฐานของพจนานุกรม ยกเว้นคำบางคำ ที่ถ่ายทอดออกมา ก็ยังไม่เข้าใจ ให้คงการเขียนถ่ายแบบตามตัวหนังสือเดิม ดังคำว่า “นักเช่น” ก็เขียนเป็น “นักเงิน” แล้วยังมีคำร้อยกรองบางคำที่ต้องรักษาสัมผัสเอาไว้ ต้องเขียนตามสำเนียงถิ่น เช่น คำว่า “ไปเป็นของเป็นแล้วนอ” ไม่ควรเขียนว่า “ไปเป็นของเพิ่นแล้วนอ” หรือคำโบราณ เช่น

^{๓๔} อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว บรรณาธิการ,งานปริวรรตคัมภีร์โบราณล้านนา สิ่งพิมพ์ฉบับที่

“เหล่าน” การไม่เขียนเป็น “เล่น” ก็อาจจะเกิดประโยชน์แก่นักภาษาศาสตร์ต้องการตรวจสอบวรรณยุกต์ คำไทยดั้งเดิมก็ได้ ทั้งนี้ หากคำใด เป็นคำโบราณ ที่ไม่รู้ความหมาย หรือยังหาความหมายไม่ได้ ก็อย่าเดา สุ่ม หรือดัดแปลงเปลี่ยนคำ เข้าข้างตนเองตามอำเภอใจ ตัวไม่เข้าใจ ภายหลังอาจมีคนที่สามารถค้นหา ความหมายจากภาษาไทยในท้องถิ่นอื่นก็ได้

ในทำนองเดียวกัน ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ และศูนย์ศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏ เชียงใหม่. ได้ทำการปฏิวรรต ราชวงศ์เส ฉับวัดพระงาม เชียงใหม่ ที่อินทวสุภิกขุ จารเมื่อ จ.ศ. ๑๒๑๖ (พ.ศ. ๒๔๖๙) และจัดพิมพ์เป็นฉบับสถาปนาขึ้นมา เป็นตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ ๗๐๐ ปี จัดพิมพ์โดยโรงพิมพ์มิ่งเมือง ก็ใช้แนวทางการปฏิวรรตตามที่กล่าวมา^{๓๔}

๔. การปฏิวรรตแบบเทียบคอลัมน์ซ้ายขวา

โดยด้านซ้ายเขียนอักษรธรรมล้านนาตามต้นฉบับ ส่วนด้านขวา เขียนข้อความที่ปฏิวรรตเป็น อักษรไทยภาคกลาง บรรทัดต่อบรรทัด คำใดที่ยาก ก็แปลความหมายไว้ในวงเล็บท้ายข้อความในบรรทัด เดียวกัน วิธีนี้ อุดม รุ่งเรืองศรี นิยมใช้ในช่วงแรกๆ ต่อมาจึงได้ตัดส่วนที่เป็นอักษรธรรมล้านนาทิ้งไป เพราะต้องการประหยัดหน้ากระดาษ

การปฏิวรรตแบบที่ ๔ นี้ ได้พบเห็นมีการจัดหน้าแปลกออกไปจากอุดม รุ่งเรืองศรี เช่น งาน ปฏิวรรตของ รศ.ดร.อนาโศล โรเจอร์ เป็ลติเยร์ บางเรื่องอักษรต้นฉบับอยู่หน้าซ้าย

คำปฏิวรรต (อ่าน) ใช้ภาษาไทยกลาง ตรงตามตัว ในหน้าขวา มีการอธิบายคำยากไว้หลาย เรื่อง เช่น เรื่อง มาตลังกา (๒๕๕๕) มีการเรียงความและแปลเป็นภาษาอังกฤษและภาษาฝรั่งเศส บาง เรื่องเช่นเรื่อง ภาษิตตระกูลไท (๒๕๕๔) จะพิมพ์ภาษิตอักษรต้นฉบับเอาไว้ก่อนแล้วปฏิวรรตออกมาด้วย ภาษาไทยกลางและแปลเป็นภาษาอังกฤษและภาษาฝรั่งเศสเป็นบทเรียงลงมา

ในทำนองกลับกัน จริย์ สุนทรสิงห์ ได้ปฏิวรรตจากภาษาไทยกลางกลับเป็นอักษรล้านนา จาก ผลงานเรียบเรียงมหาชาติภาคพายัพ ฉบับสร้อยสังกร ของพระอุบาลีคุณูปมาจารย์(ฟู อุตตสิโว) วัดพระ สิงห์ธรรมหาวิหาร ได้พิมพ์ต้นฉบับไว้ในหนังสือหน้าซ้าย และคำปฏิวรรตกลับอักษรล้านนาไว้ในหนังสือหน้า ขวา บรรทัดต่อบรรทัด ความตรงกัน พิมพ์เนื่องในงานทำบุญอายุ ครบ ๘ รอบ ๙๖ ปี พระธรรม

^{๓๔} ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ และศูนย์ศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, ๒๕๓๘.

สิทธิอาจารย์ (หนู ถาวรมหาเถร) เจ้าอาวาสวัดพระสิงห์วรมหาวิหาร ซึ่งในการปริวรรตกลับสู่อักษรล้านนา ก็ได้ใช้อักษรวิธีแบบดั้งเดิมของล้านนา นับว่าเป็นสิ่งที่น่าสนใจอย่างยิ่ง

๕. การปริวรรตแบบจัดทำฉบับสถาปนา (Archetype) ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับ เชียงใหม่ ๗๐๐ ปี

เพื่อความเข้าใจร่วมกัน คณะอนุกรรมการชี้แจงระบบการทำงาน และข้อตกลงเบื้องต้น ในการปริวรรต รวมทั้งรูปแบบการสถาปนา(สังเคราะห์จากข้อมูลทั้งหมดที่ได้มา และจัดเป็นฉบับใหม่ ที่สมบูรณ์ที่สุด) เพื่อการอ้างอิง ซึ่งคณะผู้วิจัยเห็นว่า ไม่ควรตัดทอนคำชี้แจงลงไป อันอาจทำให้เกิดการเข้าใจผิดได้ จึงนำเสนอทั้งหมดแม้จะยาวไปบ้าง แต่นั่น คือ “กระบวนการและเกณฑ์สำหรับการปริวรรตแบบฉบับสถาปนา” ดังต่อไปนี้

ในการปริวรรต ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับ เชียงใหม่ ๗๐๐ ปี ครั้งนี้ คณะอนุกรรมการได้แสวงหาต้นฉบับตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ จากแหล่งข้อมูลต่างๆ เพื่อให้ได้ต้นฉบับที่ สมบูรณ์และเหมาะสมแก่การที่จะเป็นต้นแบบในการปริวรรตตำนาน ซึ่งเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญของนครเชียงใหม่ ซึ่งก็ได้รับความร่วมมืออย่างดียิ่งจากแหล่งต่างๆ ดังที่ได้รับต้นฉบับเพื่อใช้ในการทำงาน ดังนี้

๑. ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับวัดพระงาม เชียงใหม่ จ.ศ. ๑๒๑๖ จากหอสมุดแห่งชาติ
๒. ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับ CMA.HPms. จารเมื่อ จ.ศ. ๑๒๘๘ จาก ดร. ฮันส์ เพนธ์
๓. ตำนานเมืองเชียงใหม่ ฉบับของวัดอัฐฐารส จังหวัดลำพูน จารเมื่อ จ.ศ. ๑๒๔๔
๔. ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับของวัดพระหลวง จังหวัดแพร่ จารเมื่อ จ.ศ. ๑๒๔๖
๕. ตำนาน ๑๕ ราชวงศ์ ฉบับของวัดเมธังกราวาส จังหวัดแพร่ จารเมื่อ จ.ศ. ๑๒๕๑
๖. ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับของวัดพิชัย จังหวัดลำปาง จารเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๙
๗. ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับของวัดศรีโสดา จังหวัดเชียงใหม่ จารเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๐
๘. ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับสำนักนายกรัฐมนตรีนรา พ.ศ. ๒๕๑๔
๙. พงศาวดารโยนก ของพระยาประชาภิจักรจักร์ สำนักพิมพ์คลังวิทยา พ.ศ. ๒๕๑๖
๑๐. สิบห้าราชวงศ์ ของสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๕๑๘

ในการปริวรรตนี้ คณะอนุกรรมการได้พิจารณาเห็นว่าควรจะใช้วิธีการศึกษาสอบสวนและชำระต้นฉบับซึ่งมีหลักเกณฑ์ที่น่าเชื่อถือ เพื่อให้ได้ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ฉบับเชียงใหม่ ๗๐๐ ปี ที่ดี

ที่สุดเพื่อร่วมสมโภชเมืองเชียงใหม่ในวาระที่มีอายุครบ ๗๐๐ ปี และจากการศึกษาเปรียบเทียบวิธีการต่างๆ แล้ว เห็นว่าวิธีการที่ Paul Mass นักปราชญ์ชาวเยอรมันได้รวบรวมขึ้นจากการศึกษาของนักปราชญ์ยุคก่อนๆ น่าจะเป็นวิธีการที่ใช้การได้ดี และเมื่อตรวจสอบกับการที่ได้มีผู้ใช้วิธีการนี้ศึกษาชำระคัมภีร์ของอินเดียได้ผลดีมาแล้วก็ทำให้เห็นว่าน่าจะเป็นวิธีการที่เหมาะสมในการทำงานครั้งนี้ และวิธีการดังกล่าวนี้ก็เป็นวิธีการที่คล้ายกับวิธีการที่นักปราชญ์ชาวไทยใช้ในการตรวจชำระต้นฉบับมาก่อน เพียงแต่มีการระบุถึงที่มาของข้อมูลนั้นดูจะรัดกุมและสามารถตรวจสอบได้ดี ทำให้คณะกรรมการเลือกใช้วิธีเดียวกันนี้มาใช้ตรวจสอบชำระตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ ๗๐๐ ปี ในครั้งนี้^{๓๖}

วิธีการที่ Paul Mass รวบรวมขึ้นนี้ ตั้งอยู่บนสมมุติฐานว่า วรรณกรรมที่ต้องตรวจสอบนั้นมีต้นตอดั้งเดิมมาจากต้นฉบับเดียว แต่เมื่อได้รับการคัดลอกต่อเนื่องกันไปในั้นทำให้เกิดการคลาดเคลื่อนมากขึ้นตามลำดับ และเมื่อสอบเทียบข้อมูลโดยตลอดอย่างถี่ถ้วนแล้ว จะพบว่าเอกสารข้อมูลนั้นจะแยกเป็นสองกลุ่มเสมอไป ดังนั้นในการตรวจสอบ ชำระนั้นจะต้องพิจารณาหาต้นฉบับที่เห็นว่าน่าเชื่อถือมากที่สุดเป็นฉบับหลัก และใช้ฉบับที่มีสถานภาพสูงสุดของอีกสายหนึ่งมาตรวจสอบ และใช้ฉบับอื่นๆ มาคอยสอบทานเสมอโดยเฉพาะในกรณีที่ข้อความฉบับหลักและฉบับตรวจสอบต่างก็น่าเคลือบแคลงทั้งคู่

จากการตรวจสอบเอกสารข้อมูลปฐมภูมิแล้วพบว่า ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ฉบับของวัดพระงามซึ่งจารเมื่อ จ.ศ. ๑๒๑๖ และฉบับ CMA. HPms. ซึ่งจารเมื่อ จ.ศ. ๑๒๘๘ ของ ดร. ฮันส์ เพนธ์ เป็นเอกสารที่ทรงความสำคัญคู่กัน แต่คณะกรรมการได้ตัดสินใจเลือกเอาฉบับวัดพระงามเป็นต้นฉบับหลัก และใช้ฉบับ CMA. HPms. (ซึ่งต่อไปจะเรียกว่าฉบับ จ.ศ. ๑๒๘๘) เป็นฉบับตรวจสอบ เพราะเห็นว่าฉบับวัดพระงามนั้นจารขึ้นหลังจากเหตุการณ์สุดท้ายที่ปรากฏในตำนานเพียง ๒๗ ปี และแม้ว่าฉบับ จ.ศ. ๑๒๘๘ จะแม่นยำกว่าในการใช้เครื่องหมายวรรณยุกต์ แต่ฉบับหลักก็ให้ความแม่นยำมากกว่าในแง่ของการใช้ตัวกล้ำและตัวสะกด

จากการที่เลือกเอา ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับวัดพระงาม เป็นฉบับหลักในการทำงานครั้งนี้ คณะกรรมการได้ดำเนินการสร้าง ข้อมูลสถาปนา โดยมีขั้นตอน ดังต่อไปนี้

^{๓๖} พูนศรี บัณฺฑุช, การศึกษาความหมายในกฎหมายจารีต “มั่งรายศาสตร์” บัณฑิตวิทยาลัย วิทยานิพนธ์, ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ๒๕๓๕), หน้า ๕-๖.

ก. ปรีวรรตเอกสารฉบับหลักเพื่อใช้เป็นฐานในการสร้างข้อมูลสถาปนา (Archetype)

ข. ใช้ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ฉบับตรวจสอบ คือ ฉบับ จ.ศ. ๑๒๘๘ มาตรวจสอบข้อความจากฉบับหลักโดยละเอียดทุกตัวอักษร ทุกวรรค ทุกตอน

ค. ถ้าข้อความใดจากต้นฉบับทั้งสองแตกต่างกันบ้างเล็กน้อย แต่เมื่อพิจารณาแล้วเห็นว่าหากจะข้อความจากฉบับหนึ่งฉบับใดก็ได้โดยไม่ทำให้เกิดความเสียหายแก่ข้อมูลสถาปนาแล้ว จะใช้ข้อความจากฉบับหลัก และหากเห็นว่าความจากฉบับตรวจสอบยังน่าสนใจอยู่ ก็จะระบุไว้ในเชิงอรรถ

ง. หากความในฉบับหลักและฉบับตรวจสอบแตกต่างกัน แต่เมื่อพิจารณาแล้วเห็นว่าความในฉบับตรวจสอบดีกว่าความจากฉบับหลักก็จะใช้ความจากฉบับตรวจสอบบรรจุเป็นข้อมูลสถาปนาแทน และระบุถึงการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวไว้ในเชิงอรรถ

จ. หากความในฉบับหลักและฉบับตรวจสอบแตกต่างกัน และเมื่อพิจารณาแล้วเห็นว่าความจากทั้งสองฉบับต่างก็น่าเคลือบแคลง คณะอนุกรรมการจะได้พิจารณาความจากฉบับสอบทานอื่นๆ มาประกอบด้วย หากเห็นว่าความจากฉบับอื่นดีกว่าก็จะใช้ความที่เห็นว่าดีกว่านั้นบรรจุไว้ในข้อมูลสถาปนา และระบุถึงความในฉบับหลักและฉบับตรวจสอบไว้ในเชิงอรรถ

ฉ. ในกรณีที่คณะอนุกรรมการเห็นว่าความจากฉบับหลัก ฉบับตรวจสอบ และฉบับที่ใช้สอบทานต่างก็ไม่น่าพอใจแล้ว คณะอนุกรรมการจะได้เสนอข้อมูลสันนิษฐานลงแทนไว้ในข้อมูลสถาปนาและระบุถึงความในฉบับหลักและฉบับตรวจสอบไว้ด้วยในเชิงอรรถ^{๓๗}

เกณฑ์ในการปรีวรรตอักษรที่ใช้ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ ๗๐๐ ปี

การปรีวรรต หรือ การใช้อักษรไทยกลางมาบันทึกข้อมูลจากเอกสารภาษาล้านนาแทนตัวอักษรธรรมล้านนา จำเป็นต้องอาศัยรูปอักษรและอักษรวิธีของภาษาไทยกลางมาเป็นพื้นฐาน โดยมีสมมุติฐานว่า ในเมื่อภาษาล้านนาและภาษาไทยกลางต่างก็เป็นภาษาที่สืบเนื่องมาจากภาษาไทยดั้งเดิม ซึ่งย่อมหมายความว่า ในแง่โครงสร้างของประโยค ในแง่ศัพท์ และในแง่ของเสียงแล้ว ภาษาทั้งสองนี้มีจุดร่วมกันอยู่ แต่เนื่องจากการที่ภาษาทั้งสองมีสถานภาพเป็นภาษาถิ่นราชธานีที่มีประวัติศาสตร์และพัฒนาการของตนเอง จึงทำให้ภาษาทั้งสองนี้แยกเพี้ยนกันไปบ้าง ความแยกเพี้ยนดังกล่าวอาจเกิดขึ้นทั้งจากการสร้างสรรค์ภายในสังคม และอิทธิพลอันเกิดจากวัฒนธรรมภายนอกซึ่งเข้ามามีส่วนช่วยให้ความ

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน.

แตกต่างกันระหว่างภาษาในสองถิ่นนี้ขยายตัวมากขึ้น แต่กระนั้นก็ตามหากจะถอดภาษาล้านนาจากอักษรธรรมล้านนา และนำมาบรรจุในรูปลักษณ์ของอักษรและอักษรวิธีในภาษาไทยกลางแล้ว คนที่ชินกับภาษาไทยกลางก็ย่อมจะเข้าใจข้อความนั้นได้เกือบจะสมบูรณ์ และในทำนองเดียวกัน หากนำภาษาไทยกลางมาบันทึกด้วยอักษรธรรมล้านนาแล้ว สิ่งปรากฏนั้นผู้ใช้อักษรล้านนาย่อมเข้าใจได้เกือบจะครบถ้วนเช่นเดียวกัน

แม้ว่า “สาร” ที่มีอยู่ในวัฒนธรรมภาษาหนึ่งจะสามารถส่งผ่านสื่อไปให้ผู้บริโภคในอีกวัฒนธรรมภาษาหนึ่งได้โดยระบบใดๆ ก็ตาม แต่สิ่งที่จะขาดหายไปในระหว่างการส่งทอดข้อมูลนั้นก็คือจุดเด่น ในระบบการเขียน ดังที่เห็นได้จากระบบการเขียนอักษรธรรมล้านนานั้น โดยปกติตัวสะกดมักจะอยู่ด้านล่างของพยัญชนะต้น ซึ่งจะช่วยให้ผู้อ่านสามารถจำแนกหน้าที่ของตัวอักษรที่เขียนนั้นได้ดีกว่าการเขียนเรียงกันไปในบรรทัด และอีกสิ่งหนึ่งที่ยังคงเป็นอิทธิพลแฝงในการปริวรรตก็คือ ในเมื่อภาษาล้านนาปรากฏในรูปลักษณ์ของภาษาที่ปริวรรตด้วยอักษรไทยกลางแล้ว ผู้อ่านก็มักจะใช้ธรรมเนียมการออกเสียงอักษรในภาษาไทยกลางมาใช้ออกเสียงภาษาล้านนาปริวรรตด้วยความเคยชิน ซึ่งมีผลทำให้ความมุ่งหมายที่จะให้ผู้อ่านอักษรล้านนา – ไทยปริวรรต โดยออกเสียงตามภาษาล้านนานั้นหย่อนสัมฤทธิ์ผล ครั้นจะนำความรู้ที่เป็นภาษาล้านนามาเสนอโดยใช้อักษรธรรมล้านนาอย่างเต็มรูป ก็จะเป็นการจำกัดจำนวนผู้ที่ต้องการศึกษาและนำไปใช้ประโยชน์”^{๓๘}

๒.๔.๒ การเทียบอักษรไทยกลางและไทยล้านนาในด้าน อักษร เสียง และความหมาย

ในการศึกษาวิจัยเรื่องนี้ อาศัย การปริวรรตในรูปของอักษรไทยล้านนา การออกเสียง และเทียบอักษร และความหมาย โดยแสดงรูปลักษณ์ พยัญชนะ สระ ตัวสะกด ดังนี้

^{๓๘} ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ และศูนย์ศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ ๗๐๐ ปี. (เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มิ่งเมือง, ๒๕๓๘), หน้า ก-ค.

๑. พยัญชนะต้น โดยแบ่งเป็น

๑.๑ พยัญชนะต้นเดี่ยว ฐานเสียงเดียว

รูปอักษรล้านนา	การออกเสียง	ไทยกลาง
ก	/kǎ?/ / (กะ)	ก
ข	/khǎ?/ / (ขะ)	ข
ฃ	/khǎ?/ / (ขะ)	ข
ค	/ká?/ / (กัะ)	ค
ค	/khá?/ / (คะ)	ค
ฅ	/khá?/ / (ฆะ)	ฅ
ง	/ŋǎ?/ / งะ/	ง
จ	/cǎ?/ / จัะ/	จ
ฉ	/sǎ?/ / สัะ/	ฉ
ช	/cá?/ / จัะ/	ช
ฌ	/sá?/ / ชะ/	ช
ฉ	/sá?/ / ชะ/	ฉ
ญ	/ňǎ?/ / ญะ/	ญ
ฎ	/tǎ?/ / ละต๊ะ/	ฎ
ฏ	/thǎ?/ / ละถ๊ะ/	ฏ
ฎ	/dǎ?/ / ละด๊ะ/	ฎ
ฐ	/thá?/ / ละทะ/	ฐ
ณ	/ná?/ / ละนะ/	ณ
ต	/tǎ?/ / ต๊ะ/	ต

รูปอักษรล้านนา	ออกเสียง	ไทยกลาง
๘	/thǎ?/ /ถ๊ะ/	ถ
๙	/tá?/ /ต๊ะ/	ท
๑๐	/thá?/ /ทะ/	ธ
๑๑	/ná?/ /นะ/	น
๑๒	/bǎ?/ /บ๊ะ/	บ
๑๓	/pǎ?/ ปะ (เฉพาะศัพท์ที่มาจากบาลีสันสกฤต)	ป.บ
๑๔	/pǎ?/ /ปะ/	ป
๑๕	/phǎ?/ /ผ๊ะ/	ผ
๑๖	/pá?/ /ป๊ะ/	พ
๑๗	/fá?/ /ฟะ/	ฟ
๑๘	/phá?/ /พะ/	ภ
๑๙	/má?/ /มะ/	ม
๒๐	/ǵá?/ /ญะ/	ย
๒๑	/jǎ?/ /ย๊ะ/	อย
๒๒	/lá?/ /ละ/ เฉพาะศัพท์ที่ยืมมาจากภาษาอื่น	ร
๒๓	/há?/ /ฮะ/	ร
๒๔	/lá?/ /ละ/	ล
๒๕	/wá?/ /วะ/	ว
๒๖	/sǎ?/ /ส๊ะ/	ศ
๒๗	/sǎ?/ /ส๊ะ/	ษ

รูปอักษรล้านนา	ออกเสียง	ไทยกลาง
๖	/sǎʔ/ /ส่ะ/	ส
๗	/hǎʔ/ /ห่ะ/	ห
๘	/láʔ/ /ล่ะ/	ฬ
๙	/ʔǎʔ/ /อ่ะ/	อ
๑๐	/háʔ/ /ฮ่ะ/	ฮ

๑.๒ พยัญชนะต้นสองรูป ฐานเสียงเดียว

รูปอักษรล้านนา	ออกเสียง	ไทยกลาง
๑๑, ๑๒	/lǎʔ/ /หล่ะ/	หล
๑๓	/nǎʔ/ /หน่ะ/	หน
๑๔	/mǎʔ/ /หม่ะ/	หม
๑๕	/kǎʔ/ /หญ่ะ/	หญ
๑๖	/wǎʔ/ /หว่ะ/	หว
๑๗	/ǎŋʔ/ /หญ่ะ/	หญ
๑๘	/khǎʔ/ /ข่ะ/	กร
๑๙	/khǎʔ/ /ข่ะ/	ขร
๒๐	/kháʔ/ /คะ/	คร
๒๑	/phǎʔ/ /ฝ่ะ/	ปร
๒๒	/pháʔ/ /พะ/	พร

๑.๓ พยัญชนะต้นสองรูป ฐานเสียงเดียวหรือคู่

รูปอักษรล้านนา	ออกเสียง	ไทยกลาง
๒	/thǎʔ, thalǎʔ/ /ถะ,ถะหละ/	ตร
๓	/tháʔ, thaláʔ/ /ทะ,ทะละ/	ทร
๔	/salǎʔ/ /สะหละ/	สร
๕	/háʔ, halǎʔ/ /หะ,หละ/	หฺร

๑.๔ พยัญชนะต้นสองรูป ฐานเสียงควบ

รูปอักษรล้านนา	ออกเสียง	ไทยกลาง
๖	/kwǎʔ/ /กวีะ/	กว
๗	/khwǎʔ/ /ขวีะ/	ขว
๘	/khwǎʔ/ /ขวีะ/	ขว
๙	/kwáʔ/ /กวีะ/	คว
๑๐	/khwáʔ/ /ควีะ/	คว
๑๑	/ŋwǎʔ/ /งวีะ/	งว
๑๒	/cwǎʔ/ /จวีะ/	จว
๑๓	/cwáʔ/ /จวีะ/	จว
๑๔	/swǎʔ/ //ชวีะ/	ชว
๑๕	/twǎʔ/ //ตวีะ/	ตว
๑๖	/thwǎʔ/ /ถวีะ/	ถว
๑๗	/twáʔ/ /ตวีะ/	ทว
๑๘	/nwǎʔ/ /นวีะ/	นว

รูปอักษรล้านนา	ออกเสียง	ไทยกลาง
๒๖	/kʰwáʔ/ /ญวี่ะ/	ยว
๒๗	/jwáʔ/ /ยวะะ/	อยว
๒๘	/lwáʔ/ /ลวี่ะ/	รว
๒๙	/lwáʔ/ /ลวะะ/	ลว
๓๐	/swáʔ/ /สวะะ/	สว
๓๑	/ʔwáʔ/ /อวี่ะ/	อว

๒.๕ พยัญชนะต้นสามรูป ฐานเสียงควบ

รูปอักษรล้านนา	ออกเสียง	ไทยกลาง
๓๒	/ŋwáʔ/ /หงวี่ะ/	หงว
๓๓	/lwáʔ/ /หลวี่ะ/	หลว

๒. สระ

รูปอักษรล้านนา	ออกเสียง	ไทยกลาง
๑	/-o-/ /โอะะ/	โอะะ ลดรูป
๑°	/-ŋ-/ /อ้ง/	◌◌
๑ ^๒	/-ŋ-/ /อ้ง/	◌◌
๑ ^๓	/-a-/ /อะะ/	◌◌
๑๑ ^๑	/-uaʔ/ /อัวะ	◌◌
๑๑ ^๒	/-ua/ /อัว	◌◌
๑๑	/-ua/ /อัว/	-ว-
๑๑°	/-əə/ /ออ/	อ ไม่มีตัวสะกด

รูปอักษรล้านนา	ออกเสียง	ไทยกลาง
ꨀ	/-əə/ /ออ/	อ. มีตัวสะกด
ꨁ	/-aʔ/ /อะ/	-ะ
ꨂ	/ʔ-/ /อะ/	อ
-ꨃ, ꨄ	/-aa/ /อา/	-า
ꨅ	/ʔaa/ /อา/	อา
ꨆ	/-am/ /อำ/	-ำ
ꨇ	/-i/ /อิ/	-ิ
ꨈ	/ʔi/ /อิ/	อิ
ꨉ	/-ii/ /อี/	-ี
ꨊ	/ʔii/ /อี/	อี
ꨋ	/-i/ /อี/	อี
ꨌ	/-i/ /อี/	-ี
ꨍ	/-u/ /อุ/	-ุ
ꨎ	/ʔu-/ /อุ/	-อุ
ꨏ	/-uu/ /อู/	-ู
ꨐ	/ʔuu-/ /อู/	อู
ꨑ	/-eʔ-/ /เอะ/	-ะ
ꨒ	/-ee/ /เอ/	-เ
ꨓ	/-ee-/ /เอ/	เอ
ꨔ	/-ɛʔ/ /แอะ/	-ะ

รูปอักษรล้านนา	ออกเสียง	ไทยกลาง
๔-	/-εε-/ /แเอ/	แ-
๔-๐	/-ə?/ /เออะ/	เออะ
๔-๑	/-əə/ /เออ/	เออ
๔-๑	/-aw/ /เอา/	เอา
๔-๑	/-oo/ /โอ/	โอ เฉพาะบาลี
๔-๑	/-ia?/ /เอียะ/	เอียะ
๔-๑	/-ia/ /เอีย/	เอีย ไม่มีตัวสะกด
๑-	/-ia-/ /เอีย/	เอีย มีตัวสะกดตาม
๔-๑	/-ia?/ /เอือะ/	เอือะ ไม่มีตัวสะกด
๔-๑	/-ta-/ /เอือ/	เอือ มีตัวสะกดตาม
๔-๑	/-o?/ /โอะ/	โอะ
๔-	/-oo-/ /โอ/	โอ-
๔-๑	/-v?/ /เออะ/	เออะ
๑	/-aj/ /ไอ/	ไอ
๑	/-aj/ /ไอ/	ไอ
๑-๑	/-aj/ /ไอ/	ไอ-ย
๔-๑	/-aj/ /ไอ/	ไอ-ย

๓. เครื่องหมาย

ในอักษรล้านนา มีเครื่องหมายอยู่จำนวนหนึ่งที่ใช้เขียนกำกับคำศัพท์ เพื่อช่วยให้ สามารถบันทึกเสียงและภาษาล้านนา เป็นไปอย่างชัดเจนและสมบูรณ์ คือ

รูป	ชื่อเรียก	ความหมายและการใช้
๑	ไม้อยก,ไม้อยะ	ไม้อยอด หรือไม้อยะ เป็นเครื่องหมายวรรณยุกต์ที่กำหนดเสียงเอก เมื่อใช้ผันกับพยัญชนะที่เป็นอักษรสูงและอักษรกลาง และกำหนดเสียงตรีเมื่อผันกับอักษรต่ำ
๑	ไม้ออกข้าง	หรือไม้อ่ทำ เครื่องหมายวรรณยุกต์กำหนดเสียงครึ่งโท ครึ่งตรี เมื่อผันกับพยัญชนะที่เป็นอักษรสูงและอักษรกลาง และกำหนดเสียงตรีเมื่อผันกับอักษรต่ำ
๑	ไม้ขีด	ทำหน้าที่อย่างไม้หันอากาศ และเขียนกับกับศัพท์ที่ให้ออกเสียงสั้น โดยทำหน้าที่อย่างไม้ไต่คู้
๑	ไม้กัก	ใช้เขียนบนพยัญชนะแทนการใช้ “ก” เป็นตัวสะกด
๑๖	ไม้กะปวยาด	นอกจากทำหน้าที่อย่าง “สระ อะ” แล้ว ยังทำหน้าที่คล้ายไม้ไต่คู้ คือ หากปรากฏอยู่ท้ายคำศัพท์แล้วแสดงว่าศัพท์นั้นต้องออกเสียงสั้น
๑๗	ละ ห้าม	ทำหน้าที่อย่างการันต์ หรือ ทัศนฆาต
๑๘	ไม้ กั้ง	ใช้เขียนบนศัพท์ภาษาลาวี เป็นต้น ทำหน้าที่อย่าง นิคหิต
๑๙	ไม้ก้ง	เขียนเยื้องไปด้านหน้าพยัญชนะต้น แสดงว่าศัพท์นั้นมีเสียงสระ “โอ”
๑๙	ไม้ซ้า	หรือเลขสอง ถ้าเขียน “ท้ายพยัญชนะทำหน้าที่อย่างไม้ยกมก ถ้าเขียน “บน” พยัญชนะที่ซ้อนกันสองรูป คำนั้นจะออกเสียงเป็นสองพยางค์ เช่น ๓๓๓ อ่านว่า “สะหล่า”

๔ ตัวสะกด

พยัญชนะท้ายที่ทำหน้าที่เป็นตัวสะกดนั้น ล้วนนามิ ๙ หน่วยเสียง เช่นเดียวกับอักษรไทย มาตรฐาน คือ มาตรฐานตัวสะกดทั้ง ๙ มาตรฐานนั่นเอง

นอกจากนี้ยังมีอักษรพิเศษ หรือ อาจเรียกว่า อักษรตัวเชิง ซึ่งจะปริวรรตเป็นอักษรปกติ เพราะในภาษาไทยมาตรฐานไม่มีตัวเชิง ดังนี้

- ๑) ญ เรียกว่า หางยะ หรือ ยะเพ็อง ทำหน้าที่เป็นตัวสะกดแทนตัว ย ปริวรรต เป็น ย
- ๒) ฎ เรียกว่า หางปะ ปะผาก หรือ ปะห้อย ทำหน้าที่เป็นตัวสะกดในมาตราแม่กบ ปริวรรตเป็น บ
- ๓) ฏ เรียกว่า หาง ผะ ใช้เขียนแทน ฆ เมื่อเป็นพยัญชนะตัวตาม ปริวรรต เป็น ผ
- ๔) ฌ เรียกว่า หาง มะ มีหน้าที่ใช้เขียนแทน ฌ เมื่อเป็นพยัญชนะตัวสะกดหรือตัวตามปริวรรตเป็น ม
- ๕) ฌ เรียกว่า หาง นะ มีหน้าที่ใช้เขียนแทน ฌ เมื่อ เป็นพยัญชนะตัวสะกดหรือตัวตามปริวรรตเป็น น
- ๖) ฌ เรียกว่า หัวญะ มีหน้าที่เขียนซ้อนบนหัวของ ฌ เมื่อเป็นตัวสะกดโดยมีตัว ญ เป็นตัวตามในบางกรณีอาจใช้แทน ณ (ณ) เป็นตัวสะกดด้วย
- ๗) ฌ เรียกว่า สะสองห้อง มีหน้าที่ใช้เขียนแทนตัว ฌ ที่มีลักษณะตัวสะกดตัวนามใน คำศัพท์คำเดียวกัน ปริวรรตเป็น สส

๒.๕ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ยุพิน เข็มมุกด์^{๓๙} ได้ศึกษาเรื่อง “พระพุทธศาสนาในล้านนาไทยสมัยราชวงศ์มังราย พ.ศ. ๑๘๓๙-๒๑๐๑” งานวิจัยเล่มนี้ ได้ศึกษาเรื่องราวของพุทธศาสนาในอาณาจักรล้านนาสมัยราชวงศ์ มังราย ตั้งแต่ พ.ศ. ๑๘๓๙-๒๑๐๑ พร้อมทั้งได้มีการศึกษาพิจารณาถึงรูปแบบและอิทธิพลของพุทธศาสนาที่เข้ามาในอาณาจักรล้านนา โดยอาศัยหลักฐานจากต นานเอกสารโบราณศิลาจารึกที่ปรากฏในภาคเหนือซึ่งส่วนใหญ่เป็นผลงานของพระมหาเถระล้านนาที่แต่งตั้งไว้ในพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๒

^{๓๙} ยุพิน เข็มมุกด์, “พระพุทธศาสนาในล้านนาไทยสมัยราชวงศ์มังราย พ.ศ. ๑๘๓๙ - ๒๑๐๑”, รายงานการวิจัย, (ทุนอุดหนุนจากสภาวิจัยแห่งชาติ, ๒๕๒๗)

พระสุธีธรรมานุวัตร, และคณะ^{๔๐} ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์องค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในคัมภีร์ธรรมวัตสูงเม่น จังหวัดแพร่” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของการเก็บรวบรวมคัมภีร์ธรรมวัตสูงเม่น อำเภอสูงเม่น จังหวัดแพร่ เพื่อศึกษาและปริวรรตคัมภีร์ธรรมทางพระพุทธศาสนาในวัดสูงเม่น อำเภอสูงเม่น จังหวัดแพร่ และเพื่อศึกษาวิเคราะห์องค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในคัมภีร์ธรรมวัตสูงเม่น อ.สูงเม่น จังหวัดแพร่

ผลการศึกษา ประวัติความเป็นมาของการเก็บรวบรวมคัมภีร์ธรรมวัตสูงเม่น พบว่า เป็นวัดที่มีการเก็บรวบรวมคัมภีร์ธรรมไบลานภาษาล้านนามากที่สุด โดยมีคัมภีร์ธรรมมากกว่า ๘,๘๔๕ ผูก นับเป็นไบลานได้มากกว่า ๘๔,๕๐๐ ไบลาน โดยคัมภีร์ที่มีอายุเก่าแก่ที่สุดในวัดสูงเม่น คือ “คัมภีร์อรรถกถาอุปริปัญญา” ซึ่งรจนาขึ้นในปีจุลศักราช ๙๑๒ (พ.ศ. ๒๐๙๓) หรือมีอายุ ๔๕๘ ปี สำหรับการเก็บรวบรวมคัมภีร์ธรรมดังกล่าวมีสืบเนื่องมาตั้งแต่มีการสร้างวัดสูงเม่นเมื่อเกือบ ๓๐๐ ปีที่ผ่านมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยครุบาทัญจนอรัญญาวาสี (พ.ศ. ๒๓๓๒ -๒๔๑๒) ที่ท่านได้เก็บรวบรวมคัมภีร์ธรรมจากวัดและสถานที่ต่างๆ เช่น เชียงใหม่ ลำพูน แพร่ น่าน หลวงพระบาง พม่า เป็นต้น โดยมีกระบวนการในการเก็บรวบรวมคัมภีร์ที่เป็นเอกลักษณ์คือ การใช้ “ประเพณีตานธรรม” และความเชื่อท้องถิ่นในการรักษาคัมภีร์ต่างๆ เอาไว้ตั้งแต่การเก็บรักษาในระดับคัมภีร์ ตู้พระธรรม ระดับหอไตร และระดับความเชื่อ คือการสร้างและถวายคัมภีร์ธรรมเป็นทาน

ส่วนปริวรรตและวิเคราะห์องค์ความรู้ที่ปรากฏในคัมภีร์ธรรม เรื่องคัมภีร์คฤหัตถ์ที่ปนิมหาคณฐี และมูลกัมมัญฐานภิวรตินั้น พบว่า พระอาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์คฤหัตถ์ที่ปนิมหาคณฐีมีความรู้ได้ภาษาบาลีในระดับดี จึงสามารถรจนาคัมภีร์ดังกล่าวได้ ถึงแม้ว่าลักษณะและโครงสร้างของภาษาที่ปรากฏนั้นจะไม่มีความสะดวกหรือมีแบบแผนการแต่งเท่ากับวรรณกรรมภาษาบาลีในยุคทองของวรรณกรรมล้านนา (พ.ศ. ๑๙๘๕ - ๒๐๖๘) อย่างไรก็ตาม พบว่า พระอาจารย์ผู้รจนานำความรู้จากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกามาอธิบายได้เป็นอย่างดี โดยองค์ความรู้ที่ปรากฏในคัมภีร์ทั้งสองนั้นพบว่า เป็นความรู้ที่สอดคล้องกับหลักการทางพระพุทธศาสนา เช่น ๑) ความรู้ด้านพุทธประวัติและการสังคายนาในพระพุทธศาสนา ๒) องค์ความรู้ด้านหลักธรรมที่สำคัญ เช่น ปฏิจจสมุปบาท อริยสัจ ๔ ๓) องค์ความรู้

^{๔๐} พระสุธีธรรมานุวัตร, และคณะ, “การศึกษาวิเคราะห์องค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในคัมภีร์ธรรมวัตสูงเม่น จังหวัดแพร่”, วารสารวิจัยพุทธศาสตร์, ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑ (มกราคม - มิถุนายน ๒๕๕๗) : ๔๔-๔๕.

ด้านอิทธิธรรมว่าด้วยปฏิสนธิจิต จุติจิต วิถีจิต ปุณฺฐาน ๔) องค์ความรู้ด้านหลักการสำคัญของ พระพุทธศาสนา เช่น กุศล อกุศล กรรม วิบาก โลกียฌาน โลกุตตรฌาน รูปภาพ อรูปภาพ ธาตุ ๔๕ ชั้น ๕ ไตรลักษณ์ आयตนะภายใน ภายนอก เป็นต้น

องค์ความรู้ที่ปรากฏในคัมภีร์ธรรมวัตสูงเม่นนั้น เป็นทั้งองค์ความรู้ที่เป็นพุทธแท้ ได้แก่ องค์ความรู้ที่เป็นไปตามแนวคิดหลักการทางพระพุทธศาสนา และองค์ความรู้/ภูมิปัญญาที่ผสมผสานกับ ความรู้ท้องถิ่น ได้แก่ การอธิบายความรู้ที่ผสมผสานองค์ความรู้ในทางพระพุทธศาสนาและความเชื่อใน ท้องถิ่นเข้าด้วยกัน โดยมีการอ้างอิงถึงความเชื่อในทางพระพุทธศาสนาและความเชื่อในท้องถิ่นว่าเป็นของ โบราณจารย์ องค์ความรู้เหล่านี้ จึงปรากฏในลักษณะของความรู้ในด้านต่างๆ เช่น ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อของท้องถิ่น

วุฒินันท์ กันทะเตียน^{๔๑} ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์คัมภีร์ราชনীติ” โดยมี วัตถุประสงค์เพื่อสำรวจวิเคราะห์เนื้อหาในคัมภีร์ราชনীติ ที่สัมพันธ์กับคัมภีร์อื่นในด้านการปกครอง การ บริหารประเทศ ปฏิสัมพันธ์ระหว่างคำสอนของพระพุทธศาสนา กับศาสนาพราหมณ์ในคัมภีร์ราชনীติ ใน ด้านการปกครองการบริหารประเทศ และการประยุกต์คำสอนในคัมภีร์ราชনীติสำหรับนักปกครองนัก บริหาร ผลการวิจัยพบว่า เนื้อหาคำสอนในคัมภีร์ราชনীติมีความสัมพันธ์กับคัมภีร์อื่นด้านการปกครอง บริหารประเทศ ๒ ด้าน คือ ด้านหลักการเป็นกษัตริย์ที่ดี และด้านหลักการปกครองของกษัตริย์ โดยมี เนื้อหาบางส่วนที่สัมพันธ์กับพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และคัมภีร์ปกรณ์วิเสส มีเนื้อหา บางส่วนสัมพันธ์กับคัมภีร์อรรถศาสตร์ มานวธรรมศาสตร์ คัมภีร์ชุนนิตคิตี และวรรณกรรมอื่นซึ่งมีเนื้อหา ในลักษณะเดียวกัน สำหรับคำสอนในด้านหลักการเป็นกษัตริย์ และหลักการปกครองในภาวะปกติมี ปฏิสัมพันธ์กันในทางสนับสนุนกัน แต่มีภาวะสงครามพบว่ากษัตริย์ทรงใช้อุบายวิธีในการทำลายข้าศึก ใช้ คำสอนในลักษณะผูกเวรกัน ซึ่งเป็นการขัดแย้งกับหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา ที่ไม่สนับสนุนการผูก เวรกัน พบว่าเป็นการปฏิบัติพระราชานุกิจที่ได้รับอิทธิพลจากคำสอนของพราหมณ์ คำสอนในคัมภีร์ราช นีติ มีอิทธิพลต่อแนวคิดการปกครองของไทยในสมัยโบราณ ตั้งแต่กรุงศรีอยุธยา จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ มีการแปลตั้งแต่สมัยราชกาลที่ ๑

^{๔๑} วุฒินันท์ กันทะเตียน, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์คัมภีร์ราชনীติ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑).

วสิน ทับวงษ์ ได้ศึกษาและพบการแบ่งหมวดหมู่ของกฎหมายประเพณีล้านนาในหนังสือโครงการปริวรรตพระคัมภีร์ล้านนา : ปริวรรตและวิเคราะห์กฎหมายล้านนา ซึ่งมีความเห็นพ้องกับขอบเขตเนื้อหาในกฎหมายมังรายศาสตร์ว่ามีหมวดหมู่ดังนี้

๑. ความผิดต่อร่างกาย จำแนกออกเป็น
  - ๑.๑ การทะเลาะวิวาทและทำร้ายกัน
  - ๑.๒ การจ้างวานให้คนอื่นทำ
  - ๑.๓ ยุยงคนอื่นทำ
  - ๑.๔ สนับสนุนให้คนอื่นทำ
๒. ความผิดต่อชื่อเสียง เช่น ใสร้ายป้ายสีให้เสียเกียรติยศชื่อเสียง
๓. ความผิดต่อทรัพย์สิน
  - ๓.๑ การลักทรัพย์
  - ๓.๒ การแจ้งความเท็จ
  - ๓.๓ การปลอมแปลง การดัดแปลง เปลี่ยนแปลง
  - ๓.๔ การก่อกวนอันตรายต่อชุมชน
  - ๓.๕ การรับของโจร
  - ๓.๖ การยักยอกฉ้อโกง
  - ๓.๗ เสมือนลักทรัพย์
๔. มีหลายวิธีการก่อเกิดอันตรายต่อการคมนาคม
๕. การป้องกันตัว
๖. โจรและพฤติกรรมของโจร
  - ๖.๑ ตัวการและตัวการร่วม
  - ๖.๒ ผู้สนับสนุน
  - ๖.๓ การพยายามดักปล้น
๗. การทำที่ไม่ได้ระมัดระวังก่อให้เกิดความเสียหาย
  - ๗.๑ เหตุแห่งการกระทำโดยประมาท

- ๗.๒ คนฝากของไว้มิได้ตรวจตราดู
- ๗.๓ มีหน้าที่ดูแลแต่ละเลยทำให้เสียหาย
- ๗.๔ เหตุสุดวิสัยในการเก็บค่าเช่า ยืมและการจ้างแรงงาน
- ๗.๕ การพยายามป้องกันภัยแห่งความประมาท
๘. การบุกรุกถิ่นฐานบ้านช่องคนอื่น
๙. ทำให้เสียทรัพย์
๑๐. ความผิดพลาดต่อเสรีภาพ โดยกักขังหน่วงเหนี่ยว เป็นต้น
๑๑. ความผิดเกี่ยวกับเพศ พฤติกรรมเกี่ยวกับการทำความผิดทางเพศ^{๔๒}

เนื้อหาในมังรายศาสตร์นั้น เป็นตัวบทกฎหมายซึ่งสะท้อนภาพของสังคมล้านนาได้เป็นอย่างดีว่า ในช่วงเวลาดังกล่าวเกิดเหตุการณ์ใดขึ้นในสังคม ผ่านคติความที่ถูกบัญญัติรวบรวมไว้เป็นบรรทัดฐานของสังคมสืบไป แม้ว่าจะมีการเพิ่มเติมในภายหลังแต่ก็มิได้ยกเลิกไปโดยไม่ระบุถึงของเดิม เป็นที่น่าสังเกตว่าคติความส่วนใหญ่เน้นไปที่การปรับโทษ แม้กระทั่งวิวาท หรือทำให้ผู้อื่นถึงแก่ความตายโดยไม่เจตนาหากพิจารณาแล้วมักจะปรับโทษเป็นหลัก แทบจะไม่มีโทษจำคุก โดยโทษรุนแรง(ซึ่งผู้ถูกตัดสินยังคงไม่ถึงขั้นประหาร) คือ การเนรเทศ ขายเป็นข้า เช่นเมียน้อยเมียหลวงททที่ทำคุณทำไสยก็ถูกเนรเทศไปขายให้ไกลจากเชียงใหม่ ขายได้เอาเงินมาซื้อคนใหม่แทน ในสำหรับการปลอมแปลงเงินตรามีโทษรุนแรงถึงขั้นประหาร

ฐานะของสตรีในล้านนาถูกกำหนดบทบาทราคาคุณค่าต่ำกว่าบุรุษ เห็นได้จากกฎหมายด้านการแบ่งสินสมรส ลักษณะหย่า ลักษณะหมั้น ลักษณะมรดก เป็นอาทิ

เช่นเดียวกับฐานะของข้า ซึ่งมีค่าตัว หากได้รับอันตรายถึงแก่ชีวิตก็มีบทกำหนดต่อผู้ก่อให้เกิดเหตุทั้งการชดเชยแก่เจ้าของ และเงินชดเชยแก่ผู้ตาย หรือค่าต่ำสุดคือทำพิธีสังสการ(เผาสด) ให้แก่ผู้ตาย

มีการกำหนดลักษณะของนายที่ดีและนายที่เลว การรับเชื้อสายของขุนนางที่กล้าหาญเสียชีวิตในสนามรบเข้ารับราชการ “เพราะหาเชื้อดีได้ยาก” ขณะที่ด้านไพร่นั้นก็มีไพร่ที่ขุนไม่ควรรับไปเป็นข้าโทษหนักสามสถาน การพิจารณาความให้ดูจากเหตุ ๔ ประการ หากตัดสินความไม่ถูกต้องให้เพิกถอนเสีย

^{๔๒} สมหมาย เปรมจิตต์ (และคนอื่น ๆ), โครงการปริวรรตพระคัมภีร์ล้านนา: ปริวรรตและวิเคราะห์กฎหมายล้านนา, (เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยมหา มกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา, ๒๕๔๘), ๔๙-๕๐.

๘ ประการ กำหนดอายุความยี่สิบปี มีการระงับการเก็บภาษีสำหรับไพร่ที่บุกเบิกที่ดินใหม่สร้างไร่นา ฯลฯ เพื่อประโยชน์ความสงบสุขของบ้านเมือง สภาพของการยกเว้นการเก็บภาษีสำหรับไพร่ที่สร้างไร่นานั้น นอกเหนือจากเป็นการเปิดโอกาสสำหรับผู้พากเพียรเปิดพื้นที่เกษตรกรรมแล้วยังส่งผลต่อการจูงใจให้พลเมืองทำการเกษตรกรรมมากยิ่งขึ้น และสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันเมื่อผู้ปกครองเอื้อเฟื้อมีน้ำใจแก่ประชาชนแล้วย่อมปกครองได้โดยสะดวกลดปัญหาที่อาจเกิดขึ้นจากความไม่พอใจในผู้ปกครอง

ครั้งเมื่อได้อ่านหนังสือโคลงตัดคำพระพุทโธษาจารย์ทำให้มีความเข้าใจกระบวนการยุติธรรมของล้านนาเพิ่มมากขึ้น ดังที่ผู้ริเริ่มการชำระได้แจ้งไว้ในเอกสารบรรยายพิเศษเรื่อง “โคลงตัดคำพระพุทโธษาจารย์” ในช่วงต้นของหนังสือ ว่าจำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับโคลงหรือประเพณีความเชื่อความยุติธรรม ตัวบทกฎหมาย และกระบวนการตัดสินใจ

โคลงตัดคำพระพุทโธษาจารย์ หรือในชื่อเดิม อรรถกัมภีร์แห่งพระพุทโธษาจารย์เจ้า ได้ยกตัวอย่างกรณีคดีความที่เกิดขึ้นในสมัยต่าง ๆ หากเชื่อตามที่ระบุว่าพระเจ้ากือนาให้รวบรวมเอาไว้ (โดยสามารถย้อนกลับขึ้นไปถึงสมัยพระยาเจืองหรือขุนเจืองแห่งราชวงศ์ลาวจากได้ที่เดียว) และสมบูรณ์ใน จ.ศ. ๑๒๐๒ (พ.ศ. ๒๓๘๓) ตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พร้อมนำเสนอวิธีพิจารณาความ วิธีการไต่สวนหาต้นเหตุ โดยยกตัวอย่างธรรมเนียมที่เคยปฏิบัติสืบต่อกันมาจากอดีต เมื่อผ่านวันเวลาและได้รับการพิสูจน์ประสิทธิภาพของวิธีพิจารณาความเหล่านั้นแล้วจึงเป็นเครื่องการันตีวิธีการพิพากษาเป็นตัวอย่างได้

สำหรับกรณีตัดสินพิจารณาคดีความโดยอ้างว่าเป็นแนวทางของพระพุทโธษาจารย์ ซึ่งไม่ปรากฏบุคคลแน่ชัดหากแต่เป็นตำแหน่งพระสงฆ์ที่กล่าวอ้างเสียมากกว่า มีจำนวนกรณีตัวอย่างสมัยต่างกัน และรูปแบบการพิพาทขัดแย้งหรือรูปแบบคดีที่แตกต่างกันออกไป จำนวน ๕๔ คดี คือ

๑. คดีหมิ่นตางลักทรัพย์
๒. อ้ายพังครีก่อคดีฆาตกรรมอ้ายก้อนแก้ว
๓. นางโสภาทาว่าพันหอยชัยเป็นขู้
๔. “สุดที่รัก” ถูกกล่าวหาว่าฆ่า “อ้ายสินจำไก่”
๕. เป็นขู้เมียท่านแต่ปดว่าไม่จริง
๖. “แก้วเต็มตัก” ยกทรัพย์สินให้กับ “นางแม่น้อย”

๗. ผัวเคียดแค้นกรวดน้ำยกทรัพย์สินให้มิตรแล้วต่อมากลับกรวดน้ำยกให้เมีย
๘. หย่ากันแล้วกลับมาอยู่ด้วยกันไม่บอกพ่อแม่
๙. แม่ค้าตีกันชลมนกลางตลาด ของหายจับผู้ใดผิดไม่ได้
๑๐. หมิ่นลู่ช่วยนางโสภาก้อง “ม้าโรงสิน” ผัว
๑๑. ผัวเมียจะหย่ากันให้รับคืนเงินแก่กัน อย่าได้ค้างเอาไว้
๑๒. เรื่อง เข้าใจว่าขโมยไม่ควรถือโทษว่ากล่าวใส่ความ
๑๓. อีเตี้ยแก่แล้วกระโยนลงน้ำ
๑๔. กินน้ำสาบานต่อหน้าพระสิงห์พิสูจน์ว่าบริสุทธิ์
๑๕. สามหล้าละเลยคำพูดเมียสั่งก่อนตาย
๑๖. นางบัวหล้าเป็น (แปลง) กระสือ แล้วไปถูกฆ่าตาย
๑๗. ญี่มมาถูกรอกสรพิษตอตาย
๑๘. อ้ายยี่ลักไก่ชนพิสูจน์แล้วว่าจริงให้ปรับ ๘ เท่า
๑๙. ทิ้งเมียได้ ๓ ปี ให้หย่า
๒๐. ห้ามใช้ข้าท่าน ขูดสวนของหลวง จ่ายเงินหลวงจ้าง
๒๑. ศรีพันคำปฏิเสธเป็นกระสือ เอาไปลอยน้ำพิสูจน์กลับจม
๒๒. จ้างข้าท่านไปขึ้นต้นหมาก หากตกลงมาตายเอง เจ้าข้าเรียกข้าเสียหายไม่ได้
๒๓. เรื่องทำบ้านแอบเป็นซู้กับเมียท่านขุนนางสั่งให้ปรับ
๒๔. ทำคุณไสยพระเจ้าแผ่นดิน ถูกเนรเทศ
๒๕. ฆ่าคนมาพักบ้านท่านและขโมยของให้รับทรัพย์
๒๖. ร่วมกันเป็นขโมยและฆ่าเจ้าของบ้านตายให้ลูกเมียตกเป็นไพร่
๒๗. เมียหลวงเมียน้อยทำหุ่น(คุณไสย)ให้ผัวรัก มีโทษถึงตาย
๒๘. มีคนลักหม้อทองของสามแก้วแล้วไปฆ่าคนผิด
๒๙. ข้าท่านมาพักที่บ้านฝากของที่ลักมาไว้ให้ถูกปรับ
๓๐. เอาเมียท่านไปอยู่ในที่ลับต้องเสียค่าปรับ
๓๑. ข้าข้ามแม่น้ำคงพันพระราชอาณาเขตไปแล้วเสียสิทธิ์แก่เจ้าของข้า

๓๒. คนค้าข้าวเอาข้าวไปขาย หากข้าวบ้ำต้องชดใช้เงินคืน
๓๓. ช่วยข้าคนอื่นที่ไปแขวนคอตายที่บ้านเรือนตนเจ้าของเรือนยึดตัวข้าไว้ไม่ได้
๓๔. ผิดอาชญาเจ้านายถูกขายไปหลายทอดแล้ว เมื่อกลับมาเชียงใหม่ยึดตัวไว้ไม่ได้
๓๕. อายุความโบราณ ๒๐ ปี
๓๖. เพียงแต่เขาพบซากสัตว์ที่ถูกขโมยมาไม่ควรกล่าวหาว่าเขาเป็นคนขโมย
๓๗. ผัวตีเมียตายโดยไม่ได้ตั้งใจมีโทษแค่ปรับและยึดทรัพย์ให้แก่ฝ่ายหญิง
๓๘. เลินเล่อทำไฟไหม้ ต้องถูกขายเพื่อเอาเงินใช้หนี้
๓๙. ของถูกลักไป ใช้มนตรีศาลหาผู้กระทำผิดไม่ได้
๔๐. โจทย์อ้างว่าส่องไฟเห็นหน้าคนร้ายถือว่อม แต่จะถือตนเป็นพยานเองไม่ได้
๔๑. ขึ้นเรือนเขายามวิฤต ถูกฆ่าตายให้ตายเปล่า
๔๒. โพร่เฝ้าเมียน้อยท่าน แล้วปล่อยให้หนีต้องใช้เงิน
๔๓. ทำท่านตาเจ็บให้เสียสินทรัพย์ชดใช้หนึ่งในสามของทำتابอด
๔๔. ฟันหมาท่านก่อนแล้วถูกท่านฆ่าตายผู้ฆ่าแค่เสียสินทรัพย์ชดใช้
๔๕. เข้าบ้านท่านตอนกลางคืนหากถูกฆ่าตายไม่ได้สินทรัพย์ชดใช้
๔๖. พิสูจน์ได้ว่าข้าที่ซื้อมาเป็น(โรค)บ้าหมู เรียกค่าคนคืนได้
๔๗. ท่านยืมเงินไปแล้วตาย ข้าวของผู้ตายเข้าหลวงแล้ว ก็ให้แล้วไป
๔๘. ตนเองเป็นนาย เอาเมียที่ท่านซื้อมาไปนอนด้วย ไม่เป็นการสมควรให้ปรับ
๔๙. ไม่ยำเกรงทะเลาะต่อหน้านายผู้ใหญ่ให้ปรับสองเท่า
๕๐. ทะเลาะกัน นายตีข้าแก่เจ็บให้เสียทั้งค่าปรับและค่าข้าวของเสียหาย
๕๑. คดีมีผู้ลักของหลวงไปขาย ผู้รับซื้อไม่รู้ ไม่สมควรว่าผิด
๕๒. เมียสู้ออามีชู้ ให้ชายเมียแกลงค่าให้ผัวกับพ่อแม่เมีย
๕๓. ผูกมัดเมียเจ้าขุนโดยใช้กำลัง ต้องโดนปรับ
๕๔. เป็นเด็กขายทำผิด ให้ปรับเพียงครึ่งเดียว
๕๕. อัมมเสนาร่วมลักทรัพย์ แล้วอ้างว่าเป็นไข้สันนิบาต
๕๖. คนเป็นไข้เกิดคลุ้มคลั่งเข้าบ้านท่านยามวิกาลถูกฆ่าตาย

๕๗. พ่อค้าทะเลาะกับชาววี ทำของหลวงเสียหาย ต้องชดใช้ครั้งหนึ่ง

๕๘. คุ้มเงินกันนานเท่าใด ดอกเบี้ยต้องไม่เกินเงินต้น

๕๙. จอกเหล้าหาย กล่าวหาและลงโทษผิดคน ซึ่งผู้ชำระได้จัดแบ่งประเภทคดีเพื่อการวิเคราะห์ได้ดังนี้^{๔๓} ๕ (ในวงเล็บหมายถึงเข้าข่ายในประเภท อื่นด้วย)

ประเภท	คดีที่	จำนวน
หนี้, คุ้มหนี้, ชดใช้ ค่าเสียหาย	๑๓-๒๐-๒๒-๓๘-๔๒-๔๓-๔๔-(๔๕)-๔๖-๔๗-(๕๔)-๕๘	๑๒
ฆ่ากัน	๒-๔-๑๖-๑๗-๒๕-(๒๘)-(๓๗)-๔๑-(๔๕)-๕๖	๑๐
ลักทรัพย์	๑-๑๒-๑๘-(๒๘)-(๓๗)-๔๑-(๔๕)-๕๖	๑๐
ขู่สาว	๓-๕-๒๓-๓๐-๔๘-๕๒	๖
วิวาทฆ่า/ไพร่หนีนาย	๙-๔๙-๕๐-๕๓-๕๔-(๕๗) ๓๑-๓๒-๓๓-๓๔	๖
มรดก	๖-๗-๑๕	๔
ผิดเมีย	๑๐-๑๑-(๓๗)	๓
ทำคุณทำไสย	๒๔-๒๗-(๓๙)	๓
หย่าร้าง	๘-๑๙	๒
สามบานพิสูน์	๑๔-๒๑	๒
ใช้อำนาจข่มขู่	๙	๑
อายุความ ๒๐ ปี	๓๕	๑
อ้างตนเองเป็นพยาน	๔๐	๑

สรุป

ภาพสะท้อนที่เกิดขึ้นจากเอกสารอันเกี่ยวเนื่องกับกฎหมายนี้ ไม่ใช่การฉายภาพไปที่ผู้ปกครอง
วีรบุรุษ หรือพระพุทธรูปศาสนาอันรุ่งเรืองในดินแดนล้านนา หากแต่เป็นภาพของวิถีชีวิต ความเป็นอยู่

^{๔๓} วินัย พงศ์ศรีเพียร, *คลองตัดคำพระพุทโธสาจารย์*, (กรุงเทพฯ : โครงการวิจัยเมธีวิจัยอาวุโส สกว.

“กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทย ในฐานะมรดกโลก” ในความสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๔๙), ๑๐

รวมถึงสภาพเศรษฐกิจการค้าของผู้คนในสังคมในยุคสมัยนั้นๆ ซึ่งแทบจะหาไม่ได้ในเอกสารประเภทอื่น ผลที่ได้รับนอกเหนือจากความเข้าใจในลักษณะการพิจารณาคดี การตัดสินคดี และตัวบทกฎหมายล้านนา แล้ว สิ่งที่เป็นผลพลอยได้คือ การได้คลุกคลีกับภาษาล้านนา ซึ่งเป็นภาษาที่สละสลวยแม้จะไม่สามารถพูดได้เพราะไม่ได้เติบโตในดินแดนที่ผู้คนในสังคมพูดภาษาในสำเนียงดังกล่าว แต่ก็ทำให้สามารถเข้าใจในประโยคคำ ซึ่งถูกบันทึกไว้ในคดีความที่ปรากฏในเอกสาร การตั้งใจฝึนอ่านในส่วนที่สองของ คลองตัดคำ พระพุทธโฆษาจารย์ แม้จะต้องใช้เวลาและใช้ความอดทน แต่การจดจำศัพท์ ประโยคที่ไม่อาจพบได้ในปัจจุบัน หรือแม้แต่ในเอกสารทางประวัติศาสตร์ของกรุงเทพฯ แต่ยังสามารถพบได้ในเอกสารของ ล้านนาเหล่านี้ เช่นเดียวกับมั่งรายศาสตร์ที่ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร ได้แปลวินิจฉัยมั่งรายเป็น ภาษาไทยปัจจุบัน แต่ก็ยังคงรูปแบบสำนวนภาษาล้านนาเอาไว้อย่างมาก และไม่ยากเกินจะทำความเข้าใจ

มั่งรายศาสตร์เป็นพื้นฐานของการปกครองในอาณาจักรล้านนา แม้กระทั่งชาวล้านนาที่ถูกกวาดต้อนลงมาทางใต้ อย่างเช่น อำเภอเส้าไห้ จังหวัดสระบุรี ที่ซึ่งพบฉบับลานนาสีโหิกขุ นี้ก็ได้แสดงให้เห็นว่าเอาไว้ใช้สำหรับการปกครองชาวล้านนาด้วยกันเอง ความยาวนานของการบันทึกแต่ก็ได้เปลี่ยนแปลงความทรงจำที่ถูกจารึกไว้ในกฎหมายฉบับนี้ หากแต่ยังคงรอการค้นหาจากผู้ที่มีความสนใจใคร่รู้ในมิติทางสังคมที่แตกต่างออกไปจากมิติทางการเมือง ผู้ปกครอง บุคคลสำคัญ ฯลฯ ในล้านนา^{๔๔}

ประเสริฐ ณ นคร ได้ศึกษากฎหมายมั่งรายศาสตร์ได้สรุปเนื้อหา กฎหมายมั่งรายศาสตร์ไว้ว่า เป็นคำตัดสิน หรือที่เรียกว่า เหมือนฎีกา ที่มีการบันทึกเพื่อใช้ในการปกครองและตัดสินคดี มีสาระสำคัญ ดังนี้^{๔๕}

๑. การกระทำผิด
๒. กฎหมายลักษณะทรัพย์สิน
๓. การประชุมทรัพย์สิน
๔. ของตกหาย

---

^{๔๔} วารสารศิลปและวัฒนธรรม สืตศตวรรษประวัติศาสตร์ล้านนา, ฉบับเชิดชูเกียรติ จัดพิมพ์เนื่องในงานมูทิตาจิตต์แต่ ศาสตราจารย์ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, บทความ ของ วสิน ทับวงษ์ เรื่อง ภาพสะท้อนสังคมล้านนา จากมั่งรายศาสตร์, สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่, ๒๕๓๗. หน้า ๑๐๗-๑๒๐.

^{๔๕} ประเสริฐ ณ นคร เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔-๑๖.

๕. ความผิดต่อผู้เสพสุราด้วยกัน

๖. กฎหมายครอบครัว

๗. ลักษณะมรดก

๘. หนี้

๙. ความรับผิดชอบของผู้ค้าประกัน

๑๐ กฎหมายอาญา

ทวนศรี บัญช^{๕๖} ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การศึกษาความหมายในกฎหมายจารีต “มังรายศาสตร์” ว่ามีผลงานมังรายศาสตร์ที่ได้มีการปริวรรตแล้ว พบว่ามี ๖ ฉบับดังนี้

๑. ฉบับวัดเสาไห้ อำเภอเสาไห้ จังหวัดสระบุรี น้อยคัมภีร์ให้ทิด(ทูนาน) ถาวรคัดลอกขณะ อยู่ในเมืองลพบุรีในปีกอก พ.ศ. ๒๓๔๓ จำนวน ๙๓ หน้าใบลาน ศ.ดร.ประเสริฐ ณ นคร ปริวรรตราว พ.ศ. ๒๕๐๐ เรียบเรียงเป็นภาษาไทยและเผยแพร่ใน พ.ศ. ๒๕๑๑

๒. ฉบับนอตอง เป็นฉบับที่ก่งสุลฝรั่งเศสประจำเชียงใหม่ซื้อ นอตอง คัดลอกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๒ จำนวน ๙๕ หน้าใบลาน เก็บไว้ในห้องสมุดตระกูลนิมมานเหมินท์ ศ.ดร.ประเสริฐ ณ นคร ปริวรรต อาจารย์อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว ได้อธิบายคำศัพท์ท้ายเล่ม พิมพ์เผยแพร่ในนามศูนย์ส่งเสริมการศึกษา วัฒนธรรมล้านนาไทย วิทยาลัยครูเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๔

๓. ฉบับวัดหมื่นเงินกอง อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ไม่ระบุจำนวนหน้าใบลาน อาจารย์ สมหมาย เปรมจิตต์ หัวหน้าโครงการสำรวจคัมภีร์ใบลานภาคเหนือ ปริวรรตและพิมพ์เผยแพร่ในนามฝ่าย งานวิจัยล้านนาสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๖

๔. ฉบับวัดเชียงหมื่น อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ จำนวน ๕๒ หน้าใบลาน ศ.ดร.ประเสริฐ ณ นคร ปริวรรตเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๕ แล้วมอบแก่อาจารย์อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว กรรมการศูนย์วัฒนธรรม จังหวัดเชียงใหม่ วิทยาลัยครูเชียงใหม่ พิมพ์เผยแพร่ในนามศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๘

^{๕๖} ทวนศรี บัญช, “การศึกษาความหมายในกฎหมายจารีตมังรายศาสตร์”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๕, หน้า ๕-๖.

๕. ฉบับวัดไชยสถาน อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ จำนวน ๙๔ หน้าใบลาน นายศรีธน คำแปง ผู้ปริวรรต อาจารย์อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว ได้สอบทานเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๔ อาจารย์ลมูล จันทน์หอม ได้อธิบายศัพท์พิมพ์เผยแพร่ในนามศูนย์วัฒนธรรมเชียงใหม่ และศูนย์ศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยล้านนา วิทยาลัยครูเชียงใหม่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๙

๖. ฉบับวัดช้างค้ำ อำเภอเมือง จังหวัดน่าน จำนวน ๑๐๙ หน้าใบลาน คัดลอกโดยหนานอินทา เมืองพรหม เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๕ ให้ ดร. Richard Davis ซึ่งได้นำไปเก็บไว้ที่ The Richard Devis Collection ประเทศออสเตรเลีย ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๖ อาจารย์อรุณรัตน์ วิเชียรเขียวได้ปริวรรต และ Dr. Gehan Wijeyewardene ได้แปลเป็นภาษาอังกฤษพิมพ์เผยแพร่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๙

พินิย ไชยแสงสุขกุล^{๔๗} ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “กฎหมายครอบครัวเปรียบเทียบกฎหมายมังรายศาสตร์กับกฎหมายตรา ๓ ดวง” ศึกษาเปรียบเทียบกฎหมายครอบครัวของกฎหมายมังรายศาสตร์กับกฎหมายตรา ๓ ดวง ผลการศึกษาพบว่า สถาบันครอบครัวในกฎหมายมังรายศาสตร์และกฎหมายตรา ๓ ดวง มีส่วนที่คล้ายคลึงกันหลายประการ คือ ๑) ทัศนคติการเป็นคู่ครองกันได้รับการขาดและไม่ขาดจากการเป็นคู่ครองกันขึ้นอยู่กับบุญบารมีสังสมแต่ปางก่อน หรือเป็นอิจฉาต์ถนาและอาลัยต์ถนา อิจฉาต์ถนาแบ่งเป็นบุพภาคต์ถนาและอัปปริภาคต์ถนาซึ่งล้วนแต่เป็นหลักพื้นฐานทางพุทธศาสนาทั้งสิ้น ๒) เมื่อสมรสกันชายจะต้องย้ายไปอยู่ที่บ้านหรือครอบครัวของฝ่ายหญิง ๓) ผู้หญิงเป็นฝ่ายจัดการดูแลทรัพย์สินทั้งปวง ๔) ผู้ชายเป็นผู้ปกครองค้ำเป็นพ่อบ้านในกิจการงานภายนอกบ้านทั้งปวง ๕) บุตรที่เกิดจากภริยาหลวง ภริยาน้อย หรือภริยาทาสมีสิทธิรับมรดก ส่วนความแตกต่างในสถาบันครอบครัวในกฎหมายมังรายศาสตร์และกฎหมายตรา ๓ ดวงได้แก่ กฎหมายตรา ๓ ดวง หรือสังคมอยุธยาจะถือชายเป็นใหญ่เหนือหญิง สังคมมีลักษณะเป็นสังคมเมือง มีชาวเมือง มีผู้ปกครองเป็นเทพ มีเทวดาถือชายเป็นผู้ปกครองเมือง ปกครองค้ำปกครองชุมชน และเป็นพ่อบ้าน ขณะที่กฎหมายมังรายศาสตร์หรือสังคml้านนาถือชายเป็นส่วนประกอบของครอบครัวของฝ่ายหญิงมีลักษณะเป็นสังคมชาวบ้าน ชายเป็นผู้จัดการกิจการงานภายนอกบ้านทั้งปวง ส่วนอำนาจการจัดการดูแลทรัพย์สินทั้งปวงเป็นของฝ่ายหญิง

^{๔๗} พินิย ไชยแสงสุขกุล, *กฎหมายครอบครัว เปรียบเทียบกฎหมายมังรายศาสตร์กับกฎหมายตรา ๓ ดวง*, (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๘).

พิริณัย ไชยแสงสุขกุล และคณะ^{๔๘} (๒๕๓๒) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “กฎหมายล้านนาโบราณ: วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและเนื้อหาบทบัญญัติที่จารในใบลาน” มีวัตถุประสงค์ในการศึกษาเพื่อจัดประเภทและแบ่งหมวดหมู่เนื้อหาทั้งระบบกฎหมาย นอกจากนี้ยังศึกษาสภาพสังคมในด้านทัศนคติการดำเนินชีวิต ปรัชญาความคิดทางสังคมโดยส่วนรวม ตลอดจนนโยบายทางการเมืองการปกครอง ผลการศึกษาพบว่า สามารถจัดแบ่งเนื้อหาในกฎหมายล้านนาทั้งระบบเป็น ๙ หัวข้อ ได้แก่ ๑.บทนำ ๒.ท้าวพญา ๓.การปกครอง ๔.ความผิดอาญาแผ่นดินและวิธีพิจารณาคดีความ ๕.ครอบครัวมรดก ๖.ความทางแพ่ง ๗.ความผิดอาญาและมาตรการความปลอดภัยต่อชุมชน ๘.ทรัพย์สิน ๙.บทลงโทษ สามารถแยกโครงสร้างกฎหมายได้เป็น ๒ ประเภท คือ กลุ่มระบบโครงสร้างกฎหมายและกลุ่มความคิดกฎหมายกลุ่มระบบโครงสร้างกฎหมาย สามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภทย่อย คือ ระบบโครงสร้างกฎหมายสมบูรณ์ คือ ฉบับที่มีลำดับเนื้อหาและครอบคลุมเนื้อหาครบทั้ง ๙ หัวข้อ และระบบโครงสร้างกฎหมายไม่สมบูรณ์ คือ ฉบับที่มีเนื้อหาไม่ครบ ๙ หัวข้อ ส่วนกลุ่มความคิดทางกฎหมาย เป็นกฎหมายฉบับที่มีเนื้อหาสาระจัดกระจาย มีการผูกเรื่องเป็นเรื่องเล่าที่อาศัยการตีความเป็นประเด็นในเฉพาะเรื่องเฉพาะกรณี บางเรื่องมีประเด็นทางกฎหมายมากกว่า ๑ ประเด็น เมื่อศึกษาถึงภูมิหลังของกฎหมายล้านนาแล้วพบว่า คนล้านนาในสมัยแรกนับถือผีสาง เทวดา มีความเชื่อทางไสยศาสตร์ และต่อมาพุทธศาสนาก็เริ่มเข้ามามีบทบาทในสมัยต้นราชวงศ์มังรายและพัฒนาสืบเนื่องกันมา นอกจากนี้ยังพบอิทธิพลของศาสนาฮินดูแฝงเข้ามาในความเชื่อของคนล้านนาด้วยแต่ไม่เด่นชัดนัก ทั้งนี้ความเชื่อและพุทธศาสนามีบทบาทต่อการปกครอง สถาปนครอบครัวและสถาบันสังคมของล้านนาอย่างมาก นอกจากนี้งานวิจัยนี้ยังพบอีกว่ากฎหมายล้านนาสะท้อนให้เห็นสภาพการปกครอง ชีวิต สังคมและครอบครัว อันแสดงถึงความซับซ้อนและเป็นระบบของสังคมใหญ่ที่สะสมและทับถมอารยธรรมเป็นเวลานาน

อัจฉราภรณ์ จันทร์สว่าง^{๔๙} (๒๕๔๘) ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาสถานภาพสตรีใน

^{๔๘} พิริณัย ไชยแสงสุขกุล และคณะ, วิจัยเรื่องกฎหมายล้านนาโบราณ: วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและเนื้อหาบทบัญญัติที่จารในใบลาน, (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๒.)

^{๔๙} อัจฉราภรณ์ จันทร์สว่าง, “การศึกษาสถานภาพสตรีในกฎหมายล้านนาโบราณ”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๘).

กฎหมายล้านนาโบราณ” มุ่งศึกษารูปแบบเนื้อหาและสถานภาพสตรีในกฎหมายล้านนาโบราณผล การศึกษาพบว่า รูปแบบกฎหมายล้านนาโบราณมีองค์ประกอบ ๓ ส่วน คือ ส่วนนำส่วนเนื้อหาและ ส่วนท้าย ส่วนนำจะกล่าวถึงราชวงศ์มังราย ส่วนท้ายส่วนใหญ่ระบุวันเดือนปี ที่เขียนหรือคัดลอกและชื่อ ผู้เขียนหรือผู้คัดลอก ด้านเนื้อหากฎหมายพบว่ามีทั้งเนื้อหาที่สมบูรณ์และไม่สมบูรณ์ เนื้อหาที่สมบูรณ์ ประกอบด้วยบทบัญญัติกฎหมาย ๕ หมวด คือ การปกครอง วิธีพิจารณาคดี ครอบครัวมรดก ความทาง แพ่ง ความผิดอาญาและมาตรการความปลอดภัยต่อสังคม ส่วนเนื้อหาที่ไม่สมบูรณ์จะมีบทบัญญัติไม่ครบ ทั้ง ๕ หมวด การนำเสนอบทบัญญัติมีการแทรกคติคำสอน การเปรียบเทียบคติโลกคติธรรม การนำ กฎหมายที่กษัตริย์องค์ก่อน ๆ ได้ตัดสินคดีมาแล้วมาเป็นแบบอย่างในการพิจารณาคดี ยกอุทาหรณ์ นิทาน และตำนาน และมักมีการจัดเรียงเนื้อหาสับสนกระจัดกระจายด้านสถานภาพสตรีพบว่าในหมวด ครอบครัวมรดกนั้น ผู้หญิงมีสถานภาพสูงกว่าผู้ชาย ผู้หญิงมีบทบาทเด่นชัดในเรื่องครอบครัว บ้านเรือน และมีอำนาจในการจัดการดูแลทรัพย์สินลักษณะดังกล่าวสืบเนื่องมาจากการแต่งงานที่ผู้ชายย้ายมาอยู่ บ้านผู้หญิง โดยมีความเชื่อเรื่องผีปู่ ย่า เป็นตัวควบคุม ส่วนกฎหมายหมวดอื่น ๆ พบว่าผู้หญิงมีสถานภาพ ต่ำ ในด้านบทบาทการปกครอง ผู้หญิงถูกจำกัดสิทธิหลายด้าน ผู้หญิงถูกกฎหมายควบคุมอย่างเข้มงวด และถูกลงโทษรุนแรงเมื่อกระทำในสิ่งที่สังคมไม่ปรารถนา การที่ผู้หญิงมีสถานภาพต่ำดังที่กล่าวมานั้น มี ปัจจัยประการแรกมาจากกฎหมายล้านนาโบราณบางส่วนได้รับอิทธิพลจากคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ของ อินเดีย ที่จำกัดสิทธิเสรีภาพของสตรี และอีกปัจจัยหนึ่งคือการใช้ผู้ชายเป็นผู้บัญญัติกฎหมาย กฎหมายจึง สะท้อนให้เห็นสังคมที่ผู้ชายมีฐานะเป็นใหญ่เหนือผู้หญิง จะเห็นได้ว่าการศึกษาที่ผ่านมาจึงไม่มีการศึกษา กฎหมายล้านนาโบราณโดยใช้แนวคิดด้านท่วงทำนองการเขียนมาก่อนเลย ดังนั้น การศึกษาครั้งนี้จะทำให้ เข้าใจท่วงทำนองการเขียนในกฎหมายล้านนาโบราณได้ชัดเจนยิ่งขึ้น นอกจากนี้ยังเป็นการขยายขอบเขต การศึกษาด้านความสัมพันธ์ระหว่างภาษาและวรรณกรรมให้กว้างขวางยิ่งขึ้นอีกด้วย

กฤติกา ผลเกิด^{๕๐} (๒๕๔๖) ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาวิจณลีลาของประมวลกฎหมาย อาญา” มีวัตถุประสงค์ในการศึกษา ๓ ประการ คือ ๑) ศึกษาและจำแนกชนิดของสาระในมาตราต่าง ๆ ของประมวลกฎหมายอาญา ๒) ศึกษาอุปากยสัมพันธ์ของประมวลกฎหมายอาญา ๓) ศึกษา

^{๕๐} กฤติกา ผลเกิด, “การศึกษาวิจณลีลาของประมวลกฎหมายอาญา”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร มหาบัณฑิต ,(บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร,๒๕๔๖).

ความสัมพันธ์ระหว่างชนิดของสระกับรูปวากยสัมพันธ์ ๔) ศึกษากลวิธีการเชื่อมโยงความและศึกษาศัพท์เฉพาะในประมวลกฎหมายอาญา ผลการศึกษาพบว่า ประมวลกฎหมายอาญาประกอบด้วยชนิดของสระ ๔ ชนิด ได้แก่ สระชนิดที่เป็นข้อบังคับ สระชนิดที่เป็นคำอนุญาตสระชนิดที่เป็นคำจำกัดความ และสระชนิดที่เป็นการแจ้งความให้ทราบ ทั้งนี้สระชนิดที่เป็นข้อบังคับยังสามารถแบ่งย่อยได้ ๒ แบบ คือ สระชนิดที่เป็นข้อบังคับแบบไม่มีเงื่อนไข และสระชนิดที่เป็นข้อบังคับแบบมีเงื่อนไข สระแต่ละชนิดมีความสัมพันธ์กับรูปวากยสัมพันธ์ กล่าวคือ

องค์ประกอบบังคับของสระแต่ละชนิดจะแสดงลักษณะเฉพาะของสระชนิดนั้น ๆ และรูปวากยสัมพันธ์ก็จะแปรตามชนิดของสระด้วย ด้านกลวิธีการเชื่อมโยงความนั้นพบว่ามี ๓ ประเภทคือ การอ้างอิง การใช้คำเชื่อมและการซ้ำ ด้านศัพท์เฉพาะนั้นมีการให้ความหมายที่แตกต่างกับภาษาไทยมาตรฐาน ๔ ประการ คือ ความหมายของคำศัพท์กว้างออก ความหมายของศัพท์แคบเข้าความหมายของคำศัพท์ย้ายที่และความหมายของคำศัพท์คาบเกี่ยว จากการศึกษาด้านความสัมพันธ์ระหว่างชนิดของสระกับรูปวากยสัมพันธ์และกลวิธีการเชื่อมโยงความ รวมทั้งศัพท์เฉพาะที่ ศึกษา^{๕๑} แสดงให้เห็นวันจลิตาของประมวลกฎหมายอาญาที่มีลักษณะภาษาเฉพาะแตกต่างกับภาษาไทยมาตรฐาน

ชาคริต อนันทรวัน^{๕๑} ได้ทำการวิจัย “ลักษณะภาษาในกฎหมายตราสามดวง” มุ่งศึกษาการใช้สำนวนภาษา ลักษณะการใช้ข้อความ เหตุผลการใช้กฎหมายในการกำหนดบทลงโทษ ลักษณะอักขรวิธีการผสมคำและการวิเคราะห์อธิบายศัพท์สำคัญบางคำ ใช้วิธีการศึกษาจากเอกสาร รวบรวมข้อมูล จำแนกเปรียบเทียบ วิเคราะห์แล้วอธิบายเชิงพรรณนาวิเคราะห์ ผลการศึกษาพบว่า มีการใช้ภาษาเชิงกวี การย้า คำการเล่นคำ มีการใช้สำนวน มีการใช้คำเพื่อแยก หรือเชื่อมประโยค พบคำที่มีใช้ในสมัยอยุธยาแต่ปัจจุบันไม่มีใช้แล้ว เช่น “ไม้ค้อน” “ไขน้ำ” และพบการใช้ประโยคสั้นมากกว่าประโยคยาว อีกทั้งใช้ประโยคซับซ้อนน้อยกว่า ด้านอักขรวิธีพบที่มีการใช้ “อ” นำ “ย” และ “ห” นำ “ย” แตกต่างจากปัจจุบัน เช่น คำว่า “แอย่ง ” “น้ำอয়া” “เยียงหย่าง ” และพบมีการใช้ไม้ไต่คู้ในคำว่า “กิติ” ในขณะที่คำที่ใช้ไม้ไต่คู้ในปัจจุบันกลับไม่พบการใช้ในกฎหมายตราสามดวงเลย เช่น “เปน” “เบต” “เซต” เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบการใช้เครื่องหมาย “ทัณฑฆาต” ซึ่งเป็นได้ทั้งวัชยูการและทัณฑฆาต กล่าวคือ ใช้เป็น

^{๕๑} ชาคริต อนันทรวัน. ลักษณะภาษาในกฎหมายตราสามดวง. (เลข: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย.๒๕๔๙).

วิญชการในตำแหน่งบนตัวสะกดในคำที่ยืมมาจากภาษาเขมรที่เป็น “จ” สะกด เช่น “เท็จจริง” “สั่งเสร็จ” และใช้เป็นทัศนธาตุหรือตัวการ์นต์ เช่น “สนเท่ห์” “ประโยชน์” ส่วนการใช้รูปพยัญชนะพบการใช้รูปพยัญชนะ “ช” และ “ค” ในหลายคำโดยปราศจากหลักเกณฑ์ และพบการใช้อักษร “ช” แทน “ท” ในบางคำ เช่น “ชเล” “ชะเลาะเบาเอียง” ส่วนการประวิสรรชนีย์ก็พบการใช้ไม่สม่ำเสมอ ด้านคำศัพท์พบคำศัพท์จำนวนมากที่เข้าใจยากและมีความหมายลึกซึ้ง ทั้งเชิงรูปธรรมและนามธรรมที่ปัจจุบันไม่อาจพบเห็นได้จำนวน ๒๒ คำ

ณัฐพร จาตุยางโท^{๕๒} ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “ภาพสะท้อนสังคมในกฎหมายตราสามดวง” มุ่งศึกษาภาพสะท้อนสังคมที่ปรากฏในกฎหมายตราสามดวงในด้านสังคม ด้านการเมืองการปกครอง การศึกษา ชีวิต ความเป็นอยู่วัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีศาสนาและความเชื่อและเศรษฐกิจ ผลการศึกษาพบว่า ด้านการเมืองการปกครองนั้น โครงสร้างในสังคมมีการแบ่งระบบชนชั้นโดยอาศัยศักดิ์นาเป็ นเกณฑ์ ด้านการศึกษาพบว่าวัดเป็น ศูนย์กลางทางการศึกษาของคนไทยในสมัยก่อน และผู้ชายมีโอกาสได้รับการศึกษามากกว่าผู้หญิง ด้านชีวิตความเป็นอยู่สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ของบุคคลในระบบเครือญาติ การประกอบอาชีพ ลักษณะนิสัยและกระบวนกรยุติธรรม ด้านวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีสะท้อนให้เห็นถึง บทบาทในการดำเนินชีวิตตามระเบียบแบบแผนของขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมอันดีงามในสังคมด้านศาสนาและความเชื่อนั้นสะท้อนให้เห็นถึงบทบาทของกษัตริย์ในการจัดระเบียบพระสงฆ์ และยังสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องผีที่มีมาแต่เดิมในสังคมไทย ส่วนด้านเศรษฐกิจสะท้อนให้เห็นรายได้ของรัฐที่นำมาใช้ในการพัฒนาบ้านเมืองต่อไป

^{๕๒} ณัฐพร จาตุยางโท, “ภาพสะท้อนสังคมในกฎหมายตราสามดวง”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยนเรศวร, ๒๕๕๒).

บทที่ ๓

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง “วิเคราะห์เปรียบเทียบระหว่างกฎหมายมั่งรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหย่วน และฉบับวัดเสาไห้ มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาถอดความกฎหมายมั่งรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหย่วนจากภาษาล้านนาเป็นภาษาไทยกลาง ๒) เพื่อศึกษาเนื้อหาของกฎหมายมั่งรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหย่วนและฉบับวัดเสาไห้ ๓) เพื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างระหว่างกฎหมายมั่งรายศาสตร์ฉบับวัดบ้านหย่วนและฉบับวัดเสาไห้ โดยมีวิธีวิจัยดังนี้

๓.๑ รูปแบบการวิจัย

รูปแบบการวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร(Documentary Research) และการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ซึ่งมีขั้นตอนการวิจัยดังนี้

๑. การวิจัยเชิงเอกสาร(Documentary Research) ทำการศึกษารวบรวมข้อมูลจากเอกสาร และหลักฐานที่เกี่ยวข้อง หนังสือ รายงานการวิจัย รายงานการประชุม เอกสารแสดงความสัมพันธ์ที่แสดงให้เห็นถึงประวัติศาสตร์ความเป็นมาของวรรณกรรม กฎหมายมั่งรายศาสตร์ ดังนี้

๑) ประวัติความเป็นมาของกฎหมายมั่งรายศาสตร์ ฉบับวัดเสาไห้ ของ อ.ประเสริฐ ณ นคร และ กฎหมายมั่งรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหย่วน

๒) รูปแบบเปรียบเทียบในเชิงวรรณกรรม องค์ประกอบเนื้อหา เวลาสถานที่ในการจาร และสำนวน เกี่ยวกับกฎหมายมั่งรายศาสตร์ ทั้งสองฉบับ

๓) ปรีวรรตกฎหมายมั่งรายศาสตร์ฉบับวัดบ้านหย่วนที่จารเป็นอักษรไทยล้านนา เป็นภาษาไทยกลาง ในเชิงความหมาย เพื่อเปรียบเทียบกับฉบับวัดเสาไห้

๒. การวิจัยเชิงคุณภาพ(Qualitative Research) มีขั้นตอนดังนี้

๑) การลงพื้นที่ในจังหวัดพะเยา อำเภอเชียงคำ เพื่อสนทนาข้อมูล สัมภาษณ์ และรวบรวมข้อมูลจากพระสงฆ์ เพื่อให้ได้มาซึ่งประวัติความเป็นมาของเอกสารโบราณคัมภีร์ใบลาน และการเก็บรักษาอนุรักษ์คัมภีร์ใบลานต่างๆ โดยเฉพาะใบลานจารึกเรื่องกฎหมายมังรายศาสตร์ฉบับบ้านหย่วน

๒) ลงพื้นที่สัมภาษณ์ สนทนากลุ่มตัวแทน พระครู..... เพื่อให้ทราบความสำคัญเอกสารโบราณ เรื่องกฎหมายมังรายศาสตร์ฉบับบ้านหย่วน

๓) ปรีวรรต กฎหมายมังรายศาสตร์ฉบับบ้านหย่วน จากภาษาไทยล้านนา เป็นภาษาไทยกลาง

๔) เปรียบเทียบ เนื้อหา ด้านต่างๆ ได้แก่ ส่วนวน ความเก่าแก่ ความครบสมบูรณ์ของเนื้อหา วัฒนธรรม และสังคม ในยุคสมัยที่มีการกำหนด ที่ตราเป็นกฎหมายมังรายศาสตร์ใช้บังคับในการปกครอง

๓.๒ เอกสารในการศึกษาวิจัย

๑. กฎหมายมังรายศาสตร์ ฉบับวัดเสาไห้ ของ อ.ประเสริฐ ฐ นคร

๒. กฎหมายมังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหย่วน ปรีวรรตโดย วันชัย พลเมืองดี

๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

๑) การปรีวรรต

เนื่องจากการวิจัยครั้งนี้เป็นงานวิจัยเอกสาร และการปรีวรรตคัมภีร์โบราณภาษาไทยล้านนา จึงอาศัยโครงสร้างรูปแบบการปรีวรรต โดยยึดแบบการปรีวรรต เป็นภาษาไทยกลาง โดยยึดรูปแบบความหมายอย่างเคร่งครัด

๒) การสัมภาษณ์และแบบสอบถาม เพื่อสำรวจความคิดเห็นความรู้ความเข้าใจของบุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการเก็บรักษาคัมภีร์ และศึกษาเอกสารกฎหมายมังรายศาสตร์ ที่มีความรอบรู้ในอักษรไทยล้านนา ในการวิเคราะห์ ตีความหมาย ในภาษาไทยล้านนา และนักกฎหมายเช่น ทนายความ เป็นต้น

๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูลและปฏิบัติการศึกษาวิจัย

การเก็บรวบรวมข้อมูลและปฏิบัติการวิจัยเพื่อให้ได้ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ ผู้วิจัยได้แบ่งการเก็บรวบรวมข้อมูลวิจัยออกเป็น ๖ ระยะ มีขั้นตอนการดำเนินการวิจัย ดังนี้

๑) ระยะที่ ๑ การศึกษาข้อมูลพื้นฐานข้อมูลปฐมภูมิได้แก่ กฎหมายมังรายศาสตร์ฉบับวัดเส้าไห้ โดยศึกษาเนื้อหาและองค์ประกอบเนื้อหาด้านกฎหมาย และศึกษาลักษณะกฎหมายร่วมสมัยมังรายศาสตร์ของไทย

๒) ระยะที่ ๒ การลงสำรวจข้อมูลภาคสนาม โดยเดินทางไปขอถ่ายภาพเอกสารคัมภีร์ใบลานเรื่อง กฎหมายมังรายศาสตร์ เพื่อเก็บเป็นไฟล์ภาพ

๓) ระยะที่ ๓ เริ่มลงมือศึกษาเนื้อหา ข้อมูลองค์ความรู้ กฎหมายมังรายศาสตร์ ฉบับวัดเส้าไห้ ซึ่งได้รับการปริวรรตเป็นภาษาไทยกลางตีพิมพ์เรียบร้อยแล้ว มาทำการศึกษาและทำความเข้าใจ เป็นพื้นฐานในการแบ่งเนื้อหาในการที่จะศึกษาเปรียบเทียบ วิเคราะห์เนื้อหา

๔) ระยะที่ ๔ ทำการปริวรรตเนื้อหา คัมภีร์ใบลานใบลาน กฎหมายมังรายศาสตร์ ของวัดบ้านหย่วนที่ไปขอถ่ายภาพ เป็นไฟล์ดิจิทัล

๕) ระยะที่ ๕ ทำการส่งเอกสารปริวรรตเนื้อหาให้ผู้ทรงคุณวุฒิมีความรู้เชี่ยวชาญในภาษาไทย ล่ามฯ ได้วิเคราะห์ความถูกต้องของเนื้อหาและความหมายในการปริวรรต กฎหมายมังรายศาสตร์ฉบับบ้านหย่วน

๖) ระยะที่ ๖ ทำการปรับปรุงแก้ไขเนื้อหาความถูกต้องในการปริวรรต แล้วนำมาวิเคราะห์เนื้อหา เปรียบเทียบ กฎหมายมังรายศาสตร์ฉบับวัดเส้าไห้ กับ กฎหมายมังรายศาสตร์ฉบับวัดบ้านหย่วน

๗) ระยะที่ ๗ สรุปผลงานศึกษาวิจัยองค์ความรู้ เพื่อใช้เป็นข้อมูลในการศึกษา และพัฒนานำข้อมูลไปจัดทำเวทีกิจกรรมถ่ายทอดองค์ความรู้แก่สถานการศึกษาชุมชน และผู้ที่มีความสนใจ

๘) ระยะที่ ๘ การจัดทำสื่อสิ่งพิมพ์ ผลงานวิจัย วิดีทัศน์นำเสนอ และนวัตกรรมเพื่อเผยแพร่ความรู้สู่สาธารณชน รวมทั้งการจัดทำหนังสือสรุปองค์ความรู้ เว็บไซต์ การเผยแพร่สารสนเทศ ทางวัฒนธรรม และจัดพิมพ์เอกสารรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โดยมีตารางการเก็บรวบรวมข้อมูลและการปฏิบัติการวิจัย ดังนี้

ที่	กิจกรรม	ระยะ											
		๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘	๙	๑๐	๑๑	๑๒
๑	ศึกษาข้อมูล	←				→							
๒	สำรวจ		←				→						
๓	ศึกษาเนื้อหา		←						→				
๔	ปริวรรต				←					→			
๕	ส่งให้ผู้ทรงตรวจสอบเนื้อหา						←				→		
๖	ปรับปรุงตามผู้ทรง						←					→	
๗	สรุปผลงานวิจัย										←		→
๘	จัดพิมพ์วิจัยสมบูรณ์											←	→

๓.๕ การนำเสนอผลงานศึกษาวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ มุ่งเน้นการเปรียบเทียบข้อมูลที่ได้จากการศึกษาจากเอกสาร การเก็บข้อมูลภาคสนามสัมภาษณ์ นำมาวิเคราะห์สรุป และอภิปรายผล ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย หลังจากนั้นผู้วิจัยก็จะนำเสนอรายงานแบบพรรณนาเชิงวิเคราะห์เปรียบเทียบด้านกฎหมายมั่งรายศาสตร์ มีโอกาสต่อยอดไปสู่กิจกรรมการถ่ายทอดความรู้แก่ชุมชนหรือผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง หลังจากนั้นก็จะได้ต่อยอดจัดเป็นนวัตกรรมองค์ความรู้ในการศึกษาภาษาไทยล้านนา เป็นพจนานุกรมในระบบเอนดอย และ ระบบ PC คอมพิวเตอร์ สู่สาธารณชน รวมทั้งหนังสือสรุปองค์ความรู้และการเผยแพร่สู่สื่อสารสนเทศ วารสารทางวัฒนธรรม และการจัดพิมพ์เอกสารรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

บทที่ ๔

ผลการวิจัย

เปรียบเทียบเนื้อหากฎหมายมังรายศาสตร์ ฉบับวัดเส้าให้ กับวัดบ้านหย่วน

การบันทึกจารึกกฎหมายมังรายศาสตร์ หรือจะเรียกว่า วินิจฉัยมังราย ก็คือการบันทึกเรื่องราวการตรากฎหมายที่ใช้ในการปกครองในสมัยล้านนา โดยเฉพาะ สมัยพระเจ้ามังราย และสืบต่อกันมาในยุคหลังจนประเทศไทยรวมรัฐเป็นประเทศสยาม ซึ่งเดิมอาณาจักรล้านนาเป็นอาณาจักรที่ครอบคลุมพื้นที่กว้างขวางทางตอนเหนือของไทยตอนเหนือ จีนใต้ พม่า และลาวบางส่วน อันเป็นอาณาจักรที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นอาณาจักรหนึ่งที่มีความเจริญรุ่งเรือง ในด้าน ศิลปะ วัฒนธรรม และภาษา มีภาษา โดยเฉพาะอักษรที่ประดิษฐ์ขึ้นใช้เป็นของตัวเอง ซึ่งแน่นอนย่อมอาจจะเป็นการได้รับอิทธิพลทางภาษา จากภูมิภาคอาณาจักรเพื่อนบ้าน เช่น ขอม พม่า อินเดีย เป็นต้น ไม่ว่าทั้ง คติความเชื่อ ศาสนาอีกด้วย

จากการศึกษาบันทึกกฎหมายมังรายศาสตร์ ของแต่ละฉบับๆไม่เหมือนกัน ย่อมมีความแตกต่างกัน แต่ก็ประกอบไปด้วยหลักเนื้อหา ส่วนสำคัญ ๓ ส่วน คือ ๑) บทนำ หรือ บทนมัสการ ๒) เนื้อหา และ ๓) บทส่งท้าย ดังนั้น การศึกษาเปรียบเทียบ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเส้าให้ กับ ฉบับวัดบ้านหย่วน ก็จะใช้วิธีการแบ่งการเปรียบเทียบเนื้อหาตามส่วนสำคัญทั้ง ๓ ส่วน ซึ่งจะได้แยกเป็นประเด็นๆ ไป ดังนี้

๔.๑ บทนำหรือบทนมัสการ

มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเส้าให้ ปรากฏ บทขึ้นต้น เป็นคำมงคล กล่าวถึง กษัตริย์มังรายใช้กฎหมายปกครอง บ้านเมือง “...สิทธิสวัสดิ์ กฎหมายนี้(อาณาจักรนี้) พระยามังรายเจ้าได้รับรู้มาแต่โบราณ พระองค์สืบวงศ์มาแต่ปู่เจ้าลาวจก ลงมาจนถึงท้าวลาวเม็งผู้เป็นพระบิดา พระยามังรายเจ้าได้มากินเมืองเชียงราย แล้วไปรบพระยาบา(ญีบา) ยังเมืองหริภุญชัย(ลำพูน) แล้วมาสร้างเชียงใหม่ ในจุลศักราช ๖๕๔ (พ.ศ. ๑๘๓๔) เดือน ๖ ขึ้น ๕ ค่ำ เม็ง(มอญ) เรียกว่าวันพฤหัสบดี ไทยเรียกว่าวันระวยาสง่า ยามแตรรุ่ง พระจันทร์เสวยฤกษ์ที่ ๘ ชื่อ บุศยราศรีกรกฎ พระยามังรายจึงบัญญัติ(ตั้งอาชญา) ไว้ เพื่อให้ท้าวพระยาทั้งหลายผู้เป็นลูกหลานเหลน และเสนาอมาตย์ผู้ปกครองเมืองสืบไป รู้จักผิด รู้จักชอบ ดังต่อไปนี้...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเส้าไห้, หน้า ๑)

ส่วนคำขึ้นต้น กฎหมายมังรายศาสตร์ฉบับวัดบ้านหย่วน เป็นการปริวรรตจากภาษาไทย ล้านนา อักษรไทยยวน หรืออักษรไทยล้านนา ไม่พบมีคำ ประณามพจน์ หรือคำขึ้นต้นใดๆ ใบลานหน้า แรก จะเริ่มต้นกล่าวถึง ลักษณะการเอาผิวเอาเมีย ซึ่งแตกต่างจาก วิธีการเขียนมังรายศาสตร์ทั่วไป

จากปรากฏการณ์ลักษณะเช่นนี้ คือไม่ปรากฏส่วนต้น อันกล่าวถึง คำมงคล หรือ คำประณามพจน์ ผู้วิจัย ได้มีความเห็นว่า ความเป็นจริงแล้ว เมื่อศึกษาทั้งกระบวนในเนื้อหา พบว่า เนื้อของมังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหย่วน มีรายละเอียดและเนื้อหามากกว่าฉบับวัดเส้าไห้ แต่สิ่งที่ประหลาดใจคือไม่มีส่วนต้น คือ คำมงคล ประณามพจน์ ซึ่งผู้วิจัย สันนิษฐานว่า มังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหย่วน เอกสารใบลานส่วนต้นอาจจะหายไป หรืออาจจะไม่ครบสมบูรณ์ ก็เป็นได้ ซึ่งธรรมดาของการจารึกอักษรธรรมในใบลาน ปกติเราจะพบคำขึ้นต้น คำประณามพจน์ หากแต่ในคัมภีร์มังรายศาสตร์ฉบับวัดบ้านหย่วน เริ่มต้นโดยการเสนอเนื้อหา ขึ้นต้น ดังนี้. “ผิวเมียจักเล็กร้างกัน มี ๗ ประการ ความอิจฉา ตัณหา อาลัย...” เมื่อขึ้นต้นเป็นลักษณะนี้ ทำให้ผู้วิจัยเชื่อว่า ข้อความเบื้องต้นน่าจะขาดหายไป.

๔.๒ ส่วนเนื้อหา

ส่วนเนื้อหาประกอบด้วยเนื้อหาเนื้อเรื่อง วิเคราะห์ความ บทบัญญัติของกฎหมาย ซึ่งประกอบไปด้วยส่วนต่างๆ แยกเป็นรายประเด็นของแต่ละฉบับ ดังนี้

๔.๒.๑ เนื้อหาของมังรายศาสตร์ฉบับวัดเส้าไห้ มีเนื้อหาแยกได้ มี ดังนี้

๑) กฎหมายอาญาหลวง

คำว่ากฎหมายอาญาหลวง นักวิชาการบางท่านบอกว่าเป็นกฎหมายหน้าที่พลเมือง กล่าวคือ กฎหมายมังรายศาสตร์ลักษณะนี้ เป็นหน้าที่ที่พลเมืองที่จะต้องปฏิบัติตามในส่วนของการที่จะต้องร่วมใจกันปกป้องประเทศ ในการทำศึก ก็จะกำหนดกฎเกณฑ์การหนีศึก การได้หัวข้าศึก รวมถึงการปูนบำเหน็จความดีความชอบให้แก่เจ้าขุนมูลนายที่ตายในสนามรบ ไม่ให้เจ้าเมืองละทิ้งครอบครัวผู้ทำคุณแก่ประเทศ แม้แต่ตายในการศึกสงคราม และไพร่ต้องอยู่เวรเฝ้ายาม ดังนี้

หนีศึก

“...ผู้ที่หนีศึก ถือว่าละทิ้งผู้บังคับบัญชา มีโทษ ๒ อย่าง คือ ให้ฆ่าเสีย๑ หรือ สักหมึกที่หน้าผากให้เป็นที่ละอาย๑ พร้อมทั้งริบครอบครัวทรัพย์สินทั้งสิ้น เพื่อให้คนอื่นเอาเป็นเยี่ยงอย่าง...”

ทหารตายในสนามรบ

“...ทหารกล้าตายในสนามรบ ไม่ให้รบครอบครวัทรัพย์สิน ควรปล่อยให้ลูกเมียอยู่ตามสบายใจ ถ้ามีลูกหลานควรเลี้ยงสืบเชื้อสายไว้...”

กรณีรบได้หัวและไม่ได้หัวข้าศึกมา

“...ถ้านายตืน ได้หัวนายม้า นายช้าง ก็ให้เลื่อนยศตามที่ได้หัวมา ส่วนเมียมีฉัตรกัน ปูนเครื่องทอง เสื้อผ้า แต่ถ้าไม่ได้หัวข้าศึกมา มีคนเห็น ก็ให้รางวัลตามที่ได้หัว...”

เสนาอามาตย์ตาย

“...ต้องปฏิบัติตามคำสั่งผู้ตาย ถ้าตายโดยไม่ได้สั่ง ให้นำทรัพย์สมบัติเข้าในคลังครึ่งหนึ่ง ให้ลูกเมียเขาครึ่งหนึ่ง ถ้ามีลูกให้พระยาต้องเลี้ยงไว้อย่าให้เสียวงศ์สกุลผู้ชาย เพราะเชื่อผู้ดีหาได้ยาก...”

ให้ไพร่มีเวรผลัดเปลี่ยนกัน

“...ควรจัดให้ไพร่มีเวรผลัดเปลี่ยนกัน มาทำงานหลวง ๑๐ วัน กลับไปสร้างเหมืองฝาย ไร่ นา สวน เรือกที่ดิน ๑๐ วัน จัดเช่นนี้ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม แต่โบราณแล...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเส้าไห้, หน้า ๒-๕)

ส่วน มังรายศาสตร์ฉบับวัดบ้านหยวน จากการศึกษา ไม่พบปรากฏลักษณะกฎหมายอาญา หลวงหรือหน้าที่พลเมือง ลักษณะนี้เลย ในช่วงต้น หรือ อาจจะเป็นดังกล่าวไว้ในเบื้องต้นว่า เอกสารส่วนต้นนี้ขาดหายไป ซึ่งจะปรากฏขึ้นมาเป็นลักษณะกฎหมายแพ่งและพาณิชย์เป็นกฎหมายครอบครัวเกี่ยวกับลักษณะการเอาผิดเอาเมียเลย ซึ่งจะกล่าวต่อไป

๒) กฎหมายวิธีพิจารณาความตาม ธรรมศาสตร์ ของฉบับวัดเส้าไห้

มังรายศาสตร์ฉบับวัดเส้าไห้ ที่กล่าวถึง ธรรมศาสตร์ ซึ่งถ้าเทียบกับลักษณะกฎหมายปัจจุบันก็น่าจะเป็นเรื่องบทบัญญัติทั่วไป ที่กล่าวถึงความหมาย คำจำกัดความ คู่ความ คดี โจทก์ คำแก้ พยาน ฯลฯ อำนาจหน้าที่ และวิธีพิจารณาความ คุณสมบัติของผู้พิพากษา ซึ่ง ในฉบับวัดเส้าไห้ มีเรื่อง ลักษณะนายดี นายเลว โทษที่ร้ายแรง ตัดสินผิดควรเพิกถอน อายุความ ลักษณะของข้า(ทาส) และอำนาจในการจับกุม ดังนี้

ลักษณะนายตีนายเลว

“...มาตราหนึ่ง ขุนในโลกนี้มี ๒ ประเภท คือ ขุนธรรม และขุนมาร ขุนธรรมมีลักษณะดังนี้ ขุนผู้ใดประกอบด้วยสังคหวัตถุ ๔ ประการ คือ เมตตา กรุณา ไพโรไทย ไม่บาปไพโรใหม่ไทย ราวีตีหุบผูกมัดไพโรไทย ขุนผู้เป็นเช่นนี้ คือ ขุนธรรม ขุนผู้ใดไม่ประกอบด้วยสังคหวัตถุ ๔ ประการคือ ไม่เมตตากรุณาไพโรไทย ย่อมบาปไพโรใหม่ไทย ราวีตีหุบผูกมัดไพโรไทย ใส่ชื่อคามัดเชือกแล้วรังแก ชมชื้อเอาข้าวของ บังคับลูกหลาน ไพโรไปเป็นเมีย หรือชมชื่นเมียไพโร ขุนเช่นนี้ ชื่อว่าขุนมารอยู่ที่ไหน ไพโรเมืองฉิบหายที่นั่น คนเช่นนี้ไม่ควรให้เป็นใหญ่มั่นเป็นต้น จ้วงต้นพิษใน กลางเมืองถ้ามันหน่อลำ ก็จะเป็นพิษร้ายแก่บ้านเมือง เจ้าขุนผู้อาสา ต่างหูต่างตาทำวพระยา ควรทำตามแบบขุนธรรมแล...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเส้าไห้, หน้า ๘-๙)

โทษประหารชีวิต

“...ผู้กระทำความผิดร้ายแรงควรประหารชีวิต มีดังต่อไปนี้ ๑. ฆ่าผู้ไม่มีความผิด ๒. เกาะกุมลูกท่าน หรือฆ่าท่านไปฆ่าเอาทรัพย์ ๓. ทำลายกฐินวิหารพระพุทธรูป ๔. รุกล้ำที่(ผกทำผ่าทาง) ๕) ชิงทรัพย์ท่าน(ครุบท่าน) ๖) รับผู้คน(แก้วหาญฆ่า) ของทำวพระยามาพักในบ้าน ๗. ลักของพระสงฆ์ ๘. ลูกฆ่าพ่อ ๙. ลูกฆ่าแม่ ๑๐. น้องฆ่าพี่ ๑๑. ฆ่าเจ้า ๑๒. เมียฆ่าผัว...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเส้าไห้, หน้า ๑๐)

โทษหนักสามสถาน

“...โทษหนักมีสามสถานคือ ๑. ประหารชีวิต ๒. ตัดตีนตัดมือ ๓. เอาไปขายเสียต่างเมือง หรือ อื่นนัยหนึ่งขับออกจากเมือง...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเส้าไห้, หน้า ๑๐)

ตัดสินความไม่ถูกต้องอันควรเพิกถอนเสีย ๘ ประการ

“...ถ้อยคำทั้งหลายอันได้พร้อมเพรียงกันตัดสินตามธรรมเนียมโบราณแล้วไม่ควรให้ผู้ใดเพิกถอน คติ(ความ) อันตัดสินไม่ถูกต้องสมควรเพิกถอนเสียมี ๘ ประการ คือ ๑. ตัดสินโดยใช้อำนาจ อาชญาชมเหง ๒. ตัดสินเพื่อเบียดเบียนเอาตัวลูกเมียท่าน ๓. ตัดสินโดยผู้หญิง ๔. ตัดสินในเวลากลางคืน ๕. ตัดสินที่บ้านของผู้ตัดสิน ๖. ตัดสินในบ้านที่รโหฐาน(ที่สงัด) ๗. ตัดสินโดยผู้ที่เป็นศัตรูกับคู่ความ(เจ้า ความ) ๘. ตัดสินโดยนายของคู่ความฝ่ายหนึ่งฝ่ายใด

ทั้ง ๘ ประการนี้ ท้าวพระยาเจ้าขุนเพิกถอนเสียแล้วให้ตัดสินใหม่ตามโบราณธรรมนั้นเถิด...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเส้าไห้, หน้า ๑๑-๑๒)

อายุความยี่สิบปี

“...คดีเรื่องฆ่าฟันกัน ปล้นชิงกัน ทูบตีผูกมัดกัน เป็นชู้เมียกัน ชิงทรัพย์กัน ฝากของกัน กู้หนี้สิน ซึ่งไร่นาที่ดินกัน หรือคดีอื่นๆ นอกเหนือจากนี้หากมิได้ว่ากล่าวกันภายใน ๒๐ ปี ให้พ้นอายุความไปแต่ถ้าหากได้ว่ากล่าวกันหลายครั้ง ก็ยังดำเนินคดีได้หรือถ้าหากคู่ความยอมรับว่ามีคดีกันจริง ก็อาจดำเนินคดีได้แม้จะเกิน ๒๐ ปีแล้ว...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเส้าไห้, หน้า ๑๒)

๓) กฎหมายวิธีพิจารณาความตาม ธรรมศาสตร์ ของฉบับวัดบ้านหย่วน

มังรายศาสตร์ฉบับวัดบ้านหย่วน การกล่าวบทนำแห่งธรรมศาสตร์ ก็จะยกเอาพุทธตำนานมาเป็นนิเทศ เพื่อจะนำพาความเชื่อให้มั่นคงตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ก่อน มีสำนวนการยกบาลี คำ แปลคำ ดังนี้

“...ที่นี้จักกล่าวยังอุปเทศ แห่งผู้อันจักไต่ถ้อยตัดคำ ให้แก่ท่านนั้นก่อนแลกันผู้ใดมีรู้จักกริตกอนอันจักไต่แลจัดตัดแต่งท่านดังนี้ ควรเข้าไปสู่ผู้มีสติปัญญา รู้ยังอุปเทศทั้งหลายต่าง ๆ แล้ว อุปฐากขอเรียนเอาครูอุปเทศอันนี้ให้แจ้งแล้ว ก็จึงควรไต่ควรตัดให้ท่านตาย ผิมิแจ่มแจ้งของจริงนับว่าตัดแต่งดังนี้ โทษท่านก็จะกลายเป็นโทษตนชะแล...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหย่วน ไบลานที่ ๓๙)

“...ผู้จักเป็นจำเมืองพิจารณาถ้อยคำทั้งหลายตั้งอันควรสู่เรียน อตถคมภีระ อันลึกสุขุมหรือรู้ที่จริงเทียบ คือ ธรรมศาสตร์ราชธรรมดีแล คดีโลกคติธรรม อัน๑ให้รู้จักจริตโบราณ หลายเช่นท้าว เช่น พญาร่วงแล้ว มีอุชุปฐิฐิปน รู้จักการอันจักฉิบหายชาตินี้แลชาติหน้า ก็จึงควรตั้งอยู่ในที่อันเป็นเมืองใดแลตัดแต่งคำได้ตาย กันผู้ใดมิฉลาดในกองอันพิจารณา จักตั้งอยู่ในวินิจฉยตนผู้เดียวมิควร เท่าควรเข้าไปสู่ผู้มีสติปัญญา แลเรียนเอาอุปเทศดีแจ้งแล้ว จึงควรตั้งอยู่ในเป็นผู้พิจารณา เพื่อมิให้ฉิบหายช้วนช้วนหน้าดังกล่าวนี้ อยนุจโข ปสุสสุธั ตถาโลเก วินาสั อธิคจฉติ ดังนี้แล กถาอันนี้มีในสรภังคะชาดก โนนแล...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหย่วน ไบลานที่ ๔๐-๔๑)

ลักษณะการยกภาษาบาลี แปลไทยตัวอย่างซึ่งในสำนวนเอกสารไบลานฉบับวัดบ้านหย่วนจะพบว่ามีอาการอ้างอิงภาษาบาลี มากใน ลักษณะการอธิบายธรรมศาสตร์ ดังนี้

“...อันว่า เปตร ๔ คน มนตยิสู พุดครั้นว่าดังนี้ มยิ อันว่าเราทั้งหลาย สหริมหา ก็สังรวมเอามา โปสเมนา ด้วยอันเสมอกันก็ดี วิสเมนา ด้วยอันมิเสมอกันก็ดี มยิ อันว่าเราทั้งหลาย ทตตุวา ให้แล้ว เอตฺยันทาน อภยาม ก็มีได้สวอย สุขิ ยังสุข ในชาตินี้แลชาติหน้า มิให้ตนฉิบหาย จักตั้งอยู่ในธรรมดาแห่งตน เป็นดังกาดังนี้...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหย่วน ใบลานที่ ๔๐)

เรื่องทัณฑะ

“...กล่าวถึงเรื่องที่นี่จักกล่าว ทัณฑะ ก่อน แลแต่เมื่อปฐมที่ทั้งหัววันนี้ พรหมลงมาแต่งทำ ทัณฑะ ๔ ประการไว้แต่ผู้คนทั้งหลายมีสันนี้แล คือ ราชทัณฑ์ ๑ สิ้นนทัณฑ์ ๑ ปัพพชาทัณฑ์ ๑ วัฑธะทัณฑ์ ๑ ๔ สันนี้ก่อนแล...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหย่วน ใบลานที่ ๔๑)

โดยได้มีการอธิบายความหมาย ทัณฑะ ๔ ประการไว้ สรุปว่า

- ๑) ราชทัณฑ์ คือ ให้ผูกมัดทนต์ เขียนใส่คุมคาราชาวัตร ชังคุดาราง ดอกเหล็ก
- ๒) สิ้นนทัณฑ์ คือ ให้ตัดเท้าตัดมือตัดหูตัดลิ้นตัดจมูก ฟังเหล็ก ฟังแขวนแล้ว ควักลูกตา
- ๓) ปัพพชาทัณฑ์ คือ ให้ขับหนีเสียจากบ้านจากกลับจากข้าวของไร่นา ขอบเขตตอนครอบครัวเสีย
- ๔) วัฑธทัณฑ์นั้นคือ ให้ฆ่าเสีย

คติโลกคดียธรรม

ซึ่งต่อมา ได้มีการบัญญัติ ทัณฑะ ขึ้นอีกอันหนึ่ง ก็คือ ลักษณะเป็นการสินไหมปรับเอาข้าวของเงินค่าแก่ผู้มีโทษกระทำผิด เรียกว่า ธนทัณฑ์เป็น ทัณฑะ ๕ ประการด้วยเหตุนี้ อย่างไรก็ตามแม้จะมีการลงโทษตาม ทัณฑะดังกล่าวทั้ง ๕ แล้ว ในมังรายศาสตร์ฉบับวัดบ้านหย่วนยังได้กล่าวถึง คติ ๒ อย่าง คือ คติโลก มีโทษรับโทษตามทัณฑะทั้ง ๕ แล้ว คติธรรม ยังต้องเกิดทัณฑะทางบาป ดังตัวอย่าง

“...ผู้ใดได้กระทำทุจริตกรรมอันได้กระทำผิดคือยังมีโทษ กันท้าวพญาไหมแล้วก็หากำกริว โกรธ ก็ยังวางกรรมวางเวรแก่ผู้ขึ้นทั้งหมดแต่เท่านั้นมิตายแล เท่าว่าจักให้หายบาปกรรมเยี่ยงนั้นมิหายได้แล...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหย่วน ใบลานที่ ๔๓)

ลักษณะของการตัดความหรือตัดสิ้นความ

ในมังรายศาสตร์ฉบับวัดบ้านหย่วน ได้กล่าวถึงลักษณะการตัดสิ้นความเอาไว้หลายประการ พร้อมทั้งอธิบายว่าการตัดสิ้นความลักษณะนี้ชื่อว่าอย่างไร ลักษณะนั้นชื่อว่าอย่างไร ดังนี้

“...ที่นี้จักกล่าวด้วยตัดคำให้รู้ที่เท่าเทียมก่อนแล อัน๑ ตัดตามคติโลกอัน๑ ตัดตามคติธรรมอัน๑ ตัดตามสัจจะอัน๑ ตัดตามปฏิญาณอัน๑ ตัดตามอันโตสักซี คือว่าสักซีอันมีอยู่ภายในวัตถุอันนั้นอัน๑ ตัดตามพาหิรสักซี คือว่าสักซีมีอยู่ภายนอกวัตถุอันนั้นตายังเห็นอัน๑ ตัดตามยุติอัน๑ ตัดตามวัตถุ อัน๑ ตัดตามกาละอัน๑ ตัดตามเทศะ อัน๑ ตัดตามฐานะอัน๑ ตัดตามประมาณอัน๑ ตัดตามครุสักซีอัน๑ ตัดตามลหุสักซีอัน๑ ตัดตามวิสัย อัน๑ ตัดตามฉายาอัน๑ ตัดตามอรชาอัน๑ ตัดตามสภาวะ ตัดคำมีประเภทต่าง ๆ กันสั้นนี้ จักกว่าเป็นมาติกาก่อนแล...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหย่วน ใบลานที่ ๔๓)

ในเนื้อหามังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหย่วนยังได้อธิบายขยายความหมายและยกตัวอย่างประกอบเรื่องราวพุทธประวัติและชาดกทั้งในและนอกนิบาต เป็นกรณีตัวอย่าง เช่น

๑) การตัดตามคติโลก “...จักแจกมาติกาให้แจ้งพึงรู้สัจนี้เกิด อันว่าตัดตามคติโลกนั้น ได้เป็นตั้ง ๒ คนผัดกัน ผู้๑ถือดาบไปถึงที่ท่าน เจ้าที่ได้ฆ่าผู้ไปสู่นั้นตาย มิเป็นโทษแก่เจ้าที่แล เท่าแต่เป็นบาปเป็นกรรม มนุสชาติ ยังมีแล ตัดตามคติธรรมได้เป็นตั้งเจ้าภิกขุฆ่าคนผู้ร้ายตาย ผู้ร้าย ก็ลักของภิกขุจริง ภิกขุนั้นก็เป็นปาราชิกถึงปัญญาตวิชชะ ก็ได้โลกวัชชะอันเป็นปาณาติบาตแลตัดตามคติโลก...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหย่วน ใบลานที่ ๔๓-๔๔)

๒) การตัดสิ้นตามคติธรรม “...คติธรรมเทียมกันนั้น ได้เป็นตั้งโกสัมพียะเสฏฐี มีลูกชายคน๑ เกิดมา แต่เสฏฐีพ่อค้าหญิงเอาไปอาบน้ำยังท่า ยังมีปลาใหญ่ตัว๑ ก็มาอุปกินเอากุมารน้อยผู้นั้นกลืนกินลงไปในห้องแล้ว ปลาที่พาไปไกลได้ ๗ โยชน์ ก็ไปถึงกลับพาราณสี ยังมีพรานปลาผู้๑ ไปได้ปลาตัวนั้นก็เอาไปขายยังตลาด ยังมีข้าหญิงเสฏฐีผู้๑ ซื้อเอาปลาตัวนั้นเมื่อถึงเรือนแล้ว นางเสฏฐีก็ฆ่าแหละปลาตัวนั้น ก็ได้ลูกอ่อนน้อยในห้องปลาตัวนั้นผู้๑ ยังมีตายครั้ง มีรูปโฉมงามนัก เสฏฐีก็เลี้ยงไว้เป็นลูกนั้นแล มิ นานเท่าใดโกสัมพี เสฏฐีผู้เป็นพ่อรู้ว่าลูกตัวมิตาย ก็เอาทองพัน๑ไปขอไถ่เอาลูกแห่งตน เสฏฐีผู้ได้นั้น ก็มีให้ ทั้งสองคู่กันมิเป็นจึงพากันไปไหว้วินยาพาราณสีอันเป็นเจ้าเมืองนั้นแล พญาก็ให้จำเมืองทั้งหลาย พิจารณา จำเมืองตัดว่า ปลาเอาลูกโกสัมพีเสฏฐีข้ามดงแดนกลับแล้วอันควรตายก็หากตายแล้ว เสฏฐีผู้

ซื้อปลาก็หากซื้อเอาด้วยข้าวของแห่งตน ก็ได้ด้วยบุญตนจริงตาย ผิดตัดตามคติโลกกับควรได้เป็นของแก่ผู้
 ภายหลังแล ก็ควรได้เป็นของแก่ผู้ภายหลังตาย ผิดว่าตามคติธรรมแล้ว สาเรยยปุตุตติเสหารักลูกเนื่องๆ
 มิขาดคำอาลัยตาย ก็ควรให้เป็นลูกเสฏฐีทั้งสองเถิดว่านั่น ตัดสันนี้เป็นอันสุขตินักแล เลยให้เสฏฐีทั้งสอง
 ทำปราสาทไว้ที่แดนกลับติดกัน แบ่งกันเลี้ยงคนละ ๖ เดือนนั่นแล กันครบ ๖ เดือนแล้วก็เอาไปส่งไว้ที่
 ปราสาทนั่นเล่า เลยใส่ชื่อว่า พุกุลกุมารเพื่อนนั่นแล เมื่อใหญ่มาได้บวชมาได้เป็นอรหันตา จึงใส่ชื่อว่า พุกุ
 เถร ว่านั่นแลบุคคลเจ้าตนนี้เป็น ปจิสุมราวีก ปลายินมิตายเพื่อนนั่นแล ต่อนี้ตัดความคติโลกคติธรรม ทั้ง
 สองเทียบกันแล ออกในติกนิบาตรโน้นแล...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหยวน ใบลานที่ ๔๔-๔๕)

๓) **ตัดความตามสังจะ** “...ตัดความสังจะนั้น ได้เป็นตั้งมหาอนุรุธเถร เป็นลมมิตีเจ็บท้อง
 จึงใช้ให้สุมนสามเณรไปเอาน้ำอโนดาตสระ มาเพื่อจกกินให้หายเจ็บท้อง เจ้าสุมนสามเณรไปเอาน้ำ
 พญานาคมีให้ก็เลิกฟังพานขึ้นอหังงำสระไว้ พญานาคว่าแก่เจ้าสามเณรว่า กันเจ้ากูเอาได้ก็จงเอาเถิดว่า
 นั้น เจ้าสามเณรก็ถามพญานาคว่า คำสังจะมหาราชจะเป็นอันเที่ยงแท้จะฤว่านั่น พญานาคก็ว่ากันท่าน
 อาจจกเอาได้ ก็เอาเถิดว่านั่น เจ้าสามเณรว่าดีแล้วนั่น ก็รธาเนาเวตามาเป็นสักขีแล้วก็เดินขึ้นเหยียบหัว
 พญานาค อันกว้างได้ ๕๐ โยชน์ ให้จมน้ำลงแล้ว ก็ตักเอาน้ำหนีไปทางอากาศนั่นแล พญานาคกริ้วโกรธ
 แก่เจ้าสามเณร ก็ไล่มาถึงมหาเถรเจ้าอันอยู่เปล่งวิหารแล้ว ก็กล่าวว่าท่านสามเณรน้อยตนนี้ลักเอาน้ำข้า
 มาดื่มแล ว่านั่น มหาอนุรุธเถรเจ้าก็ถามเจ้าสามเณรแลพญานาคดูแล้ว คำขาททั้งสองก็ขู่กันขู้นั่นแล
 มหาเถรเจ้าก็กล่าวว่า คำสังจะมหาราก็มีฉนั้น สามเณรเราก็มีมิโทษด้วยคำสังจะนั่นแล พญานาคหาทำ
 จักว่ามีได้ก็เลยให้ไปนั่นแล มหาเถรเจ้าได้กินน้ำอันนั้นแล้วก็หายพยาธิเจ็บท้องนั่นแล...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหยวน ใบลานที่ ๔๖-๔๗)

๔) **ตัดความตามปฏิภาณ** “...ตัดตามปฏิภาณต่ออนั้น เป็นตั้งนางสรากะเทวีแม่พญาขุพนี
 ตัดคำให้ชายสองคนเอากันข้ามน้ำนั่นแล เหตุสักขีสักขีมีสันนี้ด้วย กล่าวที่ ปุพพาวาที ยถานาห สุกต์
 ทุกกตปิวา เอตัสกขิกิริตวาน ยถาธมมปฏิฐิเร นั่นแล อธิบายว่า ยังมีชายผู้๑จกไปสู่มังหน้าฝั่งหน้าไปมิได้
 น้ำแม่ใหญ่ลึกลง จึงขอจ้างนายเรือว่าจอดนายเรือมาเอาข้ามข้ามไปสู่มังหน้าฝั่งหน้าโน้นแต่เถิด ข้าก็
 มีวัตถุ ๓ สิ่งคือว่า คำสิ่ง๑ ห่อข้าวสุกสิ่ง๑ ข้าวสารสิ่ง๑ กันท่านมาเอาข้ามข้ามไปถึงฝั่งปากฝั่งหน้าโน้น
 แล้ว ท่านมักพอใจวัตถุสิ่งใด ท่านจึงเอาตามอันท่านมักพอใจนั้นเถิดว่านั่นแล นายเรือจึงข้ถามดูแถมว่า

กันข้ามมักพอใจวัตถุสิ่งใดท่านก็จะให้ยังวัตถุสิ่งนั้นแก่ข้าจริงหรือ ชายผู้นั้นก็กล่าวว่านายเรือมักพอใจสิ่งใดท่านก็จึงเอาวัตถุสิ่งนั้นเถิดว่านั่น นายเรือก็มาเอาชายผู้นั้นข้ามไปสู่ด้านปากน้ำฝั่งหน้านั้นแล ครั้นไปถึงฝั่งปากน้ำแล้วชายผู้นั้นก็เอาท่อข้าวสุกนั้นให้แก่นายเรือ นายเรือมิเอา นายเรือว่าท่านกล่าวแก่ข้าว่า ตถา วัตถุ ๓ สิ่งนี้ นายเรือมักพอใจสิ่งใดก็เอามากตามท่านพอใจเถิดว่านั่นตะก็ตาย ข้าก็มักพอใจคำนั้นแล ชายผู้นั้นมิให้ข้าพูดกันมิเป็น จึงพากันไปให้อามาตย์พิจารณา อามาตย์ได้ดูคำขาทั้งสองตั้งก็ขุ่นกัน เป็นดังค่านาย เรือว่าช้อนแล อามาตย์จึงตัดว่า ทองนั้นหากเป็นของแพง ค่าตายควรให้นายเรือได้ ข้าวสารนั้นแล้วนั้น นายเรือมิยอมจึงพากันไปให้พญาชุมชนพิจารณานั้นแล พญาที่ตัดให้นายเรือได้ ข้าวสารตั้งอามาตย์ตัดนั้นนั้นแล ยามนั้นนางสลากเทวีอันเป็นแม่พญาได้ยินนางจึงว่า มหาราชตัดฉันนั้นมี ชอบแล้วนั้น เหตุว่าคำขาก็หากันช้อนตาย นางว่าฉันนั้นพญาจึงว่ากันนั้นว่าแม่เป็นเจ้าจงพิจารณาให้แก่ ขาทั้งสองแต่เถิดว่านั่น นางก็กล่าวว่าให้ข้าเอาวัตถุอันขาซึ่งกันนั้นออกมาตั้งสำแดงไว้แก่ผู้จะพิจารณาให้ เห็นหมดก่อน จึงจ้กรู้ที่พิจารณาได้ตายว่านั่น ชายผู้นั้นก็เอาวัตถุ ๓ สิ่งนั้นออกมาตั้งเรียงกันไว้แล้วนาง ก็กล่าวว่านายเรือมักพอใจวัตถุสิ่งใดก็เอาวัตถุสิ่งนั้นเถิดว่านั่น นายเรือก็เอาทองอันนั้นนั้นแล ชายผู้เป็น เจ้าทองมิให้ ว่าทองข้าของ แพงค่าตายว่านั่น นางก็กล่าวว่า คำพูดขาหากมีเป็นฉันนั้น ข้ากล่าวว่ววัตถุ ๓ สิ่งนี้ท่านมักพอใจสิ่งใดท่านก็เอาสิ่งนั้นเถิดว่านั่น แก่ท่านตาย ท่านมักพอใจทองท่านเอาทองขาที่อย่า ว่าถือแก่ท่านเถิด เหตุว่าคำปากขาหากกล่าวฉันนั้นตาย นางว่านั่นชายผู้เป็นเจ้าทองก็เลยมีมีคำว่าจัก ว่าตั้งหรือได้นั้นแล นางสลากแม่พญาเทวีตัดแต่งสนนี้ ก็ตัดตามคำปฏิญาณอันหากได้ให้ทองแก่กันนั้นเป็น ดังนี้ ชอบนักแล...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหยวน ไบลานที่ ๔๙-๕๐)

๕) ตัดความตามอันโตลิกชี “...นั้นให้ได้เป็นดังเจ้ามโหสถตรัสคำให้แก่ชายสองคนซึ่งกันเอา วัวผู้๑ ว่าว วัว ข้ากินถั่วกินงาผู้๑ ว่าววักินหญ้า เจ้ามโหสถก็เอาใบไม้ใบประเหยงมาดำให้วัวกันวัวก็สลัก ออกมาเป็นหญ้า จับใส่ธนาทณชาสินไหมแถมันก็เช้ญูใจหาสิ่งมิได้จึงใส่ราชทณกรรมแถมันเขียนตีมัน ๒๓ แล สอนมันแล้ว ก็ปล่อยมันเสียนั้นแล...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหยวน ไบลานที่ ๕๑)

๖) ตัดความตาม พาทิสักชี “...ตัดตามพาทิสักชี คือว่า สักชีอันมีภายนอกนั้นเป็นตั้งนก หัสดีลึงค์กับตะขาบตัวใหญ่อยู่ใกล้ฝั่งน้ำสมุทร ขาทั้งสองก็ซึ่งกันกินเนื้อข้าง ต่างตัวก็ต่างว่ากูฆ่าตายว่า

นั่น ข้าเถียงกันมิตกมิลงก็เป็นทีแล้ว ข้าก็พากันไปหาเจ้าฤๅษีพิจารณานั้นแล เจ้าฤๅษีก็ไปดูบาดรอยแล้วก็พิจารณาว่าชาตินกหัสติลิงค์ว่าข้างย่อมนางด้วยงาดาย แม้ว่าข้างแวงนั้นก็คืนกหัสติลิงค์แวงก็ดีมีหอนจกแวงด้วยงา ทั้งสองผิดายที่ว่าแวงด้วยงาข้างจึงเข้าจึงตายทั้งสองดังนี้ มันมีเข้านก เขาก็รู้ของมีกับตัวเขาแลเขาก็แวงด้วยงาครั้งเดียวจึงเข้าจึงตายตาย บาดรอยอันนี้หากเป็นรอยเป็นสองรอยฉนั้นนหากแม่รอยเขี้ยวตะขาบกัดจริงแล ชาติวาตะขาบกัดนั้นมิหอนจกกัดด้วยเขี้ยวครั้งเดียวย่อมนกกัดด้วยเขี้ยวทั้งสองคำรับกับกันมันถึงจะเข้าแลเขี้ยวตะขาบ ก็หากสันกัตมิเข้าจริงแล เทว่ามันหากมีพิษ ข้างจึงตายเพื่ออันตายเจ้าฤๅษีพิจารณาสันนี้ จึงตัดว่า ให้ตะขาบได้ข้างนั้นแล เจ้าฤๅษีตัดตาม **ภาพิรสกษิ** สันนี้ เป็นอันสุดติชอบนักแล...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหยวน ไบลานที่ ๕๑-๕๒)

ตัวอย่างอีกเรื่องหนึ่ง “...อัน๑เป็นตั้งชายสองคนชิงกันเอาไว้นั้น ผู้๑กล่าวว่า วัวคอกวัวถึก ผู้๑ว่าวัวซื้อที่อื่นมา ผู้ซื้อนี้มีสักขีหลายเจ้ามโหสถก็ตัดให้ได้แก่ผู้ซื้อนั้นแล ๒ ตอนนี้เป็นตัดตามภาพิรสกษิแล...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหยวน ไบลานที่ ๕๒)

๗) **ตัดความตามยุติ** “...ตัดตามยุตินั้นได้ตั้งแม่ยักษ์นี้ มาชิงเอาลูกคนนั้นแล ว่ายังมีนางหญิงผู้๑ อุ้มเอาลูกน้อยไปอาบน้ำยังท่า น้ำในวันนั้นยังมีแม่ยักษ์นี้ผู้๑มันก็เอาเพศเป็นหญิงผู้๑มาสู่ที่นั้นมันก็เห็นเด็กอ่อนน้อยผู้๑นั้นมันใครได้มากินเป็นอาหาร มันก็แสร้งอุบายกล่าวว่า ลูกอ่อนน้อยผู้๑นี้ เหมือนลูกข้าแทนขอข้าขออุ้มขอหอมแก้มเถิดว่านั้น นางผู้เป็นแม่ก็มิรู้ว่ามันเป็นผียักษ์ก็เอาลูกให้มันอุ้มนั้นแล กันมันอุ้มมันเอามันก็ชอบเล่นหนีไปนั้นแล นางผู้เป็นแม่เล่นด้วยกันทันกักกัน ข้าก็ชิงกันต่างคนก็ว่าลูกกูเหมือนกันทุกคนนั้นแล...จึงให้ เจ้ามโหสถ เป็นผู้ตัดสิน เจ้ามโหสถจึงให้ทั้งสอง แยกตั้งกัน นางผู้เป็นแม่ที่แท้เห็นลูกตนร้องให้ด้วยความทุกข์ทรมาร จึงปล่อยมือ ด้วยความสงสารลูกที่ร้องให้ เจ้าก็ตัดว่านางผู้ปล่อยวางเด็กน้อยเสียนี้ หากเป็นแม่เด็กน้อยจริงดีหลี แม่เด็กจริงดีหลี นางผู้ได้เด็กน้อยมิวางเด็กมิใช่แม่เด็กน้อยผู้๑นั้นได้ เหตุมันมีความอินดูเด็กน้อยผู้๑น้อยมักมิกแล้ว มันก็มิกแล้วเจ็บมิกแล้วตาย มันมิใช่เป็นเชื้อชาติคนดี มันหากเป็นผีเสื้อยักษ์ตาย แม่นเด็กน้อยผู้๑นั้นตายมันจกเอาไปกินเป็นอาหารแห่งมันชะแล เจ้ามโหสถตัดสินนี้เทวดาก็โปรยข้าวตอกทิพลงมาอยู่มาบูชานั้นแล แม่ยักษ์นี้มันได้ยินเจ้ามโหสถกล่าวฉนั้นมันก็สะดุ้งตกใจกลัวด้วยเดชะบุญสมพานแห่งโพธิสัตว์เจ้านั้น มันก็ปล่อยวางลูกอ่อนน้อยผู้๑นั้นเสียแล้วก็ไหวเจ้ามโหสถนั้นแล เจ้าก็ให้โอวาทคำสอนแก่มันแล้วมันก็เลยหนีไปวันนั้นนั้นแล...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหย่วน ใบลานที่ ๕๓)

๘) ตัดความตามวัตถุ “...อัน๑วัตถุเยื้องนั้นหากมีหลายอันก็ดีอัน๑วัตถุควรมีน้ำหนักก็ดีอัน๑วัตถุของมีน้ำหนักก็ดี อัน๑วัตถุควรมีสักชีภายนอกก็ดีภายในก็ดีอัน๑ ควรพิจารณาดูทีหลัง..”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหย่วน ใบลานที่ ๕๔)

กรณีดังกล่าวในเนื้อหาข้างได้ยกตัวอย่าง ฤๅ ตัดสินทองคำของสองสหายเป็นคดีความกัน และพราหมณ์ผู้หนึ่งมีทองคำหนึ่งพันแล้วถูกขโมยไป สุดท้ายเจ้าเมืองก็ตัดสิน ว่า พราหมณ์พาลนั้นถูกตัดสินใหม่หนึ่งหมื่นให้แก่พราหมณ์เจ้าของทองคำนั้น การตัดสินเช่นนี้ ชอบ ด้วย ภาทิระสักชี และอาเนสสักชีทั้งสอง.

๙) ตัดความตามกาลเทศะ “...เป็นดั่งจำสวนอุทยานเก็บเอาหมากม่วงถวายแก่พญานั้นแล พญาก็ให้พวกน้อยกินก่อน พวกน้อยก็ตายเสียนั่นแล พญาก็ว่าให้เอาจำสวนไปฆ่าเสียว่านั่น ยังมีมหาเสนาผู้๑มีสติปัญญา จึงว่า จำสวนอุทยานผู้๑ก็หายากนั่นแล ควรพิจารณาโทษแลคุณให้แจ้งก่อนจึงควรกระทำตาย อันว่ากระทำด้วยดวนริบนั้นก็มีค่ากินแห่งมิควรจริงแล้วนั่น มหาเสนาบอกให้ฆ่ามหาเสนา ก็ไปพิจารณาดูบ้าน ดูยังเทศะ ฐานะ ...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหย่วน ใบลานที่ ๕๕)

๑๐) ตัดตามประมาณสักชี “...เป็นดั่งชายผู้๑มั่งมีเงินห้าพัน มั่นก็เอาเงินนั้นใส่ไหอัน๑ก็พอเต็มไหนั้น ปิดปากไหเสียดีแล้ว มั่นก็เอาไปฝังไว้ที่ริมก้อนผาอัน๑นั้นแล ยังมีชายผู้๑ไปขุดดินที่นั่น มั่นก็ได้ไหเงินอันนั้น มั่นก็เอาไปทิ้งไหนั้นนั่นแล เจ้าของรู้ว่าชายได้ไหเงินตนไปดั่งนั้น มั่นก็ไปว่าแก่ชายนั้นว่า เจ้าได้ไหหมากนั้นเป็นไหเงินขาดาย ข้าได้ใส่เต็มไหนั้นมีหมื่น๑ดีหลีแล ผู้ขุดได้ไหนั้นกล่าวว่า ก็หากเต็มไหนั้นจริงแล้วเท่าว่ามีสามพันเงินตาย ขาคูยกันมิเป็นกัน จึงพากันไปให้เสนาพิจารณาให้นั่นแลเสนาก็ได้ดูคำขาทั้งสองฝ่ายแล้ว ชุคนก็ชู้ว่าเต็มไหนั้นเหมือนกันทั้งสองฝ่ายนั่นแล เท่าเจ้าของกล่าวว่ามีหมื่น๑ ผู้ขุดได้ไหนั้นกล่าวว่า มีสามพันเงินนั่นแล เสนาก็ถามว่าไหอันใสเงินนั้น ยังมีอยู่หรือ รือว่ามีหมื่นนั้นฤ ขาทั้งสองก็กล่าวว่าไหอันนั้น ยังมีอยู่อย่างเก่าแล้วนั่น เสนาก็ให้เอาไหนั้นมาแล้ว ให้เอาเงินหมื่น๑ใส่ไหอันนั้น ดูกี่มีเสียงมักว่าเงินเหลือนั่นแล เอาเงินสามพันมาใส่ก็มิเต็มเล่าในเมื่อใส่ให้กรอง พอเต็มไหนั้นจริงมาเพ่งดูเท่าที่มีอยู่ห้าพันเงินนั่นแล เสนาจึงกล่าวว่ามิของอันนั้นมิเต็มไหเป็นดั่งเจ้าของว่านั่นมิแหม่นของมันตาย เจ้าของกล่าวว่าเต็มไหก็เต็มเป็นดั่งคำเจ้าของกล่าวนั่นจริง ก็หากเป็นของมันจริงดีหลีแล เท่ามิฟังจักถือเอาคำอันใดอันอื่นสักอันแลเหตุว่าขาทั้งสองกล่าวคำมีที่สุดที่สุด ว่าเต็มไหอันนั้นว่านั่นทั้งสองฝ่ายตาย เจ้าของจักอุทธรณ์ทัก

ขึ้นว่า มีหลายก็มีขึ้น ผู้ใดไปชักบังเสียวของมีน้อยก็มีลงได้ เหตุว่าไ้เก่านั้นยังมีอยู่ตั้งเก่าตาย ก็พึงถือเอา คำขาทังสองว่าเต็มไ้ไหนั้น เอาไ้ไหนั้น เป็นประมาณมาตัดสิ่งเดียวตายว่านั้นแล้ว เสนาก็ให้ผู้ชุดไ้ไหนั้นเอา เงินมาใส่ไ้ไหนั้น ให้เต็มไ้ดั่งเก่าแล้วก็ เอาส่งคืนให้เจ้าดั่งเก่าแล้ววันนั้นนั้นแล เสนาตัดแต่งสนนี้เป็นอัน สุกติชอบนักแล...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหยวน ใบลานที่ ๕๕-๕๖)

หลังจากนั้นเนื้อหาของมังรายศาสตร์ฉบับวัดบ้านหยวนก็ได้ยกนิทานชาดก เรื่อง พ่อข้อสำภา ลักก้อนทอง ซื่อถูกมาลักกันที่แพง แม่ไ้สองตัวซิงกันฟักไข่ โจรลักวัวไปเข้ายังส่วนร้างเจ้าของวัวมัดเอา เจ้าสวนไป เรื่อง โจรลักทองคำนางพราหมณี ไปไว้ใต้บันไดสหาย เรื่องหมากหม่วงอยู่ใกล้รั้วแดนกลาง เก็บค่าอ่ายและค่าเกินเรือ เรื่องเสกฐีบอกให้ชายผู้ขอไปลักของพญา ตัวอย่าง นายจำเหล่มจำฉางลักเอา ของเล่าแหล่มฉาง เรื่อง

นอกจากนั้น การตัดสินใจตามความเชื่อ ทางศาสนา ความเชื่อในเรื่องชีวิต ไม้ดีไม่เป็นมงคล ก็มีการตัดสินใจ และในสมัยนั้นก็ให้ความสำคัญ เช่น พราหมณ์กัญหมายเอาเสาเรือนมาทำเป็นเสากรรมวู มาถูกตัว เรื่องไ้เข้าไปในครกกระเดื่อง และถูกครกกระเดื่องตำตาย ไ้บินเข้าหั่วก็ซิด ก็จะมีการปรับเปลี่ยน ตามเหตุ ตามกาล และตามฐานะ

ลักษณะโทษอันควรฆ่าเสีย

ในลักษณะโทษอันควรฆ่า ได้แบ่งกลุ่มคนออกเป็น พวกทาส และพวกไทย ดังนี้

พวกทาส ถ้าได้กระทำผิด ดังนี้ ในอาญามังรายศาสตร์ฉบับวัดบ้านหยวนกล่าวว่า ให้ฆ่าเสีย ได้แก่ ฆ่าพ่อแม่ ฆ่าผู้ฆ่าเมีย ฆ่าภิกษุ ทำลายเจดีย์ตันโพธิ์ ลักของสงฆ์ ฆ่าท้าวพญาตน(กบฏ) และฆ่าศึก ดังนี้

“...ทาสแห่งคนทั้งหลายอันควรฆ่าเสีย ท้าวพญามีควรเลี้ยงเขาไว้วันนั้น มาตริ ปิตริบัติ ภิกษุเจ รียโพธิ์ก็ สงฆสนตราชฆาต เหตุว่า จิตตยเทศกั ดังนี้ อันว่าคนทั้งหลายมีโทษใหญ่ควรฆ่าตัวเขาเสียมี หลายประการแล คือว่าคนผู้ฆ่าพ่อแม่ ฆ่าผู้ฆ่าเมียฆ่าภิกษุ ม้าง^๑เจดีย์มหาโพธิ์ ลักของสงฆ์ ฆ่าท้าวพญา ตนหาโทษมิได้ อัน๑เป็นใจคนต่างประเทศ คือว่าฆ่าศึกนั้นควรฆ่าเสียมิควรเอาเขาไว้แล...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหยวน ใบลานที่ ๘๔)

^๑ ทำลาย

คนที่คนไทย ถ้าได้กระทำผิด ๙ ฐาน ในอาญามังรายศาสตร์ฉบับวัดบ้านหย่วน ได้แก่ ๑) ลูกศิษย์ฆ่าครู ๒) ลักข้าวของท้าวพญา ๓) เผาวัดวาอารามทำลายเหมืองฝาย ๔) เป็นโจรชิงปล้นฆ่าเจ้าทรัพย์ ๕) ปรารณาสมบัติพญา ๖) สู้สู้ให้เมียพญา ๗) กลัวหรือหย้านศึก ๘) โกงตาชั่ง ๙) ยุยงให้ท้าวพญาทะเลาะกัน ให้ฆ่าเสีย ดังนี้

“...ประการ๑เล่า *ครูฆาต ราชทนต์ ไซตินิกคร ภา* โจกรมมคามุฆาต ราชสมบัติ จ *เณก* ดังนี้ คือ ลูกศิษย์ฆ่าครู ๑ ลักเอาข้าวของท้าวพญา ๒ เป็นคนร้ายเผาบ้านเผาถ้ำเหมืองฝาย เผา วัดวาอาราม ๓ เป็นโจรตัดช่องป่องรู ลักเอาข้าวของคูบ้านคูกลับชุ่มด่านชุ่มทางฆ่าเจ้าเอาของ ๔ ปรารณาเอาข้าวของสมบัติ^๒ท้าวพญา ๕อัน๑เล่า *ราชตุหิ ราชสญจี ลักเมภริณี ตธา วาตตถายรา ชุน* *วจาอนุภค* ดังนี้ คือว่า สู้สู้ให้เมียท้าวพญา ๖ ผู้หย้านศึก ๗ ชั่งตุลเอียง หยอยผิด ๘ ยุยงให้ท้าวพญาผิดกัน ๙...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหย่วน ใบลานที่ ๘๔)

ลักษณะลงโทษในกรณีคนที่เป็นไทย กับคนที่เป็นข้า ร่วมกันกระทำความผิด

“...ประการ๑เล่า ไทยกลับกับข้าพาพากันไปกระทำผิดคลองเมือง มักว่ามีโทษดังนี้ ศักดิ์ศรี ลักขีมีสันนี้แล *ทาสา อทาสา* ผู้๑เป็นไทย ผู้๑เป็นข้า *รุทร* แลพากันไปทุจริตกัมมัง คือกระทำความผิดคือว่ามีโทษ *ราชามจโ* อันว่าท้าวพญาอามาตย์ *นิคณนุติ* ก็มีคือเอา *ทาส* จ แห่งผู้เป็นข้านั้นตาย *คณนุติ* ก็เท่าคือเอา *อทาสา* แห่งผู้มีเป็นข้า มักว่าถือเอาเป็นไทยนั้นก่อนตาย มีก่อนถือเอาผู้เป็นข้า นั้นก่อนแล...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหย่วน ใบลานที่ ๘๗-๘๘)

ลักษณะการกำหนด องค์กรพิพากษา ในมังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหย่วนได้มีการกำหนด บุคคล ที่ประกอบในการ ผู้แก้คำ ผู้ไต่ถามคำ ผู้ตัดความ ผู้แก้คำ ซึ่งถ้าเทียบไปกับลักษณะวิธีพิจารณาความ ประกอบไปด้วย โจทก์ จำเลย ทนาย อัยการ เจ้าหน้าที่ และผู้พิพากษา ซึ่งในเอกสารคัมภีร์มังรายศาสตร์ เรียกชื่อและให้ความหมาย ดังนี้

^๒ สมบัติ.

“...สฤทธิการ นมามี สิริสา บาติ ปรม ปราจ ปุพเพเก อาจิณณโล กฏฐุสสาร พุทธิมาโน (หน้า ๙๑) จเวทคุ โจทโก ชุติโกสุกโข โวหาโร อนุวิชชโก ปญวปีอาคตาสพเพ สมคา จ โวหาริกา ดังนี้ คนทั้งหลายได้ชื่อว่า โวหาริก ก็มี ๕ จำพวกดังนี้แล โจทก คือผู้อันตั้งคำแก่ท่าน ๑ ชุติก คือผู้จักแก้คำ ท่าน ๒ สกฺขย คือผู้เป็นสักขี ๓ โวหาริก คือผู้เขียนถามท่านให้รู้จักโทษและคุณ ๔ อนุวิชชก คือผู้รู้คติโลก คติธรรมแจ้งแล้วตัดคำมิให้ถูกคติทั้ง ๕ ให้เป็นอคตินั้นเป็นห้าคนแล ในเขา ๕ คนนี้ ผู้ตั้งคำแก่ท่านนั้นชื่อว่า โจทกา ๑ ผู้จักแก้คำท่านนั้นชื่อว่า ชุติก สอง ผู้เป็นสักขีนั้นชื่อว่า สกฺขย สาม ผู้เขียนถามไต่ค่านั้นชื่อว่า โวหาริก สี่ ผู้ตัดค่านั้นชื่อว่า อนุวิชชก ห้า เป็นห้าคนนี้แล สจฺจวาโจ อโกธโน อสนฺโต สุพหิสสามี ปุจฺฉิตฺต สตฺวารมฺหิ เอกฺวาจา สจฺจสุวเท ลกฺขณเ ปญฺจา มาบเต โจทกสาปิ ชนฺตฺโน ดังนี้ ผู้โจทกคือผู้ตั้งคำแก่ท่านนั้นให้มี ลักษณะ ๕ ประการ คือว่า กล่าวคำให้มีสัจจะ ๑ อย่าให้มีคำกริ้วโกรธ ๒ คำมิมีอย่าว่าอย่ายกคำขึ้นแก่ท่าน ๓ ให้หมั่นอยู่สันแก่นั้น ๔ แม้ท่านถามร้อยคาบให้กล่าวคำอันเดียวอันเก่า อย่าให้ห้วนไหว หลงไหลเสียคำเก่าให้มันเที่ยงนัก ๕ ลักษณะผู้ตั้งคำถามแก่ท่านมี ๕...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหยวน ไบลานที่ ๙๑)

อธิบาย ความดังนี้ ๑) โจทก คือ ผู้อันตั้งคำแก่ท่าน ๒) ชุติก คือผู้จักแก้คำท่าน ๓) สกฺขย คือผู้เป็นสักขี(พยาน) ๔) โวหาริก คือผู้เขียนถาม ๕) อนุวิชชก คือผู้รู้คติโลกคติธรรมแล้วตัดคำ

นอกจากนั้นองค์ผู้ตัดคดี นั้นในมังรายศาสตร์ฉบับวัดบ้านหยวน ยังได้อธิบายลักษณะหรือคุณสมบัติของบุคคลทั้ง ๕ นี้ไว้ดังนี้

๑) ผู้ตั้งคำ จะต้องประกอบด้วย องค์ ๕ อย่าง คือ หนึ่งมีสัจจะ สองอย่าให้คำกริ้วโกรธ สามคำไม่มีอย่ายกขึ้นแก่ท่าน สี่ให้คำหมั่นแต่ต้น และห้า อย่าห้วนไหวหลงไหลคำเก่าให้มันเที่ยง

๒) ผู้จักแก้คำ มีลักษณะ ๕ ประการ คือ หนึ่งมีสัจจะ สอง อย่าให้มีคำกริ้วโกรธ สามมีพยาน อันเสมอดี สี่ แม้ท่านจะถามร้อยครั้งให้กล่าวคำอันเก่า และ ห้าอย่าหลงไหลหนีเสียคำอันเก่าให้มันเที่ยง

๓) ผู้เป็นสักขี(พยาน) จะต้องมีลักษณะ ๕ ประการ คือ หนึ่งอย่าเป็นพยานเท็จเพราะมีคุณ สองอย่าเป็นพยานเท็จเพราะรัก สามอย่าเป็นพยานเท็จเพราะชัง สี่เป็นพยานตามที่ได้เห็นที่ได้ยินและความเชื่อที่เป็นจริง และห้าอย่าใส่ความ

๔) ลักษณะผู้ไต่ถามคำ (โวหาริก) หรือผู้เขียนถาม ให้รู้โทษและคุณ

๕) ลักษณะของผู้ตัดคำ จะต้องมึลักษณะ คือเป็นนักปราชญ์เป็นผู้ต้องมีความรู้ทั้งคดีโลกคดีธรรมให้พิจารณาศาสตร์ภายนอกและภายในธรรมเปรียบเทียบให้แจ่มก่อนจึงควรตัดแล

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหย่วน ใบลานที่ ๙๐-๙๓)

ลักษณะการประชุมศาล เพื่อความสงบเรียบร้อยในที่ประชุมศาลหรือกว่าน ผู้เข้าประชุมจะสนุกพูดเล่นหัวเราะ ทำตัวไม่สำรวมไม่ได้ ในมังรายศาสตร์ฉบับวัดบ้านหย่วน กล่าวไว้ดังนี้

“...ปณฺฑิตา น สมาคฺนตฺวา สาลลาลลํ ทสนญจ ว นภเนยฺย สมาคาม สจฺเจสเนยฺย โวหาโร สพฺเพสฺสรุกฺขเท ดังนี้ อธิบายแห่งกลาบทนี้ว่า ส่วนว่า โวหาริก ทั้งหลาย ไปชุมนุมกันในงานที่ชุมนุมพิจารณาคำแล สพฺพกิจจ ทั้งหลายดังนี้ ครั้นว่าเข้าไปสู่ในที่ชุมนุมแล้ว แม่นว่ามีกิจอันจักพิจารณาก็ดี ก็พึงจักกล่าวคำอันหาประโยชน์มิได้สักอัน ให้กล่าวคำอันเป็นแก่นเป็นสารจริง อย่าเยาะเย้ย^๓กัน อย่ากล่าวคำอันจักให้ใครหัว^๔มักเสนาะเล่นมิกวรพิหารรักษาปากมิได้ เทออยู่กล่าวคำหาประโยชน์มิได้ฉนั้นนั้นก็ได้อื่อว่าตัวหากละเสียยัง คุรุภายัสสะศรีเดชะอันเป็นบัณฑิตแห่งตนทั้งมวลนั้น ให้หม่นหมองเสียแล...”

ลักษณะสักชี(พยาน)

เนื้อหามังรายศาสตร์ ได้กล่าวลักษณะของสักชีที่มีควรเชื่อและไม่ควรนำเอามาเป็นพยาน ๔ ประเภท และ สักชีพยานที่ควรเอาเป็นพยานดี มี ๒ กล่าวไว้ดังนี้

“...สมฺปโยโค วิปฺปโยโค ภตฺยาโร สจฺจการุโณ จตฺตารโ อสํขยาธมฺมา มิจฺฉาสกฺขิ กิตฺติตา ดังนี้ อธิบายแห่งกลาบทนี้ว่า คนผู้เป็นสักชีมีควรเอา มี ๔ จำพวก สมฺปโยคสักชีคือ ว่าคนประกอบด้วยอันอันเดียวกัน มีต้นว่า ญาติพี่น้องเผ่าพันธุ์อันเดียวกันก็ดี มิตรหลายที่รักที่แพงที่สุที่กินกันก็ดี วิปโยคสักชี คือว่าผู้หนี ผู้หาย ผู้ขาย ๒ตฺตยา คือ ว่าทอดสินจ้างให้มั่นว่า ๓ สจฺจการุโร คือว่าผู้มีกำลังคำหราบให้มั่นว่า ๔ สกฺขิ คน ๔ จำพวกนี้เป็นสักชีมีดีเอามิติเชื่อแล สเทสยาปจฺจกฺขา อญฺญมญฺญชาน นกามุณีสฺขาเทว อจฺจลา สํขยา วณฺเณยฺย วินิจฺฉเย ดังนี้ อธิบายแห่งกลาบทนี้ว่า สักชีควรดีเชื่อดีเอาจริง มี ๒ จำพวก คือ ว่าคนผู้ชื่อผู้ใสมิสมโยคอันใดสักอัน มันก็ได้เห็นได้ยินแจ่มจริง๑ ผู้เป็นคนรู้คนฉลาดมีสัจจะมีศีลจริง ๒ สักชี ๒ จำพวกนี้มีหัววันไหวควรเอาเป็นสักชีควรเชื่อจริงแล...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหย่วน ใบลานที่ ๙๘)

^๓ ทำเป็นเล่น.

^๔ หัวเราะ.

ลักขีหรือพยานที่ไม่ควรเอามาเป็นพยาน ๔ จำพวก ได้แก่ ๑) สมปโยคลักขี คือพวกที่เป็นพวกเดียวกันได้แก่ ญาติพี่น้อง ๒) มิตรสหายที่กินร่วมกัน ๓) วิปโยคลักขี คือพวกที่หนี หาย ขาย หมายถึงพวกที่ทอดด้วยสินจ้าง และ๔) สัจจะการุโร คือพวกที่กำลังคำหราบให้มัน ส่วนลักขีพยานที่ดีควรใช้ มี ๒ พวก ได้แก่ ๑) พวกคนซื่อใส ไม่ข้องเกี่ยวสัมพันธ์ทางญาติพี่น้องเพื่อนสักรอยาง ซึ่งได้เห็นได้ยินแจ่มจริง ๒) เป็นผู้ฉลาดมีสัจจะมีศีลจริง เป็นต้น

๔.๒.๓ ลักษณะกฎหมายอาญา

ความหมายลักษณะกฎหมายอาญาปัจจุบัน กฎหมายอาญา (Criminal law) เป็นกฎหมายที่รัฐบัญญัติขึ้นเพื่อกำหนดลักษณะของการกระทำที่ถือว่าเป็นความผิด และกำหนดบทลงโทษทางอาญาสำหรับความผิดนั้น เป็นกฎหมายที่บัญญัติว่าการกระทำหรือไม่กระทำการอย่างใดเป็นความผิด ซึ่งในกฎหมายมังรายศาสตร์ฉบับวัดเส้าให้ และฉบับวัดบ้านหย่วน ได้มีลักษณะกฎหมายอาญาที่ให้ความหมายเบื้องต้น ซึ่งในเอกสารกฎหมายมังรายศาสตร์ ทั้งสองฉบับไม่ได้มีการแยกว่าเป็นอาญา หรือไม่ แต่เข้าในลักษณะที่สำคัญ คือ ห้ามกระทำ ถ้ากระทำแล้วมีความผิด เมื่อมีความผิดแล้วก็มิบทลงโทษ ในมังรายศาสตร์ฉบับวัดเส้าให้ เมื่อศึกษาแล้วจะพบดังต่อไปนี้ เช่น วิวาทต่ากันตักัน ใส่ความกัน ลักษณะทรัพย์ การลักทรัพย์ เป็นต้น ส่วนของฉบับวัดบ้านหย่วน มีไม่กี่เรื่อง แต่ก็มึเนื้อหาที่ไม่เหมือนกัน ดังจะกล่าวต่อไปนี้

เรื่องอาญาของมังรายศาสตร์ฉบับวัดเส้าให้ประกอบด้วย ดังนี้

๑) คดีอาญาในมังรายศาสตร์ ฉบับวัดเส้าให้ ได้มีการบันทึกเกี่ยวกับลักษณะคดีอาญาเรื่องต่างๆ ไว้ มากกว่า มังรายศาสตร์ฉบับวัดบ้านหย่วน ซึ่งในการจัดแบ่งเนื้อหาของวัดเส้าให้ดังกล่าวมิได้มีการจัดเป็นหมวดหมู่ แต่จะมีการตรากฎหมายเป็นเรื่องๆ ผู้วิจัย จึงขอจัดเป็นหมวดหมู่ในลักษณะของกฎหมายอาญา กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ และลักษณะความผิดมิได้เรียงมาตรา โดยเห็นว่าเรื่องนี้ควรจัดเป็นหมวดหมู่ลักษณะกฎหมายประเภทใด ซึ่งเบื้องต้นนี้ ได้วางเกี่ยวกับเรื่องของลักษณะกฎหมายอาญา จากการศึกษาพบว่ามึเนื้อหาหลักขณะของการตรากฎหมาย เป็นเรื่องๆ ได้แก่

๑. การต่ากัน

ในมังรายศาสตร์ฉบับวัดเส้าให้ ได้กล่าวถึงบทลงโทษ ในกรณี ต่ากัน ไว้หลายกรณี ดังนี้

“...มาตราหนึ่ง ผู้ไม่มีทรัพย์สินต่าผู้มีทรัพย์สิน ไหม ๓๓,๐๐๐ เบี้ย

มาตราหนึ่ง ผู้ใดค่าคนระดับเดียวกันผู้ไม่มีความผิดให้ไหม ๓๓,๐๐๐ เบี้ย

ผิดาผู้ใหญ่กว่าตน ให้ขอขมาตามสมควร ให้กราบและยกเท้าขึ้นบนหัวเพื่อถ่ายโทษ หากไม่ยอมขอขมา ให้เขียน ๗ ที หรือ ๑๕ ทีแล้วปล่อยไป(ปล่อยเสีย = ไล่จากบ้าน ?) เพื่อมิให้คนเอาเป็นเยี่ยงอย่างดูหมิ่นกัน

ผิดากันและชู้ว่าจะฆ่า แต่ไม่มีอาวุธ ลูกขึ้นไปแต่มีคนห้ามก็ดี ไม่มีคนห้ามก็ดี ไม่ไป แต่มีคนไปบอกก็ดี

พิหมายหมั้นว่าจะฆ่าให้รู้ต่อหน้า ให้ไหม ๑๐๐ บาทเงิน หมายมั่นว่าจะฆ่าท่านลับหลังมีผู้ไปบอก ให้ไหม ๕๒ เงิน...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเสนาให้ หน้าที ๓๓)

๒. ชูฆ่า

“...พิหมายหมั้นว่าจะฆ่าให้รู้ต่อหน้า ให้ไหม ๑๐๐ บาทเงิน หมายมั่นว่าจะฆ่าท่านลับหลังมีผู้ไปบอก ให้ไหม ๕๒ เงิน พิโกรธกันมาก่อน ช้างหนึ่งชวนคนร้ายไปว่าจะฆ่า แต่ไม่ได้ฆ่า มีผู้บอกให้ทราบ ถือเสมือนฆ่าแต่ไม่ตาย(พยายามฆ่าคนตาย) ให้ไหม ๖๐๖ บาทเงิน (ที่ถูก ๖๖๐ บาทเงิน)...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเสนาให้ หน้าที ๓๔)

๓. ทำร้ายร่างกาย

“...มาตราหนึ่ง คนสองคนต่อสู้กัน ผู้ลงมือก่อนตีท่านไม่แตกเลือดไม่ตก คนหลังนี้ตีตอบโต้จนครแรกเลือดตก ให้ลงโทษเท่ากัน พิหัวแตกทั้งคู่ ให้ผู้ลงมือก่อนใช้เบี้ย ๕๕,๐๐๐ เบี้ย

มาตราหนึ่ง ผู้ลงมือตีท่านก่อนให้หัวแตก ต้องไหมหนึ่งแสนหนึ่งหมื่นเบี้ย หรือ ๑๐๐ บาทเงินตรา

มาตราหนึ่ง ท่านตีมันด้วยมือหัวไม่แตก มันกลับใช้ไม้ตะพด(ค้อน) ตีตอบท่านหัวแตก ให้ไหม ๑๑๐,๐๐๐ เบี้ย^๕

มาตราหนึ่ง ท่านใช้ไม้ตะพดตีหัวมันแตกหรือไม้มแตกก็ดี มันกลับใช้ดาบฟันท่านตายก็ดี ไม่ตายก็ดี ก็ให้ตัดสินตามกรณีที่ตาย ที่ไม่ตาย และบาดเจ็บนั้นเถิด

^๕ ๑ ชั่ง เท่ากับ ๒๐ ตำลึง, ๑ ตำลึง เท่ากับ ๔ บาท, ๑ บาท เท่ากับ ๔ สลึง, ๒ สลึง เท่ากับ ๑ เฟื้อง, ๑ เฟื้อง เท่ากับ ๔ ไพ, ๑ เฟื้อง เท่ากับ ๕๐ สตางค์, ๑ ไพ เท่ากับ ๑๐๐ เบี้ย, ๒ กล้า เท่ากับ ๑ ไพ

มาตราหนึ่ง ผู้ใดถือไม้ตะพด ไปตีท่านถึงบ้าน(ไปจูตีท่าน) เจ้าบ้านใช้ไม้ตะพดตีตาย ถือเป็นเล็กแล้วกันอย่าว่าอะไรแก่เจ้าที่ แต่ถ้าเจ้าที่ใช้หอกดาบหน้าไม้กงธนูยิงฟันแทงตาย หรือไม่ตายก็ดี ให้เจ้าที่ชดใช้ค่าตามกรณีตาย ไม่ตาย เสียและไม่เสียอวัยวะตามบาดเจ็บเล็กน้อย หากตายก็ให้ไหมตามกรณีตายเถิด

มาตราหนึ่ง ผู้ใดถือหอกดาบกงธนูหน้าไม้ไปถึงบ้านท่าน เจ้าที่ได้ฆ่าตาย อย่าว่าอะไรแก่เจ้าที่ และลูกเมียของผู้ตายเลย(ฉบับเส้าให้) กล่าวถึงแต่ลูกเมียผู้ตายไม่ได้กล่าวถึงเจ้าที่ แต่อีกสองฉบับกล่าวถึงทั้งสองฝ่าย)

มาตราหนึ่ง มันไปตีท่านถึงบ้าน ให้เจ้าที่บาดเจ็บ ให้ไหมตามลักษณะบาดเจ็บ

โบราณกล่าวไว้ว่า ท่านดำให้ดำตอบ ท่านตีให้ตีตอบ ท่านใช้มือตีให้ใช้มือตีตอบ ท่านใช้ไม้ตีให้ใช้ไม้ตีตอบ ท่านถือดาบให้ถือดาบตอบ ท่านถือหอกให้ถือหอกตอบ ผู้ใดกระทำเช่นนี้ เรียกว่าไม่ผิดอาชญาเมืองแล...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเส้าให้ หน้าที่ ๓๔-๓๕)

๔. ทำร้ายร่างกายจนเสียชีวิตและเสียอวัยวะ

“...มาตราหนึ่ง ถ้าตีผู้ไม่มีความผิดถึงตาย ให้ไหม ๑,๓๒๐ เงินตรา ถ้าไม่ตายแต่เสียอวัยวะ ให้ไหม ๓๓๐ เงินหากเจ็บเล็กน้อยถึงเลือดตก ให้ไหม ๑๑๐ เงินตราหากเจ็บเล็กน้อยเลือดไม่ตก ให้ไหม ๕๒ เงิน ผิใช้มือตีไม่แตกไม่ซ้ำ ให้ไหม ๑๑,๐๐๐ เปี้ย...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเส้าให้ หน้าที่ ๓๖)

๕. ดำทำร้ายร่างกายในบ้านคนอื่น

“...มาตราหนึ่ง ลูกบ้านดำและตีเมีย เมียวิ่งขึ้นเรือนของเจ้าบ้าน ลูกบ้านยังตามขึ้นไปตีเมียอีก ให้ไหม ๒๒,๐๐๐ เปี้ย ฝินายบ้านตามขึ้นไปตีเมียถึงเรือนลูกบ้าน ให้ไหม ๓๓,๐๐๐ เปี้ย...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเส้าให้ หน้าที่ ๓๘)

๖. ฆ่าผู้อื่นโดยการใช้อาวุธ

“...มาตราหนึ่ง ผู้ใดฆ่าผู้ไม่มีความผิดตาย ให้ไหมเท่ากับ ๔ คน ตีราคาคนละ ๓๓๐ เงิน ผิฆ่าแล้วไม่ตายเป็นแต่เสียอวัยวะ ให้ใช้ ๓ คนคิดเป็นเงิน ๙๙๐ เงิน ผิฆ่าไม่ตายแต่บาดเจ็บเล็กน้อยก็ดี ให้ใช้ ๒ คนคิดเป็นเงิน ๖๖๐ เงิน หากถอดดาบไล่ฟันแต่ไม่ถูก ให้ไหม ๓๓๐ เงิน ผิถอดดาบ

ว่าจะฟันแต่ไม่ทันได้ไล่ฟัน ไหม ๒๒๐ เงิน ผิดือดาบว่าจะฟันแต่ยังไม่ได้ถอดดาบจากฝักให้ไหม ๑๐๐ บาทเงิน ผิดือดาบอยู่กับที่มันว่าจะฟันท่าน ให้ไหม ๕ บาทเพื่อเงิน...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเส้าไห้ หน้าที่ ๓๖-๓๗)

๗. จ้างวานฆ่า

“...คนดีด้วยกันสองสามคนก็ดี เกิดโกรธกัน จึงรวมเงินกันไปฆ่าผู้ไม่มีความผิดตาย ควรปรับไหมตามโทษผิดใจกัน และฆ่ากันนั้น ให้ไหมคนหนึ่งเป็นเงิน ๓๒๐ เงินตรา เพราะเขาเป็นคนดีและสหา (กำแหง อุกอาจ) ให้ไหมราคาแพง เพราะมีฉะนั้นคนโกรธกันก็จะไปฆ่ากันเสีย

มาตราหนึ่ง ตกกลงให้คนไปฆ่าท่านแต่ไม่ได้ฆ่า ให้ไหม ๓๓๐ เงิน โดยให้ผู้ว่าจ้างและผู้รับจ้าง เสียเงินคนละครึ่ง ผิดฆ่าท่านตายก็ให้ใช้คนละครึ่ง ผิดพูดจากันเฉยๆ ไม่ไปฆ่าท่านจริง ให้ไหม ๕๒ เงิน...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเส้าไห้ หน้าที่ ๓๗)

๘. ลักษณะการใส่ความ

ในมังรายศาสตร์ ฉบับวัดเส้าไห้ ได้มีการกล่าวถึงการลงโทษในคดีอาญา ในกรณีหรือคดีความ และค่าในการปรับใหม่ต่างกัน เช่น ใส่ความเท็จให้ทุกข์แก่ท่าน ใส่ความเพื่อให้เกิดโทษ ใส่ความในเรื่อง มีชู้ และใส่ความว่าเขาลักทรัพย์ ตัวอย่างดังนี้

๘.๑ ใส่ความเท็จให้ทุกข์แก่ท่าน

“...มาตราหนึ่ง กล่าวเท็จให้ทุกข์แก่ท่าน(ปากผิดทุกอันทุกว่า) เจ้าตัวไม่รู้เห็นมันใส่ความ ว่ารู้ สอบดูไม่เป็นความจริงให้ไหม ๓๓,๐๐๐ เบี้ย...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเส้าไห้ หน้าที่ ๓๘)

๘.๒ ใส่ความเรื่องมีชู้

“...ใส่ความว่าลูกเมียข้าคนท่านมีชู้ เอาคำผู้หญิงไปว่าแก่ผู้ชาย เอาคำผู้ชายไปว่าแก่ผู้หญิง สอบดูไม่เป็นความจริงให้ไหมให้ฝ่ายละ ๓๓,๐๐๐ เบี้ย รวมทั้งสองฝ่ายเป็น ๖๖,๐๐๐ เบี้ย คนแบบนี้ได้ชื่อว่า จิตรจุฬ หลอกให้ท่านโกรธกัน เป็นเหมือนเต่าตัวชื่อ จิตรจุฬ คาบความไปมาระหว่างพระเจ้า พาราณสี กับพระยานาค...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเส้าไห้ หน้าที่ ๓๘-๓๙)

๘.๓ ใส่ความเรื่องโทษ

“...ใส่ความ(นาบ) ท่านว่าจ้างให้คนไปฆ่า ใต้สวนไม่เป็นความจริง ให้ไหม ๓๓๐ เงิน ผิ
เซ็ญใจให้ไหม ๒๒๐ เงิน หรือ (บาทหนึ่ง) ๑๑๐ เงิน...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเส้าไห้ หน้าที ๓๙)

๘.๔ ใส่ความว่าลักทรัพย์

“...ใส่ความว่าท่านลักทรัพย์ ใต้สวนไม่เป็นความจริง ให้ใช้เงินคืนเท่าราคาทรัพย์นั้น โทษ
ที่ใส่ความว่าท่านลักทรัพย์และโทษที่ลักทรัพย์ท่านหนักเบาไม่เท่ากัน กรณีลักทรัพย์ ถ้าเจ้าของจับได้
พร้อมทั้งของกลางในมือ ก็อาจฆ่าให้ตายได้ และถ้าได้ของในมือ(ฉบับวัดเชียงหมั้นว่า ถ้าไม่ของในมือ) ไม่
ฆ่าให้ตายแต่นำไปส่งให้เจ้าขุน หากโทษหนักก็อาจถูกฆ่าตายได้ แต่การใส่ความว่าลักทรัพย์ไม่ผิดความ
เมือง(คลองเมือง) ไม่ควรลงโทษถึงฆ่า เพราะสินใช้ไม่เท่ากัน คือถ้าใส่ความว่าลักทรัพย์เท่าใด ให้ใช้คืน
จำนวนเท่านั้น เช่นใส่ความว่าลักเงิน ๑๐๐ ให้ไหม ๑๐๐ เงินแล (แต่ถ้าลักทรัพย์ ๑๐๐ เงิน ต้องถูกปรับ
หลายเท่า...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเส้าไห้ หน้าที ๓๙-๔๐)

นอกจากนั้น ในคดีอาญาของมังรายศาสตร์ ยังได้กล่าวถึงลักษณะโทษและค่าปรับไหมใน
หลายๆ ซึ่งจากการศึกษาเอกสาร พบว่า มีคดีลัก ซ่อน อำ ที่เป็น ลักสัตว์ ลักทรัพย์สิน ลักเมีย ลักข้าทาส
โดยการกำหนด การปรับไหมที่ต่างกัน ถ้าเป็น ลักทรัพย์สิน การปรับไหม ถ้าลักทรัพย์ที่มีจำนวนน้อยจะ
ปรับไหมมาก เช่น

“...มาตราหนึ่ง ลักเงินลักทองมีดังนี้แล ผิคนผู้ใดลักทอง ๑,๐๐๐ หนึ่งใช้เท่าหนึ่ง ผิลักเงิน
ตั้งแต่ ๙๐๐ เงิน ๘๐๐ เงินลงมา ๕๐๐ เงิน ก็ให้ไถ่ตามค่าก่อนแล้ว ไหมเพิ่มขึ้นอีก ๓ เท่า ผิลักขนาด
๓๐๐ เงินและ ๒๐๐ เงิน ให้ไถ่ตามค่าแล้วไหมเพิ่มขึ้นอีก ๔ เท่า ผิลักขนาด ๑๐๐ เงินถึง ๕๐ เงิน ให้ไถ่
ตามค่าแล้วไหมเพิ่มขึ้นอีก ๕ เท่า(ฉบับเส้าไห้ คัดผิดเป็น ๔ เท่า) ผิลักขนาด ๔๐ เงินถึง ๓ เงิน ให้ไถ่ตาม
ค่าแล้วไหมเพิ่มขึ้นอีก ๙ เท่า...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเส้าไห้ หน้าที ๔๐)

กรณีการลัก มีโจรขโมยการกำหนดโทษที่น่าสนใจ ก็คือ เรื่องสวัสดิภาพการอยู่ร่วมกันของชุมชน ที่ต้องเป็นพึ่งพาอาศัยกัน การเป็นหูเป็นตาให้กับชุมชน และการลงโทษคนในชุมชนที่เป็นคนลักขโมยไม่ให้เป็นคนขี้ลักขี้ขโมย เมื่อมีการจับได้ ก็จะมีการขับออกให้พ้นหมู่บ้าน เช่น

“...ในบริเวณบ้านๆ หนึ่ง มี ๑๖ ครัวเรือน คนคุ้นเคยรู้จักกัน คนหนึ่งไปลักวัวควายข้าวของท่าน ท่าน เจ้าของทราบเข้า ไม่ยินยอม ตามประเพณีโบราณให้ทั้ง ๑๕ เรือนช่วยใช้คืน เพราะอยู่บ้านเดียวกัน ไม่สั่งสอนกัน ปลอบให้เพื่อนไปลักของท่าน หากเขาเถียงว่ามันไปลักของท่านเอง ตัวเขาไม่รู้ไม่เห็นด้วย เจ้าขุนแต่โบราณก็ไม่รับฟัง ตัดสินว่าเขารู้เห็นด้วยกันกลับอุบายว่าไม่รู้จึงบังคับให้เขาต้องใช้ด้วย คำโบราณมีเช่นนี้ ผู้มีปัญญาจึงค่อยพิจารณาตามธรรมจักร(ฉบับเส้าให้เป็นธรรมจัด) หากผู้ลักของเป็นคนดี ให้มีใช้ ๔ เท่า ๖ เท่า หรือ ๘ เท่า แล้วให้ขับออกไปเสียจากบ้านไปอยู่ในระยะไกล ขนาดตีกองไม้ไผ่ได้ยินเสียง อย่าให้มันโทษแก่ชาวบ้าน

นัยหนึ่ง บ้านหนึ่งมี ๖ ครัวเรือน โจรลักของในเรือนหนึ่งไปสิ้น รั้วและประตูบ้านไม่ถูกรัด หาตัวผู้ลักไม่ได้ ให้ชาวบ้านอีก ๕ เรือนนั้น ช่วยกันใช้ของทั้งหมด เมื่อใดได้ทราบว่าเป็นบ้านคนใดลักของ ให้ไหม้ผู้นั้น ๔ เท่าหรือ ๘ เท่า แล้วให้ขับออกไปเสียจากบ้านเช่นเดียวกัน...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเส้าให้ หน้าที่ ๔๗-๔๘)

๘.๕ การวางเพลิง การปลอมแปลงเงินตรา

นอกจากนั้น ในคดีอาญาที่เป็นอาญาต่อแผ่นดิน มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเส้าให้ ยังได้มีการกล่าวถึง คดี การวางเพลิง การปลอมแปลง เงินตรา เช่น

“...มาตราหนึ่ง ผู้ปลอมแปลงทอง หรือเงินดำเงินแดงก็ดี แกะพิมพ์(รู้ชวักเหล็กตรา) ทำเงินก็ดี ควรฆ่าเจ้าตัวแล้วเกาะกุมเอาสมบัติ(เอาคร้ว) ผู้ใดรู้วิธีปลอมแปลงเงินดำปลอมออกใช้ โทษควรถึงตาย หากไม่ฆ่าให้ตาย ก็ให้บริบททรัพย์สมบัติเข้าพระคลัง ผิดได้เงินปลอมทองปลอมให้ช่างเงินช่างทองผู้มีความรู้ ตรวจดู ผิดได้เงินปลอมเท่าใด ให้เจ้าพนักงานหรือโยมษาปณ์(นายตรา) มาหลอ่ดู ไม่ต้องไหม้มัน แต่ให้ผูกความมันไว้(เอาคำชันมัน) ถ้าได้เงินปลอมจากมันถึง ๒ ครั้ง ให้ถือว่ามันปลอมแปลงเงินและทอง ควรฆ่าเสีย แล้วเกาะกุมเอาทรัพย์สมบัติเข้าพระคลัง...”

“...มาตราหนึ่ง ผู้ใดเอาไฟไปจุดกอไผ่ก็ดี สวนก็ดี ไฟไปไหม้เรือน หนึ่ง ไฟในเรือนมัน มักป้องกันไม่ได้ปล่อยให้ไหม้เรือนมัน แล้วปลิวไปไหม้เรือนท่าน ให้ชายตัวมันได้เงินเท่าใดให้อามาใช้แทนทรัพย์สินของเขาทั้งหลายเถิด

ผู้ใดแกล้งเผาเรือนท่าน ให้รับเอาทรัพย์สินสมบัติของผู้เผาทั้งหมด...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเสาไห้ หน้าที่ ๕๒)

เรื่องอาญาของมังรายศาสตร์ฉบับวัดบ้านหยวน

๑) คดีอาญามังรายศาสตร์ฉบับวัดบ้านหยวน

เรื่องอาญาของมังรายศาสตร์ฉบับวัดบ้านหยวน จากการศึกษาในเอกสารพบว่า นอกจากจะมีเรื่อง การทำร้ายร่างกาย การฆ่า ยังมีอาญาเกี่ยวกับการมีชู้ การกระทำชำเรา อันเป็นหมวดกฎหมายอาญา ที่มีผู้ใดกระทำความผิดแล้วมีโทษในการปรับไหม

(๑) ลักลอบมีชู้ ซึ่งลักษณะการมีชู้ โดยใช้ฐานะของบุคคลเป็นมูลคดีในการลงโทษ ได้แก่ ไท กับ ไท ไท กับไพร่ ชำ กับ ไท ชำ กับ ชุน มีโทษใหม่ปรับที่ไม่เท่ากัน ดังตัวอย่าง

กรณี ไท กับ ไทย “...ไท มักเมียไท ผู้ใดมักเมียท่าน ผู้ไปกับการเจ้าการเมืองนั้น ผู้เป็นการเจ้าการเมืองนั้น ไล่ศัลมิจฉาจาร ๖๖๐ เงิน ผัวไปค้าใส่ ๔๔๐ เงิน ผัวอยู่บ้านรักษาเมียมิคุ้มใส่ ๓๓๐ เงิน ผัวมิได้สุมิได้สำ^๖เท่าแต่ได้หุบมือถือเก้าเต้านมจมแก้มแอมกอดนั้น ให้ใส่ ๒๒๐ เงิน...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหยวน ใบลานที่ ๑๒)

อธิบายว่า กรณี ผู้เป็นไท กับผู้เป็นไท ถ้ามีคดีเรื่องชู้กัน ให้เสียค่าปรับ ๖๖๐ เงิน ถ้าสามีไปค้า ปรับ ๔๔๐ ถ้าอยู่บ้าน ปรับแค่ ๓๓๐ เนื่องจากสามีดูแลไม่ดีปล่อยให้ภริยาไปมีชู้ ถ้าไม่ได้นอนร่วมประเวณี ได้แต่จับมือถือแขน จับนม เสียค่าปรับ ๒๒๐ เงิน.

กรณีชามีชู้กับไทย ค่าปรับลดลง ถ้า ไท กับ ชำ ค่าปรับสูงขึ้น อันนี้แสดงให้เห็นถึงการใหม่ปรับไม่เท่ากัน ก็ให้ใช้เกณฑ์ฐานะผู้ถูกปรับเป็น เกณฑ์ ผู้ถูกปรับฐานะดี ก็จะปรับสูง เช่น

“...อัน๑ขุนกินนาเจ้านายกินนาย มักเมียไพร่ ผัวไปการเมืองให้ไล่ศัลมิจฉาจาร ๙๙๐ เงิน ผัวไปค้าให้ใส่ ๖๖๐ เงิน ผัวอยู่บ้านให้ใส่ ๕๕๐ เงิน ผัวได้หุบเก้าเต้านมจมแก้มแอมกอดนั้นให้ใส่ ๓๓๑ เงิน ผัวได้ให้หามากสุขเขาสี่แกกันนั้น ให้ใส่ ๑๖๖ ชินเงินเถิด...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหยวน ใบลานที่ ๑๔)

^๖ ร่วมหลับนอน, มีเพศสัมพันธ์.

แต่ถ้าในกรณี ที่ไพร่ชายเป็นชู้กับเมียท้าวพญาเจ้าขุน ก็ให้เอาไปฆ่าเสีย ส่วนผู้หญิง ก็นำไปขายเอาเงิน ดังตัวอย่างดังนี้

“...อัน๑ ไพร่มักเมียท้าวพญาเสนาอามาตย์และเจ้าผู้ใหญ่นั้นควรฆ่ามันเสีย เหตุมันมียาอาชญา อันได้ตั้งแต่งยกยอขึ้นให้เป็นเสนาธิบดีและเจ้าผู้ใหญ่นั้นควรฆ่ามันเสียเพื่ออันและ...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหยวน ใบลานที่ ๑๖)

การเป็นสื่อชู้ก็มีความผิด

“...ผู้ใดสื่อชู้ให้เมียท่าน คือว่าเอาคำผู้ชายไปพูดผู้หญิง ได้คำผู้หญิงแล้วเอาคำผู้หญิงมาพูดผู้ชายเล่า สืบคำไปให้ ๒ ขา เป็นชู้กันดังนี้ ให้โทษผู้สื่อชู้ ๑๑๐ เงิน เชิญใจ ๕๒ ผิดว่าเป็นผู้ใจเหล่าใจยาแก่กันไปมา ให้ขารู้คำกันจึงเป็นชู้กัน ก็เรียกว่าสื่อชู้ให้เมียท่านและ ผิดว่าหากเป็นชู้กันก่อนแล้ว มันก็มิรู้ว่าท่านเป็นชู้กันจริง เท่าใช้มันดังนี้ ก็มีเป็นคำสื่อชู้และควรสอนมันให้มันรู้กองผิดเถิด ผิดมันหากรู้ว่าท่านเป็นชู้กันแล้ว มันเท่าหันแต่สิน จ้างได้กินด้วยง่าย มันเท่าสมคมคบกับผู้มีดี ให้ใส่ศีลสอนแก่มัน ๕๒ เงินเถิด...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหยวน ใบลานที่ ๑๗)

เหตุฆ่าชู้ตายไม่ผิด

“...ผู้ใดได้ไปนอนกับเมียท่าน ไพร่ก็ดี ขุนนายก็ดี ผู้ผู้ได้ฆ่าตายตั้งหญิงตั้งชายเป็นแล้วอย่าได้ถือแก่กัน ผิดผู้หญิงบาดเจ็บมีตาย ชายตายก็อย่าได้ว่าสื่อเป็นแล้ว ผิดมีตายเจ็บไปดังนี้ กันเจ็บป่วยพอข้าพอง ให้โทษมัน ๒๒๐ เงิน ผิดเจ็บรอยมาดข้า บวมพอง เป็นบาดรอยพอประมาณนั้น ให้โทษ ๑๑๐ เงิน ผิดเจ็บนักมีพอเสียดองคะ ยังพอยังได้ทำการได้นั้น ให้โทษ ๕๒ เงิน ผิดมันเจ็บนักถ้านพอเสียดองคะ ยังพออย่าได้นั้น อย่าโทษมันเถิดเหตุเจ็บป่วยนักแล้ว...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหยวน ใบลานที่ ๑๘)

(๒) กระทำชำเรา

ก. สำหรั้สัตว์ท่านเลี้ยง

เหตุที่ผู้ใดได้กระทำเมถุนธรรมกับสัตว์ดิรัจฉานมีต้นว่า วัว ควาย หมู หมา แพะ เป็นของแห่งท่าน เจ้าของมียอมดังนี้ จำเมืองควรแต่งสนนี้ ผู้ใดได้สู้เป็นกับผู้หญิง ๑๒ จำพวกนั้น

^๗ พุดจา, เจรจา, พุดคุย.

สินไหมมีเท่าใด ให้ผ่าแก่งก่อน เก่ง๑ให้เป็นสินไหมแก่ผู้ได้สู่เป็นกับด้วยญิง ฉจำพวกนั้นเกิด สินไหมผู้ได้สู่เป็นกับด้วยญิง ฉ จำพวกนั้นมีเท่าใด ให้เอามาผ่าแก่งก่อน เก่ง๑ให้เป็นสินไหมแก่ผู้ได้สู่สัตว์นั้นเกิด

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหย่วน ใบลานที่ ๒๓)

ข. สลากันเด็กน้อย

ที่นี้จ๊กกล่าวจาด้วยมิจฉาจารย์อันมิใช่เมียท่านนั้น คือปฏิบัติด้วยทางอื่นเล่ามากกว่าชาย ผู้ใดมีราคะกล้าแข็งแรงแองนัก หันผู้ชายน้อยหมดไสติงามก็ดี หันผู้หญิงน้อยหมดไสติงาม โหมแก่ชายผู้ นั้น หมั้นสามพันเบี้ย เป็น ๕๒ เงิน มิมีโหมให้มันหาหมูตัว๑ค่า ๑๐ เงิน เหล้าไห๑ ผ้าขาวผ้าแดง ข้าวตอกดอกไม้เทียนสมมาคาระพ่อแม่เด็กน้อยผู้้นแล้ว ให้มันหาผ้าผืน๑ เสื้อผ้าผืน๑ เหล้าไหไก่คู่แบ่ง ขวัญเด็กน้อยผู้้นเสียเกิดเหตุมันเยยะทางผิดมิแมนทางโลกเคยเยยะกันนั้นและ

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหย่วน ใบลานที่ ๒๓-๒๔)

ค. สำหีสัตว์ของเลี้ยงแห่งท่าน, สำม้าลา(ลา)

ที่นี้จ๊กกล่าวด้วยอันกระทำผิดในสัตว์ดิรัจฉานนั้นก่อนและ ผู้ใดกระทำผิดกับด้วยสัตว์ตั้งหลาย คือว่าสำหีม้า ลา วัว ควาย หมู หมา แพะ กัด ให้ใส่ทัณฑ์กรรมคือสินไหมแก่ชายผู้กระทำนั้นเกิด ผีว่าเยยะสัตว์มีม้าและลาเป็นต้น ให้มันแต่งสมมาคารวะเจ้าสัตว์ตัวนั้นให้มีผ้าขาว ๒ ลำ ผ้าแดง ๒ ลำ เหล้าไหไก่คู่ ควรค่า ๕๐๐ แล้วให้มันสมมาบูชาผีเรือนท่านเกิด มิมันเยยะพอ ๒ ที ๓ ที แล้วตั้งนี้ ให้โหมมัน ๕๒ เงินแล้วให้มันแต่งสมมาบูชาผีเรือนท่านเสียเกิด ชาตินี้มน้ำน้ำโสภิตเขาแรงนัก น้ำสุกกะแห่งคนมีตั้งอยู่ในห้องเขาได้ ออกดินเสียพันนัก ด้วยน้ำโสภิตแห่งเขาและ อัน๑เล่าลึงค์แห่งคนก็สันมิถึงที่ได้ลวดมิมีลูกด้วยเมณุเสวนาอันนั้นได้และ

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหย่วน ใบลานที่ ๒๔)

ง. สำวัวควายออกลูกเป็นคน

ผู้ใดสำวัว ควาย ของท่านตั้งนี้ สำที่๑ก็ดี สองที่๑ก็ดีให้โหม ๑๓,๐๐๐ เบี้ยเป็น ๕๒ เงิน สัตว์พ่อง เป็นคนพ่อง ที่ใดที่เหมือนคนก็ดี ยังเป็นที่ควรอัจฉริยะตั้งนี้ ให้มันใส่แพกับสัตว์ตัวนั้นตั้งแม่ลูกไปไหลน้ำเสียให้ป็นแดนเมืองเกิด มิแม่น้ำใหญ่มิมีให้เอาไปทิ้งตกสระหนองใหญ่เสีย อย่าข้ามันจิงไร จักติดผู้มันนั้นและ แล้วให้มันบูชาอุบาทว์เสียแล้วให้เจ้าสัตว์นั้นลงอาบน้ำ ลอยเสื้อผ้า แล้วให้ดำหัวด้วยน้ำส้มป่อยน้ำหอมเสียจิงพันอุบาทว์และ

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหย่วน ใบลานที่ ๒๕)

เหล่า ๔ ไท ไก่ ๔ คู่ ข้าวตอกดอกไม้เทียน ๘ คู่ ผ้าขาวอา๑เกิด แล้วให้มัดมันตีมัน ๑๖ แส้ แล้ว ก็แก้มันเสียเถิด ตั้งสัตว์ตัวมันสำนั้นให้ฆ่าเสียเถิด ผิมันกระทำล้าสามทีดังนี้ ให้มัดมันใส่คอกไว้กับสัตว์ ตัวมันสำนั้น กันมันออกลูกมาเป็นหมูเป็นหมาจริงให้ปล่อยมันเสีย แล้วให้ไหมมัน สามหมื่นสามพันเบี้ย เป็น หนึ่งร้อยหกสิบสองเงิน เหตุมันกระทำการอันมิดีตั้งสัตว์ตัวมันสำให้ลูกนั้นให้มันเลี้ยงไว้ทั้งแม่ทั้งลูก เป็นตั้งเมียมันนั้น ก็พอเดือนกว่า ๑๕ วัน แล้วให้ฆ่าตัวแม่มันเสีย ให้ไว้ลูกมันเถิด ผีออกลูกเป็นสัตว์ ต่างชาติต่างเชื้อควรัจฉริยะแท้ดังนี้ ก็ให้ได้กระทำสันเก่าเหมือนกล่าวมาแล้วภายหลังนั้นชุนเถิด จึง พันอุบาทว์ภัยยะตัวมละชะแลพญามังรายราชแต่งทำไว้มีสันนี้แล กล่าวด้วยสาม้า ลา วัว ควาย หมู แลหมา ก็แล้วนี้ก่อนแล ตีก็องโห้ใจก่อนเถิด...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหย่วน ใบลานที่ ๓๑)

๔.๒.๔ ลักษณะกฎหมายแพ่งและพาณิชย์

จากการศึกษา เอกสารมังรายศาสตร์ ฉบับวัดเส้าไห้ กับฉบับวัดบ้านหย่วน ทำให้ผู้ศึกษาพบว่า ในเอกสารไม่ได้แบ่งหมวดลักษณะชื่อที่ชัดเจนว่าเป็นกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ผู้วิจัยจึงได้แบ่งลักษณะคดี ความ ตามความหมายของกฎหมาย แพ่งและพาณิชย์ ซึ่งให้ความหมายไว้ว่า

กฎหมายแพ่ง คือ กฎหมายว่าด้วยสิทธิและหน้าที่ของบุคคล เช่น เรื่องสภาพบุคคล ทรัพย์ หนี้ นิติกรรม ครอบครัว และมรดก เป็นต้น การกระทำผิดทางแพ่ง ถือว่าเป็นการละเมิดต่อบุคคลที่เสียหาย โดยเฉพาะไม่ทำให้ประชาชนทั่วไปเดือดร้อนอย่างการกระทำผิดอาญา

กฎหมายพาณิชย์ คือ กฎหมายว่าด้วยสิทธิและหน้าที่ของบุคคล อันเป็นกฎหมายที่เกี่ยวกับการเศรษฐกิจและการค้า โดยวางระเบียบเกี่ยวพันทางการค้าหรือธุรกิจระหว่างบุคคล เช่น การตั้งหุ้นส่วน บริษัท การประกอบการรับขน และเรื่องเกี่ยวกับตัวเงิน (เช่น เชื้อ) กฎหมายว่าด้วยการซื้อขาย การเช่า ทรัพย์ การจำนอง การจำนำ เป็นต้น

ในปัจจุบันกฎหมายแพ่งและกฎหมายพาณิชย์ของประเทศไทย ได้บัญญัติรวมเป็นกฎหมาย ฉบับเดียวกัน เรียกชื่อว่า “ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์” แบ่งออกเป็น ๖ บรรพ คือ บรรพ ๑ ว่า ด้วยหลักทั่วไป บรรพ ๒ ว่าด้วยหนี้ บรรพ ๓ ว่าด้วยเอกเทศสัญญา บรรพ ๔ ว่าด้วยทรัพย์สิน บรรพ ๕ ว่าด้วยครอบครัวและบรรพ ๖ ว่าด้วยมรดก

ดังนั้น จากความหมาย ของกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ เมื่อ มังรายศาสตร์ทั้งสองฉบับนั้นมีมาก่อน ก็ย่อมจะไม่ได้กำหนดลักษณะคดีความตามกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ผู้วิจัยเห็นว่า เพื่อความสะดวก

ในการศึกษา จึงได้กำหนดเนื้อหา ลักษณะคติความทางกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาใส่ หมวดหรือประเภท เช่น เรื่อง หนี้ เรื่องเงิน เรื่องครอบครัว และเรื่องมรดก ใส่เป็นหมวดๆ เพราะมังรายศาสตร์ทั้งสองฉบับไม่ได้แบ่งหมวดเอาไว้ แต่ได้มีการบันทึกเป็นเรื่องๆ ซึ่งจากการศึกษาในแต่ละเรื่อง ก็อยู่ในลักษณะกฎหมายคนละหมวด คนละบรรพ และคนละฉบับกัน ดังนั้น เมื่อผู้วิจัยได้ศึกษาแล้ว จึงแยกหมวดเรื่องที่จะกล่าวต่อไปนี้เป็นลักษณะการตัดสินหรือการกำหนดลักษณะสิ่งที่ บุคคล ต้องปฏิบัติต่อบุคคลในสังคมร่วมกันอย่างสงบสุขต่อไป ซึ่งได้แยกประเด็นกฎหมายเป็นลักษณะๆ ไป ดังนี้

๑. ลักษณะกฎหมายเกี่ยวกับหนี้ และค้ำประกัน

จากการศึกษามังรายศาสตร์ฉบับวัดเส้าไห้ พบว่า ได้กล่าวเรื่องการกู้หนี้ยืมสินและผู้ค้ำประกัน โดยในเอกสารปรากฏมี การเป็นหนี้ของนายหอก และ สามภรรยาไปกู้หนี้ยืมสินจะขอไปอย่างไร ดังนี้

“...มาตราหนึ่ง ไพร่คนประจำหอกหรือเครื่อง(อาวุธ) เป็นหนี้ท่านค้ำชำระดอกเบี้ยมากมาย นัก ดอกเบี้ยส่วนที่ใช่ไปแล้วเท่าใดก็ให้ไปตามนั้น ดอกเบี้ยส่วนที่ค้ำอยู่ให้คิดได้ไม่เกิดเงินที่กู้มา ถ้าไม่มีเงินใช้และมีลูก ให้ขายลูกใช้หนี้ ปล่อยพ่อแม่ให้เป็นพลหอก อย่าให้ขาดราชการบ้านเมือง

มาตราหนึ่ง ใช้ไพร่ค้ำเครื่องตือหนี้(ถือ) ท่านเป็นดอกมากนักก็ให้เอาดอกเท่าเค้า(เงินต้น) ผิดหาสั่งใช้ไม่ได้ ให้ขายตัวลูกเมียแจกแก่เจ้าหนี้ได้เท่าใดให้เอาเท่านั้นเถิด

มาตราหนึ่ง ผัวไปกู้หนี้ท่าน โดยเมียไม่ทราบเรื่องถ้าผัวตาย เมียไม่ต้องใช้หนี้ ปู่ย่าพ่อแม่ไปกู้หนี้ท่านโดย ลูกหลานไม่ทราบเรื่อง หากตายไป ลูกหลานไม่ต้องใช้หนี้ แม้ในกรณีที่ลูกหลานได้ทรัพย์มรดกผู้ตาย ก็ไม่ต้องใช้หนี้ เพราะว่า เขาอยู่บ้านเดียวกัน ผัวไปกู้เงินเจ้าหนี้ก็ควรบอกให้เมียทราบ เมียกู้หนี้เจ้าหนี้ก็ควรบอกให้ผัวรู้ ปู่ย่าไปกู้หนี้ เจ้าหนี้ก็ควรบอกให้ลูกหลานรู้ เพราะเหตุนี้จึงไม่ควรต้องใช้หนี้ ผิดเจ้าหนี้สบลได้และผู้อยู่รักผู้ตาย เกรงผู้ตายจะไปเป็นเปรต จะใช้หนี้ให้ก็สุดแต่ใจเขา

มาตราหนึ่ง ผู้ใดเป็นหนี้ท่าน ค้ำดอกเบี้ยเป็นจำนวนมาก เจ้าหนี้จะคิดดอกเบี้ยเกิดกว่าต้นทุนไม่ได้ แต่ถ้าดอกเบี้ยมีจำนวนเท่ากับต้นทุนแล้ว เจ้าหนี้อาจแจ้งลูกหนี้ว่าจะสมทบดอกเบี้ยที่ค้างอยู่เป็นต้น เพื่อคิดดอกเบี้ย(ทบต้น) ต่อไปก็ให้ทำได้

มาตราหนึ่ง ผู้ใดไปค้ำประกันหนี้ท่าน(ค้ำหนี้) ผู้กู้หนี้นี้ไป ให้ผู้ค้ำประกันใช้แต่ต้นเงินก่อน เมื่อใดได้ตัวผู้หนี้นี้มา จึงให้ผู้กู้ใช้ต้นคืนแก่ผู้ค้ำประกัน แล้วจึงให้ผู้กู้ใช้ดอกเบี้ยแก่เจ้าหนี้ ถ้าไม่มีเงินใช้ ให้เอาตัวผู้กู้ขายเพื่อใช้หนี้(ฉบับวัดเส้าไห้ คัดผิดไปเป็น ให้เอา “ผัวมันขาย”) ให้ใช้ส่วนที่ผู้ค้ำประกันออกแทนไปก่อน เหลือเงินเท่าใดจึงคิดใช้ดอกเบี้ยของเจ้าหนี้ หากลูกหนี้นี้ตาย ให้ผู้ค้ำประกันใช้แต่ต้นที่ยืมไป

หากผู้กู้หมดตัวให้ขายตัวผู้กู้ใช้หนี้เจ้าหนี้ทั้งต้นทั้งดอก ถ้าขายได้เงินไม่พอใช้ต้นเงินยืม ขาดเท่าใดให้ผู้ค้าประกันใช้ให้ แต่ผู้ค้าประกันไม่ต้องใช้ค่าดอกเบี้ย

มาตราหนึ่ง ผู้ใดไปกู้เงินจากท่านหลายคนด้วยกัน ไม่มีผู้ค้าประกัน ผู้นั้นหมดตัวไม่มีเงินจะใช้หนี้ ให้ขายตัวผู้นั้นแบ่งชำระเจ้าหนี้ ชำระได้เท่าใดให้ได้เพียงเท่านั้น เพราะเหตุว่าเจ้าหนี้ให้กู้ยืมง่ายเกินไป ...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเสนาให้ หน้าที่ ๒๙-๓๑)

๒. กฎหมายครอบครัว

ลักษณะกฎหมายครอบครัวของมังรายศาสตร์ ฉบับวัดเสนาให้ จะกล่าวถึง การหมั้น การหย่า การแบ่งสินสมรส ตัวอย่าง ได้แก่

ก. การหมั้น

“...ลักษณะหมั้น(หมาย) ลูกสาวหลานสาวท่านมีดังนี้ หากเจ้าขุนหรือผู้ตีหมั้นไว้เดือนหนึ่งจะไปแต่งงาน(สู่) ก็ให้ไปตามนั้น กรณีนายสิบนายกว่านั้นก็ให้ทำตามคำพูดที่กำหนดไว้สองหรือสามเดือน หากพ้นกำหนดไม่บอกกล่าว ให้ทราบและไม่ไปแต่งงาน ได้แต่กันทำฝ่ายหญิงไว้เช่นนี้ให้พ่อแม่พี่น้องฝ่ายหญิงหาคูใหม่ให้แก่หญิงนั้นผู้มาหมั้นคนเดิมจะว่ากล่าวอะไรมิได้

มาตราหนึ่ง ผู้ชายเอาของไปหมั้นลูกหลาน พ่อแม่ก็ยินยอม เจ้าตัวไม่ยินยอมจึงหนีไปอยู่ยังที่ตัวชอบใจให้ไหมค่าห่อข้าวหมาก(ขันหมาก) ๑๑,๐๐๐ เปี้ย

ผีไปหมั้นเจ้าตัวและพ่อแม่ยินยอม และส่งค่าตัวแล้ว ภายหลังสาวไม่ยอมหนีไป ให้ไหมค่าห่อหมาก ๒๒,๐๐๐ เปี้ย เงินค่าตัวสาวนั้นก็ให้ส่งคืน ส่วนผู้ชายซึ่งพาสาวนั้นหนีไป ให้ไหมมัน ๕๕,๐๐๐ เปี้ย ในกรณีที่ไม่ทราบว่าเป็นหญิงมีคู่หมั้นแล้ว แต่ถ้าทราบก็ให้ไหม ๑๑๐,๐๐๐ เปี้ย

ผีเจ้าตัวและพ่อแม่ไม่ยินยอม อย่าให้ถือเป็นการหมั้น หากสาวหนีไปแต่งงานที่บ้านอื่นอย่าว่าอะไร เพียงแต่ให้คืนค่าของฝากเท่านั้น...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเสนาให้ หน้าที่ ๑๓-๑๔)

ข. การหย่า

“...ลักษณะผิวเมียหย่ากัน มีดังนี้ มาตราหนึ่ง ผู้ชายไปอยู่กินกับผู้หญิง นำเงินไปเป็นคำรักคำขัน นำเงินไปซื้อที่อยู่ทีนอน นำเงินไปให้เปลอลยวาน(ใช้สิ้นเปลือง) แลเป็นการรักเคารพพ่อตาแม่

ยายเมื่อเขาทั้งสองอยู่ด้วยกันไม่ได้ ทั้งคู่ไม่มีความผิด แต่จะหย่ากัน ให้คืนเงินค่าขันให้แก่ผู้ชาย ส่วนที่ผู้ชายเอามาเปลอยลวานก็ดี ชื่อเครื่องนุ่งห่มให้ภรรยาหรือจ่ายกินด้วยกันก็ดี และให้ผู้หญิงจ่ายค่าเครื่องนุ่งห่มให้สามีก็ดี ไม่ควรเรียกร้องคืน ส่วนที่เปลอยลวานนั้น แม้อยู่ด้วยกัน ๓ วัน ๗ วันก็ตกเป็นของบ้านหญิงเพราะเหตุผู้หญิงก็ได้แก่ถ้าไปตามวันและคืนที่ล่วงไปไม่ต้องคืนของเพราะเหตุนั้น...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเสนาให้ หน้า ๑๔-๑๕)

ค. การแบ่งสินสมรส

ในมังรายศาสตร์ ฉบับวัดเสนาให้ได้กล่าวถึงเรื่องสินสมรสไว้โดยกรณี เจื่อนไข สถานการณ์ สถานะที่ต่าง ดังสรุปความได้ตัวอย่าง ได้แก่

หาเป็นการหย่าแบ่งสินสมรสปกติ ก็ให้หญิง ๒ ส่วน ชายหนึ่งส่วน ถ้าชายเลวไม่ตีไม่ต้องให้สักส่วน แต่ถ้าหญิงเลวไม่ต้องให้แต่แบ่งให้ชายครึ่งหนึ่ง แล้วอีกครั้งให้พ่อแม่หญิง ในกรณีชายตายคือตายก่อนเมีย ญาติพี่น้องมาชิงเอาไม่ต้องแบ่งให้ เพราะชายนั้นออกจากครอบครัวพ่อแม่มาแล้ว เว้นไว้สามีหรือชายสั่งไว้ ถ้ากรณี หญิงหรือภริยาตายก่อน หากชายจะกลับไปอยู่บ้านพ่อแม่ตน ก็ให้แบ่งครึ่งจากส่วนที่ร่วมกันหามา แต่ถ้าในกรณีที่ ทั้งชายและหญิงตาย ฝ่ายชายและหญิงก็ไม่มี ต่างก็ไม่มีญาติพี่น้อง ก็ให้แบ่งทรัพย์สินเป็น สองส่วน ส่วนหนึ่งให้ทำบุญให้เขาทั้งสอง อีกส่วนก็รีบเข้าคลัง

ในกรณีมีลูก ก็แบ่งให้ตามส่วน เช่นมีลูก สามคน ส่วนซึ่งในมังรายศาสตร์ก็ยังไม่มีการคุ้มครองลูกบุญธรรม ลูกเลี้ยงด้วยก็มีสิทธิ์ในทรัพย์สินนั้น ซึ่งจะกล่าวต่อไป ในกฎหมายมรดก

ง. กฎหมายมรดก

“...มาตราหนึ่ง พ่อแม่ตาย ลูกมีหลายคน หากแบ่งปันเข้าของกันไม่ได้ ถ้าพ่อแม่สั่งไว้ อย่างไรก็ดี มีพยานรู้เห็นก็ให้เป็นไปตามคำสั่งนั้น ถ้าผู้ตายมิได้สั่งเสียไว้ ให้พิจารณาว่าลูกคนไหนถือพ่อแม่เป็นศัตรูหรือไม่ พ่อแม่ขายลูกคนไหนไปหรือไม่ได้ขาย ลูกคนไหนยากจนหรือไม่ ลูกคนไหนทำคุณแก่พ่อแม่ ก็แบ่งให้มากน้อยตามสมควร

มาตราหนึ่ง พ่อแม่มีลูกชาย ๓ คน หญิงคนหนึ่งลูกชายคนหนึ่งไปกินนากับขุน คนหนึ่งไปบวช อีกคนหนึ่งไปค้าขาย หญิงผู้นั่งอยู่เลี้ยงดูอุปฐากพ่อแม่พ่อแม่ตายให้แบ่งเป็น ๑๔ ส่วน ให้ลูกผู้ไปกินนากับขุน ๒ ส่วน เพราะพ่อแม่ยังหวังพึ่งได้อยู่ ให้ลูกผู้ไปค้าขาย ๒ ส่วน เพราะถ้าพ่อแม่สูญเสียทรัพย์สินสมบัติไปทั้งหมด ก็ยังหวังจะพึ่งลูกได้ ให้ลูกไปบวช ๕ ส่วน เพราะจะเป็นผู้ช่วยให้พ่อแม่พ้นทุกข์(คง

หมายความว่าช่วยให้ไปสวรรค์) ส่วนลูกสาวคอยอยู่รักษาอุปัฏฐากพ่อแม่มิให้สมบัติสูญหายไป ให้ได้ส่วนแบ่ง ๖ ส่วน...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเสาไห้ หน้าที่ ๒๔)

กฎหมายมรดก ในมังรายศาสตร์ฉบับวัดบ้านหย่วน ได้กล่าวไว้หลายเรื่อง เช่น ลูกพ่อแม่เดียวกันจักแบ่งของกันในกรณีพ่อแม่ตาย การสั่งก่อนตายของพ่อแม่ปู่ย่า การแบ่งมรดก แก่ลูกเมียน้อยเมียหลวง กรณีลูกพี่ก่อนลูกพี่หลังแบ่งทรัพย์ กรณีลูกเมียกับพ่อหน้า กรณีสองผิวเมียออกเรือนตั้งเรือนใหม่ภายหลังผิวมีเมียน้อย เป็นต้น ดังตัวอย่าง

“...อัน ๑ ลูกพ่อแม่อันเดียวกันมีลูกด้วยกันหลายหญิงหลายชาย พ่อแม่ตายจักแบ่งของแก่กันมิเป็นดังนี้ ผิดพ่อแม่สั่งก็มีมีสักชีพยานแท้ ก็ควรแต่งตามคำสั่งพ่อแม่ตามสักขีได้รู้ได้ยินนั้นชู้อันเกิด...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหย่วน หน้าลานที่ ๓๒)

“...อัน ๑ พ่อแลแม่ปู่ย่าจักตายสั่งตั้งไว้แก่ลูกหลานก็ดี สั่งไว้แก่ข้าหญิงข้าชายก็ดีก็ควรให้ตามคำสั่งผู้ตายนั้นชู้อันเกิด เหตุเป็นข้าของผู้ตายนั้นมันสั่งไว้ให้แก่ผู้ใดก็ควรให้ได้แก่ผู้นั้นแล มิควรละเมิดยกเลิกคำสั่งผู้ตายสั่งไว้วันนั้นแลคิดว่าลูกหลานมีหลายคนดังนี้ ให้เล็งดูผู้ใดแลมีคุณแก่พ่อแม่มากนั้นก็ควรให้ข้าของแก่ผู้นั้นมากหลายแล...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหย่วน หน้าลานที่ ๓๓)

“...อัน ๑ พ่อแม่ทั้งสอง ได้เอาลูกท่านเป็นผู้ขึ้นมาเลี้ยงเป็นลูกตนดังนี้ ควรได้ข้าของพ่อแม่ครึ่งส่วนลูกจริงนั้น มักว่าเอาข้าของท่านมาผ่าเป็น ๓ ส่วน ให้ลูกจริงได้ ๒ ส่วน ให้ลูกเลี้ยงได้ส่วน ๑ เกิดลูกเลี้ยงผู้นั้นเป็นลูกเลี้ยงตน เหตุพ่อแม่ทั้งสองได้เอามาเลี้ยงเป็นลูก ควรให้ได้ของครึ่งส่วนลูกจริงเพื่อนั้นแล...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหย่วน หน้าลานที่ ๓๔)

“...อัน ๑ ลูกเมียหลวงแลลูกเมียน้อยกันมีชาติเสมอกัน ก็ควรได้ครัวพ่อเสมอกันแล...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหย่วน หน้าลานที่ ๓๕)

“...อัน ๑ ข้าผิวเมียพากันไปตั้งเรือนกิน เมื่อหลังผิวไปเอาเมียน้อยแลเมผู้๑ ภายหลังพอยจักหย่าเมียหลวงดังนี้ ของเดิมผู้ใดให้ไว้แก่ผู้นั้นก่อน ของเขากระทำสร้างได้ด้วยกันนั้นผิวเมียมิได้เล่นชู้ผู้ชายดังนี้ อย่าให้มันสั่งสักอัน เหตุมันกุมเอาเมียน้อยพอยหน่ายเมียหลวง พอย่าพอร้าง มิรู้สร้างการ

เรือน มันทหากพาโลตาย มิควรให้ของแก่มันสังสักันเพื่อนั้นแล ผิมันหย่าเมียน้อยดังนี้ ของเดิมผู้ใดให้ไว้ แก่ผู้นั้นก่อนข้าวของกระทำได้ด้วยกัน ให้ผ้าเป็น ๓ ส่วน ให้ไว้แก่ผู้หญิง ๒ ส่วน ให้แก่ผู้ชายส่วน๑เกิด ผิวาเขาอยู่กินด้วยกันผัวตาย ก่อนเมียน้อยดังนี้ ของผัวได้ พาเอาแต่เรือนเมียหลวงไปเท่าใดให้ได้ส่งให้เมีย หลวงทั้งหมด ของกระทำด้วยเมียน้อยเท่าใด ให้ไว้แก่เมียน้อยทั้งหมดเกิด ผิเมียหลวงตายก่อนมีมีลูก ของกระทำไว้ด้วยผัวเท่าใดให้ไว้กับผัวทั้งหมด ผิมีลูกของให้ผ้าเป็น ๔ ส่วน ไว้แก่ลูก ๓ ส่วน ไว้แก่พ่อ ส่วน๑เกิด ผิเมียน้อยตายก่อนมีมีลูก ของทำสร้างได้ด้วยกันเท่าใดให้ไว้กับผัวก่อน ผิจักหนีเสียเรือนเมีย ดังนี้ ของให้ผ้าเป็น ๓ ส่วน ให้ได้แก่ชายห่าง ๒ ส่วน ให้แก่พ่อแม่ผู้หญิงส่วน๑ เหตุเขาอาศัยซึ่งพ่อแม่ กินกับพ่อแม่ ควรให้แก่พ่อแม่ส่วน๑เพื่อนั้นแล ผิมีลูก ของให้ไว้แก่ลูก ๒ ส่วน ไว้แก่พ่อส่วน๑เกิด..”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหย่วน หน้าลานที่ ๓๗-๓๘)

จ. กรณีชายมีเมียน้อยเมียหลวง ก็ยังให้สิทธิเมียน้อย

ถ้าลูกเมียหลวงก็ไม่มี ลูกเมียน้อยก็ไม่มี(ผัวและเมียหลวงตาย) ก็ให้สมบัติเป็นของเมีย น้อย และญาติเมียน้อย ญาติของเมียหลวงไม่มีสิทธิจะว่าอะไรได้ แต่อย่ายอมให้เมียน้อยพาสมบัติทิ้ง ตระกูลไป(เท่าอย่าหือพาครวัหนีเสียตระกูล)

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเสาไห้ หน้าที่ ๒๘-๒๙)

ในส่วนมังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหย่วน จากการศึกษาพบว่าการตรากฎหมายเกี่ยวกับคดี ความครอบครัว มีหลายเรื่อง โดยในเนื้อหาจะเริ่มต้นจาก ลักษณะการเอาผัวเอาเมีย ชายไปสู่เรือนเมีย ผู้ชายไม่มีทุน ผู้หญิงมีทุน ชายไปสู่เรือนเมีย ผู้เมียไม่มีทุน ผู้ชายมีทุน จากการศึกษา กฎหมายครอบครัว กฎหมายมรดก ในมังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหย่วน ก็ไม่ได้แยกเฉพาะ แต่มีหัวข้อเรื่อง ผู้วิจัย เห็นว่า ถ้า จัดหมวดหมู่เรื่องลักษณะของกฎหมาย ก็จะสะดวก ในการจัดหมวดหมู่ของกฎหมาย ตัวอย่างเช่น

“...ประการ๑ ชายไปสู่เรือนเมียตาย ไม่มีทุน ผู้หญิงมีทุน เมื่อภายหลังขากจกอยู่ด้วยกันมิได้จัก หย่ากันดังนี้ ต้นทุนแรกผู้หญิงมีเท่าใดให้ผู้หญิงเอาออกไว้ก่อน เหลือเท่าใดให้เอามาผ้าเป็น สี่ส่วน ให้ได้แก่ หญิง สามส่วนให้ผู้ชายหนึ่งส่วน...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหย่วน หน้าลานที่ ๔)

“...ประการ ๑ ชายไปสู่เมีย ผู้เมียเจ้าเรือนไม่มีทุน ผู้ชายไปสู่มีทุน เมื่อขากจกหย่าร้างกันนั้น ต้นทุนแรกผู้ชาย มีเท่าใด ให้ผู้ชายเอาออกไว้ก่อน ของทำสร้างได้ด้วยกันมีเท่าใด ให้แบ่งกันคนละครึ่ง ผิ

ว่าผู้หญิงไม่รู้สร้างให้แบ่งเป็น สามส่วน ให้ผู้ชายได้ สองส่วน ให้ผู้หญิงได้ส่วนหนึ่ง ฆิว่าผู้ชายอยู่ด้วยกันจน เฒ่า ฝัวตายให้ไว้ของแก่เมีย หญิงตายก่อน ขามีลูกด้วยกัน ข้าวของให้ผ้าครึ่ง ไว้ให้แก่ลูกครึ่งหนึ่ง ให้แก่ พ่อแม่ครึ่งหนึ่ง ฆิว่าไม่มีลูกผ่าเป็นสามส่วน ให้แก่ฝัวได้สองส่วน ให้แก่พ่อแม่ผู้หญิงส่วนหนึ่ง เหตุเขาทำ สร้างได้ด้วย พ่อแม่กินด้วยพ่อแม่ ฆิว่าเขาอยู่ด้วยกันตายทั้งสอง ข้าวของให้ไว้แก่ลูกทั้งหมด ฆิไม่มีลูกของ ให้ไว้แก่พ่อแม่พี่น้องผู้หญิง ฆิพ่อแม่พี่น้องผู้หญิงไม่มี ให้ไว้แก่พ่อแม่พี่น้องชาย ฆิว่าพ่อแม่พี่น้องไม่มีทั้งสอง ฝ่ายดังนี้ ให้เอาเข้าเล่มพญาครึ่งหนึ่ง ให้กระทำบุญด้วยกันหาเขาครึ่งหนึ่ง...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหย่วน หน้าลานที่ ๖)

“...ประการ ๑ พ่อแม่ชายลูกหญิงไปสู่เรือนฝัว เมื่อภายหลังเขาอยู่ด้วยกันไม่ได้ จักหย่าร้างกัน ดังนั้น คำพูดกันตั้งต้นมีหรือไม่มี ให้คืนค่าแม่หญิงตามคำพูดกันแต่ต้นนั้น ข้าวของสองขากระทำสร้างได้ ด้วยกันมีเท่าใด ให้ผ่าเป็นสามส่วน ให้แก่ผู้ชาย สองส่วน ให้แก่ผู้หญิงหนึ่งส่วน ฆิผู้หญิงไม่รู้การสร้างการ งานเรือนดังนี้ ก็อย่าให้มันสักอัน...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหย่วน หน้าลานที่ ๕-๖)

ฉ. กฎหมายเกี่ยวกับละเมิด

ความหมายเกี่ยวกับ ละเมิด คือการกระทำโดยจงใจหรือประมาทเลินเล่อต่อบุคคลภายนอกโดยผิดกฎหมายเป็นเหตุให้เขา(ผู้ถูกกระทำ) เสียหายแก่ชีวิตก็ดี ร่างกายก็ดี อนามัยก็ดี เสรีภาพก็ดี ทรัพย์สินหรือสิทธิอย่างหนึ่งอย่างใดก็ดี กฎหมายถือว่าผู้นั้นทำละเมิดจะต้องรับผิดชอบชดใช้ค่าสินไหมทดแทนเพื่อการละเมิดนั้น ตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาตรา ๔๒๐ ซึ่งมังรายศาสตร์ฉบับวัดเส้าไห้มิได้จัดหมวดหมู่ลักษณะกฎหมายนี้ แต่ผู้วิจัยได้นำลักษณะการกระทำผิดกฎหมาย สมัยก่อนนั้นมาจัดใส่ตามองค์ประกอบ เปรียบเทียบให้เห็นภาพลักษณะกฎหมาย ตามองค์ประกอบ ได้แก่ ๑) กระทำต่อบุคคลอื่นโดยผิดกฎหมาย ๒) กระทำโดยจงใจหรือประมาทเลินเล่อ ๓) บุคคลอื่นเสียหาย ในมังรายศาสตร์ฉบับวัดเส้าไห้มีกฎหมายลักษณะนี้เป็นการตรากฎหมายในเรื่อง สัตว์ต่างๆ เจ้าของ ไก่ เป็ด หมู หมา วัว ควาย ม้า ช้าง ที่ปล่อยให้สัตว์ของตัวเอง ไปกิน ไปย่ำ ไปทำลาย พืชผัก ไร่นา ของผู้อื่น เจ้าของสัตว์เลี้ยง จะต้อง ชดใช้ค่าสินไหม ตามความเสียหาย ในการวิเคราะห์ผลการวิจัยนี้ จะยกตัวอย่างให้เห็นเอกสารต้นฉบับบางส่วน ส่วนรายละเอียดผู้สนใจสามารถศึกษาได้จากภาคผนวก ตัวอย่างเช่น

“...ผู้ใดเลี้ยงวัวควายให้ลงกินข้าวกล้าเมื่อจะหว่าน ให้จับวัวควายนั้นไว้ รอให้เจ้าของวัวควายหว่านกล้าแทนดังเดิม แล้วจึงส่งวัวควายคืนให้ไป ผีวัวควายกินข้าวเมื่อตอนจะย้ายปลุกให้เจ้าของวัวควายหากกล้ามาชดใช้แทน ผิดั้งใจไล่วัวควายลงกินกล้าข้าวท่าน ให้หากกล้าข้าวมาชดใช้ แล้วให้เจ้าของข้าวตีสัตว์แล้วปล่อยไป ผีไม่ยอมให้ตีสัตว์ ให้ไหม ๕๒ เงิน เป็นส่วนที่อุกอาจตั้งใจไล่วัวควายลงกินกล้าข้าวท่าน ผีวัวควายมีจำนวนมากดูแลไม่ไหว บังเอิญไปกินข้าวกล้าท่านเสียหายเท่าใด ให้เจ้าของวัวควายใช้เท่านั้น อย่าตีอย่าไหมเลย ผีลงกินข้าวเมื่อตอนจะปลุกเสียหายเท่าใด ให้เจ้าของวัวควายหาพันธุ์ข้าวอย่างเดียวกันมาปลุกชดใช้ ผิดันข้าวล้มไม่ถึงเสียหาย ให้เจ้าของวัวควายปลุกขึ้นให้เหมือนเดิม ผิดั้งใจไล่สัตว์ลงกินข้าวกล้าให้หาข้าวกล้ามาแทน แล้วให้ตีสัตว์นั้นและปล่อยตัวไป ถ้าไม่ยอมให้ตี ต้องไหม ๕๒ เงิน วัวควายลงกินข้าวเมื่อตอนแก่เสียหายเท่าใด ให้ใช้เท่านั้น ผิดั้งใจไล่สัตว์ลงกินข้าวท่าน ให้ชดใช้ ๒ เท้า อย่าตี อย่าไหมเถด ผีวัวควายกินฟ่อนข้าวท่านให้ชดใช้ ๒ เท้า ตัดสินดังนี้ตามคำสมมติราชเจ้า ถ้าตามพระยามูลตันไตรยเจ้าแล้ว หากกินยามข้าวจ๊กออกตีราคาอละ ๕๐ เปี้ย เมื่อเที่ยงตัน(ตันตั้งอยู่ใด) ตีราคาอละ ๑๐๐ เปี้ย เมื่อข้าวเป็นรวง ตีราคาอละ ๕๐๐ เปี้ย ตัดสินดังนี้ในวันครั้งกระนั้นแล...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเส้าไห่ หน้าที่ ๙๙-๑๐๐)

อีกตัวอย่างหนึ่ง “...ผู้ใดชี้ใส่ไร่ท่านในระหว่างเอาน้ำเข้าไรจนกระทั่งถึงตอนเก็บเกี่ยวข้าวแล้ว (แรกแต่นำไร่แล้วต่อเท้าเอาข้าวแล้ว) ให้มันหาเหล่าไห่ไก่คู่ข้าวตอกดอกไม้ เพื่อให้เจ้าของไร่บูชาเสื่อไร่

ผีย่อยใส่ไร่ท่าน เยี่ยวรดของปลุกในไร่ ให้หักตัดเสีย แล้วให้มันชดใช้ตามราคาของนั้น ไม่ต้องไหมแล้วให้หาเหล่าไห่ไก่คู่ข้าวตอกดอกไม้บูชาเสื่อไร่เถด

ผู้ใดตีเครื่องหลากไร่ท่านทิ้ง ให้สิ่งสัตว์ วัวควายเข้ากินของในไร่เสียหายเท่าใดให้ใช้เท่านั้น และให้ใช้ค่าเครื่องหลากไร่ท่าน ๕๐ เงิน แล้วจัดเหล่าไห่ไก่คู่ข้าวตอกดอกไม้ บูชาเสื่อไร่เถด...”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเส้าไห่ หน้าที่ ๑๑๓-๑๑๔)

๔.๓ บทส่งท้าย

บทส่งท้าย หรือ ท้ายจบของคัมภีร์จารบันทึกรมังรายศาสตร์ ก็จะมีเนื้อหาบทส่งท้าย ได้แจ้งถึงวัตถุประสงค์ของการตรากฎหมาย การใช้กฎหมาย เพื่อให้เกิดประโยชน์ความสงบสุขของบ้านเมือง เป็นทั้งคำสั่ง คือข้อห้ามไม่ให้กระทำหรือปฏิบัติ ถ้ากระทำไปในข้อห้าม ก็จะถูกลงโทษ เช่นการ จับ ปรับ ไหม คุมขัง ใส่ตรวจ เป็นต้น ส่วนคำสอน ก็คือ มิใช่ข้อห้ามแต่เป็นข้อควรที่จะต้องปฏิบัติ ถ้าปฏิบัติตามคำสอน

ดังกล่าวแล้วจะถือว่าเป็นคนดี แต่ถ้าไม่ปฏิบัติ ก็จะไม่มั่งโง่ ละที่สำคัญ ก็จะมีการบอกถึง ผู้จาร หรือ ผู้เขียนคัมภีร์ไว้ โดยมีการบอก ปี พ.ศ. วัน เดือน ปี ดังตัวอย่าง บทส่งท้ายของ มังรายศาสตร์ทั้งสองฉบับ ปรากฏ ดังนี้

๔.๓.๑ บทส่งท้ายของ มังรายศาสตร์ฉบับวัดเส้าให้

“...ผู้จักพิจารณาปกครองบ้านเมือง(แต่งบ้านปองเมือง) แทนท้าวพระยาให้รู้ตุมจกเรียดแก่ บ้านเมืองแห่งท้าวพระยา ให้ไพร่ไทยอยู่สุสำราญชุมบาน พึ่งปฏิบัติตามคลองอาณาจักร(กฎหมาย) หลักคำ อันนี้เถิด ข้อความ(คำ)ทั้งหลายเหล่านี้ เป็นคโบราณราชศาสตร์แห่งบ้านปองเมืองสืบราชตระกูล(ปวงเณ) มา แต่ท้าวพระยาทั้งหลายเหล่านี้เป็นมาแล้วแต่ก่อน ได้เสวยเมืองชอบทศราชธรรมมาแต่ก่อน ได้เสวยเมือง ชอบทศราชธรรมมาแต่ก่อน トラบต่อเท่าบัดนี้แล

กล่าววินิจฉัยแต่งถ้อยอันคำพระราชกษัตริย์เจ้าตนชื่อมังรายได้ตั้ง(ตรา) ไว้ในบุรีศรีพิงคไชย เชียงใหม่ ก็แล้ว(จบ) เท่านั้นแล ท้าวพระยาขุนมูลนายทั้งหลายเอ๋ย วินิจฉัยมังรายนี้ نرمคัมภีร์ให้ทิด(ทุ ขนาน) ถาวร ลีขิตเขียนให้แล ข้าเขียนในเมืองลพบุรีใกล้เมืองเก่า(อยุธยา) วันนั้นแล ให้สืบไว้สืบลูกหลาน เถิดนะ

จุลศักราชได้ ๑๑๖๒ เสด็จเข้ามาในกัมโพธิพิสัย ขอมไซไทยภาษาว่า ปีสัน(วอก) เสด็จเข้ามา ในอุตุฤดูฝนบริบูรณ์แล้วแล ถาวรเขียนแล้วแล”

(มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเส้าให้ หน้า ๑๒๕-๑๒๖)

๔.๓.๒ บทส่งท้ายของมังรายศาสตร์ฉบับวัดบ้านหย่วน

มังรายศาสตร์ฉบับวัดบ้านหย่วน ลักษณะบทท้าย พบว่าไม่เหมือนคำบทท้ายคัมภีร์ทั่วไปเช่น มังรายศาสตร์ฉบับวัดเส้าให้ พบว่า มีเนื้อหา โอกาสหยาดน้ำหมายทาน เนื้อความขาดกอนนิบาต เรื่อง คติโลกคนคฤหัสถ์ที่อยากพ้นจากนายตัว เรื่องข้าวของที่ยังเชื่อกันยังไม่ได้แบ่งปันแต่มาตายก่อน องค์แห่ง ราชทูตคนใช้ท้าวพญาให้มีคุณ ๗ ประการ ของแพงว่าถูก ของถูกว่าแพง หน่อไม้หักคางคชาติภิกษุเอา ออกให้ และ เอาคุณลบคุณให้หายกัน

เอกสารโบราณมังรายศาสตร์ฉบับวัดบ้านหย่วนทั้งหมดเท่านี้เป็นผูก โดยมีโบราณ(สองหน้า) มี ทั้งหมด ๑๓๘ หน้า หรือ ๘๙ แผ่นโบราณ แต่ กลางโบราณหน้าที่ ๑๖๔ มีการกล่าวปีที่จาร และจารโดย เจ้าน้อย นามวงศา บ้านประตูเชียงใหม่ เขียนไว้เมื่อ ศักราช ๑๒๕๒ เดือนยี่ ขึ้น ๕ ค่ำ วันอาทิตย์ ดังนี้

“...เหตุนี้ขุนปุคคละผู้ใดจักกระทำอันใดก็ดี จักว่าอันใดก็ดี ควรพิจารณาให้แจ้งจริงจิ่ง ควรกระทำตาย แม้นปุคคละผู้เป็นเจ้าเมืองก็ดี ควรพิจารณาให้ได้แจ้งแก่ใจ ให้ได้ยินแก่หู ให้ได้เห็นแก่ตา อย่าฟังคำฝ่ายปายเบื่องเดียวอย่าให้มีคำสับปรับกินแทงใจ เมื่อภายลุนเกิด ก็จักเป็นกุนเมื่อยังคนและเมื่อฟ้าจะแล (เจ้าน้อยนามะวงศา บ้านผะตุงเมืองเจียงใหม่เขียนสือไว้ศักราช ๑๒๕๒ ตัวปี กตก็ เดือนยี่ เหนือ ขึ้น ๕ ค่ำ วัน๑แล้ว)..”

(มังรายศาสตร์ฉบับวัดบ้านหย่วน หน้าลานที่ ๑๖๔)

เมื่อเทียบศักราชดูแล้ว คงเขียนขึ้นในราวสมัยของเจ้าอินทวิชยานนท์ (น้อยอินทนนท์) ซึ่งเป็นเจ้าเมืององค์ที่ ๗ ในราชวงศ์ของเจ้ากาวิละผู้ครองเมืองเชียงใหม่ ซึ่งเจ้าอินทวิชยานนท์นี้ครองเมืองเชียงใหม่ ตั้งแต่ศักราช ๑๒๓๒ - ๑๒๖๒ นาน ๒๖ ปี และเมื่อเทียบกับปีพุทธศักราชก็ราว ปีพุทธศักราช ๒๔๓๓

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การศึกษาวินิจฉัยวิเคราะห์เปรียบเทียบกฎหมายมังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหย่วน และกฎหมายมังรายศาสตร์ฉบับวัดเส้าไห้ มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ ๑) เพื่อศึกษาถอดความกฎหมายมังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหย่วนจากภาษาล้านนาเป็นภาษาไทยกลาง ๒) เพื่อศึกษาเนื้อหาของกฎหมายมังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหย่วนและฉบับวัดเส้าไห้ และ ๓) เพื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างระหว่างกฎหมายมังรายศาสตร์วัดบ้านหย่วนและฉบับวัดเส้าไห้

งานวิจัยฉบับนี้เป็นงานวิจัยเอกสาร โดยศึกษาปริวรรต ถอดความหมายเอกสารโบราณ คัมภีร์ใบลานของกฎหมายมังรายศาสตร์ฉบับวัดบ้านหย่วน แล้วนำมาวิเคราะห์เปรียบเทียบกฎหมายมังรายศาสตร์ฉบับวัดเส้าไห้ โดยสรุปผลการวิจัยและมีข้อเสนอแนะดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๕.๑.๑ เอกสารโบราณใบลานที่ได้ศึกษาเนื้อหา ถือว่าเป็น กฎหมายมังรายศาสตร์ ที่ได้มีการจารึกเป็นอักษรภาษาไทยล้านนา โดย เจ้าน้อยนามวงสา บ้านประตูเชียงใหม่ จารหรือเขียนขึ้นเมื่อ ศักราชได้ ๑๒๕๒ ตัวปี กดยี่ หรือ เดือนยี่(เหนือ) ขึ้น ๕ ค่ำ เมื่อเที่ยงศักราช โดยเอา ศักราชกับพุทธศักราช คือ ก่อน ๑๘๑ ปี มาบวกกับปี ศักราช ก็จะได้ ปีพุทธศักราช หรือ ปี พ.ศ. ๒๔๓๓ เมื่อเทียบกับกษัตริย์ที่ครองเมืองล้านนาค้นตรงกับ เจ้าอินทวิชยานนท์ ซึ่งพระองค์ครองราชย์ ตั้งแต่ศักราชที่ ๑๒๓๒-๑๒๖๒ ซึ่งถ้าเทียบกับสมัยกษัตริย์แห่งรัตนโกสินทร์ ก็ตรงกับ รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ความรู้เบื้องต้นจากการศึกษา พบว่า มังรายศาสตร์ เป็นกฎหมายของพระเจ้ามังราย กษัตริย์ไทยล้านนา ซึ่งนักวิชาการบางท่านก็ใช้คำว่า วินิจฉัยมังราย เป็น การตัดสินหรือพิพากษาของพระเจ้ามังรายโดยการนำกฎในธรรมศาสตร์มาใช้ให้เข้ากับรูปคดี

คำว่า “ธรรมศาสตร์” นั้นตามประเพณีของชาวอินเดียถือกันว่า สากลพิภพออยู่ภายใต้ธรรมชัติอันแปรเปลี่ยนมิได้ คือ ธรรม ซึ่งพระมนูได้นำมาเผยแพร่แก่มนุษย์ทั้งหลายในรูปของธรรมศาสตร์ กษัตริย์อินเดียไม่มีหน้าที่ที่ออกกฎหมาย แต่จะต้องเรียนรู้ธรรม โดยศึกษาธรรมศาสตร์ แล้วตัดสินคดีไปตามหลักในธรรมศาสตร์นั้น

พวกมอญได้ออกกฎหมายที่เรียกว่า ฉัมมสัทธ โดยใช้หลักการจากธรรมศาสตร์ของพวกฮินดู แต่เปลี่ยนข้อความที่เกี่ยวกับศาสนาพราหมณ์มาเป็นศาสนาพุทธ เพื่อเป็นหลักให้กษัตริย์ที่ถือศาสนาพุทธใช้พิพากษาคดี ในส่วนของมังรายศาสตร์ฉบับวัดเส้าให้ พบว่าเป็นกฎหมายของพระเจ้ามังรายบัญญัติที่เป็นกฎหมายสารบัญญัติ และวิธีสบัญญัติไว้กว้างขวางและกรณีตัวอย่างคดี ไว้กว้างขวางกว่าศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหง โดยแบ่งเป็นเรื่องๆ ดังนี้

- ๑) หนีศึก
- ๒) คนตายกลางสนามรบ
- ๓) รบศึกษากรณีได้หัว และกรณีไม่ได้หัวข้าศึกมา
- ๔) เสนาอาฆาตย์ตาย
- ๕) ให้ไพร่มีเวรผลัดเปลี่ยนกัน
- ๖) ไพร่กูเงินขุน
- ๗) ไพร่สร้างไร่นา
- ๘) ไพร่ที่ขุนไม่ควรรับไปเป็นข้า
- ๙) ข้าขอรับมรดก
- ๑๐) ข้าพระยาไปอยู่กินกับไพร่
- ๑๑) ลักษณะนายที่ตีและนายที่เลว
- ๑๒) ความผิดร้ายแรงซึ่งยอมให้ฆ่าผู้กระทำผิดได้
- ๑๓) โทษประหาชีวิต
- ๑๔) โทษหนักสามสถาน
- ๑๕) การพิจารณาความให้ดูเหตุ ๔ ประการ
- ๑๖) ตัดสินความไม่ถูกต้องอันควรเพิกถอนเสีย ๗ ประการ
- ๑๗) อายุความยี่สิบปี
- ๑๘) เหตุวิวาทกัน ๑๖ ประการ
- ๑๙) ลักษณะหมั้น
- ๒๐) ลักษณะหย่า
- ๒๑) การแบ่งสินสมรส
- ๒๒) ลักษณะมรดก
- ๒๓) ลักษณะหนี้
- ๒๔) ลักษณะวิวาท(ด่ากันตีกัน)

๒๕) ลักษณะใส่ความกัน

๒๖) ลักษณะลักทรัพย์และลักพา

๒๗) ลักษณะช้อน อำ และลัก

โดยแต่ละเรื่อง ยังแบ่งเป็นมาตราย่อยๆ เกือบถึงร้อยมาตรา

สอดคล้องกับ มณี พยอมยงค์^๑ ยังได้กล่าวถึงเรื่องการศึกษากฎหมายศาสตร์หรือ วินิจฉัยม้งราย ว่า เป็นหนังสือที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์และสังคมศาสตร์เป็นอย่างยิ่ง ทำให้เราทราบถึงการปกครองทำให้ความเป็นธรรม และเป็นระเบียบแก่คนทั่วไปเป็นอย่างดี ม้งรายศาสตร์ได้ช่วยชี้ช่องให้ลูกขุนพิจารณาลงโทษผู้กระทำความผิดสมควรแก่โทษานุโทษ และให้เหมาะสมกับฐานะผู้กระทำความผิด มิได้เลือกเห็นแก่หน้าบุคคลว่าจะเป็นผู้ใหญ่น้อยหรือขุนนางนายไพร่ เมื่อกระทำความผิดแล้วต้องถูกพิจารณาโทษทั้งสิ้น บางมาตราที่กำหนดโทษผู้ใหญ่หรือผู้มีความรู้มีโทษหนักกว่าผู้น้อย หรือผู้ที่เฉดเขลาเบาปัญญาอีกเท่าตัว นับเป็นประโยชน์ในการทำให้บ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุขได้เป็นอย่างดี

๕.๑.๒ การปวิวรรตและถอดความม้งรายศาสตร์ฉบับวัดบ้านหยวน และฉบับวัดเส้าไห้

การถอดปวิวรรตและถอดความม้งรายศาสตร์ฉบับวัดบ้านหยวน ผู้วิจัยได้ปวิวรรตและถอดความเป็นภาษาไทย โดยเนื้อหาจะเก็บไว้ในภาคผนวกทั้งหมด ซึ่งพบว่าเนื้อหาจัดไว้เป็นเรื่องๆ ดังนี้

- ๑) ลักษณะการเป็นสามีภริยา
- ๒) สองสหายให้ลูกหญิงลูกชายกัน
- ๓) ชายไปสู่เรือนเมียไม่มีค่าขอบค่าขันเอาเงินไปเป็นทุน
- ๔) ชายไปสู่เรือนเมียผู้ชายมีมีทุนผู้หญิงมีทุน
- ๕) ชายไปสู่เรือนเมีย ผู้เมียไม่มีทุนผู้ชายมีทุน
- ๖) แบ่งหนี้กัน
- ๗) ผัวละเมียไว้นาน ๓ ปี ควรเจ้าขุนตัดให้ขาดผัวเมียกัน
- ๘) ซื้อหญิงมาเป็นเมียทิ้งไว้
- ๙) ไปสู่(ขอ)เมียทิ้งไว้
- ๑๐) เล่นเมียผู้มีศีล มียศ ผู้ไม่มียศ
- ๑๑) ภิกษุเล่นชู้

^๑ มณี พยอมยงค์, ประวัติและวรรณคดีล้านนา.(กรุงเทพฯ : มิตนาการพิมพ์, ๒๕๖๑), หน้า ๗๒.

- ๑๒) ชาวอุตรทวีป(ทวีปฝ่ายเหนือ)
- ๑๓) ชาวชมพูทวีปเรานี้
- ๑๔) ลักษณะมักเมียกัน โทษเมืองคือว่าไพร่เมืองมักเมียกัน
- ๑๕) ไทยมักชอบเมียข้าทาส
- ๑๖) ข้ามักชอบเมียไทย
- ๑๗) ข้ามักเมียข้า
- ๑๘) ขุนกินนากันนายกินนาย มักเมียไพร่
- ๑๙) ไพร่มักเมียขุนนาย
- ๒๐) ไพร่มักเมียขุนนายกินนาก็ดี ไม่กินนาก็ดี
- ๒๑) ไพร่มักเมียท้าวพญาเสนาอำมาตย์แลเจ้าผู้ใหญ่
- ๒๒) ท้าวพญาเสนาอำมาตย์เจ้าผู้ใหญ่มักเมียไพร่
- ๒๓) ท้าวพญาเสนาอำมาตย์เจ้ากึ่งเมืองน้อย มักเมียกัน
- ๒๔) สื่อซู้ให้เมียท่าน
- ๒๕) ภิกษุได้ถึงอาบัติหนัก หกสิบสี่เส้นพร้อมกันทีเดียว
- ๒๖) สื่อซู้ให้เมียท่าน
- ๒๗) ได้ฆ่าซู้เมียตาย
- ๒๘) หญิงไปสู่ชาย หญิงมีโทษ ๒ ส่วน ชายมี ๑ ส่วน
- ๒๙) สิ้นไหมชายผู้เป็นซู้สู่หญิง ๙ จำพวก
- ๓๐) หญิงสู่มักผิดท่านค่าเค้าค่าหู ค่าเดือนไฟ ๗๒ ค่าเฝ้า ค่าผัว
- ๓๑) ข้ามักเมียเจ้า
- ๓๒) เจ้าหมักข้าหญิงผัวไม่เป็นข้าแห่งตน
- ๓๓) เจ้ามักเมียข้าผู้ชายก็ข้าแห่งตน ผู้หญิงก็ข้าแห่งตนทั้งสอง
- ๓๔) พญาสู่(ซู้) เมียพันม้า อาฆาตพิจารณาบาตรรองเจ้าฤๅษีตัดคำ
- ๓๕) ผู้ชายสำหิสัตว์ ผู้หญิงให้สัตว์สำ
- ๓๖) นางมัลลิกาให้หมาสำหิ
- ๓๗) สำหิสัตว์ท่านเลี้ยง
- ๓๘) สำกันเด็กน้อย
- ๓๙) สำหิสัตว์ของเลี้ยงแห่งท่าน
- ๔๐) สำวัวควายออกลูกเป็นคน

- ๔๑) ตัวหากสำรวควายของตัวก็มีโทษแล
- ๔๒) ผู้สำหุมหามา
- ๔๓) ผัวไปค้าเมียรู้ข่าวผัวตายแล้ว เมียก็เอาผัวใหม่ผัวเก่ามีตายคืนมา
- ๔๔) ลูกพ่อแม่อันเดียวหลายคนจกแบ่งของกัน
- ๔๕) ลูก ๔ คน ชาย ๓ หญิง ๑ จกแบ่งของกัน
- ๔๖) พ่อแม่ปู่ย่าจกตายสั่งของแก่ลูกหลาน
- ๔๗) ข้าวของคิดได้ผู้เดียว
- ๔๘) ลูกเอาของพ่อแม่ซ่อนกัน
- ๔๙) ลูกกู้เงินพ่อแม่เป็นทุนค้า
- ๕๐) ลูกเลี้ยง ๒ จำพวกก็ควรได้ส่วน
- ๕๑) ลูกเมียหลวงกับลูกเมียน้อย
- ๕๒) ลูกผัวก่อนกับลูกผัวหลังจกแบ่งของแก่กันแล
- ๕๓) ลูกเมียกับพ่อน้ำแบ่งของแก่กัน
- ๕๔) แม่พาลูกไปสู่เรือนผัวใหม่
- ๕๕) สองขาผัวเมียพากันไปตั้งเรือนกินภายหลังผัวไปเอาเมียน้อยแถม
- ๕๖) สองขาผัวเมียพากันไปตั้งเรือนกินภายหลังผัวซื้อหญิงมาเป็นเมียน้อยแถม
- ๕๗) ธรรมศาสตร์โบราณราช
- ๕๘) กล่าวเรื่องทัณฑะ
- ๕๙) คำตัดหลายประการต่าง ๆ กัน ตัดตามคติโลก ตัดตามคติธรรม
- ๖๐) ตัดตามอันโตสักชี
- ๖๑) หญิงสองคนชิงกันเอาตุ้มฝ้าย
- ๖๒) ตัดตามพาหิระสักชี
- ๖๓) ชายสองคนชิงกันเอาวัว
- ๖๔) ตัดตามยุติ
- ๖๕) ตัดตามวัตถุ
- ๖๖) อันว่าตัดตามวัตถุกาล
- ๖๗) ตัดตามปะมานะสักชี
- ๖๘) ตัดตามมานะสักชี
- ๖๙) พ่อค้าสำเภาลักก้อนทองกันซื้อที่ถูกมาลักกันที่แพง

- ๗๐) ไก่สองตัวชิงกันฟักไข่
- ๗๑) โจรลักวัวไปเข้ายังสวนห่างเจ้าวัวก็มัดเอาเจ้าสวนไป
- ๗๒) โจรลักทองพราหมณี เอาทุกเปลา่ไปทิ้งไว้ใต้บันไดสหยา
- ๗๓) เห็นหมากม่วงอยู่ใกล้รั้วแดนกลาง
- ๗๔) เก็บค่าอายุแลค่าเกินเรือ
- ๗๕) ไชยยะเสนาไปรบศึก
- ๗๖) ผู้น้อยกระทำคำต่อผู้ใหญ่
- ๗๗) โทษอันควรฆ่าเสียมิควรไว้
- ๗๘) วิสัยแห่งคำทั้งหลายมีดังนี้
- ๗๙) ลักษณะผู้ไต่ถามคำ
- ๘๐) ลักษณะผู้จักตัดคำ
- ๘๑) ในเมื่อประชุมกันอย่างเะาะใยกันเล่นใคร่หัว
- ๘๒) องค์สักขีมีดีเอาเป็นสักขี ๔ จำพวก ควรเอา ๒ จำพวก
- ๘๓) ธรรมศาสตร์
- ๘๔) ผู้เป็นใหญ่เป็นนายให้เอาใจตนเป็นตั้งไว้ถักตัวนำหมู่
- ๘๕) อุปมาเปรียบเทียบ
- ๘๖) คนผู้มีคุณก็ดี ผู้มีโทษก็ดีเทียบเป็นดั่งดอกบัว
- ๘๗) มิควรเชื่อสบถใคร
- ๘๘) น้ำชุ่มขณะน้ำใส
- ๘๙) สติปัญญาอย่าอมให้พันทุกข์
- ๙๐) บ้ามเมืองชุ่มเย็นเป็นสุขก็ เขียวแห้งก็เพื่อผู้เป็นใหญ่บ้าน
- ๙๑) ท้าวพญาตนมิชอบธรรมบ้านเมืองก็ฉิบหาย
- ๙๒) ท้าวพญาชอบธรรมบ้านเมืองก็จำเริญ
- ๙๓) ฉิบหายตายเพื่อปาก
- ๙๔) คุณและโทษนั้นก็เป็นที่ปรากฏแก่คนทั้งหลาย
- ๙๕) ผู้มีมีศาสตร์ศิลป์
- ๙๖) ผู้รู้ศาสตร์ศิลป์ ๒ ประการ
- ๙๗) ผู้ตั้งอาญาปาวเตือนแล้ว เมื่ออันมิได้ตั้งอาชญา
- ๙๘) อย่าเอาโทษมาลบลคุณมีดี

- ๙๙) ผู้โจทก์คือตั้งหมาพรวานนั้น แลผู้ชู้ตักคือตั้งหมูเถื่อนผู้ไตคำเหมือนดังพรวาน
- ๑๐๐) คติสามประการ
- ๑๐๑) ผู้ใดอวดว่าตนฉลาดพิจารณาคำเป็นศาสตร์เสีย
- ๑๐๒) ผู้กล่าวคำเป็นศาสตร์สารเป็นแก่นเป็นสารเป็นสุภาชิต
- ๑๐๓) ผู้มีบุญสมพานยอมเป็นที่อาลัย
- ๑๐๔) คนผู้หาศาสตร์ศิลป์หาสติปัญญามิได้
- ๑๐๕) ผู้จักกล่าวถ้อยคำอันรีบร้อน
- ๑๐๖) ผู้จักกล่าวคำอันอ่อนจำเริญใจคนทั้งหลาย
- ๑๐๗) คำคนผู้พาลมีมีสัจจะศิลปะดีฟัง
- ๑๐๘) คนทั้งหลายมิควรอาย มิควรคร้านมี ๑๑ ประการ
- ๑๐๙) คนคฤหัสถ์พึงเรียนศาสตร์ศิลป์และเป็นข้าของที่พึง
- ๑๑๐) ให้มียศ ลาภ กิตติ ศรี เดชะ
- ๑๑๑) เป็นเจ้าขุนท้าวพญาให้มี เดชะ ๖ ประการ
- ๑๑๒) คติแห่งผู้ใหญ่
- ๑๑๓) จักให้มียศมีกิตติ โภคะ สัมปตติ
- ๑๑๔) ลักษณะท้าวพญา อามาตย์ จำเมือง
- ๑๑๕) สุธสีหกถาแห่งสุรโยธาหาญผู้รบศึก
- ๑๑๖) อันควรรำพึง
- ๑๑๗) ผู้ใดแลได้ให้โอวาทคำสอนน้อยดก็ดีผู้ใดแลเรียนเขาก็เรียกว่าเป็นครู
- ๑๑๘) มิควรกล่าวคำรหัสแก่ใครสักคน
- ๑๑๙) ให้รักษาปากจริง
- ๑๒๐) คนผู้สภาวะอาศัยซึ่งผู้ใดก็ให้จำเริญแก่ท่าน
- ๑๒๑) คนผู้มีปราศจากตน
- ๑๒๒) คนผู้ร้ายเป็นตั้งหมา
- ๑๒๓) ลูกศิษย์เอาครูเป็นประมาณแล ลูกคนก็เอาพ่อแม่เชื้อชาติเป็นประมาณ
- ๑๒๔) ลักษณะคนผู้มีโทษมี ๗ ประการ
- ๑๒๕) ลักษณะคนผู้มีมิโทษก็มี ๗ ประการ
- ๑๒๖) ผู้จักพิจารณาคำแก่ท่านให้ประกอบด้วยองค์ ๑๒ ประการ
- ๑๒๗) ผู้เป็นจำเมืองพิจารณาคำให้ประกอบด้วยองค์ ๒๒ ประการนี้เกิด

- ๑๒๘) องค์แห่งผู้เป็นเจ้าเมืองมี ๘ ประการ (คุณสมบัติเจ้าเมือง)
- ๑๒๙) จักได้คำให้กฎหมายเอาคำผู้ตั้งปลูกคำนั้นไว้ให้หมั่นคงก่อน
- ๑๓๐) จักตัดคำมี ๕ ประการผู้มีสติปัญญาพึงรู้ตั้งนี้เถิด
- ๑๓๑) ทันทันยยะ
- ๑๓๒) อุปปสิเสสนัยยะ
- ๑๓๓) เอกเทศะนัยยะ
- ๑๓๔) ปทานะนัยยะ
- ๑๓๕) นานันตริกะนัยยะ
- ๑๓๖) มหิรุหนัยยะ
- ๑๓๗) เยภุยยะนัยยะ
- ๑๓๘) อสเนอาสนะนัยยะ
- ๑๓๙) ทสนะนัยยะ
- ๑๔๐) อุปลักขณะนัยยะ
- ๑๔๑) เอกตะนัยยะ
- ๑๔๒) อนปัตตัตตะนัยยะ
- ๑๔๓) อัพพะยาพะละนัยยะ
- ๑๔๔) รัมตานิยยะ
- ๑๔๕) ลิงคะนัยยะ
- ๑๔๖) ยุตินัยยะ
- ๑๔๗) กาละเนยยะ
- ๑๔๘) สักขี ๑๖ ประการ
- ๑๔๙) วิหุลพราหมณ์เป็นพ่อค้าสำเภาหลงท่า
- ๑๕๐) โชติกะกุมารแก้คำผู้โจทนาเอาแก้ว
- ๑๕๑) โชติกะกุมารแก้คำชายผู้โจทนาเอาค่าตา
- ๑๕๒) โชติกะกุมารแก้คำชายผู้มีโจทนาเอาลูกหมูเผือก
- ๑๕๓) ชายสองคนชิงเรือกันแล
- ๑๕๔) พังพอนช่วยลูกชาวบ้าน
- ๑๕๕) เหยี่ยวรูงช่วยพราณ
- ๑๕๖) หมาช่วยลูกพญา

- ๑๕๗) ชายฆ่าหมาตัวเก่า
 ๑๕๘) ข้าโอกาสน้ำหยาดเวนตาน
 ๑๕๙) หนโลกคนคฤหัสถ์อันใคร่พันจากนาย
 ๑๖๐) ข้าวของยังเจอกับกันยังมีได้แบ่งกัน ยัง๑ตายเสีย
 ๑๖๑) องค์แห่งราชทูตคนใช้ท้าวพญาให้มีคุณ ๗ ประการ
 ๑๖๒) แต่งตามวัตตูกาลอันถูกอันแพง
 ๑๖๓) เจ้าภิกษุลักขะเบื่องหมากป่าวมพหูทวีป
 ๑๖๔) ของค่าน้อยพอยว่าหลาย ของค่าหลายพอยว่าน้อย
 ๑๖๕) ของซื้อค่าแพงนัก
 ๑๖๖) หน่อไม้หักข้างคชาติ ภิกษุเอาออกให้
 ๑๖๗) เอาคุณลบคุณให้หายกันเสีย
 ๕.๑.๓ วิเคราะห์เปรียบเทียบมังรายศาสตร์ฉบับวัดบ้านหย่วนกับวัดเส้าไห้

การศึกษาวิเคราะห์เปรียบเทียบมังรายศาสตร์ฉบับวัดบ้านหย่วนกับวัดเส้าไห้ เป็นการวิจัย เอกสาร โดยเปรียบเทียบ ลักษณะเนื้อหา สำนวน ยุคสมัย ของทั้งสองฉบับ ซึ่งผู้วิจัยได้วิเคราะห์ เปรียบเทียบโดยแบ่งเป็นลักษณะเนื้อหาสำนวน โดยแบ่งออกเป็น ๓ ส่วน ได้แก่

- ๑) บทนำ หรือคำขึ้นต้น หรือคำมงคล
- ๒) เนื้อหา
- ๓) บทส่งท้าย

๑) บทนำ หรือคำขึ้นต้น หรือคำมงคล

เนื้อหาบทนำ หรือคำขึ้นต้น หรือคำมงคล ในเอกสารกฎหมายมังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหย่วน ไม่ปรากฏ ได้เขียน ส่วนของบทนำเลย ทั้งที่เอกสารฉบับนี้มีรายละเอียด และลักษณะของกร บันทึกเป็นกฎหมายมังรายศาสตร์อย่างเห็นได้ชัด และมีเนื้อหาในใบลาน ถึง ๑๗๘ หน้าใบลาน ข้อนี้ ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า เอกสารกฎหมายมังรายศาสตร์ฉบับวัดบ้านหย่วน ตอนต้นได้ขาดหายไป คงมิได้เกิด จากการไม่มีการจารึกหรือจารที่ขาดไป แต่ กฎหมายมังรายศาสตร์ฉบับวัดเส้าไห้ มี คำมงคล เช่น คำว่า “ศรีสวัสดิ...”

ซึ่งการกล่าวบทนำคำขึ้นต้นเป็นหลักเกณฑ์การจารเอกสารคัมภีร์โบราณที่พบว่า ต้องมี เสมอในความสมบูรณ์ของเอกสารฉบับหนึ่ง

๒) ส่วนเนื้อหา

ส่วนของเนื้อหา ผู้วิจัยได้ทำการวิเคราะห์ทางด้านเนื้อหาแห่งกฎหมาย และวิเคราะห์เนื้อหาสำนวน โดยแบ่ง เป็น ๒ ประเภท คือ ๑) เนื้อหาแห่งกฎหมาย ๒) เนื้อหาแห่งสำนวนดังนี้

๒.๑) เนื้อหาแห่งกฎหมาย

เนื้อหาของกฎหมายมังรายศาสตร์เป็นลักษณะของการตราหรือบัญญัติกฎหมายขึ้นใช้เพื่อความสงบสุขของบ้านเมือง โดยมีทั้งลักษณะกฎหมายกฎหมายสารบัญญัติ (Substantive law) หรือกฎหมายที่บัญญัติถึงเนื้อหาของสิทธิ หน้าที่ ข้อห้ามหรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือเป็นกฎหมายที่ควบคุมความประพฤติของคนในสังคมโดยตรงเช่น กฎหมายอาญา และกฎหมายแพ่ง ที่กล่าวถึงลักษณะความผิด และโทษที่จะได้รับ นอกจากนี้ยังกำหนด ควบคุม ให้ความหมาย และวางหลักการเกี่ยวกับเรื่องต่างๆ เช่น คดีโลกคดีธรรม ผู้ไต่ความ ผู้ตัดความ วิธีพิจารณาความ ๒๒ ประการ นัยยะ ๑๗ ประการ องค์กรแห่งทูต(ผู้พิพากษาตัวแทนกษัตริย์) ๗ ประการ เป็นต้น

กฎหมายสบัญญัติ หรือ กฎหมายวิธีสบัญญัติ (Adjective law หรือ Procedural Law) คือกฎหมายที่บัญญัติกระบวนการตลอดจนวิธีการนำเอาเนื้อหาสาระของกฎหมายสารบัญญัติมาใช้ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือเป็นกฎหมายที่ว่าด้วยวิธีการดำเนินอรรถคดีตั้งแต่แรกเริ่มจนเสร็จสิ้น เช่นบัญญัติว่าในแต่ละกระบวนการนั้นมีขั้นตอนอย่างไร ต้องดำเนินการอย่างไร มีเรื่องเวลา สถานที่และบุคคลใดที่เกี่ยวข้อง กฎหมายสบัญญัติที่เด่นชัดคือ กฎหมายวิธีพิจารณาความอาญาและกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง เช่น กฎหมายครอบครัว ได้แก่ การหมั้น การหย่า การแบ่งสมบัติ มรดก เรื่องหนี้ เรื่องคนค้าประกัน และสถานภาพบุคคล เช่น ทาส ไพร่ เจ้านาย ขุน พญา เป็นต้น โดยในยุคนั้น ได้มีลักษณะการลงโทษ หลายประการ ได้แก่ ประหารชีวิต ชัง ตีตรวจ ตัดอวัยวะ สัก และ ปรับไหม

หากแต่เนื้อหาไม่ได้แยกประเภทลักษณะกฎหมายเป็นหมวดหมู่ดังกล่าวอย่างชัดเจน คงกล่าวปะปนกันไป เป็นเรื่อง จนถึงวิธีการพิจารณาตัดสินความยังได้มีกรณีตัวอย่างจากพุทธประวัติ ชาดกนอกและในนิบาตมาเปรียบเทียบตัดสินด้วย ซึ่งวิธีตัดสินวิธีพิจารณาความแล้วยังมองให้เห็นสภาพสังคมของคนล้านนาในยุคสมัยนั้น ยังพบว่าการตัดสินคดีความอิงความเชื่อทางพระพุทธศาสนา และความเชื่อดั้งเดิมของคนล้านนาในเรื่อง ผี เข้ามาปะปน และได้ทราบระบบอัตราเงินทอง เบี้ยเฟื้อง ใช้เป็นค่าสินไหมเป็นค่าปรับ ตลอดถึงค่าของเงินในสมัยดังกล่าว

๒.๒.) เนื้อหาแห่งสำนวน

ลักษณะของสำนวนภาษาเป็นภาษาพื้นๆ เข้าใจง่ายค่าเก่า ที่สำคัญ มีการอ้างภาษาบาลี ยกขึ้นเป็นปจฺจมา แล้วก็จะวิสัชนาเป็นภาษาชาวบ้านธรรมดาที่เข้าใจง่าย มีลักษณะภาษากฎหมาย หลากๆคำที่ยังปรากฏใช้ในปัจจุบัน ซึ่งลักษณะสำนวนภาษาที่ใช้จารึก และความรู้ที่ได้ สะท้อนให้ความ ความ เชี่ยวชาญทางภาษาบาลีของนักปราชญ์สมัยก่อน ความรู้ทางหลักธรรมที่มี พระพุทธศาสนาเป็นแม่บท โดยได้นำนิทานชาดกนอกในนิบาตมาใช้ มีการนำพุทธประวัติ บุคคลใน พุทธประวัติมาเพิ่มเติมเป็นกรณีตัวอย่างในการตัดสินคดีความ

จากลักษณะของสำนวนการจารึกในกฎหมายมั่งรายศาสตร์ ทำให้ผู้วิจัย เชื่อว่า ประการที่ ๑ ผู้ที่จะเป็นผู้ตัดสินคดีผู้พิพากษานั้นจะต้องมีความรู้ทางด้านพระพุทธศาสนา ทั้งคดีโลกและคดี ธรรม ประการที่ ๒ หรืออาจจะเป็นผู้ช่วยผู้พิพากษาที่เป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนามาช่วยในการ ตัดสินคดีความ เพราะรอบรู้ในภาษาบาลี อันเป็นภาษาทางพระพุทธศาสนา

จากการสังเกตแลวิเคราะห์รูปศัพท์ ที่ใช้เกี่ยวกับกฎหมายแล้วก็ไม่ต่างกับปัจจุบันเท่าไร ซึ่งบางศัพท์แสดงว่ามีการบัญญัติใช้กันมานานแล้ว เช่น คำว่า การตัดสินคดีความ ใต้สวน มาตรา อุทธรณ์ โจทก์ ศาล ปรับไหม พิจารณาความ มาติกา ชำระคดี โรงเรียน บทลงโทษ ครูโทษ ลหุโทษ ธิปไตย สิ้นสมรส ฯลฯ

๓. บทส่งท้าย

บทส่งท้ายจะเป็น คำสรุป ที่มีการบอกถึง ผู้เขียน ปี พ.ศ. หรือปี ศักราช แล้วอาจจะมีการกล่าวอุทิศส่วนกุศลที่ผู้เขียน ผู้จ้างเขียนได้อุทิศไปให้ผู้มีพระคุณ พ่อแม่พี่น้อง แต่เมื่อได้ศึกษา เอกสารมั่งรายศาสตร์ฉบับวัดบ้านหย่วน ได้มีการเขียนบทส่งท้าย แต่ปรากฏว่า ไม่จบ กลับมีเนื้อหา อันเกี่ยวกับ เรื่อง การหยาดน้ำ องค์กรแห่งทูต ๗ ประการ เป็นต้น เพิ่มต่ออีก หลายเรื่อง แต่ก็ถือว่า มี บทส่งท้าย ไม่เหมือนกับ กฎหมายมั่งรายศาสตร์ฉบับวัดเสาไห้ เมื่อจบคำส่งท้าย แล้วก็จะไม่มี ข้อความ และเรื่องใดๆ มาเพิ่มเติมอีก

สรุป ผู้วิจัย ได้สรุปตารางเปรียบเทียบ กฎหมายมั่งรายศาสตร์ฉบับวัดเสาไห้ กับฉบับวัด บ้านหย่วน โดยแบ่งเปรียบเทียบ ๑) เนื้อหาแห่งกฎหมายมั่งรายศาสตร์ ได้แก่ ลักษณะกฎหมายวิธีส บัญญัติ และวิธีสารบัญญัติ ๑ กฎหมายอาญา ๑ และ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ๑ ๒) เนื้อหาแห่ง สำนวน ได้แก่ คำขึ้นต้น๑ เนื้อหาสำนวน๑ และ บทท้ายหรือบทจบ๑

สรุปตารางเปรียบเทียบกฎหมายมังรายศาสตร์ฉบับวัดเส้าให้กับฉบับวัดบ้านหย่วน

มังรายศาสตร์ฉบับวัดเส้าให้	มังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหย่วน
คำขึ้นต้น	
มีคำขึ้นต้นที่เป็นมงคลและกล่าวถึง วันเดือนปี ยุคสมัย	ไม่ปรากฏ คำขึ้นต้น ที่ปกติ การเขียน เอกสารโบราณของล้านนา จะขึ้นต้นด้วยคำ มงคล หรือไม่ก็จะขึ้นด้วยการขึ้น ด้วยการ กล่าวคำนมัสการพระพุทธเจ้า เช่น คำว่า “นโมตัสสฤ”
ลักษณะกฎหมายอาญาหลวง (นักวิชาการบางคน ใช้คำง่าย ๆ ว่า หน้าทีผลเมือง)	
กล่าวถึง การหนีศึก การให้คุณ ผู้ที่ไปศึกมาแล้ว ได้หัวขาศึก รวมถึง การปูนบำเหน็จความดี ความชอบแก่ครอบครัว ที่ตายจากการศึก	ไม่ปรากฏ ลักษณะกฎหมายอาญาหลวง
หลักการและวิธีการพิจารณาความ “ธรรมศาสตร์” ลักษณะกฎหมายที่บังคับใช้ที่ปรากฏใน เอกสาร	
คำจำกัดความ ความหมาย ลักษณะนายดี นาย เลว	ความหมาย และคำจำกัดความ การตัดสินคดี ความ มี ๒ ประเภท คือ คดีโลก และ คดีธรรม
โทษ ความผิดที่ร้ายแรง	ความหมาย ผู้ไต่ความ ผู้ตัดความ
ตัดสินความผิด ควรมีการฝึกถอน ๘ ประการ	การประพุดิในที่ประชุมกวัน(ศาล)
อายุความ	ลักษณะพยาน
ลักษณะข้า	ลักษณะผู้มีโทษ
อำนาจของเจ้าหน้าที่	วิธีพิจารณาความ ๒๒ ประการ และ ๑๒
	นัยยะ ๑๗ ประการ
	พยาน(สักชี) ๑๖ ประเภท
	องค์แห่งทุต(ผู้พิพากษาตัวแทนกษัตริย์) ๗

	ประการ
ฯลฯ	ฯลฯ
ลักษณะคดีความ ประเภทแห่งคดีความ	
ประมวลกฎหมายอาญา	
กฎหมายเรื่องเพศ เช่น ชู้ สำหี สำกั้น กระทำ ชำเรา	กฎหมายเรื่องเพศ กระทำชำเรา
ลักษณะวิวาท	กฎหมายมรดก
ลักษณะใส่ความ (หมิ่น)	
กฎหมายทรัพย์สิน ยืม ลัก ปล้น ชิง	
ฯลฯ	ฯลฯ
ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์	
กฎหมายครอบครัว หมั้น, หย่า, สิ้นสมรส	กฎหมายครอบครัว
กฎหมายมรดก	กฎหมายมรดก
กฎหมายหนี้	
กฎหมายจรรยา	
กฎหมายเกี่ยวกับสัตว์เลี้ยง	
กฎหมายเกี่ยวกับการเกษตร	
รวมเนื้อหาทั้งหมด ๒๗ เรื่อง	รวมเนื้อหาทั้งหมด ๑๖๗ เรื่อง
สำนวน	
ปีที่จาร : จุฬศักราช ๑๑๖๒ พ.ศ. ๒๓๔๓ จัดพิมพ์เป็นภาษาไทย ๒๕๑๔	ปีที่จาร : พ.ศ. ๒๔๓๓ (ไม่ได้จัดพิมพ์ภาษาไทย)
ผู้จาร : (ทุขุนาน) หนานถาวร	ผู้จาร : เจ้าน้อยนามวงสา
ภาษา : ภาษาไทยกลาง, ภาษาบาลี	ภาษา : ภาษาไทยล้านนา, บาลี, ไทยกลาง
จำนวนเอกสาร : ๑๒๘ หน้ากระดาษ	จำนวนเอกสาร : ๑๗๘ หน้าใบลาน
ประกอบด้วยเนื้อหา ๒๗ เรื่อง	ประกอบด้วยเนื้อหา ๑๖๗ เรื่อง

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ควรให้มีการส่งเสริมศึกษาค้นคว้าเอกสารมั่งรายศาสตร์ให้แพร่หลาย เพราะเอกสารมั่งรายศาสตร์ เป็นตัวอย่างฉบับหนึ่งที่ยังขาดการสำรวจ และมีการศึกษา เพราะได้พบว่าจากการศึกษาวิจัยที่ผ่านมาไม่พบว่าเอกสารมั่งรายศาสตร์ฉบับนี้ได้รับการสำรวจและลงทะเบียน ซึ่งถ้ามีการศึกษาค้นคว้าอย่างจริงจังในเรื่องเอกสารโบราณหรือคัมภีร์โบราณ น่าจะพบอีกจำนวนไม่น้อย

นอกจากนั้น สถาบันการศึกษา ในระดับประถม มัธยม และมหาวิทยาลัยมีการบันจุกการเรียนการสอนภาษาอักษรไทยล้านนาให้กว้างขวางยิ่งขึ้น เพราะถือว่าวรรณกรรมทางภาษาของล้านนาเป็นประจักษ์ว่า นี่คือการถ่ายทอดวัฒนธรรมที่มีความเจริญยิ่งทางภาษาของชาวล้านนา ควรอย่างยิ่งที่จะต้องรักษาสืบไป

เชิงนโยบายสามเส้า คือควรจะให้มีการศึกษาวิจัยคัมภีร์โบราณล้านนาให้มากยิ่งขึ้น เพราะภูมิปัญญาชาวบ้าน นักปราชญ์ ได้มีการบันทึกจารลงในคัมภีร์ไว้ในหลายๆ เรื่อง อาทิ ตำราดูเมื่อตำราทำนาย ตำรายาสมุนไพร ตำราพิธีกรรม ตำราประวัติศาสตร์ ตำรา ตำนาน ต่างๆ ฯลฯ

๒) ข้อเสนอแนะเชิงวิชาการ

๒.๑ ควรจะมีการศึกษาวิจัยและสร้างนวัตกรรมถ่ายทอดองค์ความรู้ในยุค ๒๐๒๐

๒.๒ ควรมีการศึกษาวิจัย และเปรียบเทียบในเชิง มั่งรายศาสตร์กับประมวลกฎหมายปัจจุบัน

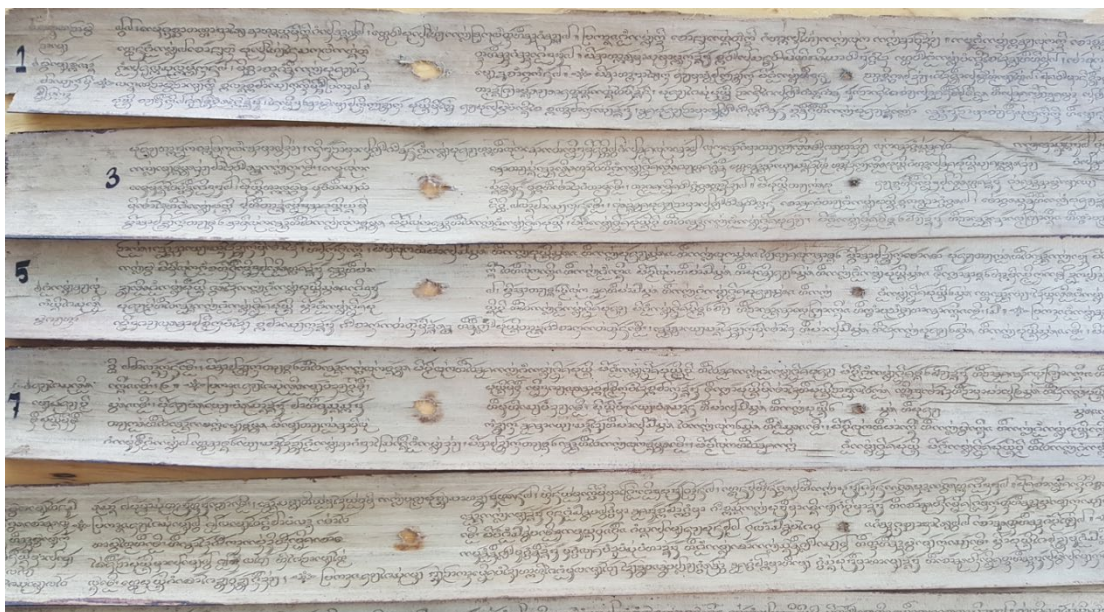
๒.๓ ควรมีการศึกษาวิจัยวิเคราะห์เนื้อหา มั่งรายศาสตร์ฉบับนอตตอง กับ ฉบับวัดพระนอน

๒.๔ ควรมีการศึกษาวิจัยการใช้ภาษาบาลีในมั่งรายศาสตร์ ฉบับต่างๆ

๒.๕ ควรมีการศึกษาวิเคราะห์เปรียบเทียบกฎหมายมั่งรายศาสตร์กับกฎหมายไทยในปัจจุบัน เป็นรายมาตรา

๒.๖ ควรมีการศึกษาวิเคราะห์เปรียบเทียบ กฎหมายมั่งรายศาสตร์ที่ยกเลิกใช้กับกฎหมายไทยในปัจจุบันที่ยังใช้อยู่ในกรณี กฎหมายสารบัญญัติ วิธีสบัญญัติ กฎหมายอาญา และกฎหมายแพ่ง เป็นต้น

ภาคผนวก

มังรายศาสตร์ ฉบับวัดบ้านหยวน อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา

ลักษณะการเป็นสามภริยา

ผิวเมียจักเล็กร่างกัน มี ๗ ประการ ความอิจฉา ตัณหา อาลัย ทั้งสองมีต่อกันก็ดี ตัดขาดแล้วก็ดี หรือผู้ใหญ่ในตระกูลให้ขาดกัน หรือประการใดประการหนึ่ง พ่อแม่ก็ดี เจ้านายตนก็ดี ซึ่งเป็นใหญ่แก่ลูก ทาส พ่อแม่จักชายลูกก็ดี เจ้าจักชายข้า^๑ก็ดี ก็ยอมไม่ได้ เหตุนั้น พ่อแม่แลเจ้านายตนผู้เป็นใหญ่ในตระกูลของตน ให้ตัดขาดยอมขาดเช่นนั้น ข้าล็กลอบมาหากันมาขอบพอกันเช่นนี้ ท่านว่าเป็นสนทวาริภริยา เช่นนี้ไม่ได้ เหตุว่า พ่อแม่ไม่พึงพอใจขับไล่ไป เท่ากับว่า ชารสังวาสัง พ่อเป็นชู้แอบลักลอบหากัน มิจฉายาก็เกิดแก่ชาย ในเมีย ๘ จำพวกนั้นแล แม้ว่า หากอาลัยกัน ชายมาสู่ขออยู่ด้วยกัน แม่พ่อแม่ให้อยู่ด้วยกัน แม่พ่อแม่อนุญาตจึงควรอยู่ด้วย ก็ได้ชื่อว่า เป็นผิวใหม่เมียใหม่แลดังกล่าวมานี้ ชื่อว่า อิจฉารานุโลม แลลักษณะผิวเมื่อกดี จักร้างจักอย่าเสียจากกันก็ดี มี ๗ ประการแลตามดังพญามังราย ตรีสแตงไว้ดังนี้ ผู้ชายไปสู่ผู้หญิง เอาเงินไปเป็นค่าคำรักคำขัน เอาเงินไปจ่ายเป็นของที่ซื้อที่นอน ให้เป็นของเสื่อมสลาย เป็นคำรักคำเคารพพ่อแม่ฝ่ายหญิง จ่ายซื้อกินแลนุ่งทรงบริโภคนั้น ในเมื่อสองขาผิวเมียอยู่กินด้วยกัน หญิงมิโทษ ชายผู้เป็นผิวไม่พอใจ จักร้างอย่าเสียดังนี้ ของผู้ชายเอามาเป็นค่าคำรักคำ ขันนั้นให้คืนแก่ผู้ชายดังกล่าว ข้าวของอันเอามาจ่ายสู้กันกิน ให้เมียนุ่งทรงบริโภคนั้น ของผู้หญิงจ่ายซื้อเลี้ยงกินกัน ให้เมียนุ่งทรงบริโภคนั้นของผู้หญิงจ่ายซื้อกินกันก็ดี ให้ผิวนุ่ง

^๑ ข้าทาส.

ทรงบริโภคดี ก็หากเป็นของเสื่อมสลายแล อย่าได้ว่าแก่กัน พันจากของเสื่อมสลายนั้น แม้มายู่ด้วยกัน สามวันเจ็ดวันก็ดี ก็หากเป็นของเจ้าเรือนแล้ว ดั่งเงินค่าคำชักรักนั้น

ฉิมีลูกสองคนให้ผ่อนลงเสีย ๑๐๐ เงิน ฉิไม่มีลูกกันอยู่พอถึงสามปี ให้ผ่อนลงเสีย ๕๐ เงิน เหตุว่าผู้หญิงแก่เฒ่าไปด้วยวันด้วยคืน ควรผ่อนลงเช่นนี้แล ข้าวของสองขากระทำ สร้างมาด้วยกัน นั้น มีเท่าไรให้ผ่าแบ่งเป็นสามส่วน ให้แก่หญิง ๒ ส่วน ให้แก่ชายส่วนหนึ่ง ฉิว่า ไม่มีลูกนั้น ส่วนผู้ชาย ให้ผ่าแบ่งครึ่ง ไว้แก่ลูกครึ่งหนึ่ง ให้แก่พ่อแม่ครึ่งหนึ่ง ฉิว่าชายหากทำร้ายทุบตีเมีย โทษที่ไม่ควรตีพลอยตี มักคำหราบชู้เช่นเมียเหลือพันประมาณ พ่อแม่ผู้หญิงไม่พอใจ แม้ลูกได้ถูกค่าคำชักรักดี ให้ทำรายแก่เจ้าที่ มิเครพยาเกรงพ่อแม่ ให้เป็นค่าสินไหมแก่มันในนั้นแล ฉิว่าผู้หญิงหากร้าย มักเล่นชู้ผู้ชาย ไม่รู้การสร้างการเรือนด้วยผัวดังนี้ ให้จ่ายผู้หญิงเอาค่า ให้แก่ผัวครึ่งหนึ่ง ให้แก่พ่อแม่ครึ่งหนึ่ง เหตุพ่อแม่ไม่สั่งสอนลูกเขาให้ดี ให้เช่นชู้ผู้ชายเช่นนี้ ฉิว่าสองขาทำงานสร้างเรือนด้วยกัน แม้ฉิผู้ชายตายก่อน พี่น้องผู้ชายมาชิงเอาข้าวของอันกระทำสร้างไว้ด้วยกันก็ดี จักมาเอาเงินค่าคำชักรักดี ไม่ควรให้ เหตุผู้ชายหากออกจากตระกูลเขามาแล้ว เงินเอามาเป็นค่าคำชักรักนั้น พ่อแม่ผู้ชายหากให้ลูกเขาแต่เมื่อมีชีวิตแล้ว ลูกเขาก็มาตายกับเรือนท่านภายหลังแล้ว ลูกเขาก็ไม่สั่งของไว้แก่เขาอะไรสักอันแล ครั้นผัวตายก็ควรไว้ข้าวของแก่เมียทั้งมว อย่าได้ว่าอันใดแก่กัน แม้ลูกเขาตายสั่งข้าวของเรือนหน้าไว้ ให้แก่พ่อแม่พี่น้องเรือนภายหลังก็ไม่ขึ้น เหตุข้าวของสองขากระทำสร้างได้ใหม่ หากได้กับเรือนผู้หญิง ก็หากเป็นของผู้หญิงทั้งมว ไม่เป็นของแก่ผู้ตายแล แม้มันสั่งไว้ก็มีขึ้นเช่นนี้แล

ผู้หญิงหากรักผัวมันมันไม่ให้เสียคำสั่งผัวมันนั้น มันจักให้เท่าใดก็ตามมันเถิด ตามคลองกลับก็ว่าไม่ควรได้แล

ผู้หญิงตายก่อนผู้ชายจักให้คนเมื่ออยู่เรือนหลังตั้งนี้โน้น ข้าวของสองขาผัวเมียกระทำสร้างได้ด้วยกัน ดั่งนั้นมีเท่าไรให้พ่อแม่ผู้หญิง มิแบ่งปันให้ตามดั่งเมื่อสองขาผู้หญิงยังมีชีวิตแลร้างกัน เช่นนั้น

ส่วนข้าวของผู้ชายมาเป็นค่าคำชักรักนั้นข้าวของไม่ตาย พ่อแม่ผู้หญิงจักกุมเอาก็ไม่ควรแล เท่าควรส่งคืนให้แก่ผู้ชายดั่งเก่าชอบแล

ฉิว่าสองขาอยู่ด้วยกัน ตายทั้งสองขา มีลูก มีข้าวของให้แก่ลูกทั้งหมด ฉิไม่มีลูก ข้าวของให้ไว้แก่ พ่อแม่หญิง ฉิพ่อแม่หญิงไม่มี ให้ไว้ข้าวของแก่พ่อแม่พี่น้องผู้ชาย ฉิพ่อแม่พี่น้องทั้งสองฝ่ายมีมีดังนี้ ให้เอาข้าวของเข้าเล่มพญา^๒ครึ่งหนึ่ง ให้ทำบุญไปหาเขาครึ่งหนึ่ง

^๒ คลังหลวง.

ข้อหนึ่ง ชาวเมียพากันไปตั้งเรือนอยู่ อันผู้ชายไปสู่เมียแล้ว ชาวเมียพากันลงไปตั้งเรือนอยู่เมื่อภายหลัง ชาวอยู่กินกันไม่ได้จักหย่ากันดังนี้ ของชายมีเท่าไร ให้ผู้ชายเอาไปไว้ก่อน ของผู้หญิงมีเท่าไรให้ผู้หญิงเอาไว้ก่อน ของขากะทำสร้างได้ด้วยกันมีเท่าไรให้ปันเป็น สามส่วน ให้ได้แก่หญิง สองส่วน ให้ผู้ชายหนึ่งส่วน

ฉิว่าผู้หญิงไม่รู้ทำงานไม่รู้สร้าง ไม่รู้ออมข้าวของดังนี้ ของให้ปันเป็น สี่ส่วน ให้แก่หญิงได้ สามส่วน ให้ชายส่วนหนึ่ง

ฉิว่าผู้ชายมักกำหราบ ตีลูกเมียเป็นประมาณ โทษไม่ควรตีกลับตีประมาณข่มเหงดังนี้ ให้หมั้นหนีเสีย แม้ว่าของมันกระทำไว้กับเมียก็อย่าให้มันสักอัน เหตุมันประมาทข่มเหง ถือโทษมันในนั้นแล้ว แลผีสองขาคู่ด้วยกัน ตัวตายให้ไว้ของแก่เมีย เมียตายให้ไว้ของแก่ผัว ผิตายทั้งสองให้ไว้แก่ลูก ผิไม่มีลูกให้ไว้แก่พ่อแม่ผู้หญิง ผิไม่มีให้ไว้แก่พ่อแม่พี่น้องผู้ชาย ผิไม่มีพ่อแม่พี่น้องทั้งสองฝ่ายเอาครว้เข้าเล่มฉางพญาครั้งหนึ่ง กระทำบุญให้เขาเสียครั้งหนึ่งเกิด

สองสหายให้ลูกหญิงลูกชายกัน

สองสหายรักกันให้ลูกหญิงลูกชายแก่กัน ข้าวผู้ชายแม่หญิงมีเสมอกันก็ดี ขาทั้งสองสมัครอยู่ด้วยกันก็ตาม สมัครว่านั้นภายหลัง ขาทั้งสองอยู่จิมกันไม่ได้ จักหย่ากันดังนี้ ของผู้ชายมีเท่าใด ให้ผู้ชายเอาไว้ก่อน ของผู้หญิงมีเท่าใดให้แม่หญิงเอาไว้ก่อน ข้าวของขากะทำสร้างด้วยกันมีเท่าไรให้ปันกันคนละครึ่ง ผิมีลูกให้ผ่าเป็น สามส่วน ให้ผู้หญิงหนึ่งส่วน ผู้ชายหนึ่งส่วน ให้ลูกหนึ่งส่วน ไว้เลี้ยงลูกขาทั้งสอง

ฉิว่าเขาอยู่ด้วยกันถึงเฒ่า ผู้ชายตายก่อนให้ไว้ข้าวของแก่เมีย ผิเมียตายก่อนให้ไว้ข้าวของแก่ผัว ผิมีลูก พ่อจักหนีคืนกลับอยู่เรือนหลัง ดังนี้ ข้าวของให้ผ่าครึ่งไว้ให้ลูกครึ่งหนึ่ง ให้แก่พ่อครึ่งหนึ่ง ผิไม่มีลูกให้ผ่าสามส่วน ให้ชายสองส่วน ให้พ่อแม่หญิงหนึ่งส่วน

นอกจากนั้น สองขาหากะทำสร้างด้วยเรือนพ่อแม่ผู้หญิง ควรได้แก่พ่อแม่หญิงสองส่วน เหตุข้าวของกระทำไต้ยังเรือนพ่อแม่หญิง ฉิว่าพ่อแม่พี่น้องผู้ชายไม่มีให้ไว้ข้าวของแก่พ่อแม่พี่น้องผู้หญิงไม่มีให้ไว้แก่พ่อแม่พี่น้องผู้ชาย ฉิว่าพ่อแม่พี่น้องมีทั้งสอง ให้เอาข้าวของเข้าเล่มพญาครั้งหนึ่ง ให้กระทำบุญไปให้ครั้งหนึ่ง

ประการ ๑ พ่อแม่ชายลูกหญิงไปสู่เรือนผัว เมื่อภายหลังเขาอยู่ด้วยกันไม่ได้ จักหย่าร้างกันดังนั้น คำพูดกันตั้งต้นมีหรือไม่มี ให้คืนค่าแม่หญิงตามคำพูดกันแต่ต้นนั้น ข้าวของสองขากะทำ

สร้างได้ด้วยกันมีเท่าใด ให้ผ่าเป็นสามส่วน ให้แก่ผู้ชาย สองส่วน ให้แก่ผู้หญิงหนึ่งส่วน ผู้หญิงไม่รู้ การสร้างการงานเรือนดังนี้ ก็อย่าให้มันสักอัน

ดิว่ามีลูกหญิงชายก็ดี ลูกหื้อได้แก่ผู้ชาย เหตุผู้ชายได้ไถ่ซื้อเอาผู้หญิงมาเป็นเมียตาย ดิว่ามีมันมาอยู่เรือนผัวเมียนานแล้ว ชายจักเอาค่าคืนตามดังคำพูด แต่ต้นก็มีควรว เหตุว่าผู้หญิงก็เฒ่าไปด้วย วันด้วยคืน ดิว่ามีลูกผู้หนึ่ง ให้ผ่อนค่าลง สี่สิบเงิน ลูกสองคน ให้ผ่อนลง ร้อยเงิน ดิไม่มีลูกพอสามปี ให้ผ่อนลง ห้าสิบเงิน

ดิว่าเขาอยู่ด้วยกันตลอดเฒ่า ผัวตายก่อนให้ไว้ข้าวของแก่เมีย ดิเมียตายก่อนให้ไว้ข้าวของแก่ผัว ดิตายทั้งสองให้ไว้ของแก่ลูก ไม่มีลูกให้ไว้ข้าวของแก่พ่อแม่ผู้ชาย พ่อแม่พี่น้องชายไม่มี ให้ไว้ของแก่พ่อแม่พี่น้องผู้หญิง ดิพ่อแม่พี่น้องไม่มีทั้งสองฝ่าย ให้เอาข้าวของเข้าเล่มพญาครั้งหนึ่ง ให้กระทำบุญไปหาเขาครั้งหนึ่งเถิด

ชายไปสู่เรือนเมียไม่มีค่าขอบค่าขันเอาเงินไปเป็นทุน

ประการหนึ่ง ผู้ชายไปสู่เรือนเมีย ไม่มีขอบขันเอาเงินไปเป็นทุนของผู้หญิงก็ดี ผู้ชายก็ดี เมื่อภายหลังขากักเอากันดังนี้ ของต้นทุนแรก ชายมีเท่าไร ผู้หญิงมีเท่าไร ทุกคนเอาออกไว้ก่อนเหลือเท่าไรให้แบ่งปันเป็นสามส่วน ไว้แก่หญิงสองส่วน ให้แก่ชายส่วนหนึ่ง ดิว่าผู้หญิงไม่รู้การทำงานให้แม่หญิงครั้งหนึ่ง ดิว่าผู้ชายไม่รู้การทำงานสร้างดังนี้ แบ่งเป็นสี่ส่วน ให้ผู้หญิงสามส่วน ให้ชายหนึ่งส่วน ดิว่าผัวตายก่อน ไว้ของแก่เมีย ดิเมียตายก่อนของไว้แก่ผัว ดิสองขามีลูกด้วยกันนั้น ดิชายจักหนีเสีย ลูกข้าวของให้ผ่าแบ่งไว้ให้แก่ลูก เหมือนดังเมื่อเขาทั้งสองมีชีวิตแล

หย่าร้างกันนั้น ดิเขาอยู่ด้วยกัน ตายทั้งสองไว้ข้าวของให้ลูกทั้งหมด ดิไม่มีลูกให้ไว้แก่พ่อแม่พี่น้องผู้หญิง ดิพ่อแม่พี่น้องผู้หญิงไม่มี ให้ไว้ของแก่พ่อแม่พี่น้องผู้ชาย ดิไม่มีพ่อแม่พี่น้องทั้งสองฝ่าย ให้เอาเข้าเล่มพญาครั้งหนึ่ง เหลือให้กระทำบุญไปหาเขาครั้งหนึ่ง

ดิว่าผัวตายก่อนไว้ของแก่เมีย ดิว่าเมียตายก่อนของไว้แก่ผัว ดิว่าขามีลูกด้วยกันนั้นดิว่าชายจักหนีเสีย ลูกข้าวของให้แบ่งครึ่งไว้แก่ลูก เหมือนดังสองขายังมีชีวิต แลร้างกันนั้น ดิสองเขาอยู่ด้วยกัน ตายทั้งสองไว้ข้าวของให้ลูกทั้งหมด ดิว่ามีมีลูกให้ไว้ของแก่พ่อแม่พี่น้องผู้หญิง ดิว่าพ่อแม่พี่น้องผู้หญิงมี ให้ไว้ของแก่พ่อแม่พี่น้องผู้ชาย ดิว่ามีมีพ่อแม่พี่น้องทั้งสองฝ่าย ให้เอาเข้าเล่มพญาครั้งหนึ่ง เหลือให้กระทำบุญด้วยกันหาเขาครั้งหนึ่งเถิด

ชายไปสู่เรือนเมีย ผู้ชายมีมิตุน ผู้หญิงมีมิตุน

ประการ๑ ชายไปสู่เรือนเมียตาย ไม่มีมิตุน ผู้หญิงมีมิตุน เมื่อภายหลังขากจกอยู่ด้วยกันมิได้จักหย่ากันดังนี้ ต้นทุนแรกผู้หญิงมีเท่าใดให้ผู้หญิงเอาออกไว้ก่อน เหลือเท่าใดให้อามาผ่าเป็น สี่ส่วน ให้ได้แก่หญิง สามส่วนให้ผู้ชายหนึ่งส่วน

ฉิวาผู้ชายไม่รู้ทำงานดังนี้ อย่าให้มันสักอัน ให้มันหนีเสีย ฉิวาแม่หญิงมีรูปร่างนั้นให้ผ่าเป็นสามส่วน ให้ผู้หญิง สองส่วน ให้ผู้ชายส่วนหนึ่ง ฉิวา สองขาอยู่ด้วยกัน ผัวตายก่อนให้ไว้ข้าวของแก่เมียทั้งหมด ฉิวาเมียตายก่อนเขามีลูกด้วยกัน ทำสร้างร่วมกันให้ผ่าเป็น สามส่วนไว้ให้แก่ลูกสองส่วน ให้พ่อส่วนหนึ่ง

ฉิวาไม่มีลูกให้ผ่าครึ่งให้แก่ผัวครึ่งหนึ่ง ให้แก่พ่อแม่ผู้หญิงครึ่งหนึ่ง เหตุว่าทูลูกก็เหมือนทูลูกพ่อแม่แล เหตุสองขาตั้งสองทำสร้างได้ ด้วยพ่อแม่ก็อาศัยซึ่งพ่อแม่ด้วย ฉิวา ขาทั้งสองอยู่ด้วยกันตายทั้งสอง ข้าวของให้ไว้แก่ลูกทั้งหมด ฉิวา ไม่มีลูกให้ไว้ของแก่พ่อแม่พี่น้องผู้หญิง ฉิวาพ่อแม่พี่น้องผู้หญิงไม่มี(ข้อความ น่าจะขาดหาย)

ชายไปสู่เรือนเมีย ผู้เมียมีมิตุน ผู้ชายมีมิตุน

ประการ ๑ ชายไปสู่เมีย ผู้เมียเจ้าเรือนไม่มีมิตุน ผู้ชายไปสู่มีมิตุน เมื่อขากจกหย่าร้างกันนั้น ต้นทุนแรกผู้ชาย มีเท่าใด ให้ผู้ชายเอาออกไว้ก่อน ของทำสร้างได้ด้วยกันมีเท่าใด ให้แบ่งกันคนละครึ่ง ฉิวาผู้หญิงไม่รู้สร้างให้แบ่งเป็น สามส่วน ให้ผู้ชายได้ สองส่วน ให้ผู้หญิงได้ส่วนหนึ่ง ฉิวาผู้ชายอยู่ด้วยกันจนเฒ่า ผัวตายให้ไว้ของแก่เมีย หญิงตายก่อน เขามีลูกด้วยกัน ข้าวของให้ผ่าครึ่ง ไว้ให้แก่ลูกครึ่งหนึ่ง ให้แก่พ่อแม่ครึ่งหนึ่ง ฉิวาไม่มีลูกผ่าเป็นสามส่วน ให้แก่ผัวได้สองส่วน ให้แก่พ่อแม่ผู้หญิงส่วนหนึ่ง เหตุเขาทำสร้างได้ด้วย พ่อแม่กินด้วยพ่อแม่ ฉิวาเขาอยู่ด้วยกันตายทั้งสอง ข้าวของให้ไว้แก่ลูกทั้งหมด มิไม่มีลูกของให้ไว้แก่พ่อแม่พี่น้องผู้หญิง ฉิวาพ่อแม่พี่น้องผู้หญิงไม่มี ให้ไว้แก่พ่อแม่พี่น้องชาย ฉิวาพ่อแม่พี่น้องไม่มีทั้งสองฝ่ายดังนี้ ให้เอาเข้าเล่มพญาครึ่งหนึ่ง ให้กระทำบุญด้วยกันหาเขาครึ่งหนึ่ง

แบ่งหนี้กัน

คำทั้งหลายดังกล่าวมานี้ คือกล่าวด้วยความมุขิจำเจริญ ฉิวาไม่อยู่มุขิสวัสดิ์จำเจริญด้วยกัน คือว่าขา(ทั้งสอง)หากถือหนี้ ถูกหนี้ท่านดังนี้ ให้แบ่งหนี้กัน ให้แบ่งหนี้กัน ชายหาหญิงก่อน ไม่เหมือนดังแบ่งของ อันเป็นตามผู้รู้ทำงานสร้างแลผู้ไม่ทำงาน ผู้ทำแลผู้มาสู่ตามอย่างหนักอย่างเบา ข้าวของสมบัติย่อมได้ ย่อมมีแก่บุคคลผู้อุตสาหกรรม ด้วยความหมั่นนั้นแล หนี้หนี้ย่อมเกิดมีมาเพราะเพื่อผู้อื่น ครั้นนั้นแล เหตุหนี้แบ่งหนี้กันควรแบ่งแก่ผู้อันคร้านมากคร้านน้อยเช่นนี้แล ผูกจำเมืองพิจารณาเหตุเกิด

ฝัះละเมียววันน ๓ ปี ครอบเจ้าขุนตัดให้ขาดฝัះละเมียวกัน

ประการ ๑ ชายไปสู่อะเมียวแล้ว กลับทังเมียวไว้โดยมิได้หย่าร้าง เท่ากับไว้ข้าวของแ่ะเมียว ดั่งนี้ นานพอ ๓ ขวบ แล้วก็ไม่วา ของอันจักฝากก็ไม่วา คำสั้สิ่งแ่ะผู้อื่นมาถึงเมียวก็ไม่มีดั่งนี้ ให้เจ้าขุน บ้านเมืองพร้อมกันตัดให้ขาดฝัះละเมียวกันเสีย ให้พ่อแม่หึงหาฝัះใหม่ให้เถิด ให้เขาได้ ะทำการ แ่ะนดินบ้านเมืองเถิด ฝัះไม่วา ๓ ขวบ แม้ย้งวันหนึ่ง คินหนึ่ง ก็ย้งเป็นเมียวชายผู้นั้นอยู่แล ถ้าหาก เกิน ๓ ขวบไปวันหนึ่ง ก็ขาดอิจฉาอาลัยแล้ว แลเจ้าขุนตัดสินให้ขาดไม่มีโทษแล

ซื้อหึงมาเป็นเมียวทังไว้

ประการ ๑ ผู้ชายได้ไ้ซื้อเอาผู้หึงมาเป็นเมียวแล้ว ปล่อยละไว้หนีไปเอาเมียวใหม่ แม้ขอ คินค้ำมันก็ไม่คิน ดั่งนี้ มันก็ไม่เลี้ยงไม่ดู ไม่ไปมาหาสู่ดั่งนี้ ให้พ่อแม่สงคินค่าเสียแล้ว ให้ตัดให้ขาดฝัះ ละเมียวกันเสีย ฝัះผู้หึงไปอยู่กับมัน ครบ ๓ ปีแล้วให้พอนค่าตั้นลง เหตุผู้หึงก็เตมาแ่ะไปด้วยวันด้วย คิน

ไปสู่อะเมียวทังละไว้

ประการ ๑ ง่ายไปสู่อะเมียว อดเอาการกลับไม่ได้ หากหนีไป พอมันหนีละเมียวไว้ได้ ๑ ขวบ กว่าๆ ก็มีรูข้าว ของก็มีฝากมาให้เมียว ก็ไม่สงผู้อื่นมาหาเมียวดั่งนี้ ให้เจ้าขุนบ้านตัดให้ขาด อันเป็นฝัះ ละเมียวกันเสีย แลให้พ่อแม่หึงหาฝัះใหม่ให้เขาเสีย ให้เขาได้การรบการต่อแ่ะการบ้านการกลับเจ้า ต่อไป ฝัះแ่ะมันหากคินมาดั่งนี้ ให้ข้าวของอันมันได้พามา นั้นเหลือแ่ะมันนับหมด ฝัះไปที่อื่นไม่ครบ ขวบพอปี ผู้หึงกลับเอาฝัះใหม่ดั่งนี้ หรือสินใหม่มิฉาจาร ฝัះใหม่นั้นตามกองกลับ ให้ชายผู้หึงเอา ค่ามาแบ่งเป็น สามส่วน ให้ฝัះแ่ะส่วนหนึ่ง ของฝัះเอามาเท่าใด ให้เอานับเลี้ยงของ ทำสร้างได้ด้วยกัน มีเท่าใด ให้แบ่งเป็น สามส่วนให้ฝัះฝัះ สองส่วนให้หนึ่งส่วน ฝัះไม่ขายมันให้สินมิฉาจาร ผู้หึงตามกอง กลับข้าวของทำสร้างด้วยกัน ให้ผ่านเป็น สามส่วน ให้ผู้ชาย สองส่วน ให้ผู้หึงหนึ่งส่วน ฝัះไม่ไหม มัน ข้าวของทำสร้างด้วยกัน ให้ผู้ชายเอาทังหมดอย่าให้มันสั้กอัน ฝัះลูกสุดแต่ผู้ชายจักให้ลูก องคมิ ฉาจาร ๔ ประการแล

ที่นี้จักบอกกล่าวองคมิฉาจาร ๔ ประการก่อนแล มีดั่งนี้ ๑) อัจฉาจาร ของอันควรถึงก็ ได้ถึงจริง ๒) เสวนาจิตตั้งใจมักใคร่เสียจริง ๓) สั้โยโค ก็ประกอบด้วยกันจริง ๔) สาทิเย เยยา ก็ ยินดีซึ่งกรรมอันจริงนั้น แม่วาองค์ ๔ ประการนี้พร้อมเมื่อใด มิฉาจารก็ขึ้นมายานั้น ก็อาจนำไปสู่ออบายภูมิทัง ๔ จริงแล จำเมืองควรไหม ๑๑ เงินจริง ฝัះวาองค์ ๔ ประการมิพร้อม มีแต่มาตราว่า หั้ฐฐ คาหังวา เวณิกาหังวา ณาคาหัง คือได้หุยมือถือฐานแต้นม หอมแ่ะกัม กับด้วยกันดั่งนี้ ก็ไม่ถูก

ลักษณะอันเล่นซุ่มสู้กับด้วยกัน ยังไม่เป็นกาเมสุมิจฉาจารย์นั้น เท่าพอเป็นทุจริตกรรมมิตายแล ยังมีพอตกอบายนรก เท่าพอเป็นปวัตติวิบาก มีต้นว่า เจ็บเท้า เจ็บมือ เจ็บหู เจ็บตา สิ่งเดียวแล จำเมืองจักใส่สินสมมามิจฉาจารย์ ถ้าหนักถึง สามร้อยสามสิบ เงิน จริงก็ผิดมิชอบแล เล่นซุ่มสู้หญิง แปะดจำพวก หญิง สิบสองจำพวกถูกเข้าในเมีย สิบสองจำพวกจริง ก็ควรใส่สินไหม สองร้อยยี่สิบ เงิน ชายผู้ใดเล่นซุ่มสู้กับด้วยหญิง แปะดจำพวกนั้น บาบก็เบาโทษก็เบาแลชายผู้ใดเล่นซุ่มสู้กับด้วยหญิง สิบสองจำพวกนั้น มีبابก็หนักมีโทษก็หนักแล

เล่นเมียผู้มีศีล มียศ ผู้ไม่มียศ

อันหนึ่ง ชายผู้ใดเล่นซุ่มสู้กับด้วยเมียผู้มีศีลห้า ศีลแปด ก็ดี ผู้มีศรัทธาาศักดิ์อันใหญ่ก็ดี มีبابก็หนักมีโทษก็หนัก ชายผู้ใดเล่นซุ่มสู้กับด้วยเมียผู้ไม่มีศีลสรณคมก็ดี ผู้น้อยอันไม่มีศรัทธา ศักดิ์นั้น มีبابก็เบา มีโทษก็เบาแล จำเมืองพึงพิจารณาตามองค์เถิด ที่ควรให้หนักก็ดี ที่ควรให้เบา ก็ดี พิจารณาให้แจ้งเถิด

ภิกขุเล่นซุ่ม

ภิกขุเล่นซุ่มสู้กับด้วยหญิง กันถูกองค์ ๕ ประการเท่านั้นก็เสียตัวแลภิกขุจับถือผู้หญิงด้วย รากจิตมีต้นว่า ทัฎฐคาโห ถือจับมือถือนิ้วดี ปรามาโส ลุบลคำเนื้อตัว คือจับนมก็ดี ชุมพิโต คือจูบหอมดมแก้มก็ดี กายสังสัคโค คือกอดเกี่ยวก็ดี ภิกขุรูปนั้นก็ได้ถึงอาบัติสังฆาติเสสแล ภิกขุจับเสื้อผ้าผู้หญิง ได้อาบัติถุลลัจจัยแล ภิกขุจับถือสัตว์ตัวเมีย ได้อาบัติทุกกฏแล พระเจ้าตั้งอาบัติแก่ภิกขุ สามรูป ตามอนุโลมสันนี้แล

ชาวอุทรทวีป (ทวีปฝ่ายเหนือ)

ชายผู้ใดเล่นซุ่มสู้เมียเป็นกับด้วยเมียนาน ถ้าได้สำเร็จ โฆษมิจฉาจารย์ถึงท่านหนักแล มิเท่าแต่หุบมือถือลูบนมจุมจูบแก้วทั้งสอง กอดนั้น โทษครึ่งศีลมิจฉาจารย์นั้นแล เหตุนั้นเป็นคนชายอย่าได้จับ เมียนานมันยอมเป็นโทษ แลมันมีเหมือนชาวอุทรทวีป นั้น หากเป็น อมมาอปริคหา ตาย เหตุว่าเขานั้นไม่มีผิวไม่มีเมีย หาผู้จักหวงแหนรักษากันมิได้ เหตุนั้นมิจฉาจารย์ไม่ขึ้นแก่เขาเช่นนี้

ชาวชมพูทวีปเรานี้

ส่วนว่าชาวชมพูทวีปเรานี้ ผู้หญิงทั้งหลายหากมีผู้หวงแหนรักษา อันหนึ่งก็เอากันเป็นผู้เป็นเมีย ผู้มีเป็นเจ้าของ โผฎฐัฟประตาย เหตุนั้นมิจฉาจารย์ขึ้นเช่นนั้นแล

ลักษณะมักเมียกัน โทษเมืองคือว่าไพร่กลับมักเมียกัน

ลักษณะมักเล่นชู้กับเมียผู้อื่นเป็นสันนี้แล ไทย^๓เมืองชอบพอเมียไทยเมือง ผู้ใดชอบเมียผู้อื่น ผู้ไปกับการเจ้าการกลับนั้น ผู้เป็นเจ้ากลับนั้น ไล่สี่ลมิจฉาจร หกร้อยหกสิบ เงิน ผัวไปค้าใส่ สี่ร้อยสี่สิบ เงิน ผัวอยู่บ้านรักษาเมียไม่พอใส่ สามร้อยสามสิบ เงิน ผัวไม่ได้สี่ไม่ได้ห้า แค้จับมือถือลูบนมหอมแก้มแอม้กอดนั้น ใให้ใส่ สองร้อยยี่สิบ เงิน เป็นดั่ง ฎีกุได้ถึงอาบัติสั่งชาติเสส ท่านหนักนั้นแล ผิดได้จับมือถือแขนเพียงได้ให้หมากโทษเบาใให้ใส่หนึ่งร้อยสิบเงิน เป็นดั่งฎีกุถึงอาบัติลุลัจจยนั้นแล

ไทยมักชอบเมียข้าทาส

ไทยมักเมียข้าทาส ผัวไปการกลับใให้สี่ลมิจฉาจร สี่ร้อยสี่สิบ เงิน ผัวไปค้าใส่ สามร้อยสามสิบ เงิน ผัวอยู่บ้านใส่ สองร้อยยี่สิบ เงิน ผิดได้จับมือถือแขนเต้านมจหอมแก้มแอม้กอดใให้ใส่หนึ่งร้อยสี่สิบกว่า คำเงิน ผิดใให้หมากสุบเข้าสี่แก่กันนั้น ใให้ใส่ หนึ่งร้อยสิบกว่าๆ เงิน คนคฤหัสถ์จับกอดเมียท่าน เทียบดั่งฎีกุจับกอดหญิงได้ถึงอาบัติสั่งชาติเสส ถ้าหนัก คฤหัสถ์ได้หุบรับเอาหมากสุบเข้าสี่กับเมียท่านเทียบได้ฎีกุหุบเสื้อผ้าหญิงได้ถึงอาบัติลุลัจจยแล

ข้ามักชอบเมียไทย

ข้ามักเมียไทยเมือง ผัวไปการเมือง ใให้สี่ลมิจฉาจร สามร้อยสามสิบ เงิน ผัวไปค้าใส่ สองร้อยยี่สิบ เงิน ผัวอยู่บ้านใให้ใส่ หนึ่งร้อยสิบ เงิน ผิดได้จับมือถือแขนจับเต้าเคล้านมจหอมแก้มแอม้กอด ใให้ เจ็ดสิบเอ็ด เงิน ผิดใให้หมากสุบสี่แก่กันนั้นใให้ใส่ สามสิบสามเงินเงินเถิด

ข้ามักเมียข้า

ประการ ๑ ข้ามักเมียข้า ผัวไปการกลับใให้สี่ลมิจฉาจร สามร้อยสามสิบเงิน ผัวไปค้าใให้ใส่ สองร้อยยี่สิบเงิน ผัวอยู่บ้านใให้ใส่ หนึ่งร้อยสิบเงิน ผิดได้จับมือถือแขนจับเต้าเคล้านมจหอมแก้มแอม้กอดนั้นใให้ใส่ เจ็ดสิบเอ็ด เงิน ผิดใให้หมากสุบสี่แก่กันนั้นใให้ใส่ สามสิบสาม เงิน

ขุนนางมักเมียไพร่อันหนึ่ง ขุนก็ตี นายก็ตี มักเมียไพร่กลับ ผัวไปการกลับใให้สี่ลมิจฉาจร แปดร้อยแปดสิบเงิน ผัวไปค้าใให้ใส่ ห้าร้อยห้าสิบเงิน ผัวอยู่บ้านใให้ใส่ สี่ร้อยสี่สิบเงิน ผิดได้จับมือถือแขน จับเต้าเคล้านมจหอมแก้มแอม้กอดนั้นใให้ใส่ สองร้อยเค้าสิบเอ็ด เงิน ผิดใให้หมากสุบสี่แก่กันนั้นใให้ใส่ หนึ่งร้อยสี่สิบกว่า เงิน

^๓ เป็นไท ไม่ได้เป็นข้าทาส.

ขุนกินนากำนายกินนาย มักเมียไพร่

อันหนึ่ง ขุนกินนากำนาย กินนายมักเมียไพร่ ผัวไปการเมืองให้ใส่ศีลมิจฉาจารย์ เค้าร้อย
 คำสืบ เงิน ผัวไปคำให้ใส่ หกร้อยหกสิบเงิน ผัวอยู่บ้านให้ใส่ ห้าร้อยห้าสิบเงิน ผิดได้จับมือถือแขน จับ
 เต้าเคล้านมจมแก้มแอมกอดนั้นให้ใส่ สามร้อยสามสิบเอ็ดเงิน ผิดได้ให้หมากสุบเขาสี่แอกันนั้น ให้ใส่
 หนึ่งร้อยหกสิบหกสิบเงิน

ไพร่มักเมียขุนนาย

อาณาจักรธรรมจกเทียบกันทำให้เสมอกันอันหนึ่ง ไพร่มักเมียขุนเมียนาย ผัวอยู่บ้านให้ใส่
 ศีลมิจฉาจารย์ เงิน หนึ่งร้อยสิบเงิน เหตุเมียขุนเมียนายหากรานมักใครชอบพอไพร่แล้วแล ในบทว่า
 ไพร่มักเมียขุนเมียนาย ให้หมื่น หนึ่งร้อยสิบเงินนี้ดูมิชอบไกลนัก จำเมืองทั้งหลายพึงพิจารณาด้วย
 ศาสตร์ทั้ง ๒ ภายนอกภายในมาเรียบเทียบกันให้เห็นแจ้งในอันพิจารณาแล้ว กระทำตัดสินเถิด ผิดว่า
 ตามธรรมนั้นว่าผู้ใดได้ชอบมักสมสู่เมียกับเมียท่านผู้ยศชานามศักดิ์ กล่าวคือ เจ้านายท้าวขุนผู้ใหญ่ก็
 ดี ได้ชอบมักสมสู่เมียท่านผู้มีศีล ๕ ศีล ๘ แลสรณคมนั้นก็ดี มีบาปก็หนักมีโทษก็หนักแล ผู้ใดได้ชอบมัก
 เป็นเมียชานามศักดิ์ ถือว่าไพร่ผู้น้อยนั้นก็ดี ได้มักชอบสมสู่ผู้มีศีลมีสรณคมนั้นก็ดี มีบาปก็เบา
 มีโทษก็เบา

ประการ ๑ ว่า ผู้รู้ฉลาด กระทำบาปก็ได้เสวยบาปโทษหนัก ก็หนัก ผิดจักเอาอาชญาจกกฎ
 ผู้ใหญ่นั้นว่าไพร่ผู้น้อยผู้ไ้ มักสมสู่เมียท้าวพญาเจ้าขุนมูลนาย ให้มีโทษเบาเช่นนั้น ตีว่าเมียเจ้าขุนนาย
 ผู้ใหญ่หากรานร้ายเช่นนี้ ไพร่ก็จักประมาทดูถูกผู้ใหญ่ในภายภาคหน้า ผิดจักเอาธรรมมาตัดสินให้
 ประมาทนั้น จำไพร่ ผู้น้อยมักสมสู่เจ้าขุนนายผู้ใหญ่ให้มีโทษหนัก เป็นไปตามยศผู้ใหญ่ว่านั้น ท้าวขุน
 เจ้าผู้เป็นใหญ่มักสมสู่ไพร่ผู้น้อยให้เขามีโทษเบา เป็นไปตามผู้น้อยมิมียศอื่น ท้าวพญาเจ้าขุนนาย
 ผู้ใหญ่ก็จักข่มเหงดูแควนไพร่ผู้น้อยเช่นนี้ เหตุตั้งนี้จำเมืองพึงแต่งโทษให้เสมอกันคือว่า ผู้ใหญ่มักสมสู่
 ผู้น้อยก็ให้มีโทษหนักเท่ากันเช่นนี้ ภายหลังผู้ใหญ่ก็จักโทษนาว่าชาติเขาเกิดมาเป็นไพร่ผู้น้อยนั้นมิหอน
 มี มานะ สามหาวย่อมเกรงขามอำนาจอาชญา ย่อมมีคำเคารพคบบำผู้ใหญ่ มีอาจจักมักสมสู่ผู้ใหญ่
 เช่นนี้ คำอันนั้นก็มิพึงควรจกกว่าเฉยๆ แม้นว่า ชายชู้โรคก็ยังมีมักสมสู่พญาเจ้ากลับผู้ใหญ่ก็มีแล

ประการ ๑ แม้แต่หมาขี้เรื้อน ก็ยังสู้มักกับนางปริกาผู้เป็นนางเทวีแห่งพญาปเสนทิโกศล
 ราชันก็มีแล เหตุนี้ผู้มีปัญญาสมควรเชื่อใจ คนทั้งหลายจริงแล

ไพร่หมักเมียขุนนายกินนาก็ดี ไม่กินนาก็ดี

ผีไพร่กระทำหมักสมสู่กับเมียขุนเมียนายผู้กินนาก็ดี มิได้กินนาก็ดี ให้ผ่อนโทษจุนขุนนายหมักเมียไพร่นั้น มาแต่งใส่โทษให้ไพร่สู่เมียเจ้าขุนมูลนายนั้นเถิด ให้แต่งตามองค์นั้นเถิด กล่าวไว้ภายหลังก่อนแล

ไพร่หมักเมียท้าวพญาเสนาอำมาตย์แลเจ้าผู้ใหญ่

อันหนึ่ง ไพร่หมักเมียท้าวพญาเสนาอำมาตย์แลเจ้าผู้ใหญ่นั้นควรฆ่ามันเสีย เหตุมันไม่ยำเกรงอาชญาอันได้ตั้งแต่งยกยอขึ้นให้เป็นเสนาธิบดีแลเจ้าผู้ใหญ่นั้นควรฆ่ามันเสีย ผิมันกลัวตาย มิฆ่าดังนี้ให้เอาไว้เป็นข้า ใช้กลางเรือนเสีย ผิมันไม่สมสู่ดังนี้ให้ใส่ชนทันทกรรมแก้มัน หนึ่งหมื่นสองพันสี่ร้อยเงินเถิด เป็นค่าหัวค่ามือเสมอตั้งฆ่าตัวมันตายแล้วแล

ท้าวพญาเสนาอำมาตย์เจ้าผู้ใหญ่มักเมียไพร่

อันหนึ่ง ท้าวพญาเสนาอำมาตย์แลเจ้าผู้ใหญ่มักเมียไพร่ให้ใส่ศีลมิจฉาจาร หนึ่งพันห้าร้อยห้าสิบเงิน แม้ผิวไปการกลับก็ดี ก็เอาค่าหัวไทยมาตั้งแล้วแล ผิได้จับมือถือแขน จับเต้าเกล้านมจมแก้ม แอ้มกอดก็ดีได้ให้หมากสุบเข้าสีกี้ก็ดีให้เอาหนึ่งพันห้าร้อยห้าสิบ นั้นผ่าลงตามองค์อันได้กระทำนั้นเถิด

ท้าวพญาเสนาอำมาตย์เจ้ากินเมืองน้อยมักเมียกัน

ประการ ๑ ท้าวพญาเสนาอำมาตย์แลเจ้ากินเมืองน้อย มักเมียกัน ผิไปการกลับให้ใส่มิจฉาจารย์ หกพันห้าร้อยเงิน ผิอยู่บ้านให้ใส่ สามพันสามร้อยเงิน ผิได้จับมือถือแขน จับเกล้าเต้านมจมแก้มแอ้มกอดนั้นให้ใส่ สองพันสองร้อยเงิน ผิได้ให้หมากสุบนั้นให้ใส่ หนึ่งพันหนึ่งร้อยเงินเถิด

สื่อซู้ให้เมียท่าน

ผู้ใดสื่อซู้ให้เมียท่าน คือว่าเอาคำผู้ชายไปพูดกับผู้หญิง ได้คำผู้หญิงแล้วเอาคำผู้หญิงมาพูดผู้ชายเล่า สืบคำไปให้ ๒ ขา เป็นซู้กันดังนี้ ให้หมื่นผู้สื่อ่นั้น หนึ่งร้อยสิบเงิน เชิญใจ ห้าสิบสอง ผิว่าเป็นผู้เฝ้าเหล่าเฝ้ายาแก่กันไปมา ให้ซู้คำกันจึงเป็นซู้กัน ก็เรียกว่าสื่อซู้ให้เมียท่านแล ผิว่าหากหากเป็นซู้กันก่อนแล้ว มันก็มีรู้ว่าท่านเป็นซู้กันจริง เท่าใช้มันดังนี้ ก็มีเป็นคำสื่อซู้แลควรสอนมันให้มันรู้กองผิด ผิมันหากรู้ว่าท่านเป็นซู้กันแล้ว มันเท่าเห็นแก่สินจ้างได้กินด้วยง่าย มันเท่าสมคบกับผู้มีดี ให้ใส่ศีลสอนแก้มัน ห้าสิบสอง เงิน

ภิกษุได้ถึงอาบัติหนัก หกสิบสี่เส้นพร้อมกันทีเดียว

พาทวิตินทรามเตน อาชาย ภาณิติน จ สพพานิกรุณานิ สปัตติกมมานิ จตุสฎฐี อาปัตติยา อาปชเชยย เอกโก ปณฺหเมสา กุลเลหิ จิตตินา ดังนี้

อธิบายแห่งกถาปัญหาอันนี้ พระพุทธเจ้าเทศนาว่า ยังมีภิกขุองค์หนึ่ง ได้อาบัติสังฆาติเสส ๖๔ เส้นพร้อมกันทีเดียว ด้วยคำเจรจานั้นเป็นเช่นใดฤ คือ ภิกขุรูปกระทำศรัทธา จสิตต สือผู้หญิง ผู้ชายให้ชอบกัน คือว่า รับเอาคำผู้ชายไปพูดกับหญิงทั้งหลาย ๖๔ คน อันอยู่ในปราสาทที่เดียวกันนั้น เมื่อได้คำพูดหญิงทั้งหลาย ๖๔ คนนั้นแล้วจำเอาคำพูดนั้นมาพูดแก่ชายนั้นเล่า ดังนี้ ภิกขุรูปนั้นก็ได้ถึง อาบัติสังฆาติเสส ๖๔ เส้น ผู้หญิง ๖๔ คนนั้น พร้อมกันทีเดียวแล

สู่ชู้ให้เมียท่าน

หนโลกคนคฤหัสถ์ ผู้ใดได้สู่ชู้เมียท่านดังนี้ ให้ใส่สินไหมผู้สื่อไหมผู้นั้น คู่ผู้หญิงนั้นเกิด

ฆ่าชู้เมียตาย

ผู้ใดได้ไปนอนกับเมียท่าน ไพรก็ดี ขุนนายก็ดี ผู้ชั่วได้ฆ่าตายทั้งหญิงทั้งชาย อย่าได้ถือแก่กัน ผิดผู้หญิงบาดเจ็บไม่ตาย ชายตายก็อย่าได้ว่าสื่อ ผิดไม่ตายเจ็บไปดังนี้ เจ็บป่วย ช้ำ พอง ให้ไหมมัน สองร้อยยี่สิบเงิน ผิดเจ็บมาช้ำ บวมพอง เป็นบาดรอยพอประมาณนั้น ให้ไหม หนึ่งร้อยสิบเงิน ผิดเจ็บนักมิพอเสียองคะ ยังพอได้ทำการได้นั้น ให้ไหม ห้าสิบสองเงิน ผิดมัน เจ็บหนักจนเสียองคะ ยังพอยาได้นั้น อย่าไหมมันเหตุเจ็บป่วยนักแล้วแล

อันหนึ่ง ผู้ใดได้ฆ่าชู้เมียตายดังนี้ มิมีสักชี^๔ ผู้รู้ผู้เห็นแจ้ง แม้นเมียมันว่ามีก็ดี แม้นว่ามีสักชีก็ดี ก็ไม่ควรไต่สักชี ดูก่อนสักชีไม่ควรเอาอันนั้นคือ สัมปโยคคะ คนอันหนึ่งอันเดียวกัน๑ คนเคยสู่เคยกินกับกัน๑ วิปะโยคสักชี คือผู้หนี ผู้หาย ผู้ตาย ๑ ทัตวา คือ ทอดของจ้างให้ว่า ๑ ตักชการโก คือผู้มีกำลังกำหราบให้ว่า๑ สักชี ๔ จำพวกนี้มีควรเอาเป็นสักชี ให้แต่ง ชนิดสินไหมแก่มันตามกองเถ ด ผิดมันมีสักชีควรเชื่อควรเอาเป็นสักชีแท้จริง คือ คนผู้ ซื่อใส ไม่สัมปะโยคคะอันใด ผู้นั้นก็รู้แจ้งจริง๑ ผู้หนึ่งก็เป็นคนรู้ฉลาด มีสัจจะ มีศีลจริง๑ สักชี ๒ จำพวกนี้มีหัวนไหวควรเอาเป็นสักชีจริงแล กันมันมีสักชีดังนี้ อย่าได้ใส่สินไหมมันจริงเกิด

หญิงไปสู่ชาย หญิงมีโทษ ๒ ส่วน ชายมี ๑ ส่วน

ประการ ๑ เมียผู้ใดหากไปชวนชวหาผู้ชายก่อน ไปสู่ผู้ชายดังนี้ ให้จำเมืองแต่งโทษให้เป็น ๓ ส่วนเกิด ให้เป็นโทษผู้หญิง ๒ ส่วน ให้เป็นโทษผู้ชายส่วนหนึ่ง เหตุว่าผู้ชายมิได้ชวนชวหาชวหาก่อน ผู้ชายหากตามด้วยกัน ต้นเหตุเกิดที่ผู้หญิงก่อนจึงให้ผู้หญิงได้ทำ สองส่วน เช่นนี้ เหตุสักชี มี เช่นนี้ มีสสาจาโร ปุริสสส ออนุชตตวา กทาจิ เถเนตตวา สนตกั เทติ มสสาจาโร ตสสภเว อทยาปสิทธิ อิตถิ ปุมปาภขนตา รุกขนา ดังนี้ มีจฉาจาโร อันว่า มีจฉาจาร ปุริสสส แห่งผู้ชาย(หน้า ๑๙) อนุปป

^๔ สักชีพยาน.

ชิตตวา ก็ไม่เกิด คือว่า ผู้ชาย ไม่ขงขวยไปหาผู้หญิง กทาจิ สักคาบ แล ยา อิตถิ อันว่าหญิงผู้ใด
 เถเนตตวา แลลักเอาแลว อตตโนองคชาตฺ ยงองคชาต คือว่า ที่แห่งตน สนตกั อันเป็นของ สามิกานํ
 แห่งผัวตน เทติ แล ไปให้ ปุริสสส แก่ชายผู้อื่นสำ มิจจาจาโร อันว่า มิจจาจาร ภาเว ก็มี ตสสอติ แต่
 หญิงผู้นั้นแล อตถ ประการ๑ อิตถิ อันว่า ผู้หญิง ปสิทธิลภุชรา มีลักษณะอันแล่นไปหาก่อน ปุมา อัน
 ว่า ผู้ชาย ปกขนตลกขนา มีลักษณะอันแล่นไปตาม มักว่าชายหากตามด้วยกัน คำผู้หญิงนั้นแล มิจจา
 จาร หากเกิดแต่ใจผู้หญิงก่อน

สินไหมชายผู้เป็นขู้ผู้หญิง ๙ จำพวก

หมายถึงหญิงที่ยังไม่มีผัว ๑)มาตุรุกขิตต คือ แม่รักษา ๒)ปิตตุรุกขิตต คือ พ่อรักษา ๓)
 มาตุปิตตุรุกขิตต คือ พ่อแม่รักษา ๔) ภคินิรุกขิตต คือ พี่หญิงพี่ชายรักษา ๕) ญาตริรุกขิตต คือ บ่าน้ำ
 ลุงน้ำอา รักษา ๖) โสตุตตุรุกขิตต คือ ภิกขุแล สามเณร ๗) ภิกขุณี สามเณรี รักษา ๘) ภิกขุแล
 ภิกขุณี คือพ่อแม่พี่น้องไปบวชรักษา ๙) อตตตุรุกขิตต คือตัวมันหากรักษา ๙ จำพวก ชายผู้ใดได้สม
 สู้กับผู้หญิง ๙ จำพวก ผูงนี้ มิจจาจารไม่ขึ้นแก่ผู้หญิงเท่านั้นแต่เกิดขึ้นแก่ผู้ชายสิ่งเดียวแลเหตุหญิงไม่
 มีผัวรักษานั้นไม่อาจเป็นเจ้าไม่เป็นใหญ่แก่โณฐฐประ(หน้า ๒๐) เทารักษาเขาไว้ มิให้เป็นสาธารณะ
 แก่ผู้ชายทั้งหลาย จำเมืองจักใส่สินไหม สามร้อยสามสิบเงิน ก็ดี สองร้อยยี่สิบเงินก็ดี หนึ่งร้อยสิบเงินก็
 ดี ก็ผิด ไม่ชอบแล ควรใส่ ห้าสิบสองเงิน ให้เป็นโษแก่ชายผู้กระทำนั้นให้เป็นสินขอขมา แก่ผู้รักษา
 หญิงผู้นั้น แม่หญิงผู้สหมมิก ๕ คนรักษานั้นจักแต่งสินไหมเป็นเงินก็ไม่ชอบ มิควร เหตุภายในศาสนา
 รักษาแลให้แต่ขันข้าวตอกดอกไม้เทียนน้ำอบน้ำหอม สิบเอ็ดเงิน ขอขมาคารวะ เจ้าธัมมิกะตนรักษานี้
 นั้นเกิด

หญิงสู้มักผัวท่าน ค่าเค้าค่าหูก ค่าเดือนไฟ ๗๒ ค่าเผ้าค่าผัว

อันหนึ่ง ชายผู้ใดได้เล่นเป็นกับผู้หญิงแล้ว ชายกลับไม่เอาดังนี้ ให้แต่งโษใส่ผู้ชายตาม
 ครองเกิด ผิผู้ชายมีเมียดังนี้ มิจจาจารก็ขึ้นแก่หญิงผู้นั้น เหตุผู้ชายเป็นผัวท่านให้แต่ง ทาใส่แก่ผู้หญิง
 คือ ตัดหูตัดเค้า ให้ปรากฏแก่คนทั้งหลายว่ามันเป็นผู้หญิงถ้อย ซึ่งสู้ผัวแห่งท่านให้มันอายุแก่โลกเกิด ผิ
 มันไม่ให้พาดดังนี้ ให้แต่งค่าเค้า ห้าสิบสอง ค่าหูก ข้างละ ห้าสิบสอง เป็น ร้อยหกสิบสองเงิน ผิเป็น
 ลูกขุนลูกนายสู้ผัวท่าน ให้แต่งตามยศ กวนใส่ สามร้อยสามสิบเอ็ด แล ผิผู้หญิงหากท้องให้ผู้ชายรักษา
 อยู่เดือนไฟ ผิผู้ชายไม่อยู่รักษาปดปิว ดังนี้ ให้แต่งค่ารักษาเดือนไฟ ให้ผู้ชายเสียค่า เจ็ดสิบสองเงิน ผิ
 ผู้หญิงคลอดลูกให้ผู้ชายได้ค่าหัวค่าเผ้า สามร้อยสามสิบ เงิน

ข้ามักเมียเจ้านาย

อันหนึ่ง ข้ามักเมียเจ้าเมียนาย ผิผู้ชายเป็นข้าเจ้าหนึ่ง ไปสู่มักเมียเจ้าผู้หนึ่ง ดังนี้ อยาได้ใส่ ธนทัณฑ์แก่ผู้ชาย เหตุมันเข็ญใจมันจึงเป็นข้าท่านตาย ผิจักให้เจ้ามันเสียดังนี้ ก็ไม่ถูก เหตุเจ้ามันมิได้ ให้มันไปกระทำแล(หน้า ๒๑) หากเป็นแต่ใจนายหญิงหากร้ายหากถ้อยตาย เป็นดั่งนางมัลลิกา เมีย พญาปเสนนะให้หมาสู่ยังกระต๊อบอบน้ำนั้นแหละ นางก็รู้ว่าเป็หมาแล้วนางก็ยังให้หมาสมสู่กับนาง ฉนั้น พญาก็มีเอาโทษแก่หมา ส่วนนางผู้นี้ก็รู้จักว่ามันเป็นข้าแห่งท่านแล้ว นางก็ยังให้ข้าสมสู่กับนาง ฉนั้น เหตุนี้จึงไม่ควรไหมมัน เช่นนี้แล อันนี้เท่าว่ามันเป็นคนควรใส่ราชทัณฑ์กรรมแก่มัน คือ ผูกมัดเชียนตีมัน สิบสั้ กดี สิบห้ากดี เพื่อให้มันเข็ดหลาบ ก็อย่าให้ข้า(ทาส)ทั้งหลายได้เรียนกัน ให้ เขากลับแต่ราชทัณฑ์กรรมเถิด

เจ้ามักข้าหญิงผิวไม่เป็นข้าแห่งตน

อันหนึ่ง มักว่าผู้ชายหากเป็นแห่งตน สู้มักกับเมียตนดังนี้ ให้เขาเอากันเสียให้เป็นข้าเขา เสีย เห็นว่า ใจนางผู้หญิงหากเป็นข้าตาย อันหนึ่ง เจ้ามักเมียข้า คือ ผู้หญิงหากเป็นข้าแห่งตนผู้ชายไม่ เป็นข้าแห่งตนดังนี้ มิจฉาจารก็ได้ทั้งสองจริงแล ให้ใส่ศีลมิจฉาจารแก่เจ้า หนึ่งร้อยสิบเงินเถิด

เจ้ามักเมียข้าผู้ชายก็ข้าแห่งตน ผู้หญิงก็ข้าแห่งตนทั้งสอง

อันหนึ่ง หญิงก็เป็นข้าตน ชายก็เป็นข้าแห่งตนทั้งสอง เจ้าหากสู่เมียข้าชายทั้งสองดังนี้ มิจฉาจารก็ขึ้นทั้งสองจริงแล เหตุเป็น ธนีสสะ แล เขาหากเป็นใหญ่แก้ววัตถุข้าวของตาย ไม่เป็นใหญ่แก้ว โผฏฐัพพะตาย ข้าชายหากเป็นใหญ่แก้วโผฏฐัพพะตาย เหตุนี้มิจฉาจารขึ้นแก่เจ้าเพื่อนั้นแล ผิจัก ใหมเจ้าให้แก่ข้ามิควร ข้าใหม่เจ้าลูกเต้าใหม่พ่อแม่ก็ผิดกองผิดกรรมแล จำเมืองก็ไม่ตัดสินใหม่ให้เขา แล ให้เจ้าแต่งวัตถุเสื้อผ้าอันสมควรให้แก่ข้าชายผู้เป็นผู้นั้นพอเอาใจมันไว้(หน้า ๒๒) เพื่อให้มัน บรรเทาเสียความโกรธ นั้นให้หายโกรธเถิด วิชากรรมอันนี้ก็ไม่หายได้แล ลวงสุตไปแม้แต่สิน มิจฉาจารให้มันก็ไม่หายตาย เป็นดั่งมหานาคเสนเจ้ากล่าวแก่พระมิลินทะ อันออกในมิลินทะปัญหา

พญาสู่เมียพันม้า อาฆาตพิจารณาบาตรรองเจ้าฤษิตัดคำ

พญาสู่เมียพันม้า^๕อันว่าเจ้ามักเมียข้าแห่งตน มิควรใหมเจ้าให้แก่ข้าชายนั้น เป็นดั่งพญา ตน๑ เห็นเมียพันม้าผู้เป็นข้าชายแห่งตน เมียมันงามนัก พญาก็มีราคะจิตภักติดกับเมียพันม้าผู้นั้น พญาก็เอาดาบด้ามค้ำลงไปสนุกกับเมียพันม้าเมื่อกลางคืนนั้นนั่นแลส่วนพันม้าไปทอดหญ้าฆ่าหลายตัว

^๕ คำแห่งทวารคูแลม้า, ทหารม้า.

นานมา พญาสนุกเลยลืมหนีนั่นแล พันม้าไปเทหญา มา ก็มาประจวบใส่พญาสนุกกับเมียตนดังนี้ พญาเห็นพันม้ามาก็รีบหนีเลยลืมดาบด้ามคำเสียนั่นแล ส่วนพันม้าก็ได้ดาบพญาไว้เป็นสักขีนั่นแล ในวันหลังนั้นพญาก็พาอำมาตย์ทั้งหลายมาแล้ว พญาก็บอกกล่าวเหตุการณ์ทั้งหมดแก่อำมาตย์ทั้งหลาย ตามอันมีชื่อนั่นแล อำมาตย์ทั้งหลายกล่าวว่า พันม้าหากเป็นข้าพวยเอาดาบด้ามคำพญาเจ้าฉันนั้น ควรฆ่ามันเสีย แลว่านั่นพญาก็กล่าวว่าเรา พวยจักฆ่าพันม้าก็มีควรแล อำมาตย์ทั้งหลายจึงพิจารณา โทษแห่งเราตาม ชอบควรเถิดว่านั่น อำมาตย์ทั้งหลายก็พิจารณาไม่ถูกนั่นแล วันหลังพญาพาเอาพัน ม้าไปหาเจ้าฤๅณชื่อน้ำโนอิสี อันตั้งอยู่ในธรรมดูล พิจารณาถ้อยคำขอขมนั้น เพื่อจักไปให้เจ้าฤๅณ พิจารณาแลใน(หน้า ๒๓) เมื่อไปเห็นทางนั้น พันม้าเห็นเท่าตัว๑ ก็เอาใส่ถุงพาไปนั่นแล พันม้าคะนึ่ง ใจว่าชาติไปผู้พิจารณาคำนั้นย่อมมีของฝากควรจะแลว่านั่น ครั้นไปถึงเจ้าฤๅณแล้ว พญาก็นั่งอยู่ที่ควร แล้ว พันม้าก็นั่งอยู่ภายหลัง พญานั้นแล พันม้าก็เอาเท่าในถุงออกมาเพื่อจักให้เจ้าฤๅณว่านั่น พญาก็ เห็นพันม้าถือเท่าอยู่ฉันนั้น พญาก็กล่าวแก่พันม้าว่ามึงจงเอาเท่ามาให้กูดังนี้ พันม้าก็เอาเท่ายื่นให้ พญาแล้ว พญาก็เอาเท่าตัวนั้นให้ฤๅณนั่นแล เจ้าฤๅณจึงถามว่ามหาราช มาด้วยกิจอันใดหรือว่านั่น พญาก็ไหว้ฤๅณตามอันตนได้กระทำสู้มักกับเมียพันม้านั้นแก่เจ้าฤๅณตามชื่อนั่นแล เมื่อนั้นเจ้าฤๅณจึง ถามว่า เท่าตัวนี้เป็นของผู้ใดจักเอามากระทำให้ดังฤๅ พญาก็อยู่มิพูดนั่นแล พันม้าจึงกล่าวว่า เท่าของ ข้า เพื่อจักเอามาเป็นของฝากแก่ฤๅณเจ้าแลว่านั่น เจ้าฤๅณจึงว่าเป็นของฝากพันม้า เหตุใดมิกกล่าวว่า เป็นของพันม้านั้นรี พวยให้พญาเอามาให้แก่เราฉันนั้นพญาเอาของพันม้าตั้งฤๅ พันม้าพวยมิเอาคืน นั้นรี ว่านั่นเจ้าฤๅณก็ถามพันม้าถ้วน ๒ ทีแล้ว พันม้าจึงไหว้เจ้าฤๅณว่า พญาเจ้าเอาข้าก็มิรู้กล่าวฤๅ แก่พญาเจ้าได้แล เป็นต้น ตัวข้านี้ก็หากเป็นข้าแห่งพญาเจ้าแล เจ้าฤๅณจึงกล่าวว่า พันม้าว่าก็ถูกจริง แล เหตุว่าเป็นของท่านตาย เช่นตั้งพญาสู่เมียพันม้านั้นมิจจากรักขึ้นแก่พญาเจ้า แยกกุมเอาเมียข้า เป็นเมียตน(หน้า ๒๔) จริงแล เท่าว่าพันม้าจักไหมพญามีขึ้นแล เหตุว่าเขาทั้งสองผิวเมื่อกี้หากเป็นข้า พญาตาย ผิพญาพร้อมกับอำมาตย์ทั้งหลายฆ่าท่านเสียก็ตายแล้วแลท่านอย่าได้มีวิตกคำโกรธเกียดแก่ พญาเถิด ผิวามหาราชจักใคร่ให้บาปน้อยเบาบางดังนี้ ให้แต่งอำมาตย์อันสมควรแล้วให้แก่พันม้า ให้มันอนุญาติแก่มหาราชเถิด เจ้าฤๅณตัดสินนี้ถ้าเป็นสุจริตกรรม นักแลออกในมนโอสถกรรมก็โรนนั้นแล เหตุนี้เจ้ามักเมียข้าก็เป็นบาปเป็นกรรมอันหนัก เหตุกระทำมิจจากรักกับเมียท่านนั้น ก็เป็นอบาย กรรม นิรยอันจักนำไปสู่อบายนรคนั่นแล แม้นเมียเป็นไทย ผัวเป็นข้าเจ้าสู้มักเมียข้าชายก็ฉันเดียวกัน ข้าชายจักไหมเจ้าก็มีขึ้น พวยว่าให้ปวยข้าชายให้เป็นไทยดังพญามังรายตรัสนั้นก็มิชอบแล ผิเจ้าหาก เอาเมียข้าชายเป็นเมียตนตั้งอัน ปล่อยข้าชายให้ข้าชายเป็นไทยก็ควรแล เหตุว่าเจ้าใคร่ได้เมียมัน ผิ

เจ้ามิโปรด มันให้เขาอย่ากันเสียแล้วชายผู้ขายเอาค่าแล้วเอาเมียมันเป็นเมียตนก็ได้แล เท่าเป็นบาป เป็นกรรมอันหนักจริงแลมาตรกระทำมิจฉาจารกับด้วยเมียท่านมิตาย มิได้เอาเมียท่านมาเป็นเมียตน ก็ยังเป็นบาปกรรมอันหนักกว่าผู้ก็เป็นข้า เมียก็เป็นข้าแห่งตนจริงแล หากเป็นของแห่งตนจริงแล จักขายตัวเขาเอาค่าก็ได้แล เจ้าหากเป็นเจ้าวัตุ ข้าวของตาย มิได้เป็นเจ้าเป็นใหญ่แก่โณฐผู้ผะตาย อันเป็นเมียแห่งท่านนั้น ผู้นั้นหากเป็นเจ้าเป็นใหญ่แก่โณฐผู้ผะตาย

ผู้ชายสำหัตว์ ผู้หญิงให้สัตว์สำ

เมื่อนั้นผู้รักษามิจฉาจารขึ้นเพื่อนั้นแล คำโจทหาว่า ดั่งสัตว์เดียรัจฉานทั้งหลายมิมีเจ้า โณฐผู้ผะ มิมีผู้หวงแหนรักษาโณฐผู้ผะดั่งนี้ เขากระทำอนาจารกับด้วยกันก็ดี คนกระทำ อนาจารกับด้วยสัตว์เดียรัจฉานก็ดี มิจฉาจารขึ้นมิขึ้นจาวานั้น ปรีหารโก ผู้แก้วว่ามีขึ้นแลเหตุสัตว์ เดียรฉาจารเป็น อปมา อปริโหตาย เหตุดั่งนี้ อาจารย์เจ้าจึงกล่าวว่า คนอันเป็นมนุษย์ชาติคือคน ผู้ชายได้กระทำอนาจารกับด้วยสัตว์เดียรัจฉานตัวแม่มีต้นว่า วัว ควาย หมู หมา มิจฉาจารมิขึ้น ตายเท่าเป็นกษะทุจริตกรรม เป็นปวัตติวิบากสิ่งเดียวแล แม้นว่าหญิง ๘ จำพวกนั้น มีมาตุรัชิตเป็น ต้นไปทำอนาจารกับสัตว์ตัวผู้มีต้นว่าหมากก็ดี มิจฉาจารมิขึ้นแก่หญิง ๘ จำพวกนั้นแล เท่าเป็นประวัติ วิบากสิ่งเดียวแล หญิง ๑๒ จำพวกนั้นแล มีระนะกิตตาริยาเป็นต้นได้กระทำอนาจารกับด้วยสัตว์ตัวผู้ ดั่งนี้ มิจฉาจารก็ขึ้นแก่ผู้หญิง เหตุว่าลัทธิใจผู้นั้นแล

นางมัลลิกาให้หมาสำหัต

พึงรู้ดั่งนางมัลลิกา เมียพญาปเสนทิโกศล เข้าไปด้อมอาบน้ำ นางก็อาบน้ำก็ก้มลงขัดสี แข้งแลเท้าทั้งสองอยู่ เมื่อนั้นยังมีหมาเลี้ยงพญาตัว๑ก็เข้าไปเสพเมณุธรรมกับด้วยนาง นางก็ก้มลง รับเอาโณฐผู้ผารมณอันหมาเสพนั้น มิจฉาจารก็ให้แก่นางมัลลิกาแล ยามนั้นพญาปเสนก็ยืนอยู่ หน้าต่าง ประตูปะชกรก็เห็นหมาเสพนางอยู่ฉนั้น พญาก็เห็นแจ้งจริง เมื่อนั้นนางก็ขึ้นมาสู่ปราสาท แล้ว พญาจึงกล่าวว่า ตุกรานางผู้ไฝร้าย(หน้า ๒๖) นางมัลลิกาล่าย^๖พญา นางใส่โทษพญาเล่นแม่ แกะ นางตายไปได้ตกรนได้ ๗ วันก็พันมิงพอยกระทำอันมิตี กูก็รู้ก็เห็นแจ้งแล้ววานั้น นางมัลลิกา กล่าวว้าข้าแต่มหาราชเจ้า เห็นข้ากรรมเยี่ยงใดฤ พระก็กล่าวว้ากูเห็นโทษแห่งมิงกระทำกรรม อันมิงนางเสพกับด้วยหมาในด้อมเมื่อก็แล้ววานั้น นางมัลลิกาจึงกล่าวคำพรางว้าพญาว้าข้าแต่มหาราช เจ้าผู้ใดเข้าไปในด้อมอาบน้ำที่นั้น หากปรากฏให้เป็น ๒ ตาย ผิมหาราชเจ้ายังมีเชื่อคำข้าดั่งนี้ มหาราชเจ้าจึงเข้าไปสู่ด้อมอาบน้ำนั้นเถิด ข้าจักอยู่ที่นี้เองดูจะแล้ววานั้นพญาก็ลงไปจากปราสาทแล้ว

^๖ พุดโกหกด้วยเหตุผลต่างๆ.

ก็เข้าไปสู่อ้อมออบที่นั่นแล นางมัลลิกาที่อยู่ที่นั่นทอดพระเนตร พญาแล้วนางก็แสร้ง กล่าวว่า ข้าเห็น มหาราชเป็นเจ้าสังโยคะกับด้วยแม่แพะว่านั่นพญาปเสนกึ่งงวายนก ใสใจว่าที่นั่นหากพาพวน ปรากฏ ให้เห็นเป็นสองจริงตายนั้น พญาปเสนก็หายคำกริ้วโกรธแก่นางมัลลิการาชเทวีนั่นแล เมื่อนั้นนาง มัลลิกาเทวีก็มีคำกินแทงใจ ด้วยคำรำพึงว่า พญาตนนี้ใช่จริงแล ภูพรางสนี่ก็ฟังคำกุจริงจักเป็น บาบกรรมแก่กุนางก็ฟังมี เหตุได้ใส่โทษพญาเจ้าว่า พญาสู่แม่แพะนั้นพระพุทเจ้าก็ตีอัครสาวกเจ้าทั้ง หลายก็ดี ก็ฟังรู้โทษแห่งกู นางแจ้งน้อมมือยา(ชะแล) โยहनอกูนี้ก็ได้กระทำการกรรมมิอันได้เป็นบาป หนักนกว่านั้นอยู่เนื่องๆ เมื่อนางจักใกล้ตายก็คิดถึงกรรมอันตนได้กระทำผิดไปสู่หมานั้น กรรมอันนั้น ก็มาเป็นอาสันนกรรมแก่นาง ก็นางตายก็ได้ไปตกนรกนานได้ ๗ วัน กลับคนเรานี้แล ในวันถ้วน ๘ นั้นนางก็ตายจากรกที่นั่น(หน้า ๒๗) ก็ได้กลับเกิดในชั้นฟ้าดุสิตาโน้นก็มีแล นางมัลลิกาได้ไปตกนรก นั้นก็มีใช่เป็นโทษแก่นางอันได้ล่ายพรางพญา และได้ใส่โทษพญานั้นมีมีแลเหตุว่าพ่อแม่ลูกผิวเมียใส่ โทษกันก็ดี ล่ายพรางกันก็ดี ก็มีเป็นกรรมบล อันจักนำไปสู่อบายนั้นก็มีมิได้ เทาพอให้เป็นประวัติติ วิบากสิ่งเดียวตาย กรรมอันนางนรกนั้น เหตุอันนางได้สู้กับด้วยหมานั้น เป็น หินาวตุล อันถ้อยมี บาบโทษเบา นำเอาตัวนางไปตกนรกเสีย ๗ วัน เพื่อนั่นแล

สำหีสัตว์ท่านเลี้ยง

เหตุนี้ผู้ใดได้กระทำเมณธรรมกับสัตว์ดิรัจฉานมีต้นว่า วัว ควาย หมู หมา แพะ เป็นของแห่งท่าน เจ้าของมียอดดังนี้ จำเมืองควรแต่งสนี่ ผู้ใดได้สมสู่กับผู้หญิง ๑๒ จำพวกนั้น สิ้นไหมมีเท่าใด ให้ผ่าครึ่งก่อน ครึ่ง๑ ให้เป็นสิ้นไหมแก่ผู้ได้สมสู่กับด้วยหญิง ๘ จำพวกนั้นเกิด สิ้นไหมผู้ได้สมสู่กับด้วยหญิง ๘ จำพวกนั้นมีเท่าใด ให้เอามาผ่าครึ่งก่อน ครึ่ง๑ให้เป็นสิ้นไหมแก่ผู้ ได้สู่อัตว์นั้นเกิด

สำกันเด็กน้อย

ที่นี้จักกล่าวจาด้วยมิจฉาจารย์อันมิใช่เมียท่านนั้น คือปฏิบัติด้วยทางอื่นเล่ามากกว่าชาย ผู้ใดมีราคากล้าแข็งแรงนัก เห็นผู้ชายน้อยหมดไสติงามก็ดี เห็นผู้หญิงน้อยหมดไสติงาม(หน้า ๒๘) ไหมแก่ชายผู้นั้น หมั้นสามพันเบี้ย เป็น ห้าสิบสอง เงิน มิมีไหมให้มันหาหมูตัว๑ ค่า สิบเงิน เหล้า ไต่๑ ผ้าขาวผ้าแดงข้าวตอกดอกไม้เทียนสมมาคาระพ่อแม่เด็กน้อยผู้นั้นแล้ว ให้มันหาผ้าผืน๑ เสื้อผ้าผืน๑ เหล้าไหไก่คู่ทำขวัญเด็กน้อยผู้นั้นเสียเถิดเหตุมันกระทำทางผิดมิแมนทางโลกเคยกระทำ กันนั้นแล

๗ โงเงลา.

ลำหีสัตว์ของเลี้ยงแห่งท่าน,ลำม้าลา(ลา)

ที่นี้จักกล่าวด้วยอันกระทำผิดในสัตว์ดิรัจฉานนั้นก่อนแล ผู้ใดกระทำผิดกับด้วยสัตว์ทั้งหลาย คือว่าลำหีสมา ลา วัว ควาย หมู หมา แพะ กัดี ให้ใส่ทัณฑกรรมคือสินไหมแก่ชายผู้กระทำนั้นเถิด ผิดว่ากระทำสัตว์มีม้าแลลาเป็นต้น ให้มันแต่งสัมมาคารวะเจ้าสัตว์ตัวนั้นให้มีผ้าขาว ๒ ลำ ผ้าแดง ๒ ลำ เหล้าไหโก่คู่ ควรค่า ห้าร้อย แล้วให้มันสมมาบูชาผีเรือนท่านเถิด ผิมันกระทำพอ ๒ ที ๓ ที แล้วดังนี้ ให้ไหมมัน ห้าสิบสองเงินแล้วให้มันแต่งสมมาบูชาผีเรือนท่านเสียเถิด ขาดีมานี้ น้ำโสภิตเขาแรงนัก น้ำสุกแก่แห่งคนมีตั้งอยู่ในท้องเขาได้ ออกดินเสียพันนัก ด้วยน้ำโสภิตแห่งเขาแล อัน๑ เล่าถึงค์แห่งคนก็สิ้นมาถึงที่ได้เลยมีมีลูกด้วยเมณเสวนาอันนั้นได้แล

ลำวัวควายออกลูกเป็นคน

ผู้ใดลำวัว ควาย ของท่านดังนี้ ลำที่๑ก็ดี สองทีก็ดีให้ไหม หนึ่งหมื่นสามพันเบี้ยเป็นห้าสิบสองเงิน สัตว์บ้าง เป็นคนบ้าง ที่ใดที่เหมือนคนก็ดี ยังเป็นที่ควรัจฉริยะดังนี้ ให้มันใส่แพกับสัตว์ตัวนั้นทั้งแม่ลูกไปไหลน้ำเสียให้พันแดนกลับเถิด ผิแม่น้ำใหญ่มีมี ให้เอาไปทิ้งขวางตกระหอนงใหญ่เสีย อย่าฆ่ามันจึ่งไรจักติดผู้มันนั้นแล แล้วให้มันบูชาอุบาสวเสียแล้วให้เจ้าสัตว์นั้นลงอาบน้ำลอยเสื้อผ้า แล้วให้ดำหัวด้วยน้ำส้มป่อยน้ำหอมเสียจึ่งพันอุบาสวแล

ตัวหากลำวัวควายของตัว ก็มีโทษแล

ผิวามันลำวัวควายมันดังนี้ ให้ไหมมัน หนึ่งพันเบี้ย ๑ เป็นเพ็องเงิน แล้วให้บูชาเสียกลับคือมิตรกลับที่นั้น สามหมื่นสามพันเบี้ย เป็น หนึ่งร้อยหกสิบสองเงิน ผ้าขาว ๓ ลำ เหล้า ๓ ไห ไก่ ๓ คู่ ข้าวตอกดอกไม้เทียนเถิด ผิวามันกระทำหลายครั้งดังนี้ ก็ให้กระทำสันแก่มันเหมือนกล่าวมานั้นเถิด ผิวาออกลูกมาเป็นวัวเป็นควายจึ่งให้ปล่อยมันเสีย แล้วให้ไหม สองหมื่นสองพันเบี้ย เป็น หนึ่งร้อยสิบเงิน แล้วให้มันบูชามิตรกลับเสีย เหมือนกล่าวมาภายหลังนั้นเถิด ผิวออกลูกมาควรัจฉริยะจึ่งดังนี้ ก็ให้กระทำสันแก่เหมือนกล่าวมาภายหลังนั้นเถิด

ผู้สำหุมหมา

ผู้ใดสำหุมหมาของท่าน กันมันกระทำที่๑ กัดี สองทีก็ดี ให้ไหมมัน หนึ่งหมื่นสามพันเบี้ยเป็น ห้าสิบสาม เพ็องเงิน ให้มันบูชาขอมาผีเรือนเจ้าหมุมนั้นเสียเถิด ผิมันกระทำหลายครั้งดังนี้ ให้มันใส่คอกไว้กับสัตว์ตัวนั้น แล้วให้พี่น้องส่งข้าวมันกิน ผิวออกลูกเป็นหมุเป็นหมาแท้ให้ปล่อยมัน(หน้า ๓๑) เสียแล้วให้ไหมมัน สามหมื่นสามพันเบี้ย เป็น หนึ่งร้อยหกสิบสองเงิน ผิวออกลูกเป็นสัตว์ต่างเชื้อต่างชาติควรัจฉริยะแท้ดังนี้ ก็ให้กระทำตั้งแก่เหมือนกล่าวแล้วภายหลังมานั้นเถิด

ผิมนหมุหมามันดังนี้ ให้มันแต่งบุชาอารักษ์กลับเสีย ให้มีเหล่า ๒ ไห ไก่ ๒ คู่ ข้าวตอก ดอกไม้เทียน ๔ คู่ แล้วอย่าไหมมันเถิด ผิมนกระทำ ๒ ที่ ๓ ที่ดังนี้ ให้มันแต่งบุชาอารักษ์กลับ เหล่า ๔ ไห ไก่ ๔ คู่ ข้าวตอกดอกไม้เทียน ๘ คู่ ผ้าขาวฮา๑เถิด แล้วให้มันต้มมัน ๑๖ แส้ แล้วก็แก้มันเสียเถิด ตั้งสัตว์ตัวมันสำนันั้นให้ฆ่าเสียเถิด ผิมนกระทำสามที่ดังนี้ ให้มันต้มใส่คอกไว้ กับสัตว์ตัวมันสำนันั้น กันมันออกลูกมาเป็นหมูเป็นหมาจริงให้ปล่อยมันเสีย แล้วให้ไหมมัน สามหมื่น สามพันเบี้ย เป็น หนึ่งร้อยหกสิบสองเงิน เหตุมันกระทำกรรมอันมิดตั้งสัตว์ตัวมันสำนันั้นให้มัน เลี้ยงไว้ทั้งแม่ทั้งลูกเป็นตั้งเมียมันนั้น ก็พอเดือนกว่า ๑๕ วัน แล้วให้ฆ่าตัวแม่มันเสีย ให้ไว้ลูกมัน เถิด ผีออกลูกเป็นสัตว์ต่างชาติต่างเชื้อควรอัศจรรย์แท้ดังนี้ ก็ให้ได้กระทำสันเก่าเหมือนกล่าวมาแล้ว ภายหลังนั้นช้อนเถิด จึงพันอุบาทว์ภัยยะตัมละชะแลพญามังรายราชแต่งทำไว้มีสันนี้แล กล่าวด้วย สำมา ลา วัว ควาย หมู แลหมา ก็แล้วนี้ก่อนแล ตีก็องโห้ใจก่อนเถิด

ผิวไปค้าเมียรู้ข่าวผิวตายเสียแล้ว เมียก็เอาผิวใหม่ ผิวเก่ามิตายคืนมา

ยังมีชายผู้ใดมีเมียแล้วไปค่านานมา เมียอยู่บ้านรู้ข่าวว่าผิวตายเสียแล้ว เมียก็มีคำโศกทุกข์ หาผิวมากนัก กระทำบุญอุทิศไปหาผิวแล้ว อยู่ไม่นานเท่าใดเมียก็หาเอาผิวใหม่นั้นแล ผิวเก่ามิตาย มิยาวนานเท่าใดผิวเก่าก็มา(หน้า ๓๒)ขาดาย มิจฉาจารก็มีขึ้นแก่ข้าสักคนแลเป็นตั้งเจ้าฤๅษีเอาเมียพ่อ พญาอุเทนนั้นแล ประการ๑ก็เป็นตั้งพญาวิเทหะเอานางอุทุมปละมาเป็นเมียนั้นแล

ลูกพ่อแม่อันเดียวหลายคนจักแบ่งของกัน

อัน ๑ ลูกพ่อแม่อันเดียวกันมีลูกด้วยกันหลายหญิงหลายชาย พ่อแม่ตายจักแบ่งของแก่กัน มิเป็นดังนี้ ผิพ่อแม่สั่งก็มีมีสักขีพยานแท้ ก็ควรแต่งตามคำสั่งพ่อแม่ตามสักขีได้รู้ได้ยินนั้นช้อนเถิด คำเจ้าของผู้ตายสั่งไว้มิควรละเมียดยกเลิกแล ผิพ่อแม่มีสั่ง ให้เลี้ยงดูลูกผู้ใดเลี้ยงพ่อแม่ ลูกผู้ใดเป็น ศัตรูกับพ่อแม่ ลูกผู้ใดพ่อแม่ขายไปเรือนหน้า ให้แต่งตามส่วน ผู้มีคุณและผู้มิมีคุณ แก่พ่อแม่ตามอัน หนักอันเบาอันควรแก่เขาเถิด เหตุสักขีที่มีฉนั้น

ลูก ๔ คน ชาย ๓ หญิง ๑ จักแบ่งของกัน

ยังมีตระกูลอัน๑ มีลูก ๔ คน ชาย ๓ หญิง ๑ เป็นผู้ส่วน ๔ แลชายผู้พี่คนโตไปกินนาด้วย ขุน ชายผู้ถ้วน ๒ ไปเป็นพ่อค้า ชายผู้ถ้วน ๓ ไปบวชเป็นภิกษุอยู่เมตตาทาวนาเพื่อโปรดพ่อแม่พี่ น้อง หญิงผู้น้องหล้านั้นอยู่กับเรือนอุปัฏฐากรักษา เลี้ยงดูพ่อแม่มิให้ทุกข์ยากลำบากมิให้ข้าวของพ่อแม่ ธิบายนั้นแล เมื่อพ่อแม่ตายจักแบ่งของแก่กันมิเป็นจึงไปให้จำเมืองแบ่งนั้นแล จำเมืองจึง แบ่งเป็น ๑๕ ส่วนนั้นแล ตั้งลูกผู้เป็นพี่ไปกินนาด้วยขุนนั้น สุขแลทุกข์เป็นฉนั้นใดก็ดีมันมีถ้อยความ

ก็หยั่งหวังพึงมันให้ได้ ๒ ส่วน (หน้า ๓๓) ผู้ไปค้ำนั้นข้าวของพ่อแม่เลี้ยงก็หยั่งหวังพึงมันให้ได้ ๒ ส่วน ผู้ไปบวชนั้นก็จักนำเอาพ่อแม่พี่น้องให้พ้นจากทุกข์ให้ได้ถึงสุขให้ได้ ๕ ส่วน ผู้หญิงน้องหล้าอยู่อุปฐากเลี้ยงดูรักษาพ่อแม่ข้าวของมิให้ลบลายนั่นให้ท่านได้ ๖ ส่วน เกิด

พ่อแม่ปู่ย่าจกตายสั่งของแก่ลูกหลาน

อัน๑ พ่อแลแม่ปู่ย่าจกตายสั่งตั้งไว้แก่ลูกหลานก็ดี สั่งไว้แก่ข้าหญิงข้าชายก็ดี ก็ควรให้ตามคำสั่งผู้ตายนั้นชัอันเกิด เหตุเป็นข้าวของผู้ตายนั้นมันสั่งไว้ให้แก่ผู้ใดก็ควรให้ได้แก่ผู้นั้นแล มิควรละเมียดยกเลิกคำสั่งผู้ตายสั่งไว้นั้นแล ผิดว่าลูกหลานมีหลายคนดังนี้ ให้เลี้ยงดูผู้ใดแลมีคุณแก่พ่อแม่มากนัก ก็ควรให้ข้าวของแก่ผู้นั้นมากหลายแล

ข้าวของคิดได้ผู้เดียว

อัน๑ ลูกผู้ใดมันหากคิดกินกลางเรือน มันมันค้าขายได้อันใดก็ดี ได้ด้วยศาสตร์ศิลป์ศิลปคุณมันก็ดี ของอันนั้นก็มิควรแบ่งใครสักคนแลอัน๑ ข้าวของอันใดก็ดี อาชญาเจ้าขุนผู้ใหญ่ชมหิงเขาไปก็ดี โจรลักเอาไปก็ตียามเมื่อพ่อแม่ยังไม่ตายจกคิดเอาคืนก็มีได้ ในเมื่อพ่อแม่ตายไปแล้ว ยังมีลูกหลานผู้ใดผู้๑ก็ดี มีความคิดมีปัญญาค่อยพิจารณาค่อยเอาคืนมาได้ดังนี้ ควรผู้คิดได้มันนั้นได้ผู้เดียวมิควรแบ่งใครสักคนแล อัน๑ พ่อแม่รักลูกผู้ใด แลได้ให้ของแก่ลูกผู้นั้นแล้ว ก็มิควรเอาคืนมาแบ่งใครนั้นแล ข้าวของพ่อแม่มากกว่านั้น ก็นพ่อแม่ตายมันผู้นั้นก็ควร ใสส่วนกับพี่น้องตาย

ลูกเอาของพ่อแม่ซ่อนกัน

(หน้า ๓๔) อัน๑ พ่อแม่ตายลูกทั้งหลายยังมีทันได้แบ่งของแก่กันครั้ง ลูกผู้๑ลักเอาของพ่อแม่ไปซุกซ่อนไว้ดังนี้ ก็นพี่น้องรู้เมื่อหลัง ให้เอาของนั้นมาแบ่งกันเท่าอย่าไหมมันจำเมืองควรตัดสินใหม่ใส่ที่กับน้องเหตุมิชอบคลองกลับ อัน๑ก็เป็นของพ่อแม่ตาย

ลูกกู้เงินพ่อแม่เป็นทุนค้า

อัน๑ ลูกกู้เงินพ่อแม่ไปเป็นทุนค้ามิได้ขัดใช้ ถ้าพ่อแม่ตายให้เอาต้นทุนแรกนั้นมาแบ่งกันเกิด ส่วนดอกส่วนกินมันให้ไว้แก่มันผู้นั้นเกิด มิควรแบ่งใครแลลูกมีกับข้าหญิงอัน๑พ่อไปอยู่ไปนอนกับข้าหญิงมีลูกดังนี้ ควรได้ของพ่อครั้งส่วนลูกจริงมากกว่าของผัวเป็น ๓ ส่วน ให้แก่ลูกมีกับข้าหญิงส่วน๑เกิด เหตุว่าเป็นเชื้อ พ่อเขาตาย เท่าว่าแม่เป็นข้ามิใช่เจ้าเรือน ให้มันได้ครึ่งส่วนลูกเจ้าเรือนเพื่อนั้นแล

ลูกเลี้ยง ๒ จำพวกก็ควรได้ส่วน

อัน๑ พ่อแม่ทั้งสอง ได้เอาลูกท่านเป็นผู้อื่นมาเลี้ยงเป็นลูกตนดังนี้ ควรได้ข้าวของพ่อแม่ ครึ่งส่วนลูกจริงนั้น มากกว่าเอาข้าวของท่านมาผ่าเป็น ๓ ส่วน ให้ลูกจริงได้ ๒ ส่วน ให้ลูกเลี้ยงได้ส่วน๑ เกิด ลูกเลี้ยงผู้นั้นเป็นลูกเลี้ยงตน เหตุพ่อแม่ทั้งสองได้เอามาเลี้ยงเป็นลูก ควรให้ได้ของครึ่งส่วนลูกจริงเพื่อนั้นแล ฅิว่าพ่อตายแล้วแม่เอามาเลี้ยงก็ดีแม่ตายแล้วพ่อเอามาเลี้ยงก็ดี ลูกเลี้ยงพวกนี้เป็น ลูกเลี้ยงจำพวกถ้วน ๒ ควรให้ได้ของครึ่งส่วนลูกเลี้ยงจำพวกถ้วนนั้นเกิด มากกว่าเอาข้าวของทั้งหมดมา ผ่าให้เป็น ๗ ส่วน ให้แก่ลูกจริง ๔ ส่วน ให้ลูกเลี้ยงตนได้ ๒ ส่วน ให้แก่ลูกเลี้ยงผู้ถ้วนสองได้ ๑ ส่วนเกิดชอบแล ฅิว่าลูกเข้าเรือนจริงก็มีลูกเลี้ยง(หน้า ๓๕)ตนมีมี มีลูกเลี้ยงจำพวกถ้วน ๒ จำพวกได้ ส่วน๑ ชอบแล ฅิว่าลูกเจ้าเรือนมีมีสักคนดังนี้ ลูกเลี้ยงทั้งสองจำพวกนี้ขัดใช้คนเรือนทั้งหมดได้ เลี้ยงแล

ลูกเมียหลวงกับลูกเมียน้อย

อัน๑ ลูกเมียหลวงแลลูกเมียน้อยกันมีชาติเสมอกัน ก็ควรได้คร้วพอเสมอกันแล

ลูกผัวก่อนกับลูกผัวหลังจกแบ่งของแก่กันแล

อัน๑ แม่เอาเรือนมีลูกกับผัวก่อนไว้ผู้๑ก็ดี ๒ คนก็ดี ผัวตายเสียก่อนผู้แม่เข้าเอาผัวใหม่ มาเรือนเล่า เข้ามีลูกกับผัวใหม่แถมผู้๑ก็ดี สองคนก็ดี ฅิพ่อแม่ลูกสองจำพวกนี้จกแบ่งของกันดังนี้ ข้าวของเดิมผัวก่อนมีเท่าใด ให้ไว้แก่ลูกผัวก่อนทั้งหมด ข้าวของเดิมผัวหลังมีเท่าใดให้ไว้แก่ลูกผัวหลัง ก่อน ฅิของแม่กระทำสร้างกับผัวหลังมีมีสังสักดังนี้ เท่ามีแต่ของอันกระทำสร้างได้กับผัวก่อนทั้งหมด ดังนี้ ให้ผ่าของเป็นสามส่วน ให้แก่ลูกผัวก่อน ๒ ส่วน ให้แก่ลูกผัวหลังส่วน๑เกิด เหตุว่าลูกแม่อัน เดียวกันตาย ฅิของแม่กระทำกับผัวก่อนมีมีสังสักอัน เท่ามีแต่ของอันกระทำสร้างได้กับผัวก่อนทั้งหมด ดังนี้ ข้าวของให้แบ่งครึ่ง ให้ลูกผัวก่อนครึ่ง๑ ให้ลูกผัวหลังครึ่ง๑เกิด เหตุของกระทำได้ด้วยทุน ท่านอัน๑ ลูกผัวก่อนก็พอได้ค้ำขุนการพ่อแม่ตาย ฅิว่าของกระทำได้ด้วยทั้งสองเสมอกันดังนี้ ของ กระทำได้ด้วยผัวหลังนั้นให้แบ่งเสมอกัน(หน้า ๓๖)เกิด เหตุว่าลูกผัวก่อนก็ยังได้ค้ำขุนการพ่อแม่ตาย ลูกผัวก่อนควรได้คร้วพอหลังครึ่งเพื่อนั้นแล

ลูกเมียกับพ่อน้ำแบ่งของแก่กัน

อัน๑ มีแต่ลูกผัวก่อนผู้๑ก็ดี ๒ คนก็ดี ผัวหลังมีมีลูกสักคนดังนี้ ข้าวของเมียกระทำ สร้างได้กับผัวหลังมีเท่าใด ให้เอาผัวครึ่งไว้ให้แม่ครึ่ง๑ ให้แก่พ่อหลังอยู่ชดใช้เรือนครึ่ง๑ก่อน ฅิ พ่อหลังจกหนีเสียเรือน มากกว่าจกกลับคืนอยู่เรือนหลังดังนี้ ของส่วนพ่อครึ่งนั้นเข้าเอามาผ่าครึ่งแถมเล่า

ไว้ให้แก่ลูกเมีย แถมครึ่ง๑ ให้แก่พ่อหลังครึ่ง๑เกิด เหตุข้าวของกระทำสร้างได้กับด้วยลูกเมียตาย
ควรผ่าครึ่ง ๒ ที เพื่อนั้นแล

แม่พาลูกไปสู่เรือนผัวใหม่

อัน๑ ผู้หญิงมีลูกกับผัวก่อนผู้ก็ดีสองคนก็ดี ผัวตายเสีย แม่พาลูกไปสู่ผัวใหม่เรือนหน้า
ซ้ำมีลูกกับผัวใหม่แถมผู้ก็ดี สองคนก็ดี พ่อแม่ตายเสียลูกสองจำพวกนี้จักแบ่งของกันดังนี้ ของเดิม
ผัวก่อนให้ไว้กับลูกผัวก่อน ของเดิมผัวหลังให้ไว้กับลูกผัวหลัง ผิดของแม่กระทำสร้างกับผัวหลังมีมีสังสัก
อัน เท่ามีแต่ของกระทำไว้กับผัวก่อนทั้งมวลดังนี้ เท่ามีแต่ของแม่กระทำได้กับผัวหลังทั้งมวลดังนี้
ให้ผ่าครึ่งให้แก่ลูกผัวหลังครึ่ง๑ให้แก่ลูกผัวก่อนครึ่ง๑เกิด เหตุว่าลูกผัวก่อนก็ยังมีพอได้ กรรมการพ่อแม่
ตาย เหตุนั้นควรให้ลูกผัวหลังครึ่ง๑ให้(หน้า ๓๗) ลูกผัวก่อนครึ่ง๑เกิดเหตุนี้ลูกพอก่อนแลลูกพอหลัง
ควรได้ข้าวของพอหลังเสมอกันนั้นเพื่อนั้นตายใจทนายว่า ลูกพอก่อนยังได้ของพอหลังครึ่ง๑เกิด ลูก
พอหลังพอได้ของแม่อันกระทำได้ด้วยพอก่อนน้อยนั้นเหตุตั้งฤจา ปรีหารโก ผู้แก้วว่า เหตุพอหลังมี
มีอะไร ดังพอหลังก็ยังมีครึ่งข้าวของสมบัติ อันแม่กระทำสร้างได้ด้วยพอก่อนนั้น เป็นทุนเลี้ยงชีวิต
เลี้ยงลูกเลี้ยงเรือนตาย เหตุนี้ของแม่อันกระทำได้ด้วยพอก่อนนั้นมาผ่าเป็น ๔ ส่วน ให้แก่ลูกพอ
หลังได้ส่วน๑เพื่อนั้นตาย

สองขาผัวเมียพากันไปตั้งเรือนกินภายหลังผัวไปเอาเมียน้อยแถม

อัน๑ ขาผัวเมียพากันไปตั้งเรือนกิน เมื่อหลังผัวไปเอาเมียน้อยแถมผู้๑ ภายหลังพอยจัก
หย่าเมียหลวงดังนี้ ของเดิมผู้ใดให้ไว้แก่ผู้นั้นก่อน ของขากระทำสร้างได้ด้วยกันนั้นผัวเมียมิได้เล่นชู้
สู่ชายดังนี้ อย่าให้มันสังสักอัน เหตุมันกุมเอาเมียน้อยพอยหน้าเมียหลวง พอยอย่าพอร้าง มีรูสร้าง
การเรือน มันหากพาโลตาย มิควรให้ของแก่มันสังสักอันเพื่อนั้นแล ผัวเมียหย่าเมียน้อยดังนี้ ของเดิม
ผู้ใดให้ไว้แก่ผู้นั้นก่อนข้าวของกระทำได้ด้วยกัน ให้ผ่าเป็น ๓ ส่วน ให้ไว้แก่ผู้หญิง ๒ ส่วน ให้แก่
ผู้ชายส่วน๑เกิด ผิดว่าเขาอยู่กินด้วยกันผัวตาย ก่อนเมียดังนี้ ของผัวได้ พาเอาแต่เรือนเมียหลวงไป
เท่าใดให้ได้ส่งให้เมียหลวงทั้งหมด ของกระทำด้วยเมียน้อยเท่าใด ให้ไว้แก่เมียน้อยทั้งหมดเกิด(หน้า
๓๘) ผัวเมียหลวงตายก่อนมีมีลูก ของกระทำไว้ด้วยผัวเก่าเท่าใดให้ไว้กับผัวทั้งหมด ผัวมีลูกของให้ผ่า
เป็น ๔ ส่วน ไว้แก่ลูก ๓ ส่วน ไว้แก่พ่อส่วน๑เกิด ผัวเมียน้อยตายก่อนมีมีลูก ของทำสร้างได้ด้วยกัน
เท่าใดให้ไว้กับผัวก่อน ผิดจกหนีเสียเรือนเมียดังนี้ ของให้ผ่าเป็น ๓ ส่วน ให้ได้แก่ชายห่าง ๒ ส่วน
ให้แก่พ่อแม่ผู้หญิงส่วน๑ เหตุเขาอาศัยซึ่งพ่อแม่กินกับพ่อแม่ ควรให้แก่พ่อแม่ส่วน๑เพื่อนั้นแล ผัวมี
ลูก ของให้ไว้แก่ลูก ๒ ส่วน ไว้แก่พ่อส่วน๑เกิด

สองขาผิวเมียพากันไปตั้งเรือนกินภายหลังผิวซื้อหญิงมาเป็นเมียน้อยแถมผู้๑

อัน๑ มีเมียมีลูกด้วยกันแล้วไปตั้งเรือนกิน แลมนไปไถซื้อเอาหญิงมาเป็นเมียอีกผู้๑ซื้อมีลูกกับเมียน้อยอีกดังนี้ ผิเมียหลวงตายก่อน ให้ไว้ของแก่พ่อแลแม่น้อยผิแม่น้อยตายก่อนให้ผิเป็น ๔ ส่วน ให้แก่ลูกเมียหลวง ๒ ส่วน ให้แก่ลูกเมียน้อยส่วน๑ ให้แก่พ่อส่วน๑เกิด ผิเมียหลวงตายก่อนเมียทั้งสองดังนี้ ของให้ผิเป็น ๓ ส่วน ให้เมียหลวง ๒ ส่วน ให้เมียน้อยส่วน๑เกิด ผิเมียหลวงตายก่อน เมียน้อยยังของให้แบ่งแก่ลูกเมียหลวงให้ได้คนละ ๒ ส่วน ให้ลูกเมียน้อยได้คนละส่วน แม่น้อยได้ส่วน๑เกิดผิว่าเมียหลวงมีมีลูกดังนี้ ลูกแม่น้อยชดใช้ตั้งลูกเมียหลวงไว้ทั้งหมด พ่อแม่พี่น้องภรรยาแม่หลวงมิควรได้แล ผิว่าเมียน้อยมีมีลูกเมียน้อยตายให้ไว้(หน้า๓๙)ของแก่ลูกเมียหลวงทั้งหมด ผิลูกเมียหลวงก็มีมีให้ไว้ของแก่พ่อแม่พี่น้องเมียหลวงทั้งหมดเกิด ผิพ่อแม่พี่น้องเมียหลวงมีมีให้ไว้แก่พ่อแม่พี่น้องเมียหลวงทั้งหมดเกิด ผิพ่อแม่พี่น้องเมียหลวงมีมีให้ไว้แก่พ่อแม่พี่น้องฝ่ายผิ ผิพ่อแม่พี่น้องฝ่ายผิก็มีมี ของให้ผิเข้าเล่มพญาเจ้ากลับครั้ง๑ ให้กระทำบุญด้วยกันหาเขาครั้ง๑เกิด ชอบแล ตามพยามังรายราชตั้งแต่งทำไว้มีสันนี้แล

ธรรมศาสตร์โบราณราช

ที่นี้จักกล่าวยังอุปเทศ แห่งผู้อันจักไต่ถ้อยตัดคำ ให้แก่ท่านนั้นก่อนแลกันผู้ใดมีรู้จักกรีดกองอันจักไต่แลจัดตัดแต่งท่านดังนี้ ควรเข้าไปสู่ผู้มีสติปัญญา รู้ยังอุปเทศทั้งหลายต่าง ๆ แล้ว อุปฐากขอเรียนเอาครุอุปเทศอันนี้ให้แจ้งแล้ว ก็จึงควรไต่ควรตัดให้ท่านตาย ผิมีแจ่มแจ้งของจริงนับว่าตัดแต่งดังนี้ โทษท่านก็จะกลายเป็นโทษตนชะแลเหตุนี้ท่านอาจารย์เจ้าจึงกล่าวไว้ว่าดังนี้” ยอนจกโข ปสุสสุส อมตโณจิตถ์ วิจัตต พหุสตุตถจ อากมม ฆมมภูฏนจ วินิพพจจํ คุรูปเทสราณิจ อฏฐกตตวา ปวตตติ ดังนี้ อามจโจ อันว่า อามาต นิฏฐวิจโร กันมิฉลาตในพิจารณา ปสุสสุส ควรเข้าไปสู่ปณญญ ยังผู้มีสติปัญญาไปด้วยมีจริง วินิพพจจํ ผู้อ่อนน้อม อากมม พิงอาศัย พหุสตุตถจ ซึ่งผู้ได้สู่เรือน มาส ฆมมภูฏนจ อันตั้งอยู่ในศีล ๕ มิขาด คุรูปเทสราพิจ ครั้นว่าเรียนเอาอุปเทศแก่ครูแล้ว กตตวา ก็พึงกระทำ มักว่าควรตัด (หน้า๔๐) แต่งแก่ท่าน ปวภูตติ ก็ให้จำเริญ อตตโน แก่ตน ฆมมภูฏน ด้วยอันชอบธรรมนั้นแล ครั้นว่าได้ด้วยอันมิชอบธรรมดังนี้ แม้นเอามาทานก็มีมีผลานิสงส์แลเหตุศักดิ์ศรีสักชี มีสันนี้ในเมื่อพระพุทธเจ้าสำราญอยู่ในป่าเชตะวัน ที่นั้นยังมีจำไต่คำแห่งพญาปัสเสน ๔ คน เขาไต่รตัดคำมิชอบ เขาตายก็ได้ไปเป็นเปตร เขาร้อง จำครั้งว่าดังนี้ มย โปกเศสิหริมหา สเมน วิสเมนจ เอเตอยณปภชชนติ มยํ ทุกขสส ภาติโน ดังนี้ พญาเปสนไต่ยินเปตรร้องจากันอยู่ฉนั้น พญามิรู้จักคำอันนั้น จึงไปไหว้พระพุทธเจ้านั้นแล พระพุทธเจ้าก็เทศนาว่า ดูกรามหาราช จงฟังเกิด

จตุตถาโร เปตา อันว่า เปตร ๔ คน มนตยิสฺสุ พุตถันนํวํดํงนํ มยํ อันว่าเราทั้งหลาย สหริมหา ก็สั่ง
รวมเอามา โปสมณา ด้วยอันเสมอกันก็ดี วิสมณา ด้วยอันมิเสมอกันก็ดี มยํ อันว่าเราทั้งหลาย
ทตฺตวา ให้แล้ว เอตํ ยงฺทํน อภยาม ก็มีได้เสวย สุขํ ยังสุข ในชาตินี้แลชาติหน้า มิให้ตนฉิบหาย จัก
ตั้งอยู่ในธรรมดาแห่งตน เป็นดั่งภคตํงนํ นิคณฺหา คเห ตเห ปคฺคหารเหตฺตโน ธมฺมา ตาเยวโย
โสโรโส คฺกุฐฺสฺส วก นํแล สทฺทตฺถ ผู้มีสติปัญญาพึงรู้ดั่งนี้เถิด ผู้จักเป็นเจ้าเมืองพิจารณาถ้อยคำทั้ง
หลายดั่งอันควรสู่เรียน อตฺถคฺมภีระ (หน้า ๔๑) อันลึกลับหรือรู้ที่จริงเทียบ คือ ธรรมศาสตร์ราชธรรม
ดีแล คดีโลกคดียุติธรรม อัน๑ให้รู้จาริตโบริภณ หลายเช่นท้าว เช่น พญาร่วงแล้ว มีอุชุปฏิฐิปน รู้จัก
การอันจักฉิบหายชาตินี้แลชาติหน้า ก็จึงควรตั้งอยู่ในที่อันเป็นเมืองใดแล ตัดแต่งคำได้ตาย กันผู้ใดมิ
ฉลาดในกองอันพิจารณา แลจักตั้งอยู่ในวินิจฉัยตนผู้เดียวมิควร เท่าควรเข้าไปสู่ผู้มีสติปัญญา แล
เรียนเอาอุเทศดีแจ่งแล้ว จึงควรตั้งอยู่ในเป็นผู้พิจารณา เพื่อมิให้ฉิบหายชั่วนี้ชั่วหน้าดั่งภคตํงนํ
อยนฺจโข ปสฺสุสฺสุ ตถาลอกะ วินาสํ อธิคฺจจฺติ ดั่งนี้แล ภคตํงนํมีในสรภังคะชาดก โนนแล ทักษะ ๕
ประการ ๑.ราชทัณฑ์ ๒.สินนทัณฑ์ ๓.ปัพพชชาทัณฑ์ ๔. วัชททัณฑ์ ๕.ธนทัณฑ์

กล่าวเรื่องทัณฑะ

ที่นี้จักกล่าว ทัณฑะ ก่อน แลแต่เมื่อปฐมที่ทั้งห้วงวันนี้ พรหมลงมาแต่งทำทัณฑะ ๔
ประการไว้แต่ผู้คนทั้งหลายมีสันนี้แล คือ ราชทัณฑ์ ๑ สินนทัณฑ์ ๑ ปัพพชชาทัณฑ์ ๑ วัชระทัณฑ์ ๑
๔ สันนี้ก่อนแล ราชทัณฑ์ นั้น คือ ให้ผูกมัดทุบตี เขียนใส่คุมคาราชาวัตร ชังคฺคตาราง ตอกเหล็ก
กับด้วยกันนั้นแล สินนทัณฑ์นั้น คือ ให้ตัดเท้าสินมือตัดหูตัดลิ้นสินจุมุก ผึงเหล็ก ผึงแขวนแร้ว
ควักตาเสียนั้นแล (หน้า ๔๒) ปัพพชชาทัณฑ์นั้นคือให้ขับหนีเสียจากบ้านจากกลับจากข้าวของไร่นา
คาบเขตตอนครอบเก็บครวเสียนั้นแล วัชระทัณฑ์นั้นคือ ให้ฆ่าเสียนั้นแล เหตุภควา โปราณํ ราชาส
โน ปพฺพชชิตอ วทฺททณฺท พฺรหมโน ปฐมกบฺโป ทณฺโท จตฺตถโค มโต ดั่งนี้แล เมื่อภายหลังคน
ทั้งหลายสมฤทธิเป็นดีมีข้าวของมากนักเลยมีมานะกล้าหาญสามหาเว เลยกระทำทุจริตกรรมอันหา
หายบก็ได้ถึงทัณฑ์ ๔ ประการ นั้นมากนักนั้นแล เมื่อนั้นคนทั้งหลายก็มีคำโอดครวญมากนัก ผู้มี
สติปัญญาผู้เป็นใหญ่แต่งทำบ้านเมือง จึงพิจารณาให้หายเวรานุเวรแก่คนทั้งหลาย ก็จึงแต่งตั้งสินไหม
ไว้แก่คนทั้งหลาย ให้เป็นทัณฑ์อันถ้วน ๕ ชื่อว่า ธนทัณฑ์ คือให้ไหมเอาข้าวของเงินค่าแก่ผู้มีโทษ
กระทำผิดนั้น เพื่อให้ระงับเสียดังโทษบาปเวรานุเวรแก่คนทั้งหลาย เลยเป็นทุกซ์ ๕ ประการ สืบ ๆ
มาตราบถึงกาลบัดนี้แล ทัณฑ์ ๕ ประการนี้ หากเป็นโลกพละรักษาสัตวโลก เพื่อมิให้สัตวโลกฉิบหาย
เสียนั้นแล แต่เมื่อมิได้ตั้งทัณฑ์ ๕ ประการนี้ คนทั้งหลายก็มีเกรงมิกกลัวแต่อาชญาท้าวพญา มิรู้รู้ดี

กองอันร้ายอันดีสักอัน ต่างคนก็ต่างกระทำบาปกรรมทั้งหลาย มีต้นว่า กระทำปาณาติบาตแล อทินนาทานกรรม แลกระทำมิชฌาจาร แลมุสาวาท แก่กันไปมามากนัก โลกทั้งหลายเลยฉิบหาย เพื่อหารีตหากองมิได้นั้นแล ครั้นว่าทัณฑ์ ๕ ประการนี้ตั้งไว้หมั้นเที่ยงแล้ว คนทั้งหลายจึงหย่านกลัว แต่โทษแลกรรม (หน้า ๔๓) ทั้งหมดนั้นแล เหตุนี้ทัณฑ์ ๕ ประการนี้จึงได้ชื่อว่าเป็นโลกพาลอัน๑เพื่อ นั้นแล อันว่า ทัณฑ์กรรมนี้จักให้หายเสียยังบาปกรรมจริงก็มีหายได้แล ธนทัณฑ์กรรมอันนี้ ผู้ใดได้ กระทำทุจริตกรรมอันได้กระทำผิดคือยังมีโทษ กันทำวพญาใหม่แล้วก็หาคำกริ้วโกรธ ก็ยังวางกรรม วางเวรแก่ผู้นั้นทั้งหมด แต่เท่านั้นมิตายแล เท่าว่าจักให้หายบาปกรรมเยี่ยงนั้นมิหายได้แล

ตัดคำหลายประการต่าง ๆ กัน ตัดตามคติโลก ตัดตามคติธรรม

ที่นี้จักกล่าวด้วยตัดคำให้รู้ที่เท่าเทียมก่อนแล อัน๑ ตัดตามคติโลกอัน๑ ตัดตามคติธรรม อัน๑ ตัดตามสัจจะอัน๑ ตัดตามปฏิภาณอัน๑ ตัดตามอันโตสักขี คือว่าสักขีอันมีอยู่ภายในวัตรอันนั้น อัน๑ ตัดตามพาหิรสักขี คือว่าสักขีมีอยู่ภายนอกวัตรอันนั้นตายเห็นอัน๑ ตัดตามยุติอัน๑ ตัดตาม วัตร อัน๑ ตัดตามกาละอัน๑ ตัดตามเทศะ อัน๑ ตัดตามฐานะอัน๑ ตัดตามประมาณอัน๑ ตัดตามครุ สักขีอัน๑ ตัดตามลหุสักขีอัน๑ ตัดตามวิสัย อัน๑ ตัดตามฉายาอัน๑ ตัดตามอรชาอัน๑ ตัดตามสภาวะ ตัดคำมีประเภทต่าง ๆ กันสนันนี้ จักกว่าเป็นมาติกาก่อนแล จักแจกมาติกาให้แจ้งพึงรู้สนันนี้เกิด อันว่า ตัดตามคติโลกนั้น ได้เป็นตั้ง ๒ คนผัดกัน ผู้ถือดาบไปถึงที่ท่าน เจ้าที่ได้ฆ่าผู้ไปสู่นั้นตาย มิเป็นโทษ แก่เจ้าที่แล เท่าแต่เป็นบาปเป็นกรรม มนุสชาติ ยังมีแล ตัดตามคติธรรมได้เป็นตั้งเจ้าภิกษุฆ่าคนผู้ร้าย ตาย ผู้ร้าย (หน้า ๔๔) ก็ลักของภิกษุจริงภิกษุนั้นก็เป็นปาราชิกถึงปัญญาตวิชชะ ก็ได้โลกวัชชะอัน เป็นปาณาติบาตแลตัดตามคติโลก คติธรรมเทียมกันนั้น ได้เป็นตั้งโกสัมพีเยเสฐฐี มีลูกชายคน๑เกิด มา แต่เสฐฐีพ่อค้าหญิงเอาไปอาบน้ำยังท่า ยังมีปลาใหญ่ตัว๑ ก็มาอุปกินเอากุมารน้อยผู้นั้นกลืนกิน ลงไปในท้องแล้ว ปลาก็พาไปไกลได้ ๗ โยชน์ ก็ไปถึงกลับพาราณสี ยังมีพรานปลาผู้๑ ไปได้ปลาตัว นั้นก็เอาไปขายยังท่า ยังมีข้าหญิงเสฐฐีผู้๑ ชื่อเอาปลาตัวนั้นเมื่อถึงเรือนแล้ว นางเสฐฐีก็ฆ่าแหละ ปลาตัวนั้น ก็ได้ลูกอ่อนน้อยในท้องปลาตัวนั้นผู้๑ ยังมีตายครั้ง มีรูปโฉมงามนัก เสฐฐีก็เลี้ยงไว้เป็นลูก นั้นแล มินานเท่าใดโกสัมพี เสฐฐีผู้เป็นพ่อรู้ข่าวว่าลูกตัวมีตาย ก็เอาทองพัน๑ไปขอไถ่เอาลูกแห่งตน เสฐฐีผู้ได้นั้นก็มีให้ ทั้งสองคุยกันมิเป็นจึงพากันไปไหว้พญาพาราณสีอันเป็นเจ้ากลับนั้นแล พญาก็ให้ จำเมืองทั้งหลายพิจารณา จำเมืองตัดว่า ปลาเอาลูกโกสัมพีเยเสฐฐีข้ามตงแดนกลับแล้วอันควรตายก็ หากตายแล้ว เสฐฐีผู้ซื้อปลาก็หากซื้อเอาด้วยข้าวของแห่งตน ก็ได้ด้วยบุญตนจริงตาย ผิดตัดตามคติ โลกกับควรได้เป็นของแก่ผู้ภายหลังแล ก็ควรได้เป็นของแก่ผู้ภายหลังนั้นตาย ผิดว่าตามคติธรรมแล้ว

สาเรยยปุตตสิเสหารักลูกเนื่องๆ (หน้า ๔๕) มีชาติคำอาลัยตาย ก็ควรให้เป็นลูกเสกฐีทั้งสองเกิดว่านั่น ตัดสั้นนี้เป็นอันสุขตินักแล เลยให้เสกฐีทั้งสองทำปราสาทไว้ที่แดนกลับติดกัน แบ่งกันเลี้ยงคนละ ๖ เดือนนั่นแล กันครบ ๖ เดือนแล้วก็เอาไปส่งไว้ที่ปราสาทนั่นเล่า เลยใส่ชื่อว่า พุกุลกุมารเพื่อนนั่นแล เมื่อใหญ่มาได้บวชมาได้เป็นอรหันตา จึงใส่ชื่อว่า พุกุลเถร ว่านั่นแลบุคคลเจ้าตนนี้เป็น ปจิสุมราวีก ปลาकिनมีตายเพื่อนนั่นแล ต่อนี้ตัดความคดีโลกคดียุธรรม ทั้งสองเทียมกันแล ออกในตักนิบาตโน้นแล ตัดความสังจะนั้น ได้เป็นดั่งมหาอนุรุธเถร เป็นลมมิติเจ็บท้อง จึงใช้ให้สุมนสามเณรไปเอาน้ำ โอนดาตสระ มาเพื่อจักกินให้หายเจ็บท้อง เจ้าสุมนสามเณรไปเอาน้ำพญานาคมิให้ก็เลิกฟังพานขึ้นงอ หัวงาสระไว้ พญานาคว่าแก่เจ้าสามเณรว่า กันเจ้ากูเอาได้ก็จงเอาเกิดว่านั่น เจ้าสามเณรก็ถาม พญานาคว่า คำสังจะมหาราชะเป็นอันเที่ยงแท้จะฤว่านั่น พญานาคก็ว่ากันท่านอาจจักเอาได้ ก็เอา เกิดว่านั่น เจ้าสามเณรว่าดีแลว่านั่น ก็ราธนาเทวดามาเป็นสักขีแล้วก็เดินขึ้นเยียบหัวพญานาค อัน กว้างได้ ๕๐ โยชน์ ให้จมน้ำลงแล้ว ก็ตักเอาน้ำหนีไปทางอากาศนั่นแล พญานาคกริ้วโกรธแก่เจ้า สามเณร ก็ไล่มาถึงมหาเถรเจ้าอันอยู่เปล่งวิหารแล้ว ก็กล่าวว่าท่านสามเณรน้อยตนนี้ลักเอาน้ำเข้ามา ตีมแล ว่านั่น มหาอนุรุธเถรเจ้าก็ถามเจ้าสามเณรแลพญานาคดูแล้ว คำขาทั้งสองก็ขู่กันขู้นั่นแล (หน้า ๔๖) มหาเถรเจ้าก็กล่าวว่า คำสังจะมหาราก็มีฉนั้น สามเณรเราก็มีมิโทษด้วยคำสังจะนั้นแล พญานาคหาท่า จักว่ามีได้ก็เลยให้ไปนั่นแล มหาเถรเจ้าได้กินน้ำอันนั้นแล้วก็หายพยาธิเจ็บท้องนั่นแล ตัดตามสังจะนั้นคือได้ลูกเสกฐีมีชู้กับทิพยาธร ตัดตามสังจะลูกเสกฐี ลักมีชู้กับทิพยาธร เลยส่งทรง ครรภ์ออกลูกแล้ว กันคนทั้งหลายรู้ก็เอาลูกใส่ไหปิดปากไหดีแล้ว ก็เอาไปไหลน้ำเสียนั่นแล ยังมีนาง สองคนลงไปทำน้ำ ตาก็เห็นไหอัน๑ไหลน้ำมา นางคน๑ว่า ข้าจักเอาไหที่ไหลน้ำมานั้นตะกวาดวงผู้๑ กล่าววว่า ข้าจักเอาวัตถุอันมีในไหนั้นแล้วนั้นข้าก็พากันไปเอาไหนั้นออกมา ไชออกดูก็เห็นลูกอ่อน ชายน้อยคน๑งามนัก ก็ชิงกันเอานั่นแล ขาคูยกันมิเป็นจึงพากันไปไหวพญาพิมพสารนั่นแล พญาก็ ตัด ว่าให้ขาได้ตามดั่งคำขาหากคูกันแต่ต้นหัวที่นั่นเกิด ว่านั่นตอนนีตัดตามสังจะวาจางทั้งสอง นั้นก่อนแลตัดตามสังจะต่ออันนั้น ผิจักเอา เก พลิติตส มาเตรียมตัดตามสังจะ เหมือนมิชอบแล พระริติสะบวชได้ ๔ พรรษาแล้วใคร่สัก หาผ้าจักนุ่งมิได้เลยไปประคองให้ตกแม่น้ำว่าจักไปตายว่านั่น ในเมื่อตกน้ำจริงก็ยิ่งกลัวตายเล่า จึงลอยไปได้ขอนไม้อัน๑ก็เกาะขอนอันนั้นไหลน้ำไปนั่นแล ยังมี นางสองคน คน๑ชื่อว่านางสุมนา ทั้งสองพากันไปทำน้ำ ทั้งสองก็เห็นขอนอัน๑ไหลน้ำมา นางสุมนา กล่าววว่า ข้าจักเอาขอนอันไหลน้ำมานั้นชะแลว่านั่น

นางผู้เป็นสหายนั้นว่าวัตถุสิ่งใดสิ่ง๑ มียังขอนั้นข้า (หน้า ๔๗) ก็จักเอาชะแล่ว่านั้นในเมื่อขอนไหลมาใกล้ทั้งสองเห็นชายผู้๑งานนักเท่าเกาะขอนเปลือยผ้าอยู่ ขาทั้งสองต่างคนต่างว่าจักเอาชายผู้นั้นนั่นแล นางผู้กล่าวว่าอันใดมียังขอนอันข้าก็จะเอาว่าอันนั้นมันก็เล่นกลับบ้านเพื่อจักกลับเอาผ้ามาให้ชายผู้นั้นนั่นแล นางสุมะนา ผู้ว่าจักเอาขอนนั้นมันมิได้ชายผู้นั้น มันก็เอาผ้าสไบมันให้ชายคนนั้นนั่นแล้ว ก็พากันกลับสู่เรือนมันก็ให้พ่อแม่มันชำระทำอาระยะปัดตะวาสินีนั่นแล นางผู้กลับเอาผ้ายังบ้านนั้น มันมียอมว่าหลังได้แก่ญาติ นางสุมะนาพอยว่า แย่งชิงเอาผ้ากู้อันหรือ ขาคุยกันมิเป็นสิ่งที่พากันไปให้จำเมืองตัดนั้นแล จำเมืองว่านางผู้เล่นกลับเอาผ้ายังบ้านนั้น มันก็หากว่านั้นได้มียังขอนนั้นว่าข้าจักเอาชะแล่ว่านั้น ก็หากว่าหลังควรได้แก่มันนั่นจริงแล ด้วยจริงนางสุมะนานี้ก็หากได้ให้ผ้าสไบมันแก่ชายผู้นั้นทั้งมันยังที่เผยแพร่อายุก่อนแล้ว ผู้ชายก็มีคำยินดีก็ได้รักเอาก็มีกาม พิธีกับด้วยนาง ขาก็มีฉันทะพร้อมกันก่อนแล้ว ก็ถูกบว่า สนทวาสินีภริยา นั้นแล ในเมื่อขาพากันกลับเรือนพ่อแม่ก็เข้าไปลูบทำให้แก่ขาแถมเล่า ก็ถูกบว่า อารทปตวาสินีภริยานั้นแล เหตุนี้จึงว่าควรได้แก่นางสุมะนาเพื่อนั้นแล ต่อนี้มีไซ้ ตัดตามสัจจะได้จักเอาเตรียมต่อหลังมิได้แล ผู้โจททว่า ตัดคำตอนนี้เหมือนมิชอบน้ำชา เหตุคำวาจาเขามีแต่ต้นว่าวัตถุอันใดมียัง (หน้า ๔๘) ขอนนั้นข้าจักเอาว่านั้นตาย นางสุมะนา มันหากว่าจักเอาขอนใด พอยเอาวัตถุมียังขอนให้แก่ผู้ว่าจักเอาขอนนั้นพอยมิให้ตามสัจจะวาจาสิ่งจะนั้น ดังหรือจักชอบนั้น ผู้มีสติปัญญาพึงพิจารณาตุสัฏตรงถึก่อนเถิด ที่ว่านางทั้งสองเสมอกัน ชุคนชুমิมิวัดอุอันใดสังคะหะสักคน ชายก็มีมีกามฉันทะพร้อมกับผู้ใดสักคน เท่ามีแต่สัจจะวาจานั้นดังนี้ ก็หากควรได้ดังตามสัจจะแห่งขานั้นจริงแล แบ่งดังนางผู้กลับเอาผ้ายังบ้านนั้น หากมีแต่คำปากว่ามีตาย มิมีวัตถุสังคะหะ ชายก็มีมีคำฉันทะพร้อมกับนาง ก็มีได้ชื่อเป็นผัวนางตาย พันดังนางสุมะนานั้นหากมีวัตถุสังคะหะ อัน๑ชายก็มีกามฉันทะพร้อมด้วยกับนาง คือว่ามีใจยินดีซึ่งกันมากกว่าใจเท่ากันจึงพากันกลับเรือนพ่อแม่ก็เข้าไปลูบทำให้แก่ขาแถมเล่า ก็ได้ชื่อว่าภริยาสองจำพวกนั้นแล เหตุนี้จึงว่าควรนางสุมะนาได้เพื่อนั้นแลต่อนี้มีไซ้ตัดตามสัจจะ หากตัดตามกามฉันทะวาสินีตาย ตัดตามปฏิญาณเป็นดังเสฐฐีทั้งสองมีคำพูดครั้งว่าลูกคนสุดท้องผู้๑เป็นผู้หญิงผู้๑เป็นผู้ชาย จักให้กันอัน๑ตัดตามปฏิญาณนั้น เป็นดังเสฐฐีสองคนเป็นสหายกัน รักแพงกันขามีคำพูดครั้งว่ากันว่าเราทั้งสองผู้๑มีลูกหญิง ผู้๑มีลูกชาย เราจักให้ลูกเราทั้งสองเอากันให้เป็นเรือนชะแล่ว่านั้น ครั้นว่าเสฐฐีทั้งสองมีลูกหญิงลูกชายจริงดังนั้น กุมารทั้งสองนั้นหากเป็นผัวเป็นเมียกัน แต่เมื่อยังเป็นครรภ์อยู่นั้นแล ดังพ่อแม่ผู้ชายก็มีควรเอาหญิงผู้อื่นให้เป็นเมียตาย ดังพ่อแม่ผู้หญิงก็มีควรเอาชายอื่นให้มาเป็นผัว หากเป็นเมีย (หน้า ๔๙) แห่งท่านเมื่อยังเป็นครรภ์อยู่นั้นแล เหตุกล่าว่า สารขานาม คพฺเณ ปริกฺหิตฺต นั้น

ตัดตามปฏิญญาต่อ๑นั้น เป็นดั่งนางสรากะเทวีแม่พญาชุพนี ตัดคำให้ชายสองคนเอากันข้ามน้ำนั้น แล เหตุสักซี้สักซี้มีสันนี้ด้วย กล่าว ปุพพาวาทิ ยถานาห สุกตฺ ทุกกตปิวา เอตฺสภิกขิตวาน ยถารมมปฏิฐิเร นั้นแล อธิบายว่า ยังมีชายผู้๑จักไปสู่น้ำฝ่งหน้าไปมิได้น้ำแม่ใหญ่ลึกลง จึงขोज้าง นายเรือว่าจอนนายเรือมาเอาข้ามไปสู่น้ำฝ่งหน้าข้างหน้าโน้นแต่เถิด ข้าก็มีวัตถุ ๓ สิ่งคือว่า คำ สิ่ง๑ ห่อข้าวสุกสิ่ง๑ ข้าวสารสิ่ง๑ กันท่านมาเอาข้ามไปถึงฝ่งปากฝ่งหน้าโน้นแล้ว ท่านมักพอใจ วัตถุสิ่งใด ท่านจึงเอาตามอันท่านมักพอใจนั้นเถิดว่านั้นแล นายเรือจึงข้ำถามดูแถมว่ากันข้ามมัก พอใจวัตถุสิ่งใดท่านก็จะให้ยังวัตถุสิ่งนั้นแก่ข้างจริงหรือ ชายผู้นั้นก็กล่าวว่านายเรือมักพอใจสิ่งใดท่านก็ จึงเอาวัตถุสิ่งนั้นเถิดว่านั้น นายเรือก็มาเอาชายผู้นั้นข้ามไปสู่น้ำฝ่งหน้าโน้นแล ครั้นไปถึงฝ่ง ปากน้ำแล้วชายผู้นั้นก็เอาห่อข้าวสุกนั้นให้แก่นายเรือ นายเรือมิเอา นายเรือว่าท่านกล่าวแก่ข้าว่า ตถา วัตถุ ๓ สิ่งนี้ นายเรือมักพอใจสิ่งใดก็เอามักตามท่านพอใจเถิดว่านั้นตะก็ตาย ข้าก็มักพอใจคำ นั้นแล ชายผู้นั้นมิให้ขาพูดกันมิเป็น จึงพากันไปให้อามาตย์พิจารณา อามาตย์ได้ดูคำขาทั้งสองตั้ง ก็ชูงัน เป็นดั่งคำนาย (หน้า ๕๐) เรือว่าชอนแล อามาตย์จึงตัดว่า ทองนั้นหากเป็นของแพง ค่า ดายควรให้นายเรือได้ข้าวสารนั้นแลว่านั้น นายเรือมิยอมจึงพากันไปให้พญาชุพนีพิจารณานั้นแล พญาก็ตัดให้นายเรือได้ข้าวสารตั้งอามาตย์ตัดนั้นนั้นแล ยามนั้นนางสลากเทวีอันเป็นแม่พญาได้ยิน นางจึงว่า มหาราชตัดฉันนั้นมิชอบแลว่านั้น เหตุว่าคำขาก็หากันชอนตาย นางว่าฉันนั้นพญาจึงว่ากัน นั้นว่าแม่เป็นเจ้าจงพิจารณาให้แก่ขาทั้งสองแต่เถิดว่านั้น นางก็กล่าวว่าให้ขาเอาวัตถุอันขาชิงกันนั้น ออกมาตั้งสำแดงไว้แก่ผู้จะพิจารณาให้เห็นหมดก่อน จึงจรรู้ที่พิจารณาได้ตายว่านั้น ชายผู้นั้นก็เอา วัตถุ ๓ สิ่งนั้นออกมาตั้งเรียงกันไว้แล้วนางก็กล่าวว่านายเรือมักพอใจวัตถุสิ่งใดก็เอาวัตถุสิ่งนั้นเถิดว่า นั้น นายเรือก็เอาทองอันนั้นนั้นแล ชายผู้เป็นเจ้าทองมิให้ ว่าทองข้าของ แพงค่าตายว่านั้น นางก็ กล่าวว่า คำพูดขาทหากมีเป็นฉันนั้น ขากกล่าวว่าวัตถุ ๓ สิ่งนี้ท่านมักพอใจสิ่งใดท่านก็เอาสิ่งนั้นเถิดว่า นั้น แก่ท่านตาย ท่านมักพอใจทองท่านเอาทองขาก็อย่าว่าถือแก่ท่านเถิด เหตุว่าคำปากขาทหากกล่าว ว่าฉันนั้นตาย นางว่านั้นชายผู้เป็นเจ้าทองก็เลยมีมีคำว่าจกว่าตั้งเรือได้นั้นแล นางสลากแม่พญาเทวีตัด แต่งสันนี้ ก็ตัดตามคำปฏิญญาอันหากได้ให้ทองแก่กันนั้นเป็นดั่งนี้ ชอบนักแล

ตัดตามอันโตสักซี้

นั้นให้ได้เป็นดั่งเจ้ามโหสถรัสคำให้แก่ชายสองคนชิงกันเอาวัวผู้๑ว่าวัว ข้ากินถั่วกินงา ผู้ ๑ว่าวัวกินหญ้า เจ้ามโหสถก็เอาไปไม่ไบประเหยงมาตำให้วัวกันวัวก็สลักออกมาเป็นหญ้า จับใส่ธนา

พันธน์ตาสินไหมแก่มันก็เซ็งใจหาสิ่งมิได้จึงใส่ราชทัณฑ์กรรมแก่มันเขียนตีมัน ๒๓ แส้ สอนมันแล้ว ก็ปล่อยมันเสียนั้นแล

หญิงสองคนชิงกันเอาตุ่มฝ้าย

ตัดตามอนโตะสกุขี คือ สักซีอันมีภายในต่อ๑เป็นตั้งหญิงสองคนชิงกันเอาตุ่มฝ้ายนั้น เจ้ามโหสถถามว่าเชื้อ^๔เอาอะไรมาทำแกมในมันนั้นหรือว่านั้น ผู้ใดกล่าวว่าข้าเอาเมล็ดฝ้ายมาทำแกมใน ผู้ใดว่าข้าเอามากกับใบตอง มาทำแกมในว่านั้น จึงเอามาคลี่ดูก็ได้หมากกับตองจึงใส่ทัณฑ์แก่หญิงผู้ที่เป็นโจรแล ต่อนี้ตัดตาม อนโตะสกุขี แล

ตัดตามพาหิระสักซี

ตัดตามพาหิระสกุขี คือว่า สักซีอันมีภายนอกนั้นเป็นตั้งนกกหัสติลิงค์กับตะขาบตัวใหญ่อยู่ใกล้ฝั่งน้ำสมุทร ขาทั้งสองก็ชิงกันกินเนื้อข้าง ต่างตัวก็ต่างว่ากูฆ่าตายว่านั้น ขาเถียงกันมิตกมิลงก็เป็นทีแล้ว ขาก็พากันไปหาเจ้าฤษีพิจารณานั้นแล เจ้าฤษีก็ไปดูบาดรอยแล้วก็พิจารณาว่าขาตินกหัสติลิงค์ว่าข้างย่อมแทงด้วยงาดาย แม้ว่าข้างแห่งนั้นก็ตีนกหัสติลิงค์แห่งก็ตีมีหอนจักแทงด้วยงา ทั้งสองผิ ดายที่ว่าแห่งด้วยงาข้างจึงเข้าจึงตายทั้งสองดังนี้ มันมีเข้านัก เขาก็รู้ของมีกับตัวเขา แลเขาก็แห่งด้วย งาครั้งเดียวจึงเข้าจึงตายตาย บาดรอยอันนี้หากเป็นรอยเป็นสองรอยฉนั้นหากแม่รอยเขี้ยวตะขาบ กัดจริงแล ขาตีว่าตะขาบกัดนั้นมิหอนจักกัดด้วยเขี้ยวครั้งเดียวย่อมกัดด้วยเขี้ยวทั้งสองคำรับกับกัน มันถึงจะเข้าแลเขี้ยวตะขาบ (หน้า ๕๒) ก็หากสันกัคมิเข้าจริงแล เท่าว่ามันหากมีพิษ ข้างจึงตายเพื่อ อันตายเจ้าฤษีพิจารณาสนี้ จึงตัดว่า ให้ตะขาบได้ข้างนั้นแล เจ้าฤษีตัดตาม พาหิระสกุขี สนนี้ เป็น อันสุคติชอบนักแล

ชายสองคนชิงกันเอาวัว

อัน๑เป็นตั้งชายสองคนชิงกันเอาวัวนั้น ผู้ใดกล่าวว่า วัวคอกวัวถึก ผู้ใดว่าวัวซื้อที่อื่นมา ผู้ซื้อนี้มีสักซีหลายเจ้ามโหสถก็ตัดให้ได้แก่ผู้ซื้อนั้นแล ๒ ต่อนี้เป็นตัดตามพาหิระสกุขี แล

ตัดตามยุติ

ได้ตั้งแม่ยักษ์นี้มาชิงเอาลูกคนนั้นแล ตัดตามยุตินั้นได้ตั้งแม่ยักษ์นี้ มาชิงเอาลูกคนนั้นแล ว่ายังมีนางหญิงผู้๑ อุ้มเอาลูกน้อยไปอาบน้ำยังทำ น้ำในวันนั้นยังมีแม่ยักษ์นี้ผู้๑มันก็เอาเพศเป็นหญิงผู้ ๑มาสู่ที่นั้นมันก็เห็น เด็กอ่อนน้อยผู้หนึ่งมันใครได้มากินเป็นอาหาร มันก็สร้างอุบายกล่าวว่า ลูกอ่อน น้อยผู้นี้ เหมือนลูกข้าแท้ขอข้าขออุ้มขอหอมแก้มเถิดว่านั้น นางผู้เป็นแม่ก็มีรู้ว่ามันเป็นผียักษ์ก็เอาลูก

^๔ ทั้งสอง.

ให้มันอ้วนนั้นแล กันมันอ้วนมันเอามันก็หอบเล่นหนีไปนั้นแล นางผู้เป็นแม่เล่นด้วยกันทันกักกัน ข้าก้
 ชิงกันต่างคนก็ว่าลูกกูเหมือนกันทุกคนนั้นแล ข้าพุดกันเป็นจริงพากันไปให้เจ้ามโหสถพิจารณา นั้นแล
 เราจะพิจารณาให้พุดว่านั้น ข้าก้วางลูกอ่อนไว้ที่นั้นแล้ว เจ้ามโหสถจึงกล่าวว่า ข้าทั้งสองหลอกคนก็
 หลอกว่าลูกกูว่าฉันนั้นเหมือนกัน ดั่งนั้นก็ให้ข้าทั้งสองแย่งชิงกระซากลากกันเอาเถิดว่านั้น ข้าก้แย่งชิง
 กระซาก(หน้า ๕๓) ซักลากกันไปมาอย่างเจ้าเล้ามาจริง แบ่งตั้งนางผู้เป็นแม่นั้นก็ยิรักอินดูยงลูกแห่ง
 ตน เพื่อกลัวลูกเจ็บจึงยอมมือเสียเลยมิชนะ นางผู้ นั้นเลยปล่อยวางลูกลงเสียนั้นแล เจ้ามโหสถเห็น
 ฉนั้นก็พิจารณานั้นว่า อันนี้ก็เป็นญาติสักขึ้น๑เที่ยงแท้แล้วนั้น เจ้าก้ตัดว่านางผู้ปล่อยวางเด็ก
 น้อยเสียนี้หากเป็นแม่เด็กน้อยจริงดีหลี แม่เด็กจริงดีหลี นางผู้ได้เด็กน้อยมิวางเด็กมิใช่แม่เด็กน้อยผู้
 นั้นได้ เหตุมันมิมีความอินดูเด็กน้อยผู้ น้อยมักมิกแล้ว มันก็มิกแล้วเจ็บมิกแล้วตาย มันมิใช่เป็นเชื้อชาติคน
 ดี มันหากเป็นผีเสื้อยักซ์ตาย แม้นเด็กน้อยผู้ นั้นตายมันจักเอาไปกินเป็นอาหารแห่งมันชะแล
 เจ้ามโหสถตัดสินนี้เทวดาก็ไปรยข้าวตอกทิพลงมาอยู่มาบูชานั้นแล แมยก้ขินี้มันได้ยินเจ้ามโหสถกล่าว
 ฉนั้นมันก็สะดุ้งตกใจกลัวด้วยเดชะบุญสมพานแห่งโพธิสัตว์เจ้านั้น มันก็ปล่อยวางลูกอ่อนน้อยผู้ นั้น
 เสียแล้วก้ไหวเจ้ามโหสถนั้นแล เจ้าก้ให้โอรวาทคำสอนแก่มันแล้วมันก็เลยหนีไปวันนั้นนั้นแล
 เจ้ามโหสถตัดสินนี้ก้ตัดตามยุติสักขึ้นนั้นแล ตัดตามยุติต่อ๑ นั้นยังมีชายพ่อค้าสองคนผู้๑ ไปจอด
 บ้านผู้๑ ไปจอดศาลานอกบ้านเลยเวลากลางคืนนั้นโจรมาลักไก่ชาวบ้านที่นั้น ก้เขาพากันไล่โจรชายผู้
 จอดศาลาได้ยินมันก็มีปากมันจึงลุกเล่นช่วยทันชาวบ้านไล่โจรมันทันดักจับ โจรก็กั้นกันอยู่ก็ร้อง
 กล่าวชาวบ้านว่าได้โจรแล้วมาช่วยตนข้าเขียว (หน้า ๕๔) เล่าว่านั้น ชาวบ้านเล่นไปทันชุนก็ชู้ร้องว่า
 ข้าได้โจรแล้วว่านั้นเหมือนกันทั้งสองคนนั้น ชาวบ้านก็มิรู้จกว่าคนใดเป็นผู้ร้ายคนใดเป็นคนดีก็มิรู้เลย
 มัดเอาทั้งสองคนนั้นไปให้เสนาไต่พิจารณา มิถองจึงไปไหวพญาเจ้ากลับนั้นแลพญาก้ว่าเราจักพิจารณา
 ให้พุดว่านั้น พญาก้อุบายปาวให้คนทั้งหลายมาเล่นมหรสพแล้วก้ให้เล่น ทุกประการนั้นแล พญาก้ให้
 ชายสองคนนั้นปล้ำครั้งว่า ครั้นว่าหากผู้ใดหากชนะจักให้รางวัลหลาย กันผู้ใดแพ้จักให้รางวัลน้อยกว่า
 นั้น ข้าก้ตั้งใจปล้ำกันตามกำลังเขาจริง ผู้๑มิชนะ มักว่าแพ้ ผู้ นั้นพญาว่าผู้ชนะเป็นคนดีมักมิหนี ชาติ
 เป็นโจรคนผู้ร้ายนั้นยอมหนีตัวยอมก้แล้วท่านได้ตัวมันตายคิดว่าผู้ร้ายมีกำลังชนะคนดีมันก้หนีพ้นตัวมัน
 แล้วตาย เหตุนี้จึงว่าผู้แพ้นั้นเป็นผู้ร้ายมันมิชนะกำลังคนดีมันหนีมิได้มันจึงแสร์อุบายกล่าวกระทำ
 ให้เหมือนกันเสียดังนี้ เพื่อมิให้คนทั้งหลายรู้ว่ามันเป็นผู้ร้ายนั้นแล พญากล่าวว่านั้นแล้วก้ใส่ทัณทกรรม
 แก่ชายผู้แพ้นั้นตามโทษอันขโมยไถ่นั้นนั้นแล พญากล่าวว่าสันนี้เป็นอันสุคติอันชอบนักแล ต่อนี้ตัด
 ตามยุติสักขึ้นนั้นแล

ติดตามวัตถุนั้นหากมีหลายประการตาย

ควรพิจารณาหลายประการเถิด อันวัตถุเบื้องต้นหากมีหลายอันก็ดีอันวัตถุควรมี
 น้ำหนักก็ดีอันวัตถุของมือน้ำหนักก็ดี อันวัตถุควรมีสักชีภายนอกก็ดีภายในก็ดีอัน๑ ควรพิจารณา
 ดูทีหลัง ทีคาคูกี่สูบลูกรอยให้แจ้งแกว้ตักวิสัยแล้วจึงควรตัดแลเป็นตั้งเสณฐีสองคนเป็นสหายรักแพงกัน
 นั้น (หน้า ๕๕) เสณฐีผู้๑เอาแก้วลูกควรรค่าแสนทองใสในถุงปิดปากถุงดีแล้วก็เอาไปฝากไว้กับเสณฐีผู้
 เป็นสหายนั้นนั้นแล เสณฐีผู้๑นั้นใครได้แก้วท่านมันก็เอามืดแทงกันถุงลักเอาแล้วสหายลูกค่าแสนทอง
 นั้นแล้ว ก็เอาแก้วลูกมีค่าร้อยทองนั้นใส่ไว้ในถุง เปลี่ยนเอาแก้วลูกค่าแสนทองนั้นไว้แล้วก็ให้ช่างสนผู้
 ฉลาดหยิบสน^๔กันถุงไว้กระทำให้ตึงเด่งเท่านั้นแล เมื่อภายหลังเสณฐีผู้ฝากนั้นมาเอาถุงเมื่อก็พอดูเล็ง
 ปากถุงก็ตึงเด่งเท่า มิมีรอยจกริดจกมันก็ไขดูหาแก้วลูกค่าแสนทองนั้นมิมี หายไป เท่าเห็นแก้วลูกมีค่า
 ร้อยทอง พอยมาอยู่ในถุงฉนั้นนั้น เสณฐีก็เล็งแลผ่อดูถุงทุกแห่งทุกที่ที่ไม่มีร่องรอยที่ใดจกริดจกแตกสัก
 แห่งก็ดีเสมอตั้งเท่าเสณฐีก็ยินอัศจรรย์นักก็ไปไหว้พญา กล่าวตามอันมิชู้แล้วว่าขอมหาราชเป็นเจ้า
 จงเป็นที่พึงแก่ข้ามหาราชแต่เถิด พญาก็กล่าวว่าดีละท่านจงกลับเอาแก้วค่าร้อยทองนั้นใส่ถุงแล้วให้
 จีบจำปากถุงดีตั้งเท่าเมื่อเอาไปฝากแล้วจงเอามาให้เรา แต่เถิดเสณฐีก็กลับกระทำตามคำบอกของพญา
 ทุกสิ่งแล้วก็เอาถุงแก้วมาให้พญาเจ้านั้นแล พญาเจ้าก็กล่าวว่าเราหากจะพิจารณาให้ท่านจะแลว่านั้น
 พญาก็เล็งแลดูถุงที่แก้ก็เห็นเส้นฝ้ายขาดที่กันถุงนั้นน้อย๑พญาก็คะนึงใจว่าเสณฐีผู้นี้ตัดกันถุงแล้วเอา
 แก้วลูกค่าร้อยทองเปลี่ยน (หน้า ๕๖) เอาแก้วลูกค่าแสนทองเสียแล้วก็ให้ช่างหยิบช่างสน ผู้ฉลาดหยิบ
 สนดูให้ตึงเด่งเท่านั้นมีแต่แล พญา คะนึงใจสันนี้แล้วก็ย่องลักตัดเสื่อตอนที่เก้าแขนคือตันรักแร้ นั้นน้อย
 ๑ แล้วก็เอาให้ช่างซักว่ามึงจงเอาเสื่อผู้นี้ไปซักกระทำให้กระทำดี อย่าให้ปูดขาดเสียแท้ กันเสื่อ
 ฎีกขาดเสีย กูจักให้มึงมีโทษว่านั้น ช่างซักก็ซักจริงก็มีได้พิจารณามองดูตากแห่งแล้วจึงผึ่งมองเล็งดู ก็
 เห็นรอยขาดเสียจริง มันก็พึงกลัวมีโทษ มันจึงไปขอจ้างแม่ช่างแส่วหยิบ^{๑๐}แส่วสนเสื่อให้ดีเหมือนเก่า
 แล้วก็เอามาให้พญานั้นแล พญาก็เผยผึ่งมองดูก็เห็นหยิบแส่วสนตีนัก ก็หาช่างซักมาแล้ว พญาก็ถาม
 ว่าเสื่อขาดที่ได้รักแร้ ตรงตันแขนนั้นน้อย๑ มึงว่าเอาไปให้ช่างหยิบช่างสนผู้ใดฉนั้นนี้ มึงอย่าได้ร้าย
 กูเถิดว่านั้น ช่างซักก็กล่าวแก่พญาตามอันมิแล้ว พญาก็หาเอาแม่ช่างหยิบช่างสนผู้ฉนั้นมาแล้วก็ถาม
 ว่าเสณฐีผู้มีชื่อสันนี้ เอาถุงอัน๑ซึ่งจำตากถุงดีนั้นมาให้มึงหยิบสนกันถุงอันนั้นให้เสณฐีผู้ฉนั้นจริงหรือ
 มึงอย่าได้ร้ายกูเถิดว่านั้น แม่ช่างหยิบช่างสนผู้ฉนั้นก็ไหว้บอกกล่าวพญาว่า ยังมีพ่อเสณฐีผู้๑ชื่อตั้งนี้ เอา

^๔ ชุน,ปะ.

^{๑๐} สนผ้า,เย็บผ้า,ชุนผ้า,ปักผ้า.

ณงั่วอัน๑หีบจับปิดปากณงั่วเสียตึ๊ง มาให้ผู้ข้าหีบแล้วสน กัณงั่วที่ชาตนั้นให้แต่ตีหลิว่านั้น พญา
 ได้รู้แล้วก็หาเอาเสณฐีผู้้นมาเล่า พญาก็กล่าววว่า ดูราเสณฐีท่านก็คิดผิดจริงตีหลิแล ท่านพอยลักตัด
 กัณงั่วของสหายของท่านเอาแก้วท่านลुकค่าร้อยทองค่าเปลี่ยนเอาแก้วพอสหายลुक (หน้า ๕๗) ค่า
 แสนทองค่าเสียแล้ว ท่านก็ให้แม่ช่างให้หีบ ช่างแสวผู้้นหีบแสวสนกัณงั่วให้ตีตั้งเก่าแล ท่าน
 อยาได้ร้ายเราเถิดว่านั้น เสณฐีก็อาจจักอำได้ก็ ไหว้พญาตามอันมีชื่อนั้นแล เสณฐีก็ไหว้พญาว่า ข้า
 แต่มหาราชาเจ้าผู้ข้าก็ได้คิดผิดเสียแท้แล ขอพระมหาราชาเจ้าจงเป็นพิงแก่ผู้ข้าแต่เถิดว่านั้น พญาก็
 กล่าววว่าให้เสณฐีเอาแก้วลुकค่าแสนทองค่านั้นมาแล้ว ก็ตัดกัณงั่วอันนั้นเอาแก้วลुकค่าร้อยทองค่า นั้น
 ออกเสียแล้วก็เอาแก้วลुकค่าแสนทองค่านั้นใส่ไว้ในงั่วแล้วก็ให้ช่างเข็มหีบสนเสียให้ตีเหมือนตั้งเก่านั้น
 แล พญาก็หาเอาเสณฐีเจ้าแก้วนั้นมาแล้วก็กล่าววว่าท่านเสณฐีจงเอางั่วแก้วนั้นมาไว้ก่อนแล้ว ก็บูชา
 เทวดาตนรักษาเรือนเสณฐีเสียแล้วก็สงฆ์สวด ไหว้บุญคุณ ๓ ประการ แล้วก็ให้อธิฐานขอให้แล้วคืนมา
 อยู่ในงั่วตั้งเก่าเถิด กัณงั่วของเราแลบุญเสณฐีหากเคยจักได้มาเป็นของมงคลค่าชูเสณฐีตั้งนี้ ก็หากจัก
 ได้คืนมาจริงแล พญาว่านั้นแล้วเสณฐีก็เอางั่วแก้วกลับกระทำตามตั้งคำพญาเจ้ากล่าวนั้นชื่อนั้นแล
 ในคืนนั้นรุ่งแจ้งมาแล้วเสณฐีก็ไขงั่วดูก็เห็นแก้วลुकค่าแสนทองค่านั้นอยู่ในงั่วนั้นจริง เสณฐีก็ยินดีมาก
 นักก็มีคำวว่า กูได้แก้วกูคืนมานี้ก็ย่อนบุญพญาเจ้าแล้วนั้นเสณฐีก็เอาทองคำพัน๑ ไปถวายบูชาคุณ
 พญาเจ้าวันนั้นแล (หน้า ๕๘) แบ่งตั้งเสณฐีผู้ลักแก้วนั้นก็มีคำยินตีวว่าพญาเจ้าก็เป็นพิงแก่กูจริงละ มิ
 ให้กูได้อายแก่โลกทั้งหลายสนนี้อัน๑ กัณยังให้เสณฐีผู้เป็นสหายแห่งกูรักกูเหมือนเก่าเล่า พญาเจ้าก็มี
 คุณแก่กูมากนักจริงตายว่านั้น เสณฐีผู้้นก็เอาทองคำพัน๑ มาถวายบูชาคุณพญาเจ้าวันนั้นแล บุคคล
 ผู้เป็นจำเมืองพิจารณาแต่งถ้อยตัดคำให้แล้วประโยชน์แก่บุคคลทั้งสองนั้นควรพิจารณาชุดยังพื้นที่
 เตรีมดิน เพื่อกลับคำ เหง้าคำให้ถองให้เห็นแจ้งจริง จึงควรตัดแล ที่มีถองมิแจ้งจริงนัก ตัดนับตัด
 เห็นแต่ได้เงินยากเงินที่รักษาเงินสิน จำค่าคำได้ด้วยทั้งคำมิชอบมั่นได้มาจ่ายกินจ่ายทาน ก็มีผลใน
 ปัจจุบัน ทะวะ^{๑๑}นี้ ก็ร้อนก็ไหมในพละวะภายใน ก็เป็นอบายกรรมนำเอาตนไปสู่รณนั้นแล

ตัดตามวัตถุ

ได้ชาย ๒ คนเป็นสหายกันชุนชูลักเอาทองคำกัณยังศาลากลางป่า ตัดตามวัตถุต่อ๑นั้น
 เป็นตั้งชาย ๒ คนเป็นสหายรักแพงกันชาก็มีทองคำคนละพัน จึงพากันไปเที่ยวค้า ขาทั้ง ๒ ก็พากันไป
 จอดนอนศาลากลางป่าแห่ง๑ ถึงเมื่อกลางคืนผู้ย่องไปลักเอาทองคำสหายไปซ่อนไว้ คืนนั้นกันรุ่ง
 แจ้งแล้ว ชายผู้้นเสาะหาทองคำมิได้มันก็สงสัยแก่สหายผู้้นนั้นแล มันก็รำพึงวว่าที่นี้หากเป็นกลาง

^{๑๑} คำย่อ ทุกวัน.

ปามีมีใครมาที่นี้สักคนตาย หากแม้นสหายลักเอาของกุจริงจึงแลว่านั้น มันก็กล่าวซึ่งสหายว่าข้าก็หากเสียทองคำทั้งพันจริงสนนี้ ราทั้งสองจกอยู่ที่นี้เสาะหาให้พอสองวันสามวันดูก่อนเกิดนั้น ข้าก็อยู่ที่นั้นพอสองวันสามวันจริง มันก็ได้ทองคำมันที่โตดังนี้ ในกลางคืน (หน้า ๕๙) หลังมารอดนั้นชายผู้เสียทองคำนั้นมันก็ย่องไปลักเอาค้ำสหายผู้มันไปซ่อนไว้แถมเล่า ข้าทั้งสองชุนคนเสียทองคำคนพันนั้นแล ผู้เสียทองคำเมื่อหลังนี้ก็สงสัยว่ารอยศหายลักตอบุกพิงมีจริงแลว่านั้น ข้าก็พากันให้เสนาพิจารณาณนั้นแล เสนาทั้งหลายพิจารณาดูแจ้งแล้วจึงว่าข้าทั้งสองหากจอตศาลากลางปามีมีใครไปในที่นี้สักคนเป็นฉนั้น ข้าทั้งสองชุนชุลลักเอาของกันจริงแล เหตุว่าปอสหายหากลักเอาของข้าก่อนข้าก็ลักตอสหายจริงแลว่านั้น จำเมืองทั้งหลายก็ให้ข้าทั้งสองคืนแก่กันเสียแล้วก็แต่งสินไหมใส่ขาคนละพันทองคำเล่านั้นแล ข้าทั้งสองก็หาทองคำจกเสียมิได้ ข้าทั้งสองก็เอาทองคำขาคนละพันนั้นให้แก่เจ้าขุนให้เป็นค่าสินไหมนั้นแล เจ้าขุนจำเมืองถือเป็นทองคำนำสินทั้งสองพันนั้นครั้งว่าจำเมืองตัดฉนั้นแล้วเทวดาก็ตอดถ่านไฟแดงลงมาไหม้ปากเสนาจำเมืองทั้งหลายนั้นแล เสนาทั้งหลายต่างคนก็ต่างหนีกลับสู่บ้านเรือนแห่งตน แล้วเสนาจกกินข้าวเลยกลายเป็นหินเป็นทราย เสียเสียงนั้นแล เสนาก็ไปไหว้พญาเจ้าตามอันมีชุนนั้นแล พญาก็ว่าเสนาตัดสนนี้ก็ชอบแมนชุนแล้วตาย เราก้หาที่จกพิจารณามิได้แล้วแลว่านั้นเทวดาก็ตอดถ่านไฟแดงลงมาไหม้ปากพญาแถมเล่านั้นแล ยามนั้นพญาแลเสนาที่พากันไปไหว้เจ้าฤษิตนอยู่สวนอุทยานที่นั้น บอกกล่าวยัง (หน้า ๖๐) กิจจะถ้อยคำทั้งมวลแก่เจ้าฤษิตามอันมีชุนนั้นแล้ว เจ้าฤษีก็รู้แจ้งแล้วจึงถามพญาว่า มหาราชยังได้หาช่างทองคำมาเซ็ดดูน้ำทองคำอันขาลักแก่กันนั้นแล้วจะรือ พญาว่า ข้าแต่เจ้าฤษีผู้ข้าก็ได้หามาเซ็ดดูสักอัน จริงแลว่านั้นเจ้าฤษีก็ให้หาช่างทองคำมาเซ็ดน้ำทองคำข้าทั้งสองนั้นนั้นแล ทองคำผู้เสียก่อนนั้นเป็นทองคำน้ำแปดทองคำผู้เสียหลังนั้นเป็นทองคำน้ำสิบ เจ้าฤษีจึงตัดว่าทองคำอันขาลักของกันนั้นให้ขาส่งคืนแก่กันชอบแล้วแล ใส่สินไหมแก่ผู้ลักหลังนั้นหมื่นเงิน เหตุมันลักเงินน้ำสิบตาย เจ้าฤษีว่าแต่งสนนี้จึงชอบแล เหตุว่าน้ำค้ำมิเสมอกันตาย เจ้าฤษีตัดแต่งสนนี้แล้ว เทวดาก็ผายข้าวตอกดอกไม้ทิพลงมาบูชาเจ้าฤษีวันนั้นแล ต่อนี้ก็ตัดตามวัตถุแล

**พราหมณ์ผู้๑มีทองคำพัน๑อยู่จิมใกล้ได้ผ้ามาทำถุงใส่ทองคำพราหมณ์นักเลงก็พาด
แฉ่งผ้าไปไว้หนทางพองเอาทองคำ**

ยังมีพราหมณ์ผู้๑ไปขอทานมาเลี้ยงชีวิตเสี้ยงจระกาลนานนักได้ทองคำพัน๑ หาผู้จกทำถุงใส่ทองคำมันมิได้มันเดินทางไปเห็นหากพู่จาไปผู้เดียว มันว่ากูจกได้ผ้าที่โตมาทำถุงใส่ ทองคำกูคิดจว่านั้น ไปใช้ ๆ นั้นแล ยังมีพราหมณ์นักเลงผู้๑ได้ยืมมันใครได้ทองคำพราหมณ์ผู้มันมันก็ย่องพาดแฉ่งผ้า

มันไปไว้หนทางที่พราหมณ์ผู้นั้นจักไปนั้น มันก็ไปลี^{๑๒}อยู่แห่ง๑ ย่องเล็งดูแล้ว มินานเท่าใดพราหมณ์ผู้นั้นก็มาถึงรอดที่นั่นมันเห็นผ้าอันนั้นสมควรดีกระทำดู พราหมณ์ก็เก็บเอาไปหีบเป็นถุงใส่ค้ำมันนั้นในที่มันจอดยั้งนั้นแล พราหมณ์นักเลงดูเห็นพราหมณ์เจ้าทองคำเก็บเอาแจ่งผ้าอันมันตอดไว้ (หน้า ๖๑) มันเอาไปจริงพราหมณ์นักเลงก็ย่องตอมหลังด้วยกันให้รู้ที่พราหมณ์ เจ้าทองคำนอนแล้วถึงใกล้ค้ำพราหมณ์นักเลงก็ไป^{๑๓}จอดนอนที่พราหมณ์เจ้าทองคำนอนนั้นมากกว่านอนร่วมศาลาหลังเดียวกันนั้นนั้นแล ในคืนนั้นพราหมณ์ทั้งสองก็จากกันไปมาแล้วต่างคนก็ต่างหลับไปนั้นแล ถึงกลางคืนพราหมณ์นักเลงก็^{๑๔}รื้อว่า โจรมาลักเอาถุงค้ำเข้าไปเสียแล้ววานั้น ชาวบ้านได้ยืมก็เล่นมาทันก็มีมีโจรที่ใด ก็เท่าเห็นแต่ขาอยู่จึงกันสองคนนั้นแล กันรุ่งแจ้งแล้วพราหมณ์นักเลงก็เซาะหาถุงค้ำ ติเซาะไปมาก็ไปเห็นถุงทองคำ พราหมณ์ผู้หาขอทานนั้น ต่างคนก็ต่างว่าถุงค้ำกว่านั้นนั้นแล พราหมณ์นักเลงว่า สัตขิมิเที่ยงจริงแล ข้าหากพาดเอาแจ่งผ้าข้ากระทำดูดีหีสตาย พราหมณ์ผู้นี้ย่องลักเอาถุงทองคำข้าดีหีสแลว่านั้น ขามียอมกัน พวกกันไปให้เสนากลับพิจารณานั้นแล เสนาก็ไต่ดูค้ำขาทั้งสองกำแจ่งแล้วก็เอาถุงค้ำนั้นมาเปรียบแจ่งผ้าผืนนั้นก็ถูกก็จับกันชูแห่งแหม่นสีอันเดียวกันจริงเสนาทั้งหลายก็ว่าสักขีท่านมีเที่ยงจริงดีหีสตาย มันมียอมเล่าก็พากันไปถึงพญาเจ้ากลับนั้นแลพญาจึงว่าให้เอาถุงค้ำนั้นมาให้เราก่อน เราจักพิจารณาแลว่านั้น พญาเอาถุงค้ำมาไว้แล้ว พญาก็ถามผู้ตั้งคำโจตะนาวว่า ถุงทองคำหานี้เห็นว่าทองคำท่านมีอยู่ในถุงนั้นน้ำหนักทั้งหมดมีเท่าใดจักเป็นเม็ด เป็นลิ่ม กันเม็ด กันลิ่ม แลลิ่มไหนหนัก (หน้า ๖๒) มีเท่าใดหนักเสมอกันชูเม็ดหรือ รือว่ามีเสมอกันจะรือ ท่านเหมียดหมายให้เป็นสักขีสำกัณมีฉันไต่ว่านั้นพราหมณ์นักเลงมันมีรูมีช่างกล่าว ก็อยู่มีปากนั้นแล พญาก็ซ้ำถามมันแถมเล่า มันจึงโดนว่าหวนเอามันก็กล่าววาทองค้ำทั้งหมดมีเจ็ดร้อยห้าสิบ จักเป็นเม็ดทั้งหมดมีสิบสองเม็ดแลเม็ดหนักร้อยมีสามเม็ดแล เม็ดห้าสิบมีเค้าเม็ดแล ขามิได้เหมียดหมายอันใดสังสักอันแลว่านั้น พญา也给หมายค้ำปากมันไว้ชู้อันแล้ว ก็ซ้ำถามพราหมณ์ผู้ชนะค้ำนั้นเล่าว่าทองคำท่านมีเท่าใดจาวานั้นพราหมณ์ก็บอกตามอันมีชู้อันนั้นแล มันก็กล่าววาทเข้าไปขอรับทานแห่งคนทั้งหลายนานหลายปีแล้วก็ได้ทองคำพัน๑ดีหีสแล ข้าจึงไปให้พ่อช่างทองคำผู้มีชื่อตั้งนี้อยู่บ้านโปฤทธคามที่นั่นหล่อให้มีสิบเล่มแลเล่มไหนก็หนักมีร้อยเหมือนกัน มากกว่าเท่ากันชูเล่มดีหีสแลว่านั้น พญา也给หมายค้ำปากมันไว้แล้วก็หาช่างทองคำผู้นั้นมาถามดูก็มีจริง จึงไขถุงพ่อดูก็มีสิบเล่มจริงมาเฟงดูก็มีเล่มละร้อยเสมอกันชูเล่มจริง

^{๑๒} แอบซ่อน.

^{๑๓} ไม่ปฏิเสธ.

^{๑๔} แก่ล้าง, แสร้ง.

นั่นแล พญาก็ใส่พันธะสินไหมแก่พราหมณ์นักเลงผู้พาตแ่งผ้านั้นหมื่นเงิน๑ให้แก่พราหมณ์ทองคำ
 นั่นแล พญาเจ้าตัดแต่งสนนี้ก็สุขคตินักแล ต่อนี้ตัดตามภาหิระสักซีแลอานีสักซีทั้งสองนั้นนั่นแล

อันว่าตัดตามวัตถุภานัน

คือว่าให้พิจารณาดูเมื่อเจ้าวันเมื่อค่ำเมื่อคืน เมื่อถูกเมื่อแวงนั้น ลักเมื่อถูกให้ไหมตามเมื่อ
 ถูกลักเมื่อถูกแวง ให้ไหมตามเมื่อแวงนั้นเกิด เป็นดัง ภิกขุลักกระเบื้องหมากพร้าว ในชุมพูทวีป ไป
 ยังลังกาทวีปนั่นแล ถือว่าลักที่ถูกไปได้ยังที่แวงนั้นแล

ประการ๑บ้านเมืองเป็นจะล้งจะลา^{๑๕}คว่าเชือกเยือกขึ้นเป็นศึกโกลาหล โจรตกเมืองมีภัย
 ยะนา ๆ ต่าง ๆ ก็ดี ได้หนีละวัตรชั่วของไวอันเห็นครึ่งของมีวิญญูณมีต้นว่า ช่าง ม้า วัว ควายก็ดี ได้
 หนีละเสียดังนี้ มีบุคคลผู้ใดผู้๑หากไปเอาก็ดี เจ้าของยังทอดอาลัย ครั้งดังนี้ เท่าควรเป็นภันตะไท
 ควรใช้ค่าครึ่งค่าบ้านนี้แล เหตุว่าข้าวของนั้นเป็นสาธารณะเสียแล้วแล อัน๑ของอันล้งควรชดใช้ทั้ง
 มวลก็มีจลงดูตามกาลเกิด อัน๑โทษก็ดีล้งควรหนักก็มี ลางควรเบาที่ดี ให้พิจารณาดูให้ถี่เห็นแจ้ง
 จริงจึงดีตาย พันธะนั้น ขุนกินยากต่อครั้งแล อัน๑ภันตะไทแล ตลอดคืนให้เจ้าของแล้วแต่งยากใส่ผู้
 เสียเท่าตอดนั้นก็มีแล ที่ว่าทาควรไหมมีไหมเท่าให้จันนั้นกินยากต่อครั้งควรแล ฅิว่าเป็นสินไหมให้กัน
 ยากจ้มผู้ได้ ครั้นว่าเป็นสินใจแล สินทำให้กินยากจ้มผู้เสียนั้นเกิด

พิจารณาตามเทศะ ฐานะ นั้น

เป็นตั้งจำสวนอุทยานเก็บเอาหมากม่วงถวายแก่พญานั้นแล พญาก็ให้พวกน้อยกินก่อน
 พวกน้อยก็ตายเสียนั้นแล พญาก็ว่าให้เอาจำสวนไปฆ่าเสียนั้น ยังมีมหาเสนาผู้๑มีสติปัญญา จึงว่า
 จำสวนอุทยานผู้๑ดีก็หายากนั้นแล ควรพิจารณาโทษแลคุณให้แจ้งก่อน จึงควรกระทำตาย อันว่า
 กระทำด้วยตัวรับนั้นก็มีค่ากินแห่งมิควรจริงแล้วนั้น มหาเสนาบอกให้ฆ่ามหาเสนาที่ไปพิจารณาดู
 บ้าน ดุยังเทศะ ฐานะ (หน้า ๖๔) ณ ที่ต้นไม้ม่วงต้นนั้นอยู่แล้ว ก็ถามจำสวนเล่าว่ามึงเก็บได้หมากม่วง
 ตรงที่ใด จำสวนว่า ลูกหญิงข้าเก็บเอาแต่ได้ต้นไม้ม่วงต้นนั้นมาดีหลีแล้วนั้น มหาเสนาให้มันไปชี้ที่
 แล้วก็เอาก่อนดินซัดขึ้นกลับกายบนแล้วให้ตกลงเหนือดินที่หมากม่วงหล่นตกนั้นแล้ว ยังมีงูเห่าดำตัว๑
 ออกจากกรูมาฉกก่อนดินนั้นแล้ว ก็เข้าไปอยู่ในรูมันนั้นแล มหาเสนาให้ชุดเองตัวนั้นได้แล ก็ดีให้
 ตายแล้วก็เอางูตัวนั้นกับทั้งจำสวนมาไหวพญานั้นแล พญาก็มีคำยินดีด้วยคุณมหาเสนา ผู้มีสติปัญญา
 มากนั้นแล พญาก็ตั้งจำสวน ผู้นั้นให้เป็นนายจำสวนตั้งเก่าแล้ว พญาก็มีคำกินแห่งใจเล่าเหตุมิได้
 พิจารณานั้นแล ฅิมมีมหาเสนาดังนี้ ก็ได้เข้าจำสวนงู ผู้หาโทษมิได้ตายเสียมิตาย ก็จักเป็นกรรมแก่กู

^{๑๕} รุณวาย.

จริงแล้วนั้น พญาก็ตัดแต่งวัตถุอันสมควร บุษาคุณมหาเสนาผู้นั้นแล อัน๑ชื่อว่าพิจารณาตัดตามเทศะ
ฐานะนั้นแล ประการ๑ ก็เป็นดังกระต่าย ตัดคำให้เจ้าฤชกับเสือนั้นแล จึงว่าให้เห็นที่เสือดาย เสือ
นอนนั้นเพื่อนั้นตาย

ตัดตามปะมาณะสักขี

เป็นดังชายผู้๑มีเงินห้าพัน มันก็เอาเงินนั้นใส่ไหอัน๑ก็พอเต็มไหนั้น ปิดปากไหเสียดี
แล้ว มันก็เอาไปฝังไว้ที่ริมก้อนผาอัน๑นั้นแล ยังมีชายผู้๑ไปขุดดินที่นั่น มันก็ได้ไหเงินอันนั้น มันก็เอา
ไปทิ้งไหนั้นนั้นแล เจ้าของรู้ว่าชายได้ไหเงินตนไปดังนั้น มันก็ไปว่าแก่ชายนั้นว่า เจ้าได้ไหเงินอันนั้นเป็น
ไหเงินขาดาย (หน้า ๖๕) ข้าได้ใส่เต็มไหนั้นมีหมื่น๑ดีหลีแล ผู้ขุดได้ไหนั้นกล่าวว่า ก็หากเต็มไหนั้น
จริงแลเท่าว่ามีสามพันเงินตาย ข้าคุยกันมีเป็นกัน จึงพากันไปให้เสนาพิจารณาให้มันแลเสนาก็ได้ดูคำ
ขาทั้งสองฝ่ายแล้ว ชุคนก็ชู้ว่าเต็มไหนั้นเหมือนกันทั้งสองฝ่ายนั้นแล เท่าเจ้าของกล่าวว่ามีหมื่น๑ ผู้ขุด
ได้ไหนั้นกล่าวว่า มีสามพันเงินนั้นแล เสนาก็ถามว่าไหอันใส่เงินนั้น ยังมีอยู่หรือ รือว่ามีมีนั้นฤ ขาทั้ง
สองก็กล่าวว่าไหอันนั้น ยังมีอยู่อย่างเก่าแล้วนั้น เสนาก็ให้เอาไหนั้นมาแล้ว ให้เอาเงินหมื่น๑ใส่ไหอัน
นั้น ดูก็มีเสียงมากกว่าเงินเหล่านั้นแล เอาเงินสามพันมาใส่ก็มีเต็มเล่าในเมื่อใส่ให้กรอง พอเต็มไหนั้นจริง
มาเพ่งดูเท่ามืออยู่ ห้าพันเงินนั้นแล เสนาจึงกล่าวว่าผิของอันนั้นมิเต็มไหเป็นดังเจ้าของว่านั้นมิแมน
ของมันตาย เจ้าของกล่าวว่าเต็มไหก็เต็มเป็นดังคำเจ้าของกล่าวนั้นจริง ก็หากเป็นของมันจริงดีหลีแล
เท่ามิพึงจักถือเอาคำอันใดอันอื่นสักอันแลเหตุว่าขาทั้งสองกล่าวคำมีที่สุดที่สุด ว่าเต็มไหอันนั้นว่านั้น
ทั้งสองฝ่ายตาย เจ้าของจักอุทธรณ์ทักขึ้นว่า มีหลายก็มีขึ้น ผู้ใดไปชักบังเสียวของมีน้อยก็มีลงได้ เหตุ
ว่าไหแก่นั้นยังมีอยู่ดังเก่าตาย ก็พึงถือเอาคำขาทั้งสองว่าเต็มไหนั้น เอาไหอันนั้น เป็นประมาณมาตัด
สิ่งเดียวตายว่านั้นแล้ว เสนาก็ให้ผู้ขุดได้นั้นเอาเงินมาใส่ไหอันนั้น ให้เต็มไหดังเก่าแล้วก็ (หน้า ๖๖)
เอาส่งคืนให้เจ้าดังเก่าแล้ววันนั้นนั้นแล เสนาตัดแต่งสันนี้เป็นอันสุดติชอบนักแล

ตัดตามมานะสักขี

เป็นดังชายสองคนทิ่มต่อกันยังชั่ว^{๑๖}ตกชั่วทั้งสองคนนั้นแลยังมีชายผู้๑ลูกแต่บ้านจักไป
นาหลาย^{๑๗}ฝ่ายน้ำฝากกายตะวันตกนั้น ชายผู้๑มันก็ลูกแต่น้ำมันหลายฝั่งน้ำตะวันตกมาจักไปสู่บ้าน
มันหลายฝ่ายน้ำฝากกายตะวันออกนั้นนั้นแลเขาก็มาประสบพบใส่กันยังชั่วที่นั้น ขาก็ทิ่มต่อกัน ก็ตกชั่วทั้ง
สองคนนั้นแล ขาก็ผิดเถียงกันต่างคนต่างมียอมกันจึงพากันไปให้เสนาพิจารณาให้มันแล เสนาก็ได้ดูคำ

^{๑๖} สะพาน.

^{๑๗} นาตรงกันข้าม.

แพ่งแห่งขาทั้งสองฝ่ายนั้นแล้ว ชายผู้๑กล่าวว่าข้าลุกแต่บ้านจักไปหาหลายฝ่ายน้ำปากกายตะวันตก ส่วนที่ทีมกันยังชั่วที่นั่นนั่นแล ชายผู้๑กล่าวว่า ข้าลุกแต่หน้าหลายฝ่ายน้ำกายตะวันตกมาจักสู่บ้านฝ่าย น้ำกายตะวันออกก็มาทีมดำกันยว^{๑๘}ชั่วที่นั่นนั่นแล เสนาจึงถามว่าขาทั้งสองทีมดำกันนั้นยังดำกางชั่ว รือว่าซ่อนชั่วไปฝ่ายหัวชั่วกายใดจาจะรือ ขาทั้งสองก็กล่าวว่า เพื่อข้าทีมดำกันซ่อนชั่วไปฝ่ายหัวชั่วกาย วันตกที่นั่นแล ว่านั่นเหมือนกันทั้งสองคนนั้นมันว่าคำแห่งขาทั้งก็ตรงกันนั่นแล เสนาจึงแต่งให้นำเอา ขาสองคนนั้นไปกล่าวชี้ที่อันขาทีมดำกันให้เห็นที่ดูก่อนตรงที่ใดจริง แล้วให้วัดว่าชั่วอันนั้นยาวเท่าใด กว้างเท่าใดทั้งมวลมีเท่าใด(หน้า ๖๗) ตั้งแต่หัวชั่วไปถึง ตีที่ขาทีมดำกัน มีเท่าใด ฝ่ายกายใดมีเท่าใด ให้ขาทั้งสองไปชี้ชี้ให้แล้ว ให้วัดว่าดูแล้วก็ให้จักหมายเอามาก่อนว่านั่น ขุนก็นำเอาทั้งสองไปชี้ชี้ที่หัน แล้วก็วัดว่าชั่วทั้งมวลยาวมี ๗ วา ว่านั่นแล้ว ตั้งแต่หัวชั่วไปวันออกไปถึงที่ขาดำกันนั้นมี ๔ วา ปลาย ๒ ศอก ตั้งแต่ที่ขาดำกันนั้นไปถึงหัวชั่วสุดกายวันตกนั้นมี ๒ วา ปลายสองศอกนั่นแลขุนกลางก็ จดหมายเอามาให้เสนาพิจารณานั้นแล เจ้าขุนเสนาจึงว่าผู้ลุกแต่บ้านจักไปนานนั้นมันขึ้นชั่วก่อน มันจึง ใต้ชั่วไปถึงไปได้พัน ๔ วา ปลาย ๒ ศอก นั่นแล มันผู้ขึ้นเมื่อหลังท่านนี้มันควรหยุดให้ท่านพันชั่วไป ก่อนแล้ว เหตุว่าชั่วเล่มน้อยจักหลีกปลีกกันมิได้ มันพอยมิหยุดพอยรีบขึ้นไปทีมดำท่านให้ตกชั่วกันนั้น มันว่าตกก็หากตกเหมือนกันจริงแล เท่าว่ามันผู้นี้ควรดีหยุดมันพอยมิหยุด มันขึ้นชั่วเมื่อหลังมัน หากแสร้งใจไปทีมดำท่าน เพราะมันผู้นี้มีมานะกล้าดู สามหาวนังจริงตายว่านั่น เสนาก็ให้มันผู้นี้เป็น ทาสใส่พันธะสินไหมแห่งมัน ร้อยสิบเงินให้แก่ชายผู้จักไปสู่นานนั้นให้เป็นทั้งทำชั่วนั้นเกิด เสนาตัด แต่งสันนี้เพื่อให้เป็นสัสสอนมันผู้นั้น ให้มันหาย อย่าให้มีมานะกล้าสวกสะหวาดต่อไปภายหน้านั้นแล เสนาตัดแต่งสันนี้เป็นอันสุดดีชอบจริงแล คุณผ่ากันยากในสินไหมร้อยสิบนั้นครั้ง๑ให้แก่ชายผู้จักไปสู (หน้า ๖๘) นานนั้นครั้ง๑ชอบแล อันตัดตามมานะนั่นแล

ตัดตามวัตถุกาลนั้น

ยังมีพราหมณ์ผู้๑ชื่อว่า กุรุละพราหมณ์มันผิดอาชญาพญาโกรัมพะนคร มันจึงหนีมาอยู่ กลับพาราละ นครนั้นแล ยังมีนายพ่อค้าสำเภา ผู้๑ ลุกแต่กลับโกสัมพะละครมารอดแล้วมันรู้จักว่า พราหมณ์ผู้๑เมื่อมันอยู่ยังกลับ มันลักเอาแก่นจันแดงกุ่มน้ำ๑วันนั้นตาย บัดนี้กูมิยอมแก่มันแล้วแล ว่านั่น ข้าก็พากันไปถึงจำเมืองนั้นแล จำเมืองก็ไต่ถามพราหมณ์ดูมันกล่าวว่า ข้าก็ได้เอาจริงแล้วแลว่า นั้น จำเมืองทั้งหลายก็ไปไหวพญานั้นแล พญาก็ถามว่าแก่นจันแดงกลับโกรัมพะนครนั้นตีค่าหมื่นน้ำ เท่าใดจา เขาก็ไหวพญาว่าหมื่นน้ำพันทองคำว่านั่นนั่นแล พญาก็ให้พราหมณ์ใช้ค่าจันพันทองคำ๑

^{๑๘} ส่วนที่ยื่นออก.

แล้ว ก็ไหมพราหมณ์หมื่นเงิน๑ให้แก่นายสะพานั้นแล พญาตัดแต่งสันนี้เป็นตำนานอันลึกลับที่๑ได้ กลับไปที่๑ลัทธิ๑ไปว่ากันที่๑ อันนี้พราหมณ์ลัทธิที่แพงก็แต่งตามที่แพงนั้นแลพญาตัดแต่งสันนี้ก็สุคติ นักแล

พ่อค้าสำเภาลักก้อนทอง กันซื้อที่ถูกมาลักกันที่แพง

ยังมีชาวพ่อค้าสำเภาหมู่๑เข้ามาสู่กลับพาราหะละนครที่นั่น เขาก็มาลักก้อนทองเหลือง ร้อยก้อน เขาก็พากันไปไหว้เจ้ามุสละกันไตร นั้นแล เจ้าก็ถามว่าท่านซื้อแต่กลับมามีค่าเท่าใดนั้นจา เขากล่าวว่าดูข้าซื้อแต่กลับมา ต้องร้อยก้อนนี้เป็นค่าร้อยทองคำ๑ดีหลีแล มาขายกลับที่นี้ได้หมื่น ทองคำ๑แล้วนั้น เจ้าก็แต่งให้ผู้ลัทธิว่ามีได้ของเก่าท่านดังนี้ นั้นใช้ค่าท่านหมื่นทองคำ ๑แล้วก็แต่ง สิ้นไหม (หน้า ๖๙) ใส่แก่ผู้ลัทธิแถมแสนเงิน๑นั้นแล เหตุว่าหาหลักของกันยังที่แพง ดาย เจ้ามุสละ กันไตร ตัดแต่งสันนี้ สุคติชอบนักแล ต่อนี้ก็ตัดตามวัตฤกาลแล

ไก่สองตัวชิงกันฟักไข่

ยังมีไก่แม่สองตัว ชิงกันเอาไข่มาว่าลูก แแยงชิงกันฟักไข่เลี้ยงเดียวกันนั้นแล ต่างตัวก็ต่างว่า ไข่กูนั้นแล ไก่สองตัวก็แยงชิงชิงกันฟักไข่อยู่ฉนั้น เจ้าไก่อก็มิรู้จักว่าเป็นไข่ตัวใดก็มิรู้ จึงไปให้เจ้าฤษี พิจารณานั้นแล เจ้าฤษีจึงว่า ชาติไก่อนี้ถึงฤดูเมื่อไข่แล เมื่อไข่สุดเสียงแล้วมันก็ฟักโอบรักษาไข่มันนั้นแล มันก็ลงเซาะหากินเหยื่อละวันแล ที่ตาย ตัวมิใช่ไข่มิใช่สิ่งมันนั้น มันหากมันลงเซาะหากินเหยื่อวัน สองที่สามที่ตาย อัน๑นิสัยแห่งไก่อนี้ ครั้นว่ามันไข่สุดเสียงแล้วถ้วนใส่มันตันมันมียากอาหารเพื่อนั้นแล สามวันไหนจึงลงหากินที่๑ก็มีแล ตัวมิใช่ไข่มันนั้นก็ดีตัวมันไข่มีสุดเสียงครั้งนั้นก็ตั้งวันมันกลวงมันพอยอยากอาหารนักมันจึงลงหากินมันเพื่อนั้นแล เจ้าฤษีตัดให้ไก่อสันนี้นั้นแล

โจรลักวัวไปเข้ายังสวนห่างเจ้าวัวก็ มัดเอาเจ้าสวนไป

ยังมีชายผู้๑มัดแหล่งวัวมันไว้ใต้ถุนพื้นดินนอนมันนั้นแล ถึงเมื่อกลางคืน โจรมาลักเอาวัว ของมันไปเข้ากินเนื้อที่ในสวนบ้านห่างผู้๑ วันหลังเจ้าวัวก็ไปเห็นซากวัวมันในบ้านห่างผู้๑นั้น มันผ่อดูหัว ดูเขาวัวนั้นก็แหม่นของมันจริงนั้นแล เจ้าวัวมันก็มัดเอาเจ้าสวนไปไหว้เจ้ามุสละกันไตร เล่าก็ว่า ผิแหม่น เจ้าสวนลักจริงมันมิหลอนจักเอาไปเข้าในสวนมันตายหากแหม่นผู้อื่นเอาไปเข้าที่ของมันตาย ผู้อื่นเอาไป เข้าเจ้าสวนก็มีหลอนจักรู้จักยิน (หน้า ๗๐) เหตุมันกันนอนหลับอยู่ที่นอนมันส่วนตาย เจ้าวัวก็มัดวัวมัน ไว้ใต้พื้นท่อนมันก็ใกล้ริมท่อนนั้นจริง โจรมาลักเอามันก็ยังมิรู้มียินตาย มันพอยว่าเจ้าสวนลักมัน ผูกมัดท่านสันนี้ก็ผิดแต่มันจริงแล เจ้าก็ตัดให้มันทำขวัญท่านด้วยมันได้มัดท่านนั้น เหล้า ไห ไก่คู่

แล้ว ก็ใส่สินไหมผู้มัดพันเบี้ยเล่าเป็นห้าสิบบองเงิน ให้แก่เจ้าสวนให้แก่เจ้าสวนนั้นแลเจ้ามูลละกันไตร ตัดแต่งสั้นนี้สุดคตินักแล

โจรลักคำพราหมณ์ เอาถุงเปล่าไปทิ้งไว้ใต้บันไดสหาย

ยังมีพราหมณ์สองคนเป็นสหายรักแพงกัน พราหมณ์ผู้มามีทองคำพัน๑มันก็ใส่ถุงไว้ยังใน เรือนมันนั้นแล โจรก็มาลักเอาทองคำพัน๑นั้นไปแล้ว ก็เอาถุงเปล่าไปทอด ไว้ที่เท้าคันไดสหายนั้นแล้ว ก็หนีไปนั้นแล วันหลัง พราหมณ์ผู้เจ้าทองคำก็ไปเห็นถุงทองคำอันเปล่าอยู่ที่เท้าคันได^{๑๙} เรือนสหาย นั้นแล พราหมณ์ผู้เจ้าทองคำก็ว่าสหายลักเอาทองคำตนนั้นแล ข้าก็พากันไปหาเสนาผู้ชื่อว่า เวละ พราหมณ์พิจารณานั้นแล เวละพราหมณ์มีพิจารณาถี่ก็ตัดให้เจ้าเรือนเสียทองคำพันสองทั้งสินใช้ สินไหมให้แก่เจ้าทองคำนั้นแล กันเสนาเวละพราหมณ์เสียนั้นแล แบ่งตั้งพราหมณ์ผู้เจ้าทองคำนั้นมัน ไปป่า เสือโคร่งก็กินพราหมณ์เสียนั้นแล เจ้ามูลละกันไตรก็ชักเอานิทานอันนี้มาเตรียมให้เจ้าวัวฟังนั้น แล

เห็นหมากม่วงอยู่ใกล้รั้วแดนกลาง

ยังมีชายสองคนอยู่บ้านใต้บ้านเหนือกัน (หน้า ๗๑) รั้วแดนกลางอันเดียวกัน ผู้มีต้น หมากม่วงอยู่ในบ้านมันมีที่รั้วแดนติดกันนั้นแล หมากม่วงต้นนั้นมีกิ่งคำเรือนงาเข้าไปในเขตแดนบ้าน ท่านผู้อื่นนั้นแล กันหมากม่วงนั้นมีหน่วยลูกแล้ว หน่วยลูกหมากม่วงกิ่งคำนั้นก็หล่นตกในเทือกบ้าน ท่านนั้นแล เจ้าต้นหมากม่วงก็ไปกาย^{๒๐}เก็บเอามาขายได้วันหมื่นเบี้ยช้วนนั้นแล ยังมีในวัน๑ผู้เป็นเจ้า เทือกบ้านที่นั้นก็เก็บเอาเสียก่อนนั้นแล เจ้าต้นไปค้าเก็บมิได้มันก็ให้แก่เจ้าเทือกบ้านที่นั้นว่าข้ามา เก็บหมากม่วงไปขายได้วันหมื่นเบี้ยช้วนตาย วันนี้ข้ามาเก็บมิได้สักหน่วยสั้นนี้ข้ามียอมว่านั้น ข้าก็พากันไปไหว้พญาบอกตามอันมีชุนนั้นนั้นแล พญาก็ถามผู้เจ้าต้นว่ามึงไปด้วยกันเก็บเอาหมากม่วงในเทือก บ้านท่านนั้นมึงเอามาขายได้ค่าวันเท่าใด มันก็กล่าวว่า ข้าขายได้วันหมื่นเบี้ยช้วนแล ว่านั้นพญาจึง กล่าวว่ กันหมากม่วงมิหากหนีจากขวันมันไปหาท่านตาย หมากม่วงหล่นตกไปในเขตแดนเทือกบ้าน ของท่านผู้เดียว มันตกไปในที่ของท่านก็เป็นของแห่งท่านเจ้าที่ทั้งหมดตาย ท่านก็มีได้มาเก็บเอาใน เทือกเขตบ้านมึงไปไว้ในที่ ในเขตบ้านของท่านตาย มึงพอยไปด้วยกันเก็บเอาฉันนั้นก็มีโทษแก่มึงผู้เป็น เจ้าต้นจริงตายว่านั้น พญาก็ไหมเจ้าต้นหมากม่วงนั้นสองหมื่นสองพันเบี้ยเป็นร้อยเงินสิบให้แก่ (หน้า

^{๑๙} บันได.

^{๒๐} ผ่าน,เดินผ่าน.

๗๒) เจ้าถือเอาที่เจ้าเขตแดน เจ้าเทือกบ้านผู้ขึ้นนั้นแล เหตุมันไปเก็บเอาในเขตแดนที่บ้านท่านไหมมัน
เพื่อนั้นแล

เก็บค่าอายแลค่าเกินเรือ

เมื่อนั้น กิตติ รือจา ปรากฏทั่วไปในบ้านน้อยกลับใหญ่ดังหลายซุแห่งซุที่ว่า พญาเจ้าตน
นั้นชอบธรรมนั้นกว่านั้น ยามนั้นชาวพ่อค้าสำเภาทั้งหลายก็เข้ามาสู่บ้านสู่กลับก็เข้ามามากนั้นนั้นแล
พญาที่แต่งให้เวละ พราหมณ์ไปเป็นนายกินอยู่รักษาท่า มักว่าให้เก็บค่าเรื่อนั้นแล เวละพราหมณ์ผู้
นั้นมันก็สติม้าง^{๒๑}แบบแผนอันมีมาแต่ต้นนั้นเสียมันก็แต่ง ขึ้นค่าอายเกิน^{๒๒}แถมใหม่มีกว่าแต่งเก็บค่า
นักเหลือเก่าเล่า มันเท่าตักเอาค่าผ้าที่พ่อค้าซื้อนั้นมาเก็บมันมีเอาค่าผ้าที่ขายยังกลับตนเก็บ พอเยเก็บ
ค่าอายเกินขึ้นให้แพงพันประมาณชาวพ่อค้าเลยเสียทุน^{๒๓}ค่าเขาเลยมิได้มาค่านานได้หลายปีแล้ว เงิน
ค่าอายเกินก็ขาดไปเสียนั้นแล เมื่อหลังพญาผู้ก็รวีโรธ^{๒๔}แแก่เวลพราหมณ์นั้นแล พญาว่าโบราณกลับ
มีมาแต่ก่อนนั้น เราเคยเก็บมัดผ้าไหนเอาร้อยทองคำตาย มันพอยเอามัดผ้าไหนมัดพันทองคำสันนี้เล่า
มัดผ้าไหนถ้ามีมัดสิบฝืน เขาซื้อมาค่ามัดพันทองคำ เขามาขายกลับเรามัดหมื่นทองคำแล เราก็เก็บ
ผ้าฝืนสิบทองคำ มันพอยเก็บเอาฝืนร้อยทองคำสันนี้ มันกระทำให้เหลือริดกองพ่อค้าทั้งหลายเลยมิ
มา เลยเสียสมบัติบ้านเมืองเหี่ยวแห้งก็เพื่อมันแลว่านั้น พญาที่ให้มันใช้ค่าของอันมันเก็บเอานั้นใช้ ๒
เท่าแล้ว (หน้า ๗๓) ก็รับรื้อครอบครว้ลูกเมียมันเข้าเล่มพญาเสียเสียงแล้ว ก็ขับให้มันหนีให้พ้นจาก
แดนกลับ มันก็เลยหนีไปด้วยกันพ่อค้าสำเภาจะชุนอื่น ไปถึงกลางสมุทรกว้างใหญ่นัก สำเภาเขามีไป
เขาก็ทอดสลาทกาลกณี^{๒๕}ตักมันเขาก็เอามันตอดตกน้ำให้ผีเสื่อน้ำกินมันเสียแล้วสำเภาก็จึงจักไปนั้น
แล ก็เพื่อวิบากมันได้เอาค่าอายเกินเหลือกองกลับนั้นแล

เสฏฐีบอกให้ชายหญิงไปลักของพญา

เอกั รมญกนตุวา ชนปท กตวาน ยังมีพญาตน๑ ก็เอารั้พลไปสู่ชนบทแห่ง๑ด้วยกิจอัน
พึงกระทำอันใดอันนั้นแล เมื่อนั้นยังมีชายหญิง^{๒๖}ผู้ดมันเข้าไปขอรับทานข้าวของแห่งเสฏฐีผู้๑ เสฏฐี
จึงกล่าวว่ามีงิมูที่มีข้าวของอันจะฤ มันก็กล่าวว่ามีงิมูที่แลว่านั้น เสฏฐีว่าข้าวของมีอยู่ในเล่มในคลัง

^{๒๑} ยกเล็ก, ถอดถอน.

^{๒๒} ค่าถ่ายสินค้า, ค่าจอดเรือ, ภาษีท่าเรือ.

^{๒๓} ขาดทุน.

^{๒๔} โกรธ, พิโรธ.

^{๒๕} สิ่งไม่ดี.

^{๒๖} คนขอทาน.

พญามากนัก แลว่านั่นชายอุงว่า ข้าเอามีได้แล เสฐฐีจึงกล่าวว่ มิ่งไปกระทำมิตรกับนายประตู่ดีจัก แลว่านั่น ชายอุงก็ไปกระทำมิตรกับนายประตู่ ว่าเราทั้งสองกระทำลักเอาข้าวของพญามาแบ่งกัน เกิดว่านั่น จำประตู่ชั้นนอกก็เข้าไปพากฝั่ง จำประตู่ชั้นกลางว่าพญาเจ้าใช้คนมาเอาขันทองคำลูก๑แฉว่านั่น จำประตู่ชั้นกลางก็ไปบอกจำประตู่ชั้นในว่า พญาเจ้าใช้คนมาเอาขันทองคำ ให้เอาขันทองคำ ออกมาให้คนใช้พลันเร็วเกิดว่านั่น จำประตู่ชั้นนั้นก็เข้าไปบอกแก่นายผู้รักษาหีบข้าวของนั้นว่าพญาเจ้าก็ ใช้คนมาเอาขันทองคำลูก๑ ท่านจงเอาให้แก่คนใช้พลันเร็วเกิดว่านั่น ผู้รักษาหีบนั้นมันก็ไขเอาขัน ทองคำลูก๑ เอาส่งให้แก่จำประตู่ชั้นในแล้ว ก็เอาขันทองคำ (หน้า ๗๔) ลูกนั้นส่งลำดับกัน แต่จำ ประตู่ชั้นในนั้นออกถึงจำประตู่ชั้นนอกนั้นแล้ว จำประตู่ชั้นนอกก็เอาส่งให้ชายอุง ชายอุงก็เอาไปขาย ให้ช่างทองคำผู้๑นั้นแล ช่างทองคำผู้นั้นมันได้ทำขันทองคำลูกนั้นแก่ก่อน มันรู้จัก ช่างทองคำก็เอา ขันทองคำกับชายอุงผู้นั้นไปไหวพญาเจ้านั้นแล พญาจึงให้จำเมืองพิจารณาดูนั้นแล จำเมืองจึงถาม ชายอุงว่ามิ่งได้ขันคำแต่ที่ใดมาจา ชายอุงกล่าวว่าข้าได้แต่จำประตู่ชั้นนอกว่านั่น ก็เอาจำประตู่ ชั้นนอกมาถาม มันกล่าวว่าข้าได้แต่จำประตู่ชั้นกลาง จึงเอาจำประตู่ชั้นกลางมาถามเล่า มันว่าข้าได้ แต่จำประตู่ชั้นใน จึงเอาจำประตู่ชั้นในมาถาม มันว่าข้าได้แต่นายผู้รักษาหีบนั้นว่านั่น จึงเอาผู้รักษา หีบมาถามดูเล่า มันก็กล่าวว่าข้าได้แต่จำประตู่ชั้นในมากล่าวแก่ข้า ว่าพญาเจ้าใช้คนมาเอาขันทองคำลูก๑ ท่านจงเอาขันคำออกให้คนใช้ด้วยพลันเร็วเกิดว่าอัน ข้าก็ได้เอาขันคำออกใส่มือให้จำประตู่ชั้นในดีหลี แลว่านั่น จึงถามจำประตู่ชั้นใน มันว่าข้าได้รู้แก่จำประตู่ชั้นกลางแลจึงถามจำประตู่ชั้นกลางเล่า มันก็ ว่าข้าได้รู้แก่จำประตู่ชั้นนอก จึงถามจำประตู่ชั้นนอก มันว่าข้าได้รู้แก่ชายอุง จึงถามชายอุงมันก็ กล่าวว่ข้าได้รู้แก่เสฐฐีหากกล่าวข้าแลว่านั่น จำเมืองดูคำก็ได้แก่เสฐฐีหากเป็นต้นเป็นผู้กล่าวก่อน แล้ว ก็สืบกันไปฉนั้นนั้น ข้าก็พร้อมกันก็เป็นโจรเหมือนกันชุนคนตายว่านั่น เสนาจำเมืองก็ตัดแต่งถา ว่าดังนี้ *ปทจา ธนาสมาโทรา วิวาเท สุปฐิตา เอโกวิกาเปลุพาโล* (หน้า ๗๕) *สโทโส สวิจาริตุง ปท จารนา สมาโทสา* เขา ๕ คนนี้ มีโทษเสมอกันชุนคนตาย วิวาเทสุปฐิตา ก็ยังอยู่ในอันยังเถียงกัน มิแล้วแล *เอโกธิกา เปลุพาโล* อันว่าผู้รักษาหีบข้าวของนั้นมีโทษแควนหนักยิ่งกว่าเขา ๕ คนนั้นแล *สโทโสนา วิจาริตุง* ส่วนมันเป็นโทษก็เนื่องด้วยมันมีพิจารณาริตตราพญาเจ้าแห่งตนนั้นแล มักว่าเขา ๕ คนนั้น คือว่า เสฐฐีแลชายคนอุง จำประตู่ทั้งสามคนนั้น รวมกันเป็นห้าคน มีโทษเสมอกันชุนคนแล ส่วนมันผู้รักษาหีบนั้น มีโทษแควนหนักยิ่งกว่าเขาห้าคนนั้น เหตุมันมีพิจารณาดูราชมปัทระ คือริต แห่งพญาเจ้าตนนั้นแล

นายจำเล้มจำฉางลักเอาของเล่าแหล้มฉาง

ประการ๑นายจำเล้มจำฉาง ลักเอาของแหล้มฉางแห่งท้าวพญาดังนี้ ก็ควรให้มันใช้
 ชดใช้ข้าวของ แหล้มฉางไว้ตั้งเท่าเถิด อัน๑ควรให้มันใช้ ๒ เท่าก็ดีเถิด ฝึใช้ชดใช้ได้แล้วก็อย่าให้
 มันเสี่ยงจิตเสียเถิด ให้ตัดแต่งตามกถาบทว่าดังนี้ *ราชูณั ธนั พาลอจ ธนเถยย ปุณพปุนั ยทา ญตุวา
 ธนั ปุณนจถา เปยยราชูณัฐานมหิ ราชูณัธนพาลอจ* อันว่าคนผู้รักษาข้าวพญา ธนเถยยาปุณปุนั
 ย่อมลักเอาอยู่ใช้ ๆ *ยทา ญตุวา ทราบโตท่านรู้ ภาเปยย* จำเมืองควรขับให้มันใส่ไว้ *สมั ธนัปุณณ*
 ยังข้าวของให้เสมอเท่าเก่า *ราชูณัฐานมหิ* ในที่ไว้ข้าวของแห่งท้าวพญา อย่าให้คลาดคลาเสียสักอัน
 เถิด

สองคนไปได้ไห้คำมาขาแบ่งกันมิเป็น

อัน๑ เป็นตั้งขา ๒ คน ได้ไห้ทองคำ๑๑๑ ขาต่างคนต่างใครได้นัก จักแบ่งกันมิเป็น (หน้า
 ๗๖) ไปให้จำเมืองตัดดังนี้ ให้ตัดความตามกถาว่าดังนี้ *โย ปฐุมั เทวภาคั ลพพติโส เอก รา
 คลภเว โย ปุคคโล* อันว่าบุคละผู้ใด *ปฐุมั* แลชวณก่อน *ลพพติ* ควรได้เทวภาคัง ๒ ส่วนแล *โส
 ปุคคโล* อันว่าบุคคผู้ท่านชวณนั้น *ลภั* ควรได้ *เอกภาคั* ส่วน๑ *ภเว* ฟิงมีแล กถานัยยะ๑ว่า *อก
 ขาติ ปฐุมัวาจ ลพพติ ทวยภาคโส เอกภาคั ปโรลพภั โภภิสาสาติวิธามุง* ดังนี้ *โย ปุริโส* อันว่าชาย
 ผู้นั้น *ลพพติ* ก็ควรได้ *ทวยภาคั* ยัง ๒ ส่วนแล *ปุโร* อันว่าผู้ตามด้วยกันนั้น *ลพภั* มักว่า *ลพภเนต*
 ควรได้ *เอกภาคั* ยังส่วน๑แล *โภภิสากั* อันว่า *โภภิสากั*หลาย *มุง* ก็เป็น *ติวิธา* ด้วยสามประการ มัก
 ว่าบุคละผู้กล่าวก่อนนั้น ให้ได้ ๒ ส่วนเถิด ผู้อันตามด้วยกันทองคำเท่านั้น ให้ได้ส่วน๑เถิด เป็น
สมโลกภูฐสมต แล เหตุนี้ผู้อันตามด้วยกันคำแห่งท่านนั้น เป็นสังขารผู้กล่าวก่อนนั้นเป็นอสังขารแล
 แม้นกระทำบุญผู้เป็นอสังขารนั้น ได้ส่วยผล ๒ ส่วน ผู้เป็นสังขารนั้นได้ส่วยผลส่วน๑แล เหตุนี้
 ฝ่าให้เป็นสามส่วนนั้นชอบธรรมแล มิมิได้จวนกันต่างคนต่างไป ชุดที่นั่นพ่า^{๒๗}กันดังนี้ ให้เอาหน้าหนัก
 เสียมเป็นประมาณมาตัดเถิด มิจักให้ชอบจริงควรฝ่าให้เป็น ๒ ส่วน (หน้า ๗๗) ให้แก่ผู้เสียมหนักแลผู้
 มีศีลนั้นได้ ๒ ส่วน เข้าแหล้ม^{๒๘} พญาส่วน๑ ให้แก่ผู้เสียมเบา แลผู้มีศีลนั้นได้ส่วน๑ชอบแล

^{๒๗} พร้อมกัน.

^{๒๘} ส่วนคลัง.

พราหมณ์กฎหมายเอาเสาเรือนมันให้เป็นเสากรรม วัวมา(ทำ)สีเสา

ยังมีพราหมณ์ผู้๑ มันก็กฎหมายเสาเรือนมันไว้เล่ม๑ ให้เป็นที่บูชาพิธีกรรมเทวดาเรือนมันนั้นแล ยังมีวัวตัว๑ไปสีเสา^{๒๙}กัมม์เล่ม พราหมณ์หมายไว้นั้นมักก็พาเจ้าวัวไปไหว้พญาเจ้านั้นแล พญาที่ไต่ถามดู ก็มีสักขีผู้๑ควรเชื่อจริง พญาที่ตัดว่าค่าวัวตัวนั้นมีค่าเท่าใด ก็ให้เจ้าวัวแก่ค่าวัวตัวนั้นแก่พญาเถิด เหตุว่าถูกควรเอาวัวตัวนั้นบูชาพิธีกรรมเทวดาเรือนมันแล เหตุว่าวัวตัวนั้นหากไปสีเสากัมม์เทวดาว่านั้นพญาตัดสนับข้อบักแล

ไก่อเข้าครกมอง^{๓๐}ท่านตำตายน

ยังมีไก่อตัว๑ เป็นไก่เจ้าเรือนผู้๑ ไก่ตัวนั้นก็ไปจิกกินข้าวยังครกเจ้าเรือนผู้๑ไก่ตัวนั้นก็เล่นเข้าครกเลยตำไก่ตายนเสีย เจ้าไก่อมียอมกันก็พากันไปไหว้พญาตามอันมีนั้นแล พญาที่ตัดว่าให้เอาไก่ตัวเข้าครกนั้นทำขวัญเข้าครกนั้นเสียเถิด เหตุว่าไก่ตัวนั้นมันหากเล่นไปเข้าครกท่านตายพญาตัดสนับข้อบักแล

ไก่อบินข้ามหัวก็ซิด

ยังมีผู้๑อยู่บ้านที่๑ ยังมีไก่อตัว๑ เป็นไก่อผู้๑บินไปข้ามหัวนั้นนั้นแล ขามียอมกันก็พากันไปไหว้พญาตามอันมีขุอันนั้นแล้ว พญาที่ตัดว่าให้เอาไก่อตัวอันบินข้ามหัวมันนั้น ให้มันเป็นไก่อุ้มแก่มันเถิดควรขอจริงแล ไก่อบินข้ามหัวก็ซิดเป็นเหตุให้แพ้วผู้๑นั้น (หน้า ๗๘) เป็นต้นจกอก บินข้ามหัวชุกพราหมณ์นั้นแล มิเจ้าไก่อมิให้ไก่อตัวนั้นดังนี้ ให้เจ้าไก่อทำขวัญท่านเสียเถิด พญาตัดแต่งสนับข้อบักแล

พญาให้พวกข้าคนเอานางเทวีไปฆ่า

ยังมีพญาตน๑ชื่อว่า ติสระราชะ ก็เกิดคำโทษเคืองกริ้วโกรธมากนักก็บังคับให้พวกข้า^{๓๑}เอานางเทวีไปฆ่าเสียนั้นแล เมื่อลุนมาพญาที่กินแห่งใจเลยมิกินข้าวได้วัน๑นั้นแล พญาที่รำพึงว่ากูกระทำกัมอันผิดมิชอบสนับข้อนี้ ก็หาผู้จักห้ามกูมิมีสักคนเป็นสนับข้อนี้ กูจักลองดูใจเสนาอำมาตย์ทั้งหลายก่อนเถิดว่านั้น พญาที่อาณัติให้พวกคนใช้ไปเอาหมากชุมพลูมาลูก๑ เอาหมากขี้กามาลูก๑ อันมีวรรณะสุกแดงเสมอกันนั้นมาไว้แล้ว กันเสนาอำมาตย์มาชุมนุมพร้อมกันแล้ว พญาที่ฝ่าหมากขี้กาให้แก่เสนาอำมาตย์ทั้งหลายกินนั้นแล ส่วนตน พญาที่กินหมากชุมพลูนั้นแล พญาที่กล่าวว่ามีหมากชุมพลู

^{๒๙} เอาตัวดูกับเสา, ๑.

^{๓๐} ครกกระเดื่อง.

^{๓๑} นายประหาร, เพชรฆาต.

นี่ก็หวานเป็นดั่งน้ำผึ้ง น้ำอ้อยจริงนอวนั้น ส่วนเสนาอามาตย์ทั้งหลายก็ใฝ่ใจว่าพญาเจ้ากินหมาก ชักดั่งเขา ส่วนเสนาทั้งหลายกินจกกล่าววว่าขมนวนั้นนั้นก็เหตุว่าพญาว่าหวาน เสนาทั้งหลายก็เลย ไหว้พญาว่าหวานเป็นดั่งน้ำผึ้งน้ำอ้อย เป็นดั่งมหाराชเจ้าว่านนั้นจริงแล ว่านนั้นแล ในวันหลังนั้นพญา ก็เอาหมากชุมพูให้เสนาทั้งหลายกินเล่า ส่วนตนพญาก็กินนั้นแล พญาก็ติเตียนกริ้วโกรธแก่พวกใช้ว่า วันนี้มีงพอยไปเอาหมากชุมพูขมมาให้กินกินสนี้ กูกินก็ขมขมหนักแล พญาก็ว่าให้เอาพวกใช้ไปใส่คอก เสียแล้ว พญา(หน้า ๗๙) ก็ถามเสนาทั้งหลาย ว่าสุทธานเสนาทั้งหลายกินก็ขมเป็นดั่งเรากินนี้ฤว่านนั้น เสนาทั้งหลายจกกล่าววว่าหวานว่านนั้นก็เห็นพญากริ้วโกรธแก่พวกคนใช้มากนัก เสนาทั้งหลายก็กล่าววว่า ขมว่าอันขุคนั้นแล ยังมีชายผู้๑เป็นใช้เสนา นายผู้นี้มันไหว้พญาว่า ขำมหाराชกินหากหวาน เป็นดั่งน้ำผึ้งน้ำอ้อยแล มิเหมือนวันก่อนนั้นตาย ก็หากเป็นแต่แท้แล บุญมหाराชเจ้าจริงละ ชายผู้ นั้นกล่าววว่านนั้น พญาก็กล่าววว่า ชายผู้นี้หากเป็นคนผู้สัพพะภาวะเป็นคนผู้ซื่อ มันก็กล่าวซื่อจริงว่านนั้น ส่วนเสนาทั้งหลายผู้งหมุ่นั้นอันหวานพอยว่าขม อันขมพอยว่าหวานสนี้ ข้าเป็นคนมิซื่อมิสัพพะภาวะตาย ว่านนั้นแล้ว พญาก็เลยปลงเสนาทั้งหลายเสียเสียแล้ว ก็เอาชายผู้นั้นอภิเชกให้เป็นมหาเสนาธิบดีผู้ ใหญ่กว่าเสนาทั้งหลายนั้นวันนั้นแล

ไชยยะเสนาไปรบศึก

ยังมีเสนาผู้๑ ชื่อว่า ไชยยะเสนา พญาให้ไปรบศึกนั้นแล้ว พญาเห็นเมียไชยยะเสนามีรูป โฉมงามนัก พญาก็มีจิตรักเมียไชยยะเสนามากนัก มีวัน๑พญาก็สวม รองพระบาททองคำ ใน กลางคืน พญาก็ลงจากปราสาทไปรอดกลางบ้านไชยยะเสนาแล้ว หมาสองตัวแม่ลูกก็รู้จักว่าเป็นพญา หมาก็เลยมิเห่าพญานั้นแล เมื่อนั้นนกแขกเต้าเห็นพญา (หน้า ๘๐) นกจกทักพญาก็กลัว แต่อ่านาจ แห่งท้าวพญา นกจึงสร้างอุบายถริถาปัญหาแก่หมาสองตัวแม่ลูกนั้นว่า ยังมีผู้๑บังคับให้ชายพ่อนาผู้ ๑ให้ไปหว่านกล้าไว้แล้ว ให้รักษาไว้กระทำดี อย่าให้สัตว์ทั้งหลายมารบกวนกล้าอันหว่านเถิดนั้น ชายพ่อนาก็ไปหว่านกล้ารักษาไว้ดีแล้วก็มีสัตว์แล นกทั้งหลายอันใดจกกระทำร้ายได้สักอันจริง มันก็ แต่งทำกระทู้อ้อมรักษากกล้าไว้ดีแล้ว มันก็หนีไปอาบน้ำชำระตัวอยู่แล้ว ยังไม่ทันได้กลับมาครั้ง กระทู้อ้อมรักษากกล้ากักรักษากลายหลังเล่านั้นแล เชื้อแม่ลูกทั้งสองจงแก้ดูเถิด นกว่านั้น หมาสองตัวแม่ลูกก็ จึงกล่าวตอบ นกว่าข้าทั้งสองแม่ลูกหากเป็นหมาเป็นสัตว์ตัวถ้อย พอยจกแก้ปัญหาก็ได้เท่าควรแต่ท้าว พญาตนใหญ่จกกล้าพึ่งสิ่งเดียวจริงแล หมากกล่าววว่านนั้นแล พญาได้ยินหมากกล่าวฉนั้นแล้ว พญาก็เลย รีบหนีพญาก็เลยลี้มรองเท้าทองคำเสียยังเรือนเมียไชยยะเสนานั้นแล กักรุ่งแจ้งแล้ว นกแขกเต้าก็ บอกแก่เมียไชยยะเสนาผู้ผู้ตามอันมีชื่อนั้นแล้ว ไชยยะเสนาก็ส่งมาว่าให้นางรักษารองเท้าไว้ อย่าให้

เสียหายเกิด การศึกสงครามก็จักเลิกไปแล้ว ไชยยะเสนาก็ส่งนมาบอกเมียชุนันนั้นแล เมื่อนั้นไชยยะเสนา (หน้า ๘๑) ไปรบศึกก็มีชัยชนะแก่ข้าศึกแล้ว ก็เอาหมู่วัฒนโยธาทั้งหลายกลับคืนมาตั้งอยู่ที่แดนกลับแล้วก็แต่งคนไข้มาไหว้พญาว่า ผู้ข้าทั้งหลายไปรบ ศึกสงครามก็มีไชยยะปราบชนะข้าศึกทั้งหมดแล้ว ก็เอาวัลคนศึกกลับคืนมาทั้งทัพปิดค่ายอยู่ที่แดนกลับแล้ว ผู้ข้ามานอนในราตรีกลางคืนนี้ ก็ฝันเห็นว่ามีสระอัน๑ก็มีกว้างมีแคบ มีน้ำอันใสบริสุทธิ์มีราบเพียงเรียงงาม ควรแก่ทำวพญาจริงแล สระอันนั้นก็เป็นที่อาบ ที่เล่นแห่งหมาจิ้งจอกตัว๑นั้นแลยังมีราชสีห์ตัว๑ประเสริฐนัก ก็ออกจากถ้ำคูหาทองคำไปสู่สระอันนั้นแล้ว ก็จักอาบน้ำร่วมกับ หมาจิ้งจอกเหล่านั้นแล นิमितอันนี้จักเป็นฉันทก็ยังไม่แจ้งแล ขอมหาราชเป็นเจ้าจึงแก้ไขยังนิमितอันนั้นแล้ว ชูให้พรอันเป็นไชยยะมังคละวุฒิสวัสดิ์แก่ขามหาราชเจ้าแต่เกิด ว่านั้นนั้นแล พญาก็กล่าวแก่ไชยยะเสนาวา สระอันมีน้ำใสบริสุทธิ์ และมีฝั่งอันราบเพียงเรียงงาม ควรถูกเนื้อพึงใจแก่ทำวพญานั้น ก็เป็นสระอันประเสริฐจริงแล สระอันนั้นก็เป็นที่อาบที่เล่นแห่งหมาจิ้งจอกตัวนั้น ก็หากเป็นของแต่งบุพเพนิวาชาติหลังแห่งหมาจิ้งจอกตัวนั้นแต่เมื่อก่อนนั้นแล อันว่าราชสีห์ตัวประเสริฐออกจากถ้ำคูหาทองคำไปสู่สระนั้นก็จริงแลราชสีห์ก็เพื่อจักอาบน้ำสระอันนั้นจริงแล ก็รู้ว่าเป็นที่อาบที่เล่นแห่งหมาจิ้งจอก (หน้า ๘๒) แล้ว ราชสีห์ตัวประเสริฐนั้น ก็ถอยปีกคืนมาอยู่ถ้ำคูหาทองคำอันเป็นที่อยู่แห่งตนที่เก่านั้น แล้วราชสีห์ก็มีกริ้วโกรธแก่หมาจิ้งจอกตัวนั้นก็จริงแล มิมีอันตรายแก่ไชยยะเสนาสังสักอันจะแล ไชยยะเสนาเข้ามารอดบ้านเมืองหอรือน เมื่อภายหลังก็จักมีโชคชัยไมตรี จักอยู่สุขสวัสดิ์มีชีมาอายุหมื่นยืนยาวชะแล แล้วจึงให้ไชยยะเสนารับเอาวัลเข้ามาบ้านเมืองด้วยสุขสวัสดิ์เกิด พญากล่าวเป็นไชยยะมงคลแล้ว เมื่อนั้นไชยยะเสนาก็เอาหมู่วัฒนเข้ามาถึงบ้านถึงกลับหอรือนแห่งตนแล้ว วันหลังไชยยะเสนาก็ห้ำหั่นตัวเป็นมงคลอันพญาไปรบศึกนั้นแล้ว ก็เอาเครื่องครวอันสมควรแก่ทำวพญาใส่เหนือหลังข้างแล้วกับทั้งรองเท้าทองคำอันพญามาสิ่กับนั้นใส่หว่าข้างตัวนั้นกลับถวายเป็นพญานั้นแล ไชยยะเสนาก็ไว้ว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า ขามหาราชไปรบสงครามครั้งนี้ก็พึ่งเดชะบุญมหาราชเจ้า ก็มีไชยยะผาบชนะแก่ข้าศึกศัตรูแล้ว ก็ได้เครื่องครวทั้งหลายอันสมควรแก่ทำวพญา แลรองเท้าทองคำคู่๑ได้ข้าศึกมาถวายเป็นมหาราชเจ้า ให้เป็นของไชยยะมงคลแก่มหาราชเจ้า ให้อยู่วุฒิสวัสดิ์จึงมีแก่มหาราชเป็นเจ้าแต่เทอญ เมื่อนั้นพญาก็ล้าพึงว่า ไชยยะเสนาผู้นี้ (หน้า ๘๓) เป็นผู้ดีมีสติปัญญา ก็เป็นสบุรีสะผู้ดีจริงแล พระองค์ก็รำพึงว่านั้นแล้ว วันหลังพญาก็ให้ข้าวของรางวัลแก่ไชยยะเสนามากนักแล้ว ก็ตั้งไชยยะเสนาไว้ให้เป็นใหญ่กว่าทำวพญาเสนาอามาตย์ทั้งหลายแลชาวบ้านชาวทั้งหลายก็มีวันนั้นนั้นแล อันว่าเหลี่ยมกอง

แห่งเสนาอามาตย์ทั้งหลาย แลราชเสวกผู้ปฏิบัติท้าวพญา ผู้มีสติปัญญา ผู้รู้ผู้ฉลาด นั้นก็เป็นตั้งไชยยะ
เสนาผู้นี้แล

ผู้น้อยกระทำคำต่อผู้ใหญ่

อัน๑ผู้น้อยกระทำคำต่อผู้ใหญ่ ตนเลยตายก่อนท่านแลให้เอาสภาพนี้ตัดเถิด *ปรนสน*
โต *นฏฐ* *ปุเรวปรนสนโก* *ลิสฺสอตฺส* *นิยาติ* *ติณณ* *พาสาทิชฌายกั* *ปรนสนโต* *นฏฐ* อันว่าคนผู้
เสมอตั้งเขา ๕ จำพวกนั้นป้องร้ายให้ท่านฉิบหายดังนี้ นฏฐ มั่นก็เท่าฉิบหายเสียก่อนท่านพันนักร้อง
เดียวตาย ปรนสนสนะโต แต่อันใครให้ท่านฉิบหายนั้น ติณณ ก็พรั่กันเป็นตั้งมัดหญ้าคาอันแห่งนั้น
บาสาทิชฌายกั อันให้ใหม่ยังปราสาทนั้น มากกว่าหญ้าคาแห่งกำมือ ๑ อันลนไฟติดเผายังปราสาทนั้น
แล้ว *ยาติ* ก็ถึง *อทสน* ซึ่งอันเสี่ยงมิให้เห็น *สิมิ* แบ่งนักร้องปราสาทนั้นแล

โทษอันควรฆ่าเสีย มิควรไว้นั้นมีดังนี้

ประการ๑ ทาสแห่งคนทั้งหลายอันควรฆ่าเสีย ท้าวพญามีควรเลี้ยงเขาไว้นั้น *มาตร* *ปิตริ*
ปติ *ภิกขุเจริยโพธิกั* *สงฺฆสนฺตราชฆาต* เหตุว่า *จิตตยเทส* ดังนี้ อันว่าคนทั้งหลายมีโทษใหญ่ควรฆ่า
ตัวเขาเสียมี (หน้า ๘๔) หลายประการแล คือว่าคนผู้ฆ่าพ่อแม่ ฆ่าผู้ฆ่าเมียฆ่าภิกขุ ม้าง^{๓๒}เจติยมหา
โพธิ ลักของสงฆ์ ฆ่าท้าวพญาตนหาโทษมิได้ อัน๑เป็นใจคนต่างประเทศ คือว่าข้าศึกนั้นควรฆ่าเสียมิ
ควรเอาเขาไว้แล

ประการ๑เล่า *ครุฆาต* *ราชทณข* *โชติกนคร* *กถา* *โจกรมมคามาต* *ราชสมฺปตติ* *จ*
เณน ดังนี้ คือ ลูกศิษย์ฆ่าครู ๑ ลักเอาข้าวของท้าวพญา ๒ เป็นคนร้ายเผาบ้านเผาถ้ำเหมืองฝาย
เผาวัดวาอาราม ๓ เป็นโจรตัดช่องปองรู ลักเอาข้าวของคู้บ้านคู้กลับชุ่มด่านชุ่มทางฆ่าเจ้าเอาของ ๔
ปรารณาเอาข้าวของสัมปตติ^{๓๓}ท้าวพญา ๕อัน๑เล่า *ราชตุท* *ราชสยจิ* *สัคคาเมภิรุณ* *ตถา* *วาท*
ถายราชุน *วจาอนุกษคิ* ดังนี้ คือว่า สู้สู้ให้เมียท้าวพญา ๖ ผู้หย่านศึก ๗ ชั่งตุลเอียง หยอยผิต ๘
ยุยงให้ท้าวพญาผิตกัน ๙

อัน๑แถมเล่า *อุตตเกโส* *มหาโทเส* *นตถา* *เปยยาวฆาตา* ดังนี้ คือว่า เจ้าขุนท้าวพญามี
ควรไว้คนทั้งหลายผู้ยังมีโทษประมาณดังนี้ เท่าควรฆ่าตัวเขาเสียสิ่งเดียว แม้ทนทานได้ร้อยปีก็ดี ก็ให้
พิจารณาแล้วกระทำฆ่าเสียเถิด ฆิว่าไว้เขาผู้นี้ด้วยเมตตา ดังนี้ เขาก็ยังจักกระทำเมื่อหน้ามิคลาตมิ
คลาแล เป็นตั้งปลุกป่าไว้นั้นแล จักมีประโยชน์ด้วยบุคคละทั้งหลายผู้งั้น แก่ผู้ใดผู้ใด ก็มีมิชะแล

^{๓๒} ทำลาย

^{๓๓} สมบัติ.

ประการ๑ คนมีโทษอันควรตีเข้าเสียก็มีจริงแล เท่าผู้ใดลดปลดโทษให้แก่มัน ยังควรตีเลี้ยงมันไว้ (๘๕) ก่อนก็มีดังนี้ เหตุศักดิ์ศรีสักขีมีสันนี้ สมณิ พราหมณิ ตูขิ โวหารกขุ ปตถมภกั สพพ ลิปปเวชชการั โสรกั ขานเทสกั ดังนี้ ผู้อันกระทำโทษควรเข้าเท่าเว้นไว้แต่หมาโทษ ผูกภายหลังนั้น แล โทษควรฆ่าก็อย่ารับกระทำฆ่าเขาด้วยง่ายเถิด เขาทั้งหลายฝูงนี้คือ สมณนักรบวช ๑ จำไต้อยัตต์คำ ๒ ผู้สืบคำกลับ ๓ ผู้รู้ศาสตร์ศิลป์ ๔ หมอยา ๕ หมอโหรา ๖ ผู้หาญศึก ๗ ผู้รู้หลายภาษาต่างประเทศนักรบ ๘ จำพวก

ประการ๑เล่า มาตุชราชินณิ ทากัชณนุท มนุสส อุมมตตกั บมททเทส อังกุลัปณทิตุชนั อธิ โทสวาเรหิ นาวสุเขนหาตาย พหุสุตตวาสมปิ มาเรยเย เปกขวาเร น มาตาย ดังนี้ คือ ผู้หญิง ๙ ผู้เฒ่าคร่ำคร่าชรา ๑๐ เด็กน้อย ๑๑ คนผู้ไปง้าว ๑๒ ผู้เป็นผีบ้า ๑๓ คนต่างประเทศ ๑๔ เชื้อชาติหน่อท้าวพญาเจ้า ๑๕ เสนาอำมาตย์ผู้ใหญ่ ๑๖ นักปราชญ์ผู้รู้คติโลกคติธรรม ๑๗ นายหนังสือ ๑๘ คน ๑๘ จำพวกทั้งหลายฝูงนี้แม้ผู้ใดผู้ใด หลอนเข้าไปกระทำการกรรมอันมีดี มันควรฆ่าก็อย่ารับฆ่าเขาด้วยง่าย มักว่าควรสอนเขาก่อน มิเขากระทำพอสามที่แล้ว กระทำฆ่าเขาเสียเถิด

เอกวาเร ทูวาเรปิ นฆาเตโณภตถังขั เอกวาเรน โอวาทา มนุสสา สายวาทา นุสยา วาทนสุเนยยา นุการติฆาเฏ ตพพมปิ ฆาเฏเยคุณ (หน้า ๘๖) โทสา เยวมาเย ดังนี้ มักว่าคนทั้งหลายฝูงนี้ เขาได้กระทำผิดที่ใดก็ดี สองที่ก็ดีก็มิควรฆ่าเขาครั้งเหตุว่าคนฝูงนี้เขายังมีคุณหายากนัก แม้ว่าเขากระทำที่ใดก็ดี สองที่ก็ดี ก็ควรสั่งสอนเขาเสียก่อน มิสั่งสอนเขายังมีฟังก์ยังกระทำผิดอยู่เสมอๆ ก็ควรฆ่าเขาเสียเถิด อันนี้ก็ได้ชื่อว่าโทษเขาหากฆ่าคุณเขาเสียนั้นแล

ประการ๑เล่า เอกวาเรณุสาเรยเย ทิวาเรทนุทกาลเก วาเร ฆาฏเกเยว เอลาโลกสสุธมมตา ดังนี้ ผิดผิดที่หนึ่งทีเดียวนั้นให้กำราบว่าจักฆ่าเสีย จักผูกมัดเชียนตีแห่ตลาดให้อายว่านั่น ผิดผิดถ้วนสองที่ให้กระทำราชทัณฑ์กรรม คือว่า ผูกมัดเชียนตีด้วยแสกัตีไสรนทันณะใหม่เอาเงินตามโทษก็ดี ผิดผิดพอสามที่ควรฆ่าก็กระทำเข้าเสียเถิด อันนี้ก็หากเป็นธรรมตาแก่โลกแล

ผู้หมอแต่งทำยาพิษง้วน หมอตู้ หมอฝังหุ่นรอยแลเป็นผีกะผีโพง

ประการ๑เล่าคนผู้อันฉลาดรู้ช่างแต่งทำยาพิษง้วน^{๓๔} แลหมอตู้^{๓๕}ลองช่างทำยังรูปย้งรอย^{๓๖}ก็ดี ผู้เป็นผีกะผีโพงก็ดี ให้เอาสภาพหนักตัดตามสักขีศักดิ์ศรีนั้นนี้เถิด วิสัณวาริบุริโส จ สงฆาติซี

^{๓๔} สาร.

^{๓๕} หมอคุณไสย.

^{๓๖} ฝังหุ่น.

วิศตฤกษ์ ปรุพาน์ โวโรเปตวา รมุชเขตวา ปมุจเมยยะ ดังนี้ นาริปุริโส จ อันว่าผู้หญิงก็ดี สงขชาติ
แลรู้แต่งทำ วิสั ยังพิช้งวน ชีวิตฤกษ์ อันเป็นเหตุให้เสี่ยงชีวิต ปรุพาน์ โวโรเปตวา เทียบยอมปลง
เสี่ยยังชีวิต อดณู ปุคคัล ยังปุคคละผู้อื่น วิสั ด้วยพิช้งวนอันนี้ รมุชเขตเต ปมุจเมยยะ จำเมืองก็
ควรเอาไปปล่อยเสียในที่แดนท่านผู้อื่น (หน้า ๘๗) มากกว่าให้พันแดน แห่งตนนั้นเกิด

วิสัยแห่งคำทั้งหลายมีสันนี้แล

ประการ๑ เล่าวิสัยแห่งคำทั้งหลายมีสันนี้ นิทฎฐวิสัยโต อุปตติ จรโยกถา นุ เมยยา
นุสโย โทตุ อิลยาตวิธานตถา ดังนี้ อันว่าวิสัยแห่งคำทั้งหลายก็มีสามประการดังนี้ แล คำอันใดหาก
แจ้งจริง เป็น ปจจเวกข จริง มิสดมิโดนนั้นก็ได้ชื่อว่า อนุเมยยะ วิสโย แล คำอันใดมิมีแก้ เทายกใส่
เอาว่าเอาดังนี้ ก็ได้ชื่อว่าอุปตติวิสโย แล เหตุนั้นผู้เป็นจำเมืองจักตั้งอยู่ในที่เป็นผู้พิจารณาถ้อยคำทั้ง
หลายนั้น ครั้นว่ามีเห็นแจ้งเป็น นิทฎฐปจจเวกข จริง ก็อย่าได้ลัดตวนว่า เหตุเป็นคำอันลัดอันตวนมิ
ชอบแล อัน๑คำท่านมิมีท่านมิกกล่าวว่ ก็อย่าเอาใส่ว่าเอา อย่าเอาถ้อยคำอันนั้นขึ้นมิชอบมิควร จัก
เป็นอบายกรรมนำเอาตักไปสู่อบายนรกมิลลาตมิลลาชะแล คำอันใดพิจารณาเห็นแจ้งจริงเป็น
นิทฎฐปจจเวกข จริง ก็จึงควรตัดตาย ควรพิจารณาให้เห็นแจ้งจริง เป็นตั้งเจ้าฤชิตตัดคำให้หนักหส์ตี
ลึงค์กับตะขาบชิงกันกินเนื้อข้างนั้นเกิด

ไทยกับข้าพากันไปกระผิตคือโทษ

ประการ๑เล่า ไทยกลับกับข้าพากันไปกระทำผิตคลองเมือง มากกว่ามีโทษดังนี้ ศักดิ์ศรี
สักขิมิสันนี้แล ทาสา อทาสา ผู้๑เป็นไทย ผู้๑เป็นข้า รุทธา แลพากันไปทุจริตกัมมัง คือกระทำการ
อันผิตคือว่ามีโทษ ราชาวมจไธ อันว่าท้าวพญาอามาตย์ นิคมหนติ ก็มีคือเอา ทาโส จ (หน้า ๘๘)
แห่งผู้เป็นข้านั้นตาย คณหนติ ก็เท่าคือเอา อทาสา แห่งผู้มีเป็นข้า มากกว่าถือเอาเป็นไทยนั้นก่อนตาย มิ
ห่อนถือเอาผู้เป็นข้านั้นก่อนแล

นาโค มุสิโก เป็นตั้งข้างแลหนุ ขาหติ มากิน สลัส ยังข้าวกล้า นั้น สามิกา อันผู้เป็นเจ้าของ
แห่งข้าวกล้าอันนั้น คณหติ ก็เท่าถือเอา นาโค ยังข้างนั้นตาย มุสิโก อันว่า หนุ ปราตญจ อัน
แล่นหนี ก็มีถือเอาได้ยังแล่นนั้นแล

ทุชโน อันว่าคนผู้ร้าย กตวา อันกระทำ กมมัม ยังกรรมอันผิต โทสั ยังโทษ เอกังภูมิยัง
ในที่๑ คจจติ แลหนีไป อากั ยังที่อื่น ราชาวมจไธ อันว่า ท้าวพญาแลอามาตย์ อณหนติ ก็เท่าถือเอา
สามิกั ภูมิยังคนผู้เป็นเจ้าของนั้นแล

นาวา อันว่าเรือ วุหฺงล อันน้ำหากพัดให้ไหลไป นคา อันว่าท่า ติฏฐา ก็ยังตั้งอยู่ อนิจฺจลา
อันมิลลาดมิลลานั้นแล

ทายํ ว เป็นดั่งป่า อคฺคินา อันไฟหากไหม้ ปพฺพตฺตา อันว่าตาย ติฏฐา ก็ยังตั้งอยู่นั้น
แล

บราโว อันว่า โทส เอโก บุริโส อันชายผู้๑หากกระทำผิด ปวิฏฐโฐ อันเข้าไป ความมฺหิ ใน
บ้าน ยสฺส ปุคฺคสฺส แห่งปุคฺคละผู้ใด คจฺฉติ แลหนีไป คนฺหนฺติ ก็เท่าถือเอา สามิความมฺหิ แห่งเจ้า
บ้านเจ้าที่นั้น ให้เป็นโทษแล

โคโร อันว่าตะกวด ปวิฏฐโฐ อันเข้าไปสู่ สลภุรฺกฺเข ในโพรงไม้อันเป็นที่อยู่กับแก่ทั้ง
หลาย รุทฺธกา อันว่าพรานป่า ทิสฺวา เห็นแล้ว อคฺคิ ทหฺติ ก็เอาไฟเข้า (หน้า ๘๙) สมฺ สพฺเพสฺสกุ
อันว่ากับจริงทั้งหลายมวฺล วินาสนฺติ ก็ฉิบหายตายเสียเสี่ยงทั้งมวฺลนั้นแล อันนี้ก็ได้อีกว่ากับแก่ตาย
พ้องตะกวดนั้นแล

ปราโว อันว่าโทษ ด้วยบุริส แห่งชนสองคน ทุจฺริตฺตกมฺมํ อันได้กระทำการมอันผิด มิติโร
อนฺเตคพฺภํ ผู้เป็นในเวียง ราชอมจฺโจ อันว่าท้าวพญาแลอามาตย์ คณฺหฺนฺติ ก็เท่าถือเอา มิติโร อน
เตคพฺภํ แก่ผู้อยู่ภายในเวียงนั้นก่อนตาย น คนฺหนฺติ ก็มีถือเอา ทาหิเรณฺ แก่ผู้อยู่ภายนอกนั้น
สักครั้งแล

โกโร กุมฺมิโรธตฺถุฐาเน เป็นดั่งเท่าแลตะกวด ชาทฺติ อันอยู่กินกับด้วยกันนั้นแล ลุทฺธกา
อันว่าพรานป่า ทิสฺวา เห็นแล้ว โกโร อันว่าตะกวด บราตฺถยฺจ อันเล่นหนีไปแล้ว น คนฺหนฺติ ก็มี
ถือเอาได้ ยังตะกวดตัวเล่นหนีไปนั้นตาย คนฺหนฺติ ก็แต่ถือเอาได้ กุมฺมิ ยังเท่าตัวนั้นสิ่งเดียวแล

คิซฺชราชา จเรณฺโต อนฺตฺลิกฺเข ทูเรบสนฺโต กุมฺมียํ โคจฺรํ คิซฺชราชา อันว่าพญาแฉ่ง จเรณ
โต อันจะเดินไป อนฺตฺลิกฺเข ในอากาศ ทูเร ไกลได้ร้อยโยชน์ บสนฺโต ก็เห็น โคจฺรํ ยังซากผี กุมฺมียํ
อันมีเนื้อแผ่นดินนั้นแล ยถา อันนั้นแลมีฉันใด ปณฺตฺติโต อันว่าผู้มีสติปัญญา ทิฆมฺลิตฺวา (หน้า ๙๐)
ย่อมเห็นไกลเห็นยาวนาน ตถาคํ พร้าเป็นดั่งพญาแฉ่งนั้นแล

วิหาโร มฺลิกโก สามิ พาคนฺหาติ อูทฺธเรเหตุนา รสฺสทฺลิตฺวา ยถา ทูเมโธ ตถา ดั่งนี้ วิหา
โร อันว่า เมว คนฺหาติ ก็ถือว่า มฺลิกกา ยังหนู สามิบา อันเห็นมาใกล้ อูทฺธเรเหตุนา เหตุจกได้กิน
เลี้ยงท้องปึงขุบันนั้นแล ยถา อันนั้นแลมีฉันใด ทูเมโท อันว่าคนผู้ไ้ สสฺสาทฺลิตฺวา ย่อมเห็นสั้นใกล้
เท่าเลี้ยงเห็นแต่อันจกได้สิ่งเดียว ยถา ก็พร้าเป็นดั่งแมวเห็นหนูนั้นแล

ประการ๑เล่า *มิกคา* อันว่าเนื้อ คือสัตว์ทั้งหลาย *วเน* อันอยู่ในป่า *อุตุรงกณณา* อันมีหูซ่อง^{๓๗}ขึ้น *ภยภยโต* เหตุกลัวแต่ภัยอันตรายคือ คนจักฆ่า เสือโคร่งจักฆ่า นนทิส ก็มีได้หลับเต็มใจ *ยถา* อันนั้นแลมีฉันท *ปิณฑโต* อันว่าผู้มีสติปัญญา *นนทิส* ก็มีหอนได้หลับเต็มใจเหตุกลัวแต่ภัยะ ในสงสารอัน๑ก็ลำพียงถึง สมณะวิปัสสนาเนื่องๆ ลำพียงดูภัยอันตรายจักมาถึงตนส่วนชั่วหน้า กลัวแต่บาปกรรมอันจักนำตนไปสู่อบายทั้ง ๔ คือนารกนั้น แล อัน๑ก็รำพียงดูอันจักให้ได้ข้าวของอันจักเลี้ยงชีวิตแห่งตนแล ลำพียงหาอันจักได้ให้ท่านอันใหญ่อยู่เสมอๆ ก็มีได้หลับเต็มใจเป็นดังเนื้อสัตว์ อันอยู่ในป่านั้นแล ผู้มีสติปัญญาพึงพิจารณาทุกเมื่อ อย่าให้เสียศติจริงเกิด

สทธิการ นมามี สิริสา บาติ ปรม ปราจ ปุพเพเก อาจินณเณโล กฏโรฐสาร พุทธิมาโน (หน้า ๙๑) *จเวทคุ โจทโก ชุทธิโกสุโข โวหารโร อนุวิชชโก ปณวปือาคตาสพเพ สมคา จ โวหาริกา* ดังนี้ คนทั้งหลายได้ชื่อว่า *โวหาริก* ก็มี ๕ จำพวกตั้งนี้แล *โจทก* คือผู้ตั้งคำแก่ท่าน ๑ *ชุทธิก* คือผู้จักแก้คำท่าน ๒ *สกุขย* คือผู้เป็นสักขี ๓ *โวหาริก* คือผู้เขียนถามท่านให้รู้จักโทษแลคุณ ๔ *อนุวิชชก* คือผู้รู้คดีโลกคดียธรรมแจ้งแล้วตัดคำมิให้ถูกคดีทั้ง ๕ ให้เป็นอคตินั้นเป็นห้าคนแล ในเขา ๕ คนนี้ ผู้ตั้งคำแก่ท่านนั้นชื่อว่า *โจทกา* ๑ ผู้จักแก้คำท่านนั้นชื่อว่า *ชุติก* สอง ผู้เป็นสักขีนั้นชื่อว่า *สกุขย* สาม ผู้เขียนถามไต่คำนั้นชื่อว่า *โวหาริก* สี่ ผู้ตัดคำนั้นชื่อว่า *อนุวิชชก* ห้า เป็นห้าคนนี้แล *สจจวาโจ อโธโรโน อสนโต สุพหิสามิ ปุจฉิตโต สตุวารมมิ เอกวาจาจจสูวเท ลกขณ ปณจามาบเต โจทกสาปิ ชนตุโน* ตั้งนี้ ผู้โจทกคือผู้ตั้งคำแก่ท่านนั้น ให้มี ลักษณะ ๕ ประการ คือว่า กล่าวคำให้มีสัจจะ๑ อย่าให้มีคำกริ้วโกรธ ๒ คำมียอว่าอย่ายกคำขึ้นแก่ท่าน ๓ ให้หมั่นอยู่สันแก่นั้น ๔ แม้นท่านถามร้อยคาบให้กล่าวคำอันเดียวอันเก่า อย่าให้ห้วนไหวหลงไหลเสียคำเก่าให้มันเที่ยงนัก ๕ ลักษณะผู้ตั้งคำถามแก่ท่านมี ๕ ประการตั้งนี้แล

ลักษณะผู้จักแก้คำแก่ท่าน คือว่าท่านมาตั้งคำแก่ตนแลจักแก้คำท่านนั้นก็มิลักษณะ (หน้า ๙๒) ๕ ประการ แล *สจจวาโจ อโธโรโน อสนทั้ง นวิหายเร เทสสุโข สมาจาโร ปุจฉิตโต สตุวารมปิ วเทยย เอสาชาย ปจเวกชุทธิกสุส* ตั้งนี้ ผู้ชื่อว่า *ชุทธิก* นั้นคือว่าผู้จักแก้คำแก่ท่านนั้น ให้มีลักษณะ ๕ ประการ คือว่ากล่าวให้มีสัจจะ๑ อย่าให้มีคำกริ้วโกรธ ๒ คำอันมีแล้วอย่าได้หยุดเสีย ๓ ให้มีสักขีอันเสมอดี ๔ แม้นท่านถามร้อยคาบให้กล่าวคำอันเก่าสันเดียว อย่าให้หลงไหลหนีเสียคำอันเก่าให้มันเที่ยงนัก ๕ ลักษณะผู้จักแก้คำแก่ท่านก็มี ๕ ประการตั้งนี้แล

^{๓๗} หูตั้ง.

ลักษณะผู้จักเป็นสักขีแห่งท่านนั้นมี ๕ ประการแล *อุปกการานุปกการ ปิยสุส อูปิยสุส จ อิมสปกุขพาทสมิง นกเรยย กุทาจัน ยลจกมปิสุ เนยยา ตมปิ ภาเสยย อจลา อิมเตลกุขนา โหนติ ปยจสกุขิสส ชนตุ โน* ดังนี้ ลักษณะผู้เป็นสักขีแห่งท่านมี ๕ ประการดังนี้ คือว่าผู้เป็นสักขีนั้น มีควรให้ตกลงในปักขะ ๕ อันคือ อย่าใ้ใจว่าผู้นี้มันมีคุณแก่กูแลจักปองร้ายเอามัน ๑ ผู้นี้มันมีมีคุณแก่กูแลภูมิปองร้ายเอามัน ๒ ผู้นี้มันเป็นที่รักแก่กูแลจักปองร้ายมัน ๓ ผู้นี้มันเป็นศัตรูเป็นที่ซึ่งแห่งกูแลภูมิปองร้ายจักบังค้ำนั้นเสีย ๔ ตนใดยินคำเชื่อได้ ได้เห็นเชื่อได้ ให้กล่าวคำเชื่อนั้นแท้ อย่าให้คลาดคลาเสียจริงดีหลี อันมีมืออย่าได้ทำใ้เมื่อท่านถามจริงหามีได้จักมีโทษ ๕ (หน้า ๙๓) ลักษณะแห่งผู้เป็นสักขีมี ๕ ประการดังนี้แล

ลักษณะผู้ไ้ถามคำ (ลักษณะผู้สอบสวน)

อโกธา ปิรหาโส จ ปกขพาโต น วิชชติ อสนุสนฺณโนหนติ อูปปทตฺตํ น วิจารเย ดังนี้ ผู้เป็นโหวหาริก คือผู้เขียนไ้ถามท่านให้รู้โทษแลคุณนั้นก็ดี ผู้เป็น *อนุวิชชติ* คือ ผู้ตัดคำให้แก่ท่านนั้นให้ตัดตามคติโลกคิธรรม อย่ากระทำหยาบช้าสาหัส อย่างกริ้วโกรธ อย่าใ้ใหญ่ โจอทก แลชุกทิก แลสักขีอย่าปองร้าย ปกข ภายใ้ตนหนึ่งสักอัน ให้ขุดพื้นคำให้ลึกให้เป็นตั้งพญาเจ้าเมื่อก่อน ไ้คำชายสองคนซึ่งเรือนกันนั้นเกิด ใ้ไ้ถามลึกคำมีสุดดังนี้ อย่ารีบพิจารณาว่าเป็นโทษแลคุณครั้งมีควร มักว่าผิดโบราณธรรมนั้นแล

อภูฐ ตลมปิ ปตฺวาน ลีชิตอ อภโต สทา ตโต สตุเถ จ ฐมเม จ คมภีรัตถา ว ปชฺชน ดังนี้ อันว่าถองพื้นคำนั้น ขุดเทือกแต่สักขีแล โจอทกแลชุกทิกะอย่ารีบว่าจักตัดด้วยง่าย ให้พิจารณาดูศาสตราภายนอกแลภายในธรรมมาเปรียบเทียบใ้แจ้งจริงก่อนจึงควรตัดแล

คมภีรัง อุกเย คนภฺฐ อวชชิตวาน ปณฺทิตอ ตโต สมนาวินิจฺเจยเย นสุเช นวินิจฺฉเย สุเชน วินิจฺฉิตอ อตเถปจฺจาครทิตอ สทาติ ดังนี้ นักปราชญ์ผู้ชื้อ โหวหาริก นั้น กันลำพียงกันยังอันลึกอันแล คัมภีร์ทั้งสองคือธรรมแลศาสตรนั้นแล้ว กระทำพิจารณาด้วยใ้รีบอย่าร้อนพิจารณา(หน้า ๙๔) ด้วยง่าย เยียวว่าจักผิดสาตระแลธรรมเสียเล่า กันหลอนพิจารณาด้วยง่าย มิเปรียบเทียบศาสตระแลธรรมดังนี้ เมื่อก่อนนักปราชญ์ทั้งหลายยอมติเตียนทุกครั้งแล

ลักษณะผู้จักตัดคำ (ลักษณะของ ผู้พิจารณาคติ)

อญฺเญ สาณฺมตฺติคฺคณฺเห ฐมมาทาเน อฐมมิก เนกสฺส อตฺตโน มตฺตาย สมนาคโสเณ สติสมคฺคกมฺมํ เอโสโสภสฺส ฐมมตา ดังนี้ นักปราชญ์ผู้จักตัดคำคือผู้ชื้อ *อนุวิชชก* นั้น เมื่อพิจารณาเห็นยังโทษแลคุณแจ้งในศาสตระคัมภีร์ทั้งสองแล้ว แลจักตัดแต่งแก่เขานั้น ให้กอบเอามติแห่งท่านทั้งหลาย

ดูก่อน ฟุ้งไต่ว่าชอบธรรมนั้นกระทำเอา ฟุ้งไต่ว่ามีชอบธรรมอย่าได้เอา แม้ว่าคุณตัวหากรู้ฉลาดเท่าใดก็ดี อาจเพื่อจักให้เสร็จแล้วด้วยตนผู้เดียวได้ก็ดีเถิด ก็ให้ได้เปรียบเทียบดูท่านทั้งหลายพิจารณาดูคำตั้นว่านั้นก่อน ให้พร้อมกันนั้นจึงดิงามันจักดูคำก็ยั้งเช็ดก่อนหินดูตาย คำอันพร้อมเพียงกันนั้นดีนักแล หากเป็นธรรมแก่โลกตาย *อตตานิ ตูลยาการิ กตวา ทาสตลั ยทามิ ชนิกกาลิ สุทฺธโส ธนโก ยถา* ดังนี้ ผู้เป็นโหวหาริกและผู้เป็นอนุวิชชกรรมนั้น คือว่าผู้ไต่แลตัดคำนั้น ให้กระทำตนเป็นดังตุลย์แล ถิ่นยอม^{๓๘}อันเสมอแก่ทั้งหลาย อัน๑กระทำตนเป็นดังหน้าแว่นนั้นให้ทั้งหลายผ่อแยงดู อัน๑ให้กระทำตนเป็นดังคนผู้ชำระช่วยขัดสียงตนอันติดแปดเปื้อน ด้วยเปือกตม (หน้า๙๕) นั้นเถิด จึงงามนักตาย มักว่าหาผู้จักตีเตียนมิได้นั้นแล

ธมฺมพาหิรสาตถิ รัสสาตถิ นชฺเชยฺย กุทาจนํ อภิลิวิตฺตมายสฺส อิโต ทุกฺขตรฺคฺติ ดังนี้ อธิบิรายว่า ผู้มีสติปัญญามิพึงละเสียยังธรรมแลศาสดารายนอกภายในสักคาบแล พิจารณาเห็นว่าชอบแม่นแล้ว ก็ควรกล่าวควรว่าแล ผิดกล่าวแล้วดังนี้ แม้นผู้มีอำนาจ อาชญา หากกล่าวว่ามีพึงใจ ให้พิจารณาแถมใหม่ ให้ว่าตามอันมิชอบนั้นผิดกลับตามอาชญาอันเป็นอธัมมิกะนั้น กูจักฆ่ามึงเสียว่านั้นก็อย่าได้กระทำเถิด แม้นว่าท่านฆ่าเสียก็แล้วเถิด ทุกข์อันท่านฆ่าเสียนั้น ก็มีพอกพูนพานดังทุกข์ในอบายนรกันนั้นแล

นาภิริเทนภาเสยฺย นสาเรณ กุทาจนํ อตฺรมาทรุโปโส สมฺมาตถุํ วิวิจฺเจยฺย ดังนี้ อธิบายกล่าว ผู้มีสติปัญญาพิจารณาคำก็อย่าหาญนักกว่าเช่น อย่าอวดตนว่ารู้ฉลาดเปิดเผยว่ามีดี อย่ารีบอย่ารีบ ค่อยพิจารณาให้เห็นชอบทุกเบื้องทุกฝ่ายแล้วกระทำว่าเถิด

ยัง *กถ อภิภาเสยฺยา อสฺตถุจกฺกปเท อสฺสาสนฺตปิทยเยยฺย โกลฺลวุฒิ ภวิสฺสตี* ดังนี้ อธิบายแห่งกล่าว ว่าบัณฑิตจักกล่าวถ้อยคำอันใด ออกปากแล้ว ให้เป็นแก่นเป็นสารคำจริงดีหลี กล่าวว่ายอันใดให้ท่านทั้งหลายหายใจเข้าออกด้วยดีเถิด กันท้าวพญาเสนาอำมาตย์แลนักปราชญ์กระทำดังนี้ จึงจำเริญแก่โลกดีแล (หน้า ๙๖) *ยยภัง อภิภาเสยฺย อสาร์ อนตถุํ วาทอสฺสสนฺตํ นทาทยเยยฺย โลกทานิ ภวิสฺสตี* ดังนี้ อธิบายแห่งกล่าว ผู้เป็นใหญ่แก่ท่าน จำคำหาแก่นหาสารมิได้ กล่าวคำมิให้ท่านยินดีมิให้ท่านค่อยหายใจเข้าออกได้ด้วยดีดังนี้ สัตว์โลกทั้งหลายฉิบหายเสียชะแล

^{๓๘} ยื่นออกมา.

ในเมื่อชุมนุมกันอย่าเยาะไยกันเล่นใครหัว (ประชุมในศาลทำตัวให้เรียบร้อย)

ปณฺฑิตา น สมาคนฺตฺวา สาธลาลลํ ทสนญจ ว นภเนยฺย สมาคาม สจฺเจสเนยฺย โวหาโร สพฺเพสกรุกฺขเห ดังนี้ อธิบายแห่งกถาบทนี้ว่า ส่วนว่า โวหาริก ทั้งหลาย ไปชุมนุมกันในสนามที่ชุมนุมพิจารณาคำแล สพฺพกิจฺจ ทั้งหลายดังนี้ ครั้นว่าเข้าไปสู่ในที่ชุมนุมแล้ว แม่นว่ามีกิจอันจักพิจารณา ก็ดี ก็พึงจักกล่าวคำอันหาประโยชน์มิได้สักอัน ให้กล่าวคำอันเป็นแก่นเป็นสารจริง อย่าเยาะไย^{๓๙}กัน อย่างกล่าวคำอันจักให้ใครหัว^{๔๐}มักเสนาะเล่นมิกวรพิหการักษาปากมิได้ เท่าอยู่กล่าวคำหาประโยชน์มิได้ฉนั้น ก็ได้ชื่อว่าตัวหากละลายยัง ครูภาวอัสนะศรีเดชะอันเป็นบัณฑิตแห่งตนทั้งมวลนั้น ให้หม่นหมองเสียแล

ตุลยา ปิยนตนาณุม นคนฺเหตฺเตสุคนฺหา อสมานจเรธมฺเม ปิสาคตรวิชามานเก ปิสนฺทิสฺสนฺเตนา วิจเรยตถ ดังนี้ อธิบายแห่งกถาบทนี้ว่า ช่างตุล^{๔๑}ยังมีมือจักหวนเอาด้วยมือตาย อันหวนเอาด้วยมืออันมีหอนเสมอได้สักครั้งแล ในเมื่อธรรมแลศาสตร์ (หน้า๙๗) ยังมีพอยมิเปรียบเทียบดูให้แจ้งก็ผิดตาย ผู้มีสติปัญญาอย่าว่าจักรีบพิจารณาด้วยมักง่ายเถิดเทียบยอมมีผิดทุกเมื่อชะแล

องค์สักขิมิติเอาเป็นสักขี ๔ จำพวก ควรเอา ๒ จำพวก (เรื่องว่าด้วย สักขีพยาน)

สมฺปโยโค วิปฺปโยโค ภตฺยาโธ สจฺจการุโณ จตฺตารโ อสํขยาธมฺมา มิจฺฉาสกฺขิ กิตฺติตา ดังนี้ อธิบายแห่งกถาบทนี้ว่า คนผู้เป็นสักขีมิควรเอา มี ๔ จำพวก สมฺปโยคสักขีคือ ว่าคนประกอบด้วยอัน๑อันเดียวกัน มีต้นว่า ญาติพี่น้องเผ่าพันธุ์อันเดียวกันก็ดี มิตรหายที่รักที่แพงที่สุ่ที่กินกันก็ดี๑ วิปโยคสักขี คือว่าผู้หนี ผู้หาย ผู้ขาย ๒ ทตฺยา คือ ว่าทอดสินจ้างให้มั่นว่า ๓ สจฺจการุโร คือว่าผู้มีกำลังคำหราบให้มั่นว่า ๔ สกฺขิ คน ๔ จำพวกนี้เป็นสักขีมิติเอามิดีเชื่อแล สเทสยาปจฺจกฺขา อณฺณมณฺณชาน นกามุณฺสีชาเทว อจฺจลา สํขยา วณฺณเนยฺย วินิจฺฉเย ดังนี้ อธิบายแห่งกถาบทนี้ว่า สักขีควรดีเชื่อดีเอาจริงมี ๒ จำพวก คือ ว่าคนผู้เชื่อผู้ใสมิสัมพันธ์อันใดสักอัน มันก็ได้เห็นได้ยินแจ้งจริง๑ ผู้เป็นคนรู้คนฉลาดมีสัจจะมีศีลจริง ๒ สักขี ๒ จำพวกนี้มีหัวนไหวควรเอาเป็นสักขีควรเชื่อจริงแล

^{๓๙} ทำเป็นเล่น.

^{๔๐} หัวเราะ.

^{๔๑} ตูลการ

ให้กระทำใจตนเป็นดังเรือเล่มใหญ่

ยถา ปินาวาคัจฉะยย คัมภีเร อุททกัณณเว อุปะเปโต เทว ภาวเนน อราชิ อุททเกน จ
 ดังนี้ อธิบายแห่งกล่าว ว่า ส่วนอันว่าเรือเล่มใหญ่ไปเหนือแม่น้ำใหญ่ (หน้า ๙๘) กว้างลึกนักดังนี้ เทียบ
 ย่อมประกอบด้วยคุรุภาวะสองอัน เท่ารู้เป็นตามคลองกระแสแม่น้ำอันใหญ่กว้างลึก ไปชื่อนักมิหัทมิ
 เลี้ยว อัน๑ไปก็มีเห็นรอยภายหลังแลตามโลกโหวหารหนโลกกว่า นวาว อันว่าเรือเล่มใหญ่กว้างยาววี
 ครง^{๔๒}สัมปัตตตีหีส้มมากกว่าต้อ^{๔๓} จระเดินมหานที่คัมภีระ ลึกใหญ่นั้นนา ไปไกลได้พันโยชน์กว่าห้า
 ร้อย ก็มีเห็นช่องถ้อยรอยเดิน ไปมิดคมิเลี้ยว ย่อมเดินไปช้อจริง ตามกระแสน้ำแม่อันใหญ่ ตาตีว่า
 เรือเล่มใหญ่เล่มยวานั้นย่อมเดินไปในกระแสแม่น้ำอันใหญ่เป็นอันกว้างตามช่องเส้นทาง จึงรู้เป็นรู้ว่าย
 ได้ตาย อันมิใช่ช่องทางไปก็มีได้ มักจักเอาไปให้ถึงได้ มิหัทก็คตมิดคก็แตกแล มีฉันใด นักปราชญ์เจ้า
 ผู้มีสติปัญญา กล่าวคำอันใด ให้ว่าตามสภาวะธรรมอันช้อจริง อย่าให้คนทั้งหลายได้นินทาว่าร้ายเมื่อ
 ภายหลังสักอันเกิด

ให้เอาใจตนเป็นดังเกวียนเล่มใหญ่เดินทางเกวียนนั้นเกิด

ยถาปี สกุกโฏ คนตวา อุทธาเน สตโยชเน อุปะเปโต อุพุกเยเนว มคเคน อชชุกเนน จ
 ดังนี้ อธิบายแห่งกล่าว ว่า เกวียนเล่มใหญ่ใส่ข้าวของมากนัก ไปทางไกลได้ร้อยโยชน์ก็ดี ก็
 ประกอบด้วยคุรุภาวะสองอัน คือเท่ารู้ไปตามถนนช่องทางเกวียนนั้นสิ่งเดียวแล มิใช่ช่องทางเกวียนก็
 ไปมิได้ มักว่าหนทางอันน้อยอันก็ดี อันคตไปมิได้ มักจักกุม^{๔๔}เอาไปให้ถึงได้ เกวียนก็หัทแล ฝิ
 เกวียนมิหัทล้อก็แตกก็บ้างเสียแล ซาตีว่าเกวียนนั้นย่อมเดินไปด้วยทางอันใหญ่อันกว้าง (หน้า ๙๙)
 อันทางตรงไปมิดคมิเลี้ยว ก็รู้ซาตรู้หลับล้าไปด้วยตีชะแล อันนั้นแลมีฉันใด นักปราชญ์ผู้มีสติปัญญา
 กล่าวคำอันใดกระทำอันใด ให้ตามสภาวะธรรมอันช้อตรงอันมีจริง ให้เป็นดังเกวียนนั้นเกิด

ละเสียเส้นฝ้ายประทัดแลภิมรเคียน

ตสมาทิ ปณทิตโต โปโสสมปสฺส อตถสมปทํ อญญุสฺ อตถเวธมมํ ตเรน จ ธมเม จ เย
 ราชิกํ นาวํ นินทา นราชินปสฺสตี ดังนี้ เหตุดังนี้ บัณฑิตจักปรารถนาให้บรมวรยังประโยชน์แห่งตน
 อย่าได้ละเสียธรรมคือศาสตร์แลธรรม อย่าให้ท่านได้เห็นช่องเห็นรอย เป็นดังเรือเป็นดังเกวียนไป
 ตามทางอันควรนั้น อย่าให้ท่านได้ติเตียนนินทาเมื่อภายหลังเกิด

^{๔๒} ตรง.

^{๔๓} จำนวนนับขาล้านนา หน่วย สิบ ร้อย พัน หมื่น แสน ล้าน ต้อ โกฎ ฯลฯ

^{๔๔} คุม,ควบคุม.

ธรรม ศาสตร์ (อะไรคือธรรม อะไรคือศาสตร์)

ตามโหราชนโลกว่า *มหาสกุฏ* คือเกี่ยวเล่มหมั่นคงแข็งแรงนัก แม้บรรพทุกข์ของ สัมปัตติมากนักก็มีหัวนไหว ก็มีรู้เหน้อยพักหนีเสียหนทาง เท้าไปตามถนนหนทาง อันตรงนั้นแล เหตุ ดั่งนี้ สัปบุริสะชาติ อันประกอบด้วยคติปัญญา ปรากฏาให้แล้วประโยชน์แก่ตน ก็มีพึงละเสียยังธรรม คือศาสตร์แลธรรม อย่าให้ท่านทั้งหลายได้เห็นช่องเห็นรอยอันร้าย อย่าให้ท่านได้ติเตียนนินทาเมื่อ ภายหลังเกิดว่านั่นแล

โย *ปุคฺคโล* อันว่าบุคคลผู้ใด *วินา* พอยละเสีย *สุตฺตํ* ยังเส้นฝ้ายคือเชือกตีเส้น นั้นอุชุนาม ^{๔๕} ชื่อว่าจักรตรง *อตฺถุ กุโธ* จักมีแต่ที่ใดฤ *วฏฺฏนาม* ชื่อว่าเกลี้ยงกลมนั้น *วินา* พอยละเสีย *ภมฺ* ยังกิ มอนแลครียนนั้น *อตฺถุ กุโธ* จักมีแต่ที่ใดฤ *โย ปุคฺคโล* อันว่า (หน้า ๑๐๐) ปุคฺคละผู้ใด *นาลิกเขย* อันมิได้เรียน *คฺรุพาเทสํ* ยังอุปฺปเทส *คฺรุโธ* แต่ครุพาอาจารย์ตนเป็นนักปราชญ์ทรงศาสตร์เคทั้ง มวลนั้น *กาวินาม* จักได้ชื่อว่าผู้มีสติปัญญา สามิ อันเป็นใหญ่ *อุปกฺกปฺติ* อันจักสมฤทธิ *อสฺสชนสฺส* แก่คนนั้นยาว *ตราบไโต ตาว* *ตราบนั้น* *โส ปุคฺคโล* อันว่าบุคคลผู้หนึ่ง *วิยฺตุโธ* อันจักชนะท่าน *นตฺถิ* ก็มีมีแล

ผู้เป็นใหญ่เป็นนายให้เอาใจตนเป็นตั้งไว้ถึถัวนำหมุ่

กํ เจตฺรมานานํ อุชฺชํ คจฺจนฺติ ปุํคโว สพฺพาทา อุชฺชุง คจฺจนฺติ เนตฺเต *อุชฺชุงคโธ* *สตี* *ชิมหํ คจฺจนฺติ ปุํคโว สพฺพาทา* *ชิมหํ คจฺจนฺติ* *เนตฺเตคเตธฺมหํ* *กฺุญฺญิ* *ควํ* *มกฺวํ* *โคณิ* *ล้าวัทัง* *หลาย* *ตฺรมานานํ* *อันข้ามแม่น้ำ* *ปุํคโว* *อันว่าไว้ถึถัวนำหมุ่* *นํ* *เอคจฺจนฺติ* *ฉิว่าไป* *เนตฺเต* *ใน* *เมื่อ* *คเต* *แลไป* *อุชฺชุง* *ชื่อดั่งนี้* *ตา* *โคณิ* *อันว่าไว้ถึถัวนำหมุ่* *นํ* *สพฺพา* *ทั้งมวล* *คจฺจนฺติ* *ก็ไป* *ชิมหํ* *มก* *ว่า* *คจฺจนฺติ* *ก็ไปตรงตามกันหมด* *สพฺพา* *ตัวมวลนั้นนั้นแล* *สตี* *แลมี* *ยถา* *ฉันใด* *ปุํคโว* *อันว่า* *ไว้* *ถึถัว* *นำหมุ่* *นํ* *เจ* *คจฺจนฺติ* *ฉิว่าไป* *เนตฺเต* *ในเมื่อ* *คเต* *แลไป* *ชิมหํ* *มก* *ว่า* *กฺุญฺญิ* *ด้วยคต* *ดั่งนี้* *ตา* *โคณิ* *อันว่าไว้ถึถัวนำหมุ่* *นํ* *สพฺพา* *ทั้งมวล* *คจฺจนฺติ* *ก็ไป* *ชิมหํ* *มก* *ว่า* *กฺุญฺญิ* *คต* *ก็ดี* *คจฺจนฺติ* *ก็ได้* *คตตามกันไปเสีย* *สพฺพา* *ทั้งมวล* *มก* *ว่า* *ทั้งหมุ่* *นั้นนั้นแล* *ตามโหราชนโชนโลกเรา* *อุปมาว่า* *คว* *คือไว้ถึถัวนำก่อนหน้า* *มคฺคา* *อุชฺชุง* *ตรงนักหนามีเลี้ยว* *บริวารหมุ่ตามมา* *เที่ยงตรงนักแล* *ครั้นว่า* *ตัวนำ* *(หน้า ๑๐๑)* *เดินคตเลี้ยวหมุ่* *เที่ยงเลี้ยวตามด้วยกัน* *ครั้นว่า* *ตัวเป็นนาย* *สุรยุสุร่ายแล้ว* *มีวามัน* *ก็ด้วยอัน* *นั้นแล* *เขาว่า* *แม่* *เค้า* *เจ้า* *คูก* *ตาราง* ^{๔๖} *พา* *สุรยุสุร่าย*

^{๔๕} ทำเครื่องหมาย, หมายเส้นตรง.

^{๔๖} คอก.

อุปมาเปรียบเทียบ

มนุสเสสุ สติ ยถา เอวเมว มนุสเสสุ โยโหติ เสฏฐโฐ สมมโต โส เจ อธมมจรติ ปคค
 เคว อิตราปชา สพพรรณฺฐิ ทุกข์เสติ ราชาทิ ธมฺมิโก ตสฺสราชาธมฺโมฐิตฺโต สพพรรณฺฐิ สุโขเสติ สติ
 แลมี ยถา ฉนฺได มนุสเสสุ ล้าคนทั้งหลาย โย ชโน อันคนผู้ใด เสฏฐโฐ สมมโต อันท่านมุตติให้เป็น
 ใหญ่ โหติ ก็มี โส ชโน อันว่าคนผู้นั้น เจตชิมหิ มักร่ามีใจ กุญฺยิ อันคตตั้งนี้ เจ จรติ มิแล
 กระทำ อธมฺมํ ยังอันผิดธรรมคือโบราณ ปคฺเคว อันมีมาแต่ก่อนนั้น กปฺปติ ย่อมเดือนร้อน เต
 แห่งท่าน อตฺตโน แก่ตน ปจฺฉา เมื่อภายหลังเล่าแล ราชา อันว่าท้าวพญา จรติ อันกระทำ อธมฺมํ
 ยังอันผิดธรรมคือโบราณ ปคฺเคว อันมีมาแต่ก่อนนั้น เอวเมว ก็พรวดนี้ แล ราชา อันว่าท้าวพญา
 อธมฺมิโก อันมีตั้งอยู่ ตสฺสราชาธมฺโม ในราชธรรม ๑๐ ประการ เจ โหติ มิแลมีตั้งนี้ ชนรณฺฐิ อันว่า
 ชาวเมือง สพพฺ ทังมวล เสมิ ก็อยู่ ทุกข์ ก็อันเป็นทุกข์ลำบากนัก ธมฺมิโก ชิโต อันตั้งอยู่ทสราชาธ
 โม ในราชธรรม ๑๐ ประการตั้งนี้ สุขิ ก็เป็นสุข ฐณฺฐิ (หน้า ๑๐๒) แก่บ้านเมือง สพพฺ ทังมวล
 บวฑฺฒิ ก็จำเริญแก่ท่านแต่ตนชะแลมนุสสาราชา เทียบบพ บุงคโว กถาอันนี้ออกในโคธชาตกโนนแล

คนผู้มีคุณก็ดี ผู้มีโทษก็ดี เทียบเป็นตั้งดอกบัว

ปทุมบุปฺผา สุขุณฺธํ สุจฺจิราตสสาปินานํ สกณฺฑํ ยุตฺตํ อุโภติ เอโก สนฺตาเภปิ สนฺโต เอ
 โภ ปิสฺนโต กทาจิ ตั้งนี้ อธิบายแห่งกถาว่า ดอกบัวมีกลิ่นคันระอันหอมมีวรรณะอันงาม คร้านมันก็
 ยังเป็นหนามเป็นโยตาย ส่วนโทษแลคุณก็ย่อมมีในตนแห่งคนทั้งหลายทุกเมื่อแล มักร่าคนผู้ดีมีคุณ
 มากนักว่ามีโทษมันก็มีใช้น้อยตาย แม้นว่าคนผู้มีโทษมากนักก็ดี คุณมันก็ยังมิใช้น้อยตาย คนผู้ใด
 หากว่าจักมีคุณทั้งมวลก็ว่ามีได้ หากจักมีโทษทั้งมวลก็ว่ามีได้แล

มีการเชื้อสบถใคร

นญฺญู สทฺทเหสฺวา เยศฺนสจฺจวาทีนํ อญฺฐิตฺโลกโวหาโร ชญฺญูปริจฺจิตฺกํ ตั้งนี้ อธิบาย
 แห่งกถาว่า ผู้มีสติปัญญามีการเชื้อ คำสบถแห่งคนทั้งหลายได้สักคนแล เหตุคำจำแห่งสัตว์โลกนี้มี
 หนั้นมิเที่ยง มิรู้ใจใครสักคนแล น้ำลิกฝั่งก็ถึงตาย

น้ำชุ่มชนะน้ำใส

ปสมฺบุปฺทุมฺชชฺร์ เชยฺยวัก จ อุชุกํ เอวเมปิ ปณฺทิตฺโต โปสนฺสุเนยฺย สุชนณฺณกํ อปฺโลภฺรโต
 โปส วาโยตสฺสาตมิสฺสติ ตั้งนี้ อธิบายแห่งกถาว่า น้ำชุ่มชนะน้ำใส ใจคดชนะใจซื่อแล เหตุตั้งนี้ ฟุ้ง
 นักปราชญ์ อันฉลาดด้วยวาจา ฟุ้งควรสั่งกามกล่าวถ้อยคำเล่าโลมหู (หน้า ๑๐๓) และใจอย่าريبได้
 ฟังคำใคร อันกล่าวตามหวานใจดูเสนาะในหูภายหลังกลายเกิดเป็นศัตรูให้ฉิบหายวายแก่ตนชะแล

สติปัญญายอมให้พันทุกซ์

นริศกุมเพปี คมภิโร สมบุณโณ รตเนหิ จ ชนติโน อุปปชิวนติ เอวํ ปณฺทิตฺโต ญาณิโน
 ดังนี้ อธิบายแห่งกล่าว ว่า ชุมข้าวของอันลึกละเต็มไปด้วยแก้วต่าง ๆ คนทั้งหลายยอมอาศัยเลี้ยงชีวิต
 ดีหลี อันนั้นแลมีฉันทิ สติปัญญาแห่งนักปราชญ์อันรู้อุบายให้ตนแลให้ท่านทั้งหลายได้อยู่สุขให้พัน
 จากทุกซ์ก็พร้าดังนี้ แล

บ้านเมืองชุ่มเย็นเป็นสุขก็เพื่อผู้เป็นใหญ่บ้าน เหี่ยวแห้งก็เพื่อผู้ใหญ่แล

วธรรมหา มยงมณิ ยามังฆฐัญญวจิตถต สาดถัง ธัมมัง คัมภีรตถ ญาณัง สิทธะเยย ปณฺทิต
 โต ดังนี้ อธิบายแห่งกล่าว ว่า เพชรอันน้อยยอมมาผ่านแต่กยงหินผาก้อนใหญ่ ก้อนหนาหนักให้ย่อย
 ไปนั้นมิฉันทิ นักปราชญ์เจ้าผู้ผู้มีสติปัญญาเทียบยอมชี้แจงยังอันเป็นประโยชน์ให้เป็นคุณแก่ชาวบ้าน
 ชาวทั้งหลายด้วยสติปัญญาตนอันลึกละอันสุขุมก็อุปมาเป็นดังนี้ แล

รวีโตหาสโยโหติ ภวีโต วลีการโย อชิต สิตโล โหติ อธิโต ฐฐคฺคฺลิตโต ดังนี้ อธิบายแห่ง
 กล่าว ว่า คนทั้งหลายชมชื่นยินดีก็เหตุพระอาทิตย์ร้อน วอนแล้วแห่งต้นไม้เครือเขาหญ้าคาพืชเครือปลูก
 เหี่ยวแห้งกับเหตุพระอาทิตย์แล บ้านเมืองชุ่มเย็น คนทั้งหลายยินดีชื่นบานก็เพื่อผู้ใหญ่ บ้านเมืองเหี่ยว
 แห้งทุกซ์ยากลำบากก็มีชมชื่น ดีแก่คนทั้งหลาย ก็เพื่อผู้เป็นใหญ่นั้นแล

ท้าวพญาตนมิชอบธรรมบ้านเมืองก็ฉิบหาย

(หน้า ๑๐๔) มุขสรโรมุขติ มุขทณฺโทจสฺตถโก มุขเขยโย มุขวาโย อธมฺมิกสฺสราชิโน ดังนี้
 อธิบายแห่งกล่าว ว่า ท้าวพญาตนอันชอบธรรมนั้นมิปากก็มีศรี มียศ มีข้าวของสัมปติบริโภคน มีปาก
 ให้จำเริญแก่คนบ้านเมืองทั้งหลายก็ชื่นบานยินดีชุ่มเย็นเป็นสุข ผู้มีคุณยอมกระทำตามคุณ ผู้มีโทษ
 ย่อมกระทำตามโทษชอบนักแล

ท้าวพญาชอบธรรมบ้านก็จำเริญ

มุขยสฺโส มุขสฺโสโก มุจวฑฺฒโต ธมฺมิโก ยถา คุณายถา โทสา อปิกเรยยะ ธมฺมิโก ดังนี้
 อธิบายแห่งกล่าว ว่า ท้าวพญาตนอันชอบธรรมนั้นปากก็มีศรี มียศ มีข้าวของสัมปติ บริโภคน มีปากให้
 จำเริญแก่คนบ้านเมืองทั้งหลายก็ชื่นบานยินดีชุ่มเย็นเป็นสุข ผู้มีคุณยอมกระทำตามคุณ ผู้มีโทษยอม
 กระทำตามโทษชอบนักแล

ฉิบหายตายเพื่อปาก

มณฺฑกฺขโต อุฑฺธามายิ จตฺติโร จกุกฺกุฐุ จิจิตฺตاي โทเมโธ จ วาจาทาเทน นาสยเต
 ดังนี้ อธิบายแห่งกล่าว ว่า ๑ กบ ๒ อึ่ง นกกระทา ๓ ไก่เถื่อน ๔ จักจั่น ๕ สัตว์ห้าจำพวกนี้เขาย่อม

ฉิบหายตายด้วยปากแห่งเขานั่นเลี้ยงทั้งมวลแล ตามโหราไทยหนโลกกว่าบเขียดน้อยยอมเกิดที่น้ำแม่สายธาร พาหมู่ฝูงงวาวเสนาะเล่น สัทสน่าเนียงสานไปทุกซุ้แดนนั้น เลยฉิบหายตายวอดวาย ม้วยม้าง เพื่ออวดอ้างดั่งนั้น

นิกคา คือ เนื้อเถื่อนกวางเนื้อทราย มักสำแดงเสียงสานโฆก้อง (หน้า ๑๐๕) *รุทร* หมู่นายพรานยินสำเนียงนั้น แยกปิ่นไปล่องห้วย ตายเพื่อด้วยเสียงมัน คนไ้บั้นพุด ไม่เป็นยอมผัวพันตัวเองเหมือนยิงหนังสติกสะต้อนคินถูกทำยทอยตัวเอง คนผู้ไ้บ้ปากพรวด ชวดเหลือเป็นดั่งเอาเกลือใส่แกงมิมองดูน้ำเสียชวดกล้ำเอาคินมิได้ เขาว่าคนไ้ฉิบหายเพื่อคำปากเพื่อนั้นแล

คุณและโทษนั้นก็เป็นที่ให้ปรากฏแก่ตนคนทั้งหลาย

ธชโช อันว่า ช่อ *รกสส* อันหมายห้วงรล ปณฺญาณํ เป็นที่ให้ปรากฏ *รสส* แห่งรสนั้นแล *ราชาโน* อันว่าตัวพญา ปณฺญาณํ เป็นที่ให้ปรากฏ *รณฺฐิ* แก่บ้านนั้นแล อันว่าชายผู้เป็นผัว ปณฺญาณํ เป็นที่ให้ปรากฏ *อตฺถิยานิ* แห่งผู้หญิงทั้งหลายนั้นแล *ทุม* อันว่า ควัน *ปณฺญาณํ* เป็นที่ให้ปรากฏ *อคฺคิโน* แห่งไฟนั้นแล *ปราโธ* อันว่า โทษ ปณฺญาณํ เป็นที่ให้ปรากฏ *ราชาโน* แก่ท้าวพญานั้น *อิวุทุม* เป็นดั่งควันไฟนั้นแล *อิวุกุมโ* ประการ๑เป็นไฟใส่ *หุติมจฺฉิ* ยังชี้ปลาร้าเน่านั้น อุปเนยหยติ และห่อหุ้ม *กุสฺสเคน* ด้วยใบตอง *บุตฺติวา ยนฺติ* ก็เหม็นไปทั่วซุ้แห่งนั้นแล *ยลา* อันนั้นแล มีฉันใดจะกล่าวอุปมัยด้วยโหราไทยหนโลกว่า ควันไฟใครจักอาจนั้นอัดเปลว ปลาเนากับแมงวันเขียวใครอาดห้าม นที เจือกงูเดินใครจักอาดบังนั้น เต็มว่าบั้งร้อยชั้น มันก็สืบต้นซิมไปเหมือนดั่งเอาปลาร้ามาใส่ไว้ในไหไว้วันเต็มว่าเราห่อหุ้มร้อยชั้น มันก็ยังมิกลั่น *คุนโทสํ* อันว่า คุณ และ ตลา ก็อุปมาดั่งนี้ แล (หน้า ๑๐๖) *ณฺหฺลญฺย* *สาตราเตทร* *อสาตเตทร* *ณ* *วิหฺลญฺยเร* *สารท* *กา* *ทูลล* *โกโหติ* *อสาโตร โหติ* *สุโร* ดั่งนี้ อธิบายแห่งกล่าว ผู้มีสติปัญญาและ มีศาสตร์ศิลป์นั้น อย่ารีบช้าควรสอนก่อน ผู้มีสติปัญญาและศาสตร์ศิลป์นั้น หายากนักตาย ผู้หาสติปัญญาหาศาสตร์ศิลป์มิได้นั้นเป็นอันหาได้ง่ายแล

ผู้มีมีศาสตราศิลป์

อสาโตร *สกุขโรโหตุ* *มณาโร* *ติสารทโก* ดั่งนี้ อธิบายแห่งกล่าว ผู้ศาสตราศิลป์ได้นั้น เป็นดั่งก้อนหินแร่นั้นแล ผู้มีสติปัญญามีศาสตราศิลป์นั้น เป็นดั่งแก้วลูกดีอันประเสริฐนั้นแล

ผู้รู้ศาสตร์ศิลป์ ๒ ประการ

วิชฺช *สิปโป* *โหติ* *เอเกโก* *กมฺมสิปฺปณฺโณ* *วิเสโสวชิโร* *โหติ* *ปฺญญกมิม* *น* *สิทฺโธ* ดั่งนี้ อธิบายแห่งกล่าว ผู้รู้ศาสตร์ศิลป์มีสองประการ อัน๑ชื่อว่า วัชชิระศาสตร์ อัน๑ ชื่อว่า กัมมะ

ศาสตร์แล วิชาชีวะศาสตร์นั้นชำนาญยิ่งกว่า กัมมสาตระแล ที่แล้วไปศาสตร์ทั้งสองนั้นคำชูผู้ใด ผู้รู้ผู้ฉลาดมีสติปัญญาวิตรกวิจารณ์ เป็น *สมมาสักปป* จริง เป็นที่พึงแก่ตนแก่ท่านให้แล้ว *อตตตถ ปรมตถ* ด้วยสติปัญญาตนจริง ผู้นั้นเรียกว่า ด้วยวิชาชีวะศาสตร์ และผู้ใดกระทำการด้วยตนด้วยอันฉลาดเป็นอาจให้แล้วกิจชุนดังนี้ ผู้นั้นเรียกว่า กัมมะศาสตร์แล ในศาสตร์สองประการนี้คำชูปุคคละผู้ใด ก็ได้ถึง *ยคโภค* ฐานันดรจริงดังนี้ ก็หากแล้วไปด้วยบุญคุณ้ำชุนนั้นแล พร่าเป็นดั่งแผ่นดิน ปุคคละเป็นดั่งต้นไม้ ศาสตร์ศิลป์เป็นดั่งดอกไม้ลูกไม้นั้นแล

ผู้ใดตั้งอาชญา ป่าวเตือนแล้ว

(หน้า ๑๐๗) สพพกมิเม สุโมเสน อาณาสิเตน วิชชติ ดังนี้ อธิบายแห่งกล่าวว่าคุณแลโทษแห่งคนทั้งหลาย อันผิดอาชญาแห่งท้าวพญานั้น มีแก่เขาด้วยอันได้ตั้งอาชญาเป็นอาณาจักรไว้ว่าอย่าให้ปุคคละทั้งหลายกระทำการเยี่ยงนั้น กันผู้ใดและกระทำจักให้มีโทษเขื่อนั้นว่านั้นก็ได้กล่าวเตือนไว้แล้ว เขายังมีพึงพอยล่วงเกินกระทำดังนี้ ก็เป็นโทษแก่มันผู้นั้นแล อาชญาป่าวเตือนว่าผู้ใดแลกระทำจักฆ่าเสียนั้น มิผู้ใดแลกระทำฆ่ามันเสียก็มีเป็นโทษแก่ผู้ฆ่าแล เหตุมันล่วงอาชญามันหากฆ่าตัวมันผู้เดียวตาย

เมื่ออันมิได้ตั้งอาชญา

เมื่ออันมิได้ตั้งอาชญาอาณา มิได้ป่าวเตือนครั้งดังนี้ จักว่าคุณวาทโทษมิได้ แล

อย่าเอาโทษมาลบลคุณมิตี

อุปปการ มตาโหนติ ปุพเพ จ ยถาสุสจิจิ ปจฉาปิ ทูฐุโทเสน ตสฺสเตอภิชฺฐิตา ดังนี้ อธิบายแห่งกล่าว ผู้ใดได้กระทำคุณมากนัก แก่ผู้ใดผู้ใดก็ดี เมื่อหลังโทษอันใดอันหนึ่ง มาครอบงำมันผู้นั้นดังนี้ *อปิวเธยย เมธาวิ กตฺพหุอุปฺการํ วิเปยุยฺตันทุพฺภยฺย คุณโทเสวิสูงฺกร* ดังนี้ อธิบายแห่งกล่าว แม้นโทษมาครอบงำดังนี้ ก็ดีเกิด ผู้มีสติปัญญามีควรสำแดงคุณอันผู้นั้นได้กระทำมากนักก็อย่ากระทำร้ายแก่ผู้กระทำคุณเกิด โทษและคุณหากต่างกันตาย มักว่าอันใดให้พออันนั้น อย่าเอาโทษมาลบลคุณมิตีแล

ผู้โจทกะคือตั้งหมาพรานนั้นแลผู้ชูดิกะคือตั้งหมูเถื่อนผู้ไต่คำเหมือนตั้งพรานนั้น

(หน้า ๑๐๘) *โจทโก ผุสฺสุโสสาทุช ชุทิกอสฺรวารโห สวารโก สุทุทโกเยว อเปกฺกสฺส ขาทเย อติติกเข มคฺคาทญฺเญ อติกเขลทฺทกัเทถ* ดังนี้ อธิบายแห่งกล่าว ผู้โจทกนั้นเป็นตั้งหมาพราน ผู้ชูดิกนั้นเป็นตั้งหมูเถื่อน ผู้จ่าไต่คำนั้นเป็นตั้งพรานนั้นแล แม้นเป็นตั้งฤพรานก็จักได้กินเนื้อตัว๑ มิฉลาดมิฉลาดซะแล ผิว่าหมาพรานรู้ดีกลุ่ม รอยดี ฉลาดด้วยซึ่งกัตจริงดังนี้ หมาพรานก็จักได้กิน

เนื้อหมูเถื่อนจริงแล ฝ่าหมูเถื่อนแควนฉลาดด้วยซึ่งกัถจริงดังนี้ หมูเถื่อนก็จักได้กินเนื้อหมาพราน
เล่าแล อัน๑ ฝ่าป็นพรานดีสับใหม่ ไกล่นหอกก็กล้าคมดีจริง พรานก็จักได้กินเนื้อหมูเถื่อนจริง
อ่อม^{๔๗}ลาบ^{๔๘}สำ^{๔๙}กินก็อร่อยจริงแล ฝ่าป็นพรานมีดีสับมีใหม่ไ้มีกลิ่น หอกก็กล้ามีคมดีหักทบเสีย
ดังนี้ หมูเถื่อนก็จักขบกินเนื้อพรานเล่าแล อธิบายว่าผิโวหาริกทั้งหลาย พิจารณาคำมีให้ผิดคดีโลก
คดีธรรม ให้ชอบธรรมจริงดังนี้ ได้กินยากสินใหม่อันนั้นด้วยชอบบริบูรณ์ก็มีมิบาปมีมิโทษ กินก็หวาน
ทานก็ขึ้นจริงแล ฝ่าตัดแต่งสินใหม่มิชอบดังนี้ เจ้าคำข้าวของก็จักได้เอาหน้แก้วโวหาริกทั้งหลายเล่า
ตาย เป็นดังสุกรปาขบกินเนื้อพรานนั้นแล อัน๑ก็จักได้ไปสู่มุคคิตที่ร้ายคืออบายทั้ง ๔ คีหสิแล

คติ ๓ ประการ

สุคตคมนตโกลสุ วาสยชชติวานวา อคตคิมนตโกลสุ (หน้า ๑๐๙) วาจโก สุนฺณยุชชติ ตส
มาหิ ปณฺทิตโต วาโจ อคตคิมนตโกลสุ วาจโก สุนฺณยุชชติ ตสมาหิ ปณฺทิตโต วาโจโส อคตคิมนตวาชเช
ดังนี้ อธิบายแห่งกล่าว คำอันกล่าวคติแห่ง โวหาริกตา พาหิรสารท มีสองอัน คือ สุคต อคติ ว่านั้น
แล ตามไนยยะ^{๕๐}สารทากขยคัณฐมี ๓ แล คือ ทุกคติ๑ สุคตีสอง อคติสาม ผู้ใดพิจารณาคำมีตาม
กองนั้น ได้ชื่อว่าทุกคติแล ผู้ใดพิจารณาตามกองธรรมสาตราชะสาตราสิ่งเดียวนั้นได้ชื่อว่าสุคติแล
ผู้ใดพิจารณาตามครองธรรมนั้นได้ชื่อว่า อคติแล นักปราชญ์เจ้าทั้งหลายคือพระพุทธเจ้า อรหันต์เจ้า
และอุบาลี มหาอชชุกะ และมหาสังฆะรักชิตเถร และมหาโคตตเถร เกินนั้นอริยเจ้าตนใด มีโสดาเป็น
ต้น เขาเจ้าทั้งหลายฝูงนั้นชื่อว่า อคติคิมน หมดหายแล เหตุดังนี้นิพพานใครมิห่อนได้ไปถึงไปรอดสัก
ครั้งแล กลับคนกลับฟากกลับพรหม คติทั้งมวลที่ร้ายที่กัถิ ย่อมได้ไปเกิดแห่งคนทั้งหลาย มิอาจจัก
อ่านนับภพได้แล เหตุนิพพานนั้นใครมิห่อนได้ไปรอดไปถึงแล อันได้ไปถึงแล้วพอยจักคืนมาสักคนก็มี
มีแล เหตุดังนี้ นิพพานนั้น เลยได้ชื่อว่าอคติเพื่อนั้นตาย ว่าที่ใครมิห่อนได้ไปรอดนั้นแล เขาเจ้าทั้ง
หลายฝูงนั้นมีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน เทียบยอมไปสู่นิพพานคืออคตินั้น ก็ได้ (หน้า ๑๑๐) ชื่อว่า
อคตคิมนบุคคล แล ถ้อยคำแห่งเขาเจ้าชื่อ อคตคิมนวา ที่นี้แลแมนโพธิสัตว์เจ้าคือเจ้ามโหสถนั้น
พิจารณาคำอันใด คำอันนั้นชื่อว่า อคตคิมน ชุอันแล เหตุพระพุทธเจ้าเทศนาว่า สุคตโต อคติโต
อธิโกอุตตโมวโร ดังนี้แล ส่วนอคติกแควนยังแควนอุตตมะแควนประเสริฐแล เหตุนี้นักปราชญ์เจ้า
ทั้งหลายจักพิจารณาถ้อยคำเยี่ยงใดกัถิ ให้ได้เปรียมธรรมอย่าให้ผิดธรรมเถิด ยิ่งในธรรมอันจักเสมอ

^{๔๗} ชื่อประเภท แกงตุ๋นเนื้อจนเปื่อย,

^{๔๘} ชื่อประเภทอาหารสับเนื้อละเอียดคลุกผสมพริกเครื่องปรุง ทานได้ทั้งดิบ แลสุก.

^{๔๙} ชื่อประเภทอาหารหั่นเนื้อเป็นชิ้นเล็กคลุกผสมพริกเครื่องปรุง ทานได้ทั้งดิบ แลสุก.

^{๕๐} ไนยยะ.

ยุคตีหมาได้มีมีนั้นก็ให้พิจารณาตามศาสตร์คือ ธรรมศาสตร์ราชศาสตร์ตามสุคติฐานะเถติ ทุกตินั้นมี
ควรแล อติสารทากขยภณฐุ เตหารานุโรมกถา ทุติโย ปริเสโท แล

ผู้ใดอวดว่าตนฉลาดพิจารณาคำพอยเป็นศาสตร์เสีย

วินาสตรณจ ฌมมณจะ คมภีร์ สุปเทสิก กวีโวหารโก เฉโก เวชชบุกัสรอ ยถา ดังนี้
อธิบายแห่งกล่าว ว่า นักปราชญ์ผู้ใดอวดว่าตนเป็นผู้ฉลาดด้วยพิจารณาคำว่านั้นพอยมาเป็นธรรมศาสตร์
ภายนอกอันลึกอันคมอันเป็นอุปเทศพิเศษแห่งบัณฑิตเจ้าทั้งหลายอันมีมาแต่ก่อนเสีย ก็เท่ากล่าวเป็น
เอาตามอัตตโนมติ พอใดพอนั้น ว่าเป็นสาระคำดังนี้ วาหะนั้นนั้นแม้ว่าเท่าใดก็ดี ก็มีเป็นแก่นเป็นสารได้
นักปราชญ์ผู้มีสติปัญญาสมควรเอามาให้แล้วประโยชน์ได้ พร้าเป็นตั้งเสียงแห่งนกหมากบุก^{๕๑}ร้องนั้นแล
เต็มว่าร้องอยู่วันคำอันจักดีเอาก็มีมีแลก็มีน้ำดีฟังนั้นแล

ผู้กล่าวคำเป็นศาสตร์สารเป็นแก่นเป็นสารเป็นสุภาชิต

(หน้า ๑๑๑) นวินาสตรณจ คมภีร์ สุปเทสก กวีโวหารโก กรวิกสรอ ยถา ดังนี้
อธิบายแห่งกล่าว ว่า บัณฑิตโหวทริกผู้ใดเป็นนักปราชญ์จริง จักว่าคำอันใดให้เป็นศาสตร์ธรรมอันแยก
คายอันเป็นอุปเทศอันดี แห่งบัณฑิตเจ้าทั้งหลายแต่ก่อนนั้นจริงคำอันนั้นก็เป็นแก่นสารจริง ควรเอา
ควรให้แล้วประโยชน์จริง ก็อุปมาเป็นตั้งเสียงแห่งนกการเวกนั้นแล ครั้นนกการเวกนั้นร้องก็มีเสียงอัน
เสนาเพราะนักร แม่นสัตว์ ๔ เท่ามีราชสีห์เป็นต้น แม่นยังตั้งใจไล่เอาเนื้อก็ดี ก็หยุดอยู่ ชุกฟังยังเสียง
นกการเวกนั้น แม่นนกทั้งหลายบินไปในอากาศก็ตีปลาทั้งหลายเดินไปในน้ำก็ดี ก็ยังหยุดยั้งชุกอยู่
ฟังเสียงแห่งนกการเวกร้องนั้นแล มีฉันท บัณฑิตผู้มีสติปัญญากล่าวคำคำอันใดเป็นศาตระสารเป็น
แก่นเป็นสาร เป็นสุภาชิตมธุรวาจาอันเสนาเพราะควรแก่ทั้งหลายฟังนั้น ก็อุปมาเป็นตั้งเสียงนก
การเวกนั้นแล

ผู้มีบุญสมพานยอมเป็นที่อาลัย

วภูฏรุฑ มหิพาโล สารุโรผลาวารโณ วิตโถ นรพาณหิ ชิวิตโต พลพทโต ดังนี้ อธิบาย
แห่งกล่าว ว่า ไม้ราชต้นใหญ่ เทวดาตนมีบุญรักษา มีร่มอันเป็นผลและลูกก็มีกลิ่นรสอันหอมหวาน สัตว์
และคนก็ยอมเข้าไปสู่อาศัยเลี้ยงชีวิตแล ยังร่มเงาเอาใจ อาศัยพักแรงให้หายอดพักเย็นใจ มีฉันทผู้เป็น
เจ้าเป็นขุนท้าวพญาตนใหญ่มี (หน้า ๑๑๒) บุญสมพาน อันมาก มีเมตตากว้างขวางเป็นที่อาศัยแก่
คนทั้งหลายผู้สุขแลทุกข์ก็พร้าเป็นดังนี้ แล

^{๕๑} ชื่อขนชนิด ๑.

คนผู้หาศาสตร์ศิลป์หาสติปัญญาไม่ได้

อุปสหายอินทรโก อุปคฤตโต จ อันตโต อตฤพิทโธถัง โหติ ปวิสสันตัสซันตุนอ ดังนี้ อธิบายแห่งกล่าว ไม้หุงเป็นไม้ถ้อยกว่าไม้ทั้งหลายหาร่มเงาไม้ได้ เหวดาดนถ้อยรักษาจักประโยชน์ ด้วยหน่วยลูกพอให้เลี้ยงชีวิตแห่งสัตว์ก็มีมี หาประโยชน์มิได้มีฉันใด คนผู้ขาดศาสตร์ศิลป์หา สติปัญญาไม่ได้ หาเมตตามไม่ได้ ไม่เป็นที่พึ่งแก่ใครมิได้ ก็พรวดไม้หุงนั้นแล

ผู้จักกล่าวถ้อยคำอันรีบร้อน

มริกรักฤกละ โหติ ยุตตลาสซชโภชน ทถาปี ปณตโต เปสกาลักฤฐอถังวะเท ดังนี้ อธิบายแห่งกล่าวพริกอันเผ็ดก็ยังมีประโยชน์ คือท่านยอมกระทำให้เป็นยาแลประกอบด้วยโทษะแล ผู้เป็นนักปราชญ์แม่นจักกล่าวคำอันรีบร้อนให้เป็นประโยชน์ดังนี้ ก็ควรกล่าวในกาลเมื่ออันควรกล่าวนั้นเถิด

ผู้จักกล่าวคำอันอ่อนจำเรียวใจคนทั้งหลาย

พณกรักฤฐังนาสัสสโหตุ อติวิสัง จะ อุมมทัง ทถาปี ทุสโสปสสะ ทุฐุตตอนัตถัง สทา ดังนี้ อธิบายแห่งกล่าว พืชแห่งเหล้ายา อันเผ็ดและขมเผื่อนฝาดนั้น ย่อมมีพิษให้เป็นบ้าเมา ให้ เสียสติ เป็นเหตุให้ฉิบหายตาย ผู้มีสติปัญญาพึงพิจารณาเถิด

มณธกิมชุนยุตตเสสซช เกจะเกชิโน ทถาปี (หน้า ๑๑๓) ปณตโต อโป มรุธัตถัง ปเท ดังนี้ อธิบายแห่งกล่าว อันว่าน้ำฝิ่งน้ำอ้อยมีรสอันหวานนัก ท่านยอมประกอบในยาในโทษะทั้งหลายนั้นแล มีฉันใด ผู้มีสติปัญญายอมกล่าวคำเป็นสุภาษิต มุรวาจาอันอ่อนอันหวาน ควรจำเรียวใจ เป็นประโยชน์แก่คนทั้งหลายก็พรวดนี้ แล

คำคนผู้พาลมีมีสัจจะศิลปะตีฟัง

ผณิตผณนังมรุโหติ อติวิสัง จะ อุมมทัง ทถาปี ว่า กัสสรอติ มรุธวินัสสติกัง ดังนี้ อธิบายแห่งกล่าว อันว่าเหล่ากระทำด้วยน้ำฝิ่งน้ำอ้อยมีรสหวานดังนี้ ก็ยังมีพิษ กินก็ยิ่งเมาก็ยอมให้ เป็นบ้าตาย คำคนผู้มิสภาวะหาศีลหาธรรมมิได้ หาสัจจะมิได้ คือคนผู้ร้ายพาลนั้น แม่นมั่นกล่าวคำ อ่อนหวานใจปูนใดก็ดี ก็จักเป็นเหตุให้ฉิบหายเมื่อภายหลังจะแล มีฉันใดอุปมัยเป็นตั้งเหล่าอันทำ ด้วยน้ำฝิ่งน้ำอ้อยนั้น กินก็เมาเป็นบ้านั้นแล

คนทั้งหลายมิควรอาย มิควรคร้านมี ๑๑ ประการ

สัคคาเมสิปพาทเกเช ปลาเยกมมชีวีเต อุปุปฐฐา ทารุกขวิทเท สาสเกสกุสสุกยา เสสนตปิยรुบา เสสุธมมา วชนสารทเก เอตทเสสุฐฐาเนส นาสลโก สขชชชชชช ดังนี้ อธิบาย

แห่งกล่าวว่ามีหลายมิกวรอายุ มิกวรครั้นในกรรมทั้งหลายมี ๑๑ ประการคือว่า ๑. รบศึก ๒. เรียนศาสตร์ศิลป์ ๓. กินข้าว ๔. นอนตาย ๕. ในกรรมอันเลื่องชีวิต ๖. อุปัญญาท้าวพญา ๗. ในอันแต่งแพงรักษารั้วบ้านเรือนคุ้มวังข้าวของ ๘. ในอันสอนตนสอนท่าน ๙. ในอันเข้าไปสู่ไปหาครุบา (หน้า ๑๑๔) อาจารย์แลนักปราชญ์ผู้มีสติปัญญา ๑๐. ในอันรำพึงถึงศาสตร์ศิลป์สัพพะคุณศีลธรรมคำสอน ๑๑. ในอันรำพึงหาอันจักให้ตนแลรักษาศิลเมตตามาภานาวาวิปัสสนากัมมัฏฐาน เพื่อให้ตนลุ่มจมเสียให้ได้ ถึงสุข ๓ ประการ มีนิปพานเป็นยอดนี้แล

คนคฤหัสถ์พึงเรียนศาสตร์ศิลป์และเป็นข้าของที่พึง

คหภูฐาน วิชชโก วิตโย นาโถ ลัการภูสิโต ภารกฺเขโป กิจฺจเขโป ตสฺมา สารทสุสงฺเขยฺย ดังนี้ อธิบายแห่งกล่าว ส่วนอันว่า ศาสตร์ศิลป์ทั้งมวล หากเป็นข้าของเป็นที่พึงเป็นเครื่องประดับแห่งคนคฤหัสถ์แล ศาสตร์ศิลป์นั้นเทียบยอมปิดเสียหายอันหนักแล กิจอันร้ายเสียแก่ตนคนทั้งหลายนั้นแล เหตุนั้นคนคฤหัสถ์ทั้งหลายพึงดีเรียนศาสตร์ศิลป์ทั้งมวลเพื่อนั้นแล

สมณฺหา สุลลิตฺถมฺโม นาโถ วรธาธิโก ยสฺส โสภิตฺติมาเตเชนะ ตสฺมา ตํสุสิทฺทฺเขยฺย ดังนี้ อธิบายแห่งกล่าว อันว่าศีลธรรมหากเป็นข้าของอันประเสริฐ เป็นที่พึงแก่คนคฤหัสถ์แลนักบวชทั้งหลาย จักให้มีศสือจาปรากฏก็ดี จักให้มีเดชอำนาจอาชญาก็ดี ก็เหตุเพื่อศีลและธรรมทั้งมวลนั้นแล เหตุนั้นคนคฤหัสถ์นักบวชทั้งหลายพึงบำเพ็ญเพื่อนั้นแล

ให้มีศ ลาก กิตติ ศรี เตชะ

ยสฺส ลากกิตฺติเตชํ อตฺถาหิสฺมปตฺตาปชฺชา อุจฺจิวาเมสฺสโยโค อพฺภามุตฺโตวจนฺทิมฺหา ดังนี้ อธิบายแห่งกล่าว คนคฤหัสถ์นักบวชก็ดี จักให้ได้ถึงศ ลาก กิตติ เตชนั้นมี ๘ ประการ คือ ๑. ให้อุตสาหะวิริยะมากนัก (หน้า ๑๑๕) ๒. มีวิสารทะมิเกรงมิกลัวในกิจการทั้งมวล ๓. ให้สุตรเรียนศาสตร์อัฏฐาติศาสตร์มาก ๔. ให้มีเมตตาในสัตว์ทั้งหลาย ๕. ให้มีวจีสจอย่าล่าอย่าพราง ๖. ให้สำรวมปฏิบัติอย่าให้ผิดคติโลกคติธรรม ๗. ให้มีครุภาวะอันหนักด้วยตนด้วยปาก ๘. มิควรไปอย่าไป มิควรว่าอย่าว่า มิควรกล่าวคำ อย่ากล่าวคำ ด้วยจริงบุญแต่หลังหากมาค้าชูเป็นทุนช้อนแล พร้าเป็นตั้งต้นไม้เกิดกลางแผ่นดิน หล้าเลี้ยงดูต้นไม้เครือเขาทั้งหลายให้จำเรี่ยตาย ใครมีเลี้ยงเขาตัวทั้งหลายก็ดี บุญหากรักษาเลี้ยงดูเขาตาย บาปและบุญหากเป็นพ่อแม่ปัจจุบันเป็นตั้งพอนมแม่มนั้นแล

เป็นเจ้าของท้าวพญาให้มี เตชะ ๖ ประการ

เอวมฺปิ ปณฺฑิตฺโต โปโส ราชฺวา มจฺฉปิ ปุณฺณฺวา เตชตามนฺโชเตโนตมณฺญฺมาโน นวิชฺติ สมฺมาปตฺติสฺสทาเทติ อตฺตโนกฺวินาสนํ ดังนี้ อธิบายแห่งกล่าว ส่วนบัณฑิตคือท้าวพญาเสนาอา

มาตย์ ตนมีบุญสมพาน ย่อมรุ่งเรือง ด้วยเดชะ ๖ ประการ คือว่า ๑. บุญญเดชะ ๒. กายโตเดชะ ๓. กัมมกรโตเดชะ ๔. พลโตเดชะ ๕. วาจาโตเดชะ ๖. อาณยาเดชะ อย่าให้ใครดูถูกได้ ย่อมให้แล้ว ประโยชน์อันดีแก่ผู้ปฏิบัติดีนั้น ย่อมกระทำให้มีโทษแก่ผู้ปฏิบัติมีคิมกว่าผู้กระทำผิดนั้น ผู้มีโทษก็ให้เห็นด้วยโทษ ผู้มีคุณก็ย่อมให้เห็นด้วยคุณเป็นเจ้าขุนผู้ใหญ่ทำวพญาให้มีเดชะ ๖ ประการ (หน้า ๑๑๖) ให้กระทำตนเป็นต่งไฟนั้นเกิด

คติแห่งผู้ใหญ่

ลิตคติจราชาโน นาคติจ อมจโจ กุญุมพิทุสโก โทติ นาคโร จะ พลิตทุโร ดังนี้ อธิบาย แห่งกล่าวว่าเป็นทำวพญาผู้ใหญ่ให้มีคติเป็นต่งราชสีห์ เสนาอามาตย์ผู้ใหญ่ให้มีคติเป็นต่งช่างสารตัวใหญ่ คหบดีเสณฐีกุญุมพี ให้มีคติเป็นต่งอุสุภะราช ชาวเมืองให้มีคติเป็นต่งวัวถักตัวชอบเกี่ยวดินนั้น เกิด

จักให้มียศ มีกิตติ โภคะ สัมปัตติ นั้นมีดังนี้

ยสส วา เตช วา โภคา คุณกิตติ จ วุฒิโย สุปตถมเภา นโชเตนโต ปลิกชีโกยถา ดังนี้ อธิบายแห่งกล่าวว่าเป็นเจ้าขุนเสนาอามาตย์ทำวพญา จักมียศมีชาติเดชะ โภคะลือชาปรากฏดังนี้ ก็เหตุมีผู้ค้าชุนั้นตาย เป็นต่งเปลวไฟประทีปนั้นแล อันว่าแผ่นรองประทีปนั้นเป็นที่รองรับน้ำมันไว้ น้ำมันก็อาศัยซึ่งแผ่นรองใส่ประทีป ก็อาศัยซึ่งน้ำมัน ไฟก็อาศัยซึ่งใส่ คำจุนช่วยกันฉนั้นนั้น มักว่า อาศัยซึ่งกัน ครั้นค้ากันฉนั้นนั้นจึงรุ่งเรืองได้ตาย ผิหาอันจักค้าชุนีได้ดังนี้ ก็มีรุ่งเรืองได้แล อันค้าชุนีให้รุ่งเรืองนั้นด้วยจริงหากแล้วด้วยบุญทั้งมวลแล เหตุนี้เป็นผู้เป็นใหญ่พึงพิจารณาเกิด พระเจ้าจักได้ตรัส สติปัญญา ก็ยังมีอันค้าชุนีตาย

ยสสโลโภกิตติเตโซ โภคราสิจจะอาณยา ปุญญสมภาเวน สลิตุโร วนสสนติ ขโยเตสุ ดังนี้ อธิบายแห่งกล่าวว่าเป็นว่ายศแลโภคะแลคุณ (หน้า ๑๑๗) อันรี ปรากฏให้มีเดชะอำนาจอาชญา นั้น หากแล้วด้วยบุญทั้งมวลตาย ในเมื่อบุญหากฉิบหายเสียเสียฉนั้น มีฉนั้นไตรี ก็อุปมาเป็นต่งผางประทีป อันมิแตกมีฉนั้นนั้น น้ำมักหากแห่งเสีย สีสายก็สุดเสียฉนั้นนี้ ไฟอันมีเปลวรุ่งเรืองส่องฉนั้นนั้นก็เลยดับ วอดไปเสียหมดนั้นแล

ลักษณะทำวพญา อามาตย์ จำเมือง

ราชูปราอมจโจ จ พรามุณเณ คหปติโก อกขลิกโก โวหาริกโก คุณเปตตายถารหิ เตชวา ยสสวา โภคา อิทธิปัญญาสลกขณา อาณยาสคหโลกเ ธมมเทวสมมาติโย ดังนี้ อธิบายแห่งกล่าวว่าเป็นหนังสือให้มีลักษณะ ๕ อัน ให้เสมอกันคือ ๑. ยศ ๒. โภคะ ๓. พล ๔. ปัญญา ๕. วิริยะ จำ

ไต่คำและพราหมณ์คหบดีเสฏฐีให้มีลักษณะ ๖ อัน เสมอกัน คือ ๑. ยศ ๒. โภคะ ๓. พละ ๔. อิทธิ ๕. ปัญญา ๖. วัตถุสังคหะ อุปราชาแลมหาอำมาตย์ ให้มีลักษณะคุณ ๘ อันให้เสมอกัน คือ ๑. เดชะ ๒. ยศ ๓. โภคะ ๔. พละ ๕. อิทธิ ๖. ปัญญา ๗. อาชญา ๘. วัตถุสังคหะ พญาเจ้ากลับให้ (หน้า ๑๑๘) มีลักษณะคุณ ๑๐ ประการ คือ ราชธรรมแลสมมติเทวะ ๒ อันนี้ไปรวม ๘ อัน ภายหลังนั้นเป็น ๑๐ แล

สุรสีหกถาแห่งสุรโยธาหาญผู้รบศึก

มโน เมวชชีโร โหติ วาจามิพฺรสุตฺติโก จตุทวารเมณฺโหติ อหฺมปิปรสสรโก ดังนี้ อธิบายแห่งกถาว่า ส่วนใจกูเป็นตั้งเพชร ปากกูเป็นตั้งขวานเถียนกล้าคม ทวารกูทั้ง ๔ คือ เป็นตั้ง ตาแลหู ลิ้นกูเป็นตั้งแก้ว ตนกูทั้งมวลนี้เป็นแก่นคนจริงดีหลีตาย *สิสมิวชชีโรโหติ เทวทศธา ทวย หตฺกธา เอโก เมจฺมโก โหติ ทูเววาวจสฺตติกา* ดังนี้ อธิบายแห่งกถาว่า หัวกูเป็นเพชร มีอูทั้งสอง เป็นตั้งดาบ ๒ เถียน ออกกูเป็นตั้งผลานเหล็ก เท้ากูทั้งสอง เป็นตั้งหอก ๒ เล่ม *คฺติโก บถวิกโหติ อิริยานิลเวคฺสา สาตฺรโชสุนิจ กสฺสจอบลาเยส* ดังนี้ อธิบายแห่งกถาว่า ตนกูนี้คือตั้งแผ่นดินมิ ห้วนไหว อิริยาบถกูคือกำลังลมอันแรงนัก อิริยาตาสตฺรเดชะแห่งกูคือตั้งขวานฟ้าผ่าตก กูนี้มีฟ้ายแก่ ใครผู้ใด อันนี้ชื่อว่า สุรสีหกถา แห่งสุรโยธาหาญ ผู้รบศึกแล ให้มีลักษณะสีหนาทสนันนี้เกิด

ติคฺขปญฺญํ สมฺมากรมโกสลยํ พหุสฺสุตฺตํ ทูลลโกตาทีโลโลเก วายสฺสเสตกยฺธา ดังนี้ (หน้า ๑๑๙) อธิบายแห่งกถาว่า ผู้มีสติปัญญามีครูบาอาจารย์ตนมีสติปัญญาเฉลียวฉลาดหลักแหลม วิสาระ ทะองอาจ ได้สูตรเรียนมากดีหลี ครูบาอาจารย์เจ้าตนมีคุณสนันนี้จักได้ยากนักเป็นตั้งหากาเผือกนั้นแล

อันควรรำพึง

สขฺขมา ยนฺโตวปฐฺม มชฺฌิเม อนฺุปตฺติจินฺเตนโต ปจฺฉิเมยาม กณฺฐฺเรคมภีรอตฺถาก เวนฺตุนตํภยามยฺยามิกุชฺชติ โส อะยัง ดังนี้ อธิบายแห่งกถาว่า คนคฤหัสถ์แลนักบวชก็ดียามคำถึง ให้รำพึงธรรมอันแยกคาย รำพึงถึงศาสตร์ศิลป์แล กิจการอันจักเลี้ยงชีวิตเหยาเรือนลูกเมีย เวลาแต่ แตรเข้าถึงเที่ยงคืน ถึงสัญญาเป่า^{๕๒} ให้หลับสะหน้อย แตนแต่ละ ทุัด ถึงรุ่งให้รำพึง สักวาดสวาด^{๕๓} สาธยายธรรมแลศาสตร์ศิลป์ อันลุ่มลึก อันได้รำพึงมาแต่ก่อนนัก แลจักบำเพ็ญสืบต่อไปให้ได้ไว้ อุบนิสยกายหน้า แลรำพึงถึงคำบ้านคำเมืองอันจักเป็นคุณแก่บ้านเมืองทำวพญานันเกิด

^{๕๒} เสียงวูด,เสียงวูดเป่าเขาสัตว์.

^{๕๓} สวดมนต์.

ผู้ใดแลได้ให้โอวาทคำสอนน้อย๑ก็ตีผู้ใดแลเรียนเอาก็เรียกว่าเป็นครูแล

อุลู่โต สมโน โทติ พราหมโน จ พโก ลียา เวสสิโต วัทรโก โทติ สุนโข มิคคฺลฺลุทโต
 ดังนี้พึงรู้เถิด

กณฺธิธมฺมาพาหิรตฺถปณฺหาจกฺขํ วิสขฺชนํ อโยโก ยสฺสาเกจิ ตสฺสสาจริยคทา ดังนี้ (หน้า
 ๑๒๐) อธิบายแห่งกล่าว ปุคฺคละผู้ผู้๑ ได้กล่าวได้สอนศาสตร์ศิลป์ภายนอกอันใดอัน๑ น้อย๑ก็
 กล่าวสอนอันเป็นปัญหาที่ดี วิสขฺชนาน้อย๑ก็ตี แก่ผู้ใดผู้๑ อันมีรู้แลเรียนเอาที่ดี คำสอนอันนั้นก็
 เรียกว่าเป็นครู เป็นอาจารย์แก่ผู้เรียนเอานั้นดีเหลือ แลควรคบยำ

มิควรกล่าวคำหัสแก่ใครสักคนแล

มคฺเคโค ปุริโส กณฺธิชาณฺฎฎิยเต ทฺถุเขนญฺฐุสํกณฺจิ สมฺกุเข โทสฺตถวาเท อปฺปิเวรสฺ
 สตนฺเถยฺย อาฆาณฺฎอุภยฺเรจาโร อติโทส โสตฺถิวาจาวิกาเร ดังนี้ อธิบายแห่งกล่าว คนผู้ใด
 เดินทางต้องสะดุดหลักตอ อันชนนั้นการเจ็บนัก มีฉันทผู้มีสติปัญญามิควรกล่าวคำหัสอันน้อยอัน
 ใหญ่อันเล็กน้อย อันจักเป็นโทษให้ฉิบหายนั้น มากกว่ามิควรกล่าวแก่ใครสักคนแล คนผู้พาลยอมผูกเวร
 อาฆาตหมายหมั้น ก็จักเป็นเหตุให้ฉิบหายข้าวของแห่งตนจักให้เสียชีวิตชะแล เป็นต้นโจรเที่ยว
 แสวงหลักของเมื่อคืนนั้น เมื่อวันมันแทนอนหลับอยู่ศาลานั้น มันก็ไปตัดแข้งวัวเสณฐีเสีย ๗ ทีแล้ว ก็
 ไปเผาต้นข้าวยังนาเสีย ๗ ทีแล้ว เมื่อหลังก็เข้าไปเฝ้ากษัตริย์พระเจ้านั้นแล

ให้รักษาปากจริง

มตฺตานํว่ามีสติปัญญา นปกาสาเย มิควรจักสำแดง อตฺตนาสํ ยังการอันจักวินาศฉิบ
 หาย อตฺตโนโทสํ ยังโทษอันมีในตน ปณฺธิจณฺญจ (หน้า ๑๒๑) ยังการอันท่านดูหมิ่นดูแควนตน คมภีริ
 ยังคำหัสสีกแลบ อันใหญ่อันน้อย ปณฺธิโต อันว่ามีสติปัญญา อาจิเชยฺย มิพึงกล่าว คมภีริ ยัง
 คำอันเล็กน้อย คือคำหัส เตพาชาสทฺถุ ธารกา อตฺถิน คือ ผู้หญิง ๑ อุมโต คือ ง่าว ๒ สทฺฐุโน คือ
 ศัตรูเก่า ๓ ทารกา คือ เด็กน้อย ๔ ทวาโส คือ ข้าหญิงชาย ๕ อฺชุนฺมิตา คือ ผู้บ่ชื่อ ๖ โลโก คือ
 ผู้โลภมาก ๗ ปณฺธิโต อันว่ามีสติปัญญา อาจิตฺเชยฺย มิควรกล่าว คมภีริ ยังคำหัส อันเล็กน้อยนั้น
 เกิด ให้รักษาปากแห่งตน เป็นต้นสามเณรรักษาศีลนั้นประการ๑ ให้เป็นดังจามรีรักษาหางนั้นเถิด ฌ
 รักษาปากตนมิได้ดังนี้ ก็จักฉิบหายเป็นดังพญานาคอันได้กล่าวคำหัส ด้วยอันอุบายรักษาชีวิตตน
 แก่ซีเปลี่ยนั้นแล ด้วยอุบายอันนั้นว่า ครุฑเอานาคทั้งหลายไปกิน นาคก็ฉิบหายมากนัก พญานาค
 มีสติปัญญาผู้ยังอุบาย จักรักษาชีวิต พญานาคก็รำพึงว่า ครุฑเอานาคนั้นยอมจับเอาคอ ก่อนตายว่า
 นั้น พญานาคก็กล่าวให้นาคทั้งหลายอมเอาก่อนหินใหญ่กลืนลงไปเอาไว้ในท้องชูตัวขึ้นแลในเมื่อ

ครุฑจักเอานาคนั้น มันก็บินมาหยุดจับตัวอยู่ยังอากาศ เอาปีกทั้งสองพัดวี้ยงสมุทรสาครนั้น ด้วยกำลังลมปีกมันนั้นแรงนัก พัดวีรน้ำอันนั้นก็แตกออกเป็นช่องไปกว้างแล ลึกได้แปดร้อยโยชน์ (หน้า ๑๒๒) นาคและปลาทั้งหลายหนีทันครุฑก็จับเอานั่นแล ในเมื่อครุฑลงจับคอนาคนั้นก็พาเอาหนีมาได้ เหตุว่านาคกลิ้งก้อนหินไว้ในท้องเป็นอันหนักนัก เหตุนี้ครุฑเอานาคนั้นหนีมาได้ น้ำสมุทรสาครก็ท่วมครุฑตายเสียแล ครุฑทั้งหลายก็ฉิบหายตายด้วยอุบายแห่งพญานาคนั้นมากนักนั้นแล เมื่อภายหลังซีเปลือยผู้นั้นก็เอาคำอุบายแห่งพญานาคนั้น กล่าวแก่พญาครุฑเหล่านั้นแล พญาครุฑได้รู้อุบายแห่งพญานาคนั้นแล ครุฑจึงลงจับเอานาคทางหางเล่า ครุฑก็หิ้วเอาหางนาคชักขึ้น ส่วนก้อนหินอันนาคกลิ้งไว้ในท้องนั้นก็ไหลออกปากนาคคืนทั้งหมด เป็นดั่งปุคละ อันกรอกข้าวอยู่ยงๆ นั้น ครุฑก็ได้นาคไปนั้นแล ก็เหตุพญานาค รักษาปากมิได้นั้นแล ปุคละหญิงชายผู้ใดหากรักษาปากตนมิได้นั้น ก็จักฉิบหายเป็นดั่งพญานาคนั้นชะแล บทนี้ในนิบาตโน้นแล

คนผู้สภาวะอาศัยซึ่งผู้ใดก็ให้จำเรณูแก่ท่าน

สุลโลสุวจุใจ ยสุโส สุสาทาโน สุเวรตโต นิสสายตูปตมมเกติ นิโครธมิมารุทา ดังนี้ อธิบายแห่งกล่าว บุคละผู้มีศีลมีวัตรอันดียอมถือเอาค่านักปราชญ์ผู้ดี ปุคละผู้มีสภาวะสันนี้ แม้นคนคฤหัสถ์อาศัยซึ่งเจ้าขุนท้าวพญาตนใดก็ดี แม้นนักบวชอาศัยซึ่งครูบา (หน้า ๑๒๓) อาจารย์ตนใดก็ดี ก็ยอมค้ำชูเจ้าขุนท้าวพญาแลครูบาอาจารย์เจ้าตนนั้นให้รุ่งเรือง ด้วยยศ กิตติ เดชะ โภคะ ตลอดกาลละให้เหิงนานหมั่นคงนัก เป็นดั่งสระอันชุ่ม มหาโพธิมหานิโครธให้หมั่นคงนั้นแล คนผู้ไม่มีสภาวะคือผู้ร้ายอาศัยซึ่งผู้ใดก็ให้ฉิบหายเป็นดั่งกาฝากและเครือเขาอาศัยซึ่งต้นไม้

ทูลโลทุพพโจ ยสุโส นสวาทาโน เวโว โน นิสสายตฺ วินาเสติ มหาทุกุขเวทนาจมฺ ดังนี้ อธิบายแห่งกล่าวคนคฤหัสถ์ก็ดี นักบวชก็ดี ปุคละ ผู้หาศีลหาธรรมมิได้ สอนยากนัก มิเอาคำสอนครูบาอาจารย์นักปราชญ์ผู้ดีหาวัตรอันดีมิได้หาสภาวะมิได้ ปุคละผู้เป็นสันนี้แม้นอาศัยซึ่งเจ้าขุนท้าวพญาแลครูบาอาจารย์ตนใดก็ดี ก็ยอมให้เจ้าที่อาศัยแห่งตนนั้นให้ฉิบหาย พร่ำเป็นดั่งกาฝาก แลไม้เลื้อยอันอาศัยซึ่งต้นไม้ใหญ่ นั้น เมื่อภายหลังพาให้ไม้ต้นนั้นฉิบหายตายเสียนั้นแล

ผู้ปรารถซึ่งตน

มาลฺวา อันว่าเครือเขา โอลมฺปติ ก็กอดพันหวั่นเกี่ยวเกาะหย่องช่องซัก^{๕๔} สารฺ ยังต้นไม้ อริฏฐตฺ ให้ต่างไป วินาศิ ฉิบหายเสีย ยถา มีฉันใด พุชฺโน อันว่าคนผู้ร้าย ตถา ก็พร่ำเป็นดั่งเครือเขานั้นแล

^{๕๔} เกาะพันให้หนักหน่วง.

คนผู้มีปราศจากตน

น เมนมสฺสนุตฺตสฺส ภาชเช กิจจา นุกุพฺพสฺส กชฺช กจฺจํ นานตถกามสฺส กเรยฺย อตฺถํ
 อสมฺภขณฺตํ ปิณฺณํ สมนฺภเชยฺย จชฺเชจจันตํ วนทังนภิรา อเมตตจิตฺเตน นสฺมฺภเชยฺย ทิโชวทุมัง
 ชินพลํ ยตฺวา อัญญํ สเปกฺเขยฺยมหาทิลโก ดังนี้ (หน้า ๑๒๔) โย นโร อันว่า คนผู้ใด นเม แล
 น้อมมาสู่ตนด้วยใจอันอ่อนน้อมตั้งนั้น นม้ มีกว่า นเมยฺย ก็พึงน้อมไป ตสฺส แก่คนผู้นั้นแล ภาชเช ก็
 พึงเข้าไปสู่ ภาชชณฺตํ ซึ่งคนผู้เข้ามาสู่ตนนั้น กเรยฺย ก็พึงกระทำ กจฺจํ ยังการอันควรกระทำตอบ
 กิจจานุกุพฺพสฺส แก่คนผู้มากระทำการแห่งตนนั้นแล นกเรยฺย ก็มีพึงกระทำ อตฺถํ ยังประโยชน์
 อนตถกามสฺส แก่คนมีมักยังอันให้เป็นประโยชน์แก่ตน นสมฺภเชยฺย ก็มีพึงควรเข้าไปอยู่ไปกิน
 อสมฺภขณฺตํ ซึ่งคนผู้มีเข้ามาอยู่กับตนนั้นแล จชฺเช ก็พึงควรละเสีย จชฺชณฺตํ ยังคนผู้อันละตนเสีย
 นั้น นกเรยฺย ก็มีพึงกระทำ วนตํ ยังอันเข้าไปสู่ไปหา นสมฺภเชยฺย ก็มีพึงไปประสบคบ อเมตตจิต
 เตน กับด้วยคนผู้มีใจอันปราศจากตนเสียนั้นแล ทิโชว พร้าเป็นดั่งนก ยตฺวา รู้แล้ว ทุมิ ยังต้นไม้
 ชินพลํ อันมีผลลูกหากสิ้นเสียแล้วนั้น สเปกฺเขยฺย ก็พึงไปแสวงหา อญฺญํทุมิ ยังไม้ต้นอื่นเล่า ทิ
 ด้วยมีจริง โลโก อันว่า อากาศโลก มหา เป็นอันกว้างนักแล กถาบท นีมีใน โกรธาฎฺฐก โน้นแล

คนผู้ร้ายเป็นดั่งหมา

นวินา บรวาเทน ทุชฺชโน รมฺมติสทา นสาธาธฺรุตฺตสฺส ภูตฺวา วินาพฺพทฺตสฺส ตังนํ
 อธิบายแห่งกล่าว ว่า ส่วนคนผู้ร้ายนั้นกันมิให้ท่านได้ตักย้อมให้ท่านได้ค่านั้นแล อุปมาเป็นดั่งหมา แม้น
 เอาข้าวและเนื้อปลาอาหารอันมีรสอันดีให้ (หน้า ๑๒๕) มันกินก็ดี กันเว้นจากอาจมเสีย มันก็มียินดี
 ดาย กันมันเห็นอาจมมันก็เลียมันก็ดมเล็กน้อยมันจึงยินดีแล

คฺรูกาจรียาสิสฺสา สาทรมฺมปี ลิกฺขติ นทฺธิปมานิ กโยจ ตังนํ อธิบายแห่งกล่าว ว่า
 ผู้เรียนศาสตรศิลป์ เรียนธรรมแต่สำนักครูบาอาจารย์ตนใดก็ดี ผู้ใดก็ดี วิชาครูผู้สอนนักดั่งนี้ ลูก
 ศิษย์ก็รู้กว้างขวางนักแล ฝิครุนั้นมีรู้นัก ลูกศิษย์ก็มีรู้นักแล อันรู้แลฉลาดแห่งลูกศิษย์นั้น หากเอา
 ครุนั้นเป็นประมาณตาย เทียบเป็นดั่งเหมือนนานั้นแล ฝิว่าแม่น้ำใหญ่เหมือนก็ใหญ่ ฝิแม่น้ำน้อย
 เหมือนก็น้อย อันว่าเหมือนใหญ่เหมือนน้อยนั้น ก็หากเอาแม่น้ำนั้นเป็นประมาณนั้นแล ลูกหญิงลูก
 ชายแห่งคนทั้งหลายก็เอาพ่อแม่แห่งเขานั้นเป็นประมาณจริงแล

ลูกศิษย์เอาครูเป็นประมาณแล ลูกคนก็เอาพ่อแม่เชื้อชาติเป็นประมาณแล

คฺรูกาจรียา สิสฺสา มาตาปิตุ จ ปุตตสฺส ปวเตนโต ปมาโนจิ โมรวฏฺฏโปกฺโย ยถา ตังนํ
 อธิบายแห่งกล่าว ว่า ครูบาอาจารย์มีรู้นฉลาดมีรู้งมีเรื่อง ลูกศิษย์ก็มีรู้นฉลาดมีรู้งมีเรื่องแล พ่อแม่มีชาติ

มิติมีใจอันถ้อยไร้ดั่งนี้ ลูกหญิงลูกชายก็มีชาติอันมิติก็มีใจอันถ้อยร้ายตามเชื้อแห่งพ่อแม่ันแล เหตุ
นั้นครูบาอาจารย์ดีรู้ฉลาด รุ่งเรืองดั่งนี้ ลูกศิษย์ก็ดีรู้ฉลาดรุ่งเรืองแล พ่อแม่ดีรู้ฉลาดรุ่งเรือง ลูก
หญิงลูกชายก็ดีรู้ฉลาด(หน้า ๑๒๖)รุ่งเรือง ตามเชื้อพ่อแม่ันเป็นประมาณจริงแล เทียบเป็นตั้งลูก
นกยูงและลูกนกคุ้มันนั้นแล ลูกนกยูงันันกันเกิดแล้วใหญ่มาจนมีปีกหางก็ยาวก็มีวันฉะอันงามนัก
เสมอตั้งพ่อแม่ันนั้นแล ลูกนกคุ้มันันกันเกิดแล้ว มันใหญ่ขึ้นมามีขนมีปีกมีหาง ก็ขาดก็ท่อนๆ มักว่า
มีหางอันสั้น เป็นฉันันนั้นตลอดเท่าชีวิตมันันัน ก็เหตุว่าเป็นแต่เชื้อพ่อแม่ันหากเป็นสั้นันนั้นแล

ลักษณะคนผู้มีโทษมี ๗ ประการ

สทุโท โสจิวิณโณ โทตุ บรมาโน วิกบุดติ วาจาคริรา ปีโลเกติ โวลเเก ปุพพกัวรํ ดั่งนี้
อธิบายแห่งกล่าว ว่า ลักษณะแห่งคนผู้มีโทษันมี ๗ ประการ ดั่งนี้คือ ๑. กล่าวถ้อยคำมักหลุดไหล
ห้วนไหวมิหันมิเที่ยง ๒. กล่าวคำหล่าย ๓. ปากพูดจาอ่อนพันประมาณ ๔. มีใจอ่อนใจตายมัก
เหลียวซ้ายเหลียวขวาเหลียวหลัง ๕. มีหน้าจืดตาจืดมิมิสติมิอยู่นิ่งมักร้อนรนตัว ๖. มักกล่าวอ้างกิน
สบล ๗. มักปากพูดฟังเพื่อนปากดั้นปากสั้น ๗ ประการนี้เป็นเหตุให้ท่านดูถูกแล มักว่าผู้มีเหตุมี
ถ้อยคำก็มีโทษแก่ผู้ถูกต้องลักษณะ ๗ ประการนี้ มีโทษแก่ผู้ันนั้นแล

ลักษณะคนผู้มีมิโทษก็มี ๗ ประการ

นิทุโท โส บรมาโน ว กายมโน หิ วา ปุจฉิตโต สตวารมปิ ภาสติ เอกวาจกํ ดั่งนี้
อธิบายแห่งกล่าว ว่า คนผู้หาโทษมิได้ัน มีสติอันหมั่นคงมิห้วนมิไหวมิฟังมิเพื่อนด้วยใจด้วยปากสักอัน
มั่นถามร้อยคาบก็ดีก็เท่ากล่าวคำอันเดียวันัน มิคลาดมิคลาสักอันแล สัจจะวาใจ คือกล่าวถ้อยคำอัน
หมั่นเที่ยง๑ อจจเรยยา (หน้า ๑๒๗) คือมีสติมั่งคง มิห้วนไหว ๒. วิสวโร จาถ้อยคำวิสวรองอาจ
๓. ตุรสสโก คือถ้อยคำ กล้าแข็ง ๔. ทุดิมนุโต คือ กล่าวถ้อยคำมิพันเพื่อนสักอัน ๕. ตัญญูมโต คือมี
จิตตั้งอยู่ด้วยซื่อจริง ๖. อสปีเถ คือ กล่าวคำปากมักอ้างสบลันัน ๗. ลักษณะคนผู้หาโทษมิได้ก็มี ๗
ประการตั้งกล่าวมานี้แล แม้นถามมั่นร้อยคาบก็ดี มันก็กล่าวคำอันเดียวันันมิคลาดมิคลาสักคำแล

เลี้ยงเห็นแต่โทษท่านมาตรว่าเท่าเม็ดงาก็เห็น โทษตนมิมีหันตีใหญ่เท่าตอยก็มีเห็นแล

สุทสสํ วุชชมณญเสํ อตตโน บนทุทสสํ บเรสสิโสวชชนิ อรณุนาติ ยถาถุสํ อตตโน ปน
สาเทติ กลวิทิตวาสุทสฺสํ ดั่งนี้ถาบทันมีในมลาวรรคธรรมบทันนั้นแล วุชชํ อันว่าโทษ อญญเสํ แห่ง
ท่านผู้อื่น อนุมตตมปิ แม้นมาตรว่าน้อย๑ก็ดี อญญปุคคเลน แห่งปุคคละผู้อื่นันัน สุทสสํ เป็นอัน
เห็นง่ายนักแล ปนุน ประการ๑ วุชชํ อันว่าโทษ อตตโน แห่งตน มหนตมปิ แม้นใหญ่ ปพพโต
เท่าตอยันันก็ดี เอโส ปุคคโล อันว่า ปุคคละผู้ันัน ทุทสสํ อันจักเห็นก็ยินยากนักแล หิ ด้วยมีจริง

แล โส ปุคฺคโล อันว่าปุคฺคละผู้เห็นโทษท่านนั้น โยถนาติ ก็เรื่อยราย วชฺชานี ยังโทษทั้งหลาย
 ปรสฺส แก่ท่านผู้อื่น ยถาสฺส ดุจตั้งรำแกบ อันปุคฺคละหากเรื่อยราย โปรยตกนฺนแล ปนฺน ประการ๑
 โย ปุคฺคโล อันว่าปุคฺคละผู้ใด สาเทติ กั้บงไว้ วชฺช ยังโทษ อตฺตโน แห่งตน กลิวอิวิ ดุจตั้งพราน
 นก สฺมุทฺธิ ผู้รังเกียจนั้น (หน้า ๑๒๘) กตฺวา ก็ยังบงลับไว้ อตฺตนิ ยังตน สารทโน ด้วยเครื่องกันบง
 ปตฺตาทิเกน มีใบไม้เป็นต้น อิว ยถา อุปมาฉนฺได โส ปุคฺคโล อันว่าปุคฺคละผู้หนึ่ง มั้กว่า ผู้เรื่อยราย
 โทษท่านนั้น สาเทติ ก็กำบงยังลับไว้ วชฺช ยังโทษ อตฺตโน แห่งตน เอวิ ตถา ก็อุปมาตั้งนี้ แล
 ประการ๑ ดุจตั้งพรานนกผู้รังเกียจร้ายอันมักใคร่ฆ่ายังนกทั้งหลายก็บงลับไว้ยังตน ด้วยขุมกึ่งไม้เป็น
 ต้น อุปมาฉนฺได อันว่า ปุคฺคละผู้เรื่อยรายโทษแห่งท่านผู้อื่นนั้น ก็กำบงลับไว้ ยังโทษแห่งตน ก็
 อุปมาตั้งพรานนกนั้นแล

ผู้จักพิจารณาคำแก่ท่านให้ประกอบด้วยองค์ ๑๒ ประการ

ผู้จักพิจารณาคำแก่ท่านให้ประกอบด้วยองค์ ๑๒ ประการนี้เกิด คือ อสนฺทา อโทสา
 อภยา อโมหา วิรฺทธิ อโลภา อโกธา จตฺตารโ พรหมวิหาร สมนฺปุจฺฉิตฺโต อุพฺโภชนโน สุตฺตวา วาจํ ว
 วุชิตฺตวา ยถา รมฺเมน วิตฺกฺกเร อิมฺหิ สยฺตฺโต โปโส วิริจฺตุงฺ ฅาปเย ตั้งนี้ เย ปุคฺคลา อันว่า ปุค
 คล อันเป็นสับปุริสະผู้ชาย อันประกอบด้วยคุณทั้งหลาย ๑๒ อันสูงนี้ คือว่าให้เว้นจาก ๑.
 ฉนฺนทาคติ ๒. โทสาคติ ๓. ภยาคติ ๔. โมหาคติ (หน้า ๑๒๙) ๕. โลภคติ ๖. อย่างกริ้วโกรธ คือ
 ประกอบด้วยพรหมวิหารทั้ง ๔ ๗. เมตฺตา ๘. กรุณา ๙. มุทิตา ๑๐. อุเบกขา ๑๑. สมนฺปุจฺฉิตฺโต อัน
 ฉลาดด้วยอันถาม ยังคน ๒ คนผิดกัน ได้ยินคำทั้งสองฝ่ายแล้วกฎหมายให้แจ้ง อันอาจติดตาม
 โบราณ ธรรมนั้น อันว่าท้าวพญาฟังตั้งไว้ยังชายผู้หนึ่งเพื่อให้พิจารณาคำแล ผู้มีสติปัญญาฟังดีรักษา
 ตนด้วยอันจักพิจารณาตัดค่านั้นแล ให้รำพึงตามถกถานี้เกิด อันว่าคุณแม่นมีแก่ข้าศึกก็ดี ผู้สติปัญญา
 ก็ควรกล่าว คุณก็เพื่อให้ว่าคุณจริง อันว่า แม้นมีแก่ครูบาอาจารย์พ่อแม่เผ่าพันธุ์วงศ์ชาติ ผู้มี
 สติปัญญาฟังกล่าวยังโทษ โทษก็ให้ว่าโทษจริง ครั้นว่าพ้องเพื่องเหยียบคนตั้งนี้ อันว่าบาบจักได้
 ไปสู่นรกชะแล อันว่าโทษก็ให้ว่าโทษจริง อันว่าคุณก็ให้ว่าคุณจริง จึงจักเป็นสุคติค มนะ ชื่อว่ารักษา
 ตัวแล

ผู้เป็นจำเมืองพิจารณาคำให้ประกอบด้วยองค์ ๒๒ ประการนี้เกิด

(หน้า ๑๓๐) วิจาโร อันว่าปุคฺคละผู้พิจารณาคำให้ประกอบด้วยองค์ ๒๒ ประการ มีใจ
 ตั้งหมั่นเสมอด้วยดี ให้เป็นสภาวะจริง อย่าเบี่ยงอย่าซ่าย ตั้งนี้ อย่าข่มผู้ต่ำต้อยกว่าตน อย่ายกยอผู้
 มียศกว่าตน อย่าเล็งเห็นแต่ผู้เป็นเจ้าเป็นนาย อย่าเห็นแก่ผู้มียศ อย่าเห็นแต่สินจ้างสินบน อย่า

รังเกียจ อย่าว่ากูรู้ผู้เดียว ให้พร้อมกันอย่าขัดขึ้นคำกัน ให้แย่งดูกาละสัมปตติ และกาละวิปตติ ให้
 เล็งดูตระกูลเป็นดีและชี้ไร่ชี้ญาติ ให้เล็งดูประเทศบ้านเมือง ที่ถูกที่แพงให้แจ้ง ให้ประกอบด้วย
 โวหารอันฉลาด ให้กล่าวจาถ้อยคำให้เสนาะ เพราะดิงาม อย่าประกอบด้วยฉันทาคติ คืออย่าเห็น
 แกมมิตรรักปองเพื่อน อย่าประกอบด้วยโทสาคติคือ อย่าเอาโทษแต่ภายหลังมากกว่าว่า อย่า
 ประกอบด้วยภยาคติ คืออย่ากลัวแต่ผู้ใหญ่กว่าตน อย่าประกอบด้วยโมหาคติ คืออย่าได้หลุ่มหลง
 คือผู้อาจพายอย่าให้ชนะ ผู้อาจชนะอย่าให้พ่าย ผิดก็ให้ว่าผิด แม่นก็ให้ว่าแม่น อย่าปองเอาผู้ใด
 อย่าเห็นแต่สินจ้างสินบน ควรใส่ทัณฑกรรมยังสินไหมตามโทษ อันมิควรใส่ทัณฑกรรมสินไหมนั้น ก็
 อย่าได้ใส่ยังอันลิกแยบคายก็ให้รู้ (หน้า ๑๓๑) คำอันถึงที่สุด ก็ให้รู้บุคคลผู้เป็นจำเมืองพิจารณาทำให้
 ประกอบด้วยองค์ ๒๒ ประการนี้จึงได้ชื่อว่า สุกตติคมนะแล

องค์แห่งผู้เป็นจำเมืองมี ๘ ประการ (คุณสมบัติจำเมือง)

นัย๑ องค์แห่งผู้เป็นจำเมืองมี ๘ ประการดังนี้ ๑. ปัญญา ๒. ลึกขา ๓. อัสสาสวาที
 ๔. อัจฉิราทั้ง ๕. ปสาทนัง ๖. วิชุง ๗. ปริตทยา ๘. สมสุกขาทุกเขอุสสโท ๘ ประการดังนี้ อัน
 ว่าจำเมือง ให้ประกอบด้วยด้วยองค์ ๘ ประการดังนี้ ให้ประกอบด้วยสติปัญญา ให้ได้เรียนศาสตร์
 ศิลปอันสืบมาหลาย เช่น ท้าวพญานั้น กล่าวถ้อยคำอันใดอย่าให้เสียดสีใจท่านทั้งหลาย มิให้ท่าน
 หายใจเข้าออกได้ด้วยดี อย่างกล่าวถ้อยคำให้ท่านเห็นช่องเห็นรอยให้ท่าน อย่าได้เสียมสอนถ้อยคำแก่
 เจ้าคำ คือ อย่างกล่าวอย่างว่าก่อนเจ้าคำ อย่างนำถ้อยคำก่อนผู้เจ้าคำนั้น ให้กล่าวคำนั้นเป็นประโยชน์
 นั้นจริง คือ กล่าวถ้อยคำให้งามในท่ามกลางหมู่คนทั้งหลายนั้น ให้มีเพียรแล มั่นในถ้อยคำอันนั้น คือ
 ให้ละเสียยังคติ ๘ ประการ มีฉันทาคติ เป็นต้น คือ ให้อุตสาหะในถ้อยคำอันนั้นให้เสมอ อย่าให้ว่า
 สุข อย่าให้ว่าทุกข์ ให้มีปกติเป็นตั้งราชสีห์ จักเอาเนื้อนั้นเกิด แม่นจักเอาเนื้อตัวใหญ่ มีข้างเป็นต้น
 กิติ ก็พิจารณาเอาให้ถูกกองด้วยกำลังอันแรงนั้น แม่นลักเอาสัตว์ตัวเล็กกิติ มีกระต่ายเป็นต้น ก็เอา
 ด้วยกำลังสันเดียว (หน้า ๑๓๒) กันนั้นแล

จักไต่คำให้กฎหมายเอาคำผู้ตั้งปลูกคำนั้นไว้ให้มั่นคงก่อน (วิธีพิจารณาความ)

ในเมื่อจักพิจารณาคำให้ถูกคลองกว่า^{๕๕}จริงนั้น ให้พิจารณาไต่ตามกถาอันนี้เกิด อันว่า
 บุคคลทั้งสอง คือ ผู้ตั้งคำและผู้แก้คำนั้น วัตถุนิทาน อันมิวิวาทเหตุวัตถุด้วยวัตถุเยี่ยงใดกิติ ยังบุคคล
 ทั้งสองนั้น ให้รู้ว่าผู้นี้เป็นนายคำ ให้รู้ว่าผู้นี้เป็นนางกว่าน อันว่าจำเมืองผู้พิจารณาคำ เขวกกฎหมาย
 ให้รู้ยังปีกิติ ยังเดือนกิติ ยังวันกิติ กฎหมายใส่กับไว้แล้ว เพื่อจักพิจารณานั้นแล

^{๕๕} โรงศาล.

ผู้จักพิจารณาทำให้แก่ท่านนั้น ให้ได้กฎหมายเอาคำผู้ตั้งปลูกคำนั้นให้มั่นคงไว้กระทำดีจริงก่อน ให้มีคำหมายว่าผู้มีชื่อดังนี้ ตั้งปลูกคำต่อผู้ชื่อดังนี้ ในศักราช ปี เดือน วัน อันนี้ มีข้อความว่าดังนี้ ข้อ ๑ ว่าดังนี้ ข้อ ๒ ข้อ ๓ ข้อ ๓ ข้อ ๔ ข้อ ๕ ว่าดังนี้ มีข้อความเท่านี้ กฎหมายให้เป็นบทเป็นข้อความคำอันมีอันกล่าวนั้นชุบทชุข้อให้สุดความ เรื่องคำทั้งมวลนั้นแล้ว กระทำอ่านเล่าแต่ต้นถึงปลายให้เจ้าคำนั้นฟังดูก่อน แล้วกระทำถามเจ้าคำดูแถมเล่าก่อน ว่าแม่นคำท่านชุบทชุข้อแล้วรู้ว่ามีแมนที่ได้นั้นรี มิมีแมนที่ใดก็ให้กฎหมายให้แมนให้ถูกชุกำนั้นคำมีเท่านี้ฤ มิว่าคำอันใดยังมีอยู่นั้นก็ให้กฎหมายให้หมดคำ อันนั้นชุกำนั้นแล้ว (หน้า ๑๓๓) ข้ากระทำอ่านเล่าแต่ต้นถึงปลายให้เจ้าคำนั้นฟังดูถ้วน ๓ ที่ก่อน แล้วกระทำไต่ถามผู้จักแก่นั้นเล่า ให้บอกกล่าวแก่มันผู้จักแก่นั้นว่า ผู้มีชื่อดังนี้มาตั้งปลูกคำแก่ท่าน มีคำว่าดังนี้ ข้อต้นนั้นว่า ดังนี้ ข้อ ๒ ข้อ ๓ ข้อ ๔ ข้อ ๕ มันว่าดังนี้ ข้อต้นนั้นท่านจักมีคำแก้ไขไปว่าฤ ข้อสอง ข้อสาม ข้อสี่ ข้อห้า นั้นท่านจักว่าฤ ว่านั้นแล้ว กระทำกฎหมายเอาคำผู้แก่นั้น ให้เป็นบทเป็นข้อไปชุบทชุข้อ ให้ครบตามบทข้อโทษนั้นเสียงเรื่องคำผู้แก่นั้นแล้ว กระทำอ่านเล่าแต่ต้นถึง ปลายให้เจ้าคำนั้นฟังดูก่อนแล้ว กระทำถามเจ้าคำดูแถมเล่า ว่าแมนคำท่านชุบทชุข้อแล้วฤ รู้ว่ามีแมนที่ได้นั้นจา มิมีแมนที่ใดก็ให้กฎหมายให้แมนชุกำนั้น คำมีเท่านี้แลฤ มิว่าคำอันใดหากยังมีอยู่นั้นก็ให้กฎหมายใส่ให้เสียงคำอันนั้นให้เสียงชุกำนั้นแล้ว ข้ากระทำอ่านเล่าแต่ต้นถึงปลาย ให้เจ้าคำฟังดูให้ครบถ้วนสามที่ก่อนแล้ว ให้มีคำผิดนัดเจ้าคำทั้งสองข้าง คือ ผู้ตั้งปลูกคำ^{๕๖}แลผู้จักแก้คำ^{๕๗}นั้น ว่าวันนั้นให้ได้เข้ามาพร้อมหน้ากันทั้งสองฝ่าย ข้างในโรงกว้างศาลที่พิจารณาคำนั้น จักได้พิจารณาชำระคำเรื่องนี้ให้เป็นที่เสร็จแล้ว แก่กันในวันนั้นว่านั้นแล้ว ในเมื่อหาความมาพร้อมหน้ากันทั้งสองข้างนั้นแล้ว ให้เอากฎหมายเรื่องคดีความผู้ตั้งโทษ และเรื่องคดีแก้ข้อความผู้จำเลยนั้นออกมาด้นเปรียบเทียบกันดูแล้ว ไต่ดูเนื้อความข้อความทั้งสองข้าง ให้เป็นคู่เป็นบทเป็นข้อไปเถิด (หน้า ๑๓๔) มิไต่คำผู้ตั้งและผู้แก้รอบทใดข้อใด ควรซักถามเจ้าคำทั้งสองข้างให้สุดประโยชน์แก่เขาก่อนแล้ว กระทำไต่หาสักขีดู มิสักขีดีควรเอาก็กระทำเอา สักขีอันมิควรเอาก็อย่าเอาอัน๑ ให้ชุดพลิกคำราคาคำให้ถึงแก่ให้ครอบคลุม ให้สุดราคาคำนั้นจริง อันว่าสุดราคาคำนั้นคือไต่หาสักขีให้ชุดพินคำราคาคำให้ถึงแก่ให้ครอบคลุม ให้สุดราคาคำนั้นจริง อันว่าสุดราคาคำนั้นคือไต่หาสักขีให้ตลอดรอดเป็นตั้งชายสองคนจึงชิงกันนั้น อันเป็นตั้งชายผู้๑ ไปสืมเงินเสียยังเรือนท่าน๑ เปียง มันคิดรู้แล้วเอา เจ้าเงินว่าพอยว่าเงิน เจ้าเรือนขาทั้งสองก็ชิงกันนั้นแล มิว่าไต่สักขีและคำผู้ตั้งและคำผู้แก้

^{๕๖} โทษผู้กล่าวหา.

^{๕๗} จำเลยผู้ถูกกล่าวหา.

รอดชุบทชุข้อแล้ว เห็นยังคุณและโทษด้วย สติปัญญาเห็นแจ้งดังนี้ ให้ได้บอกกล่าวแต่ต้นถึงปลาย ให้เจ้าคำทั้งสองข้างนั้นฟัง ให้เขาได้เข้าใจให้แจ้ง ยังคุณแลโทษชุบทชุข้อนั้นก่อนแล้ว ในเมื่อจักตัดแต่นั้น ให้ได้เปรียบเทียบดูในธรรมและศาสตร์ทั้งสองคือคคิธรรมแลคติโลกนั้นก่อน ฃว่าเห็นแจ้งด้วย สติปัญญาแห่งตนในศาสตร์ทั้งสองด้วยบทด้วยข้อแล้ว ให้จักยกเอานิทานตำนานสักขีสักขีอันนั้น ออกเล่าแต่ต้นถึงปลายเปรียบเทียบให้คนทั้งหลายฟังดูให้เป็นเส้นเป็นสาย ไปเป็นดั่งฝนตกอับมิขาด เม็ดมิขาดสายนั้น ให้ถ้อยคำอันนั้นเป็นสะเสริมติ อย่าให้เขากลัวซึ่งกันแล้ว ให้มีคำเสมอหาแก่คนทั้งหลายว่าผู้และรู้นิทาน ตำนานสักขีสักขีอันใดยังมีนั้นก็ให้ทั้งหลายได้ชักออกมาเล่าเปรียบเทียบดูก่อน ผู้ตัดคำนั้นพึงควรกล่าวว่สนั้นแล ฃเป็นผู้ใหญ่มีอำนาจตัดแล้วและ มีมีคำเสมอหาแก่คนทั้งหลาย ดังนี้ ผู้น้อยนั้นก็มิอาจสามารถจักนำเอานิทานตำนานอันใดอัน๑ มาเปรียบเทียบก็มิได้เหตุว่เกรงแก่ อำนาจแห่งผู้ใหญตัดแต่นั้นแล ฃว่าเสมอแก่คนทั้งหลายแล้วดังนี้ อันว่คนทั้งหลายก็เห็นว่า ชอบแม่นยำพร้อมกันหมดชุคนแล้วฟังตัดให้เป็น บุคล คือให้เป็นคู่เป็นบทเป็นข้อแล้ว กระทำชักเอา นิทานตำนานสักขีสักขีอันนั้น ออกมาเล่าแต่ต้นถึงปลาย ให้เจ้าคำทั้งสองข้างนั้นฟัง ให้เป็นเส้นเป็นสาย ให้ถ้อยคำอันนั้นเสริมติอย่าให้ชักแรกต้นซึ่งกัน ให้เขาได้เข้าใจด้วยบท ด้วยข้อ ให้รู้ให้เห็นยังคุณ โทษอันนั้นแจ้งแล้วจึงดิงตามแก่ผู้อันตัดแต่นั้นด้วยอันว่ชอบธรรมนั้นแล

จักตัดคำมี ๕ ประการผู้มีสติปัญญาพึงรู้ดังนี้เถิด

อัน๑ชื่อว่า อสนิบาต อัน๑ชื่อว่า นยยายาต อัน๑ชื่อว่า สุตตํ อัน๑ชื่อว่า สุตตานุโลมํ
 อัน๑ชื่อว่า ทิมวปี ๕ ประการนี้แล คำอันใดท้าวพญาได้ตั้งอาชญาปาวเตือนไว้แล้วนั้นชื่อว่า อสนิ
 บาต แล บุคคลละผู้ใดได้ล่วงอาชญาที่ได้ตั้งใจนั้นก็มิโทษแก่ผู้นั้นก็มิอาจจักเอาอันใดมากำบังไว้ได้
 เป็นดั่งฟ้าผ่านั้นแล ตัดคำเอานัยยะคำอันตัดนั้นชื่อว่า นยยายาต ตัดตามคคิธรรมนั้นชื่อว่า สุตตัง ตัด
 คำตามคติโลกคคิธรรม เทียบกันทั้งสองนั้นชื่อว่า สุตตานุโลมํ ตัดคำเสมอดั่งหนองอันยายเฒ่าขึ้นวิด
 น้ำ ให้พร่องลงนี้ชื่อว่า ทิมวปี แล นัยยะ๑นั้นพิจารณาคำชื่อว่า ปเทศวารภจะนยย บทนั้นว่
 พิจารณาเหมือนดั่งรอยเท้าเนื้อ (หน้า ๑๓๖) อันย่ำหน้าผา มักว่รู้แจ้งแห่งบุพพุโตโหติ คือว่เงื่อน
 คำเบื้องต้นเบื้องปลายหากให้ปรากฏ ท่วมกลางมิปรากฏนั้นแล อัน๑ชื่อว่า อพุโรกสมิงรุกขเสโทมีย
 เหมือนดั่งตัดไม้ที่กลางแจ้งหันแล อันมีชื่อว่าอุทฺทปสเสกณทวิรยววา เป็นดั่งเครือเขาอันเป็นหนาม
 ทั้งสองข้างนั้น คำอันนี้ก็ตัดเนื่องด้วยบทหลัง รุกขเสโทวีย นั้นแล ตสมาวุตตเทส เหตุใดแล ว่านั้นฤ
 กัลปวาทิโย อันว่เครือเขาอันเป็นหนาม บุคฺคเลน อันบุคคลละ เสตววา ตัดเสียแล้ว อุทฺทว ภายบนก็
 ดี ปสเสวา ภายข้างก็ดี สนธิปตฺตํ ฟังตัด มูล ยังต้น ตสส รุกฺข รุกฺขสสะแห่งไม้ต้นนั้น โส บุคฺคโล

อันว่าบุคคลผู้นั้น โสเทนต์ ชำระเสียแล้ว เทเสติ ก็ตัด มูล์ เอว ยังต้นสิ่งเดียวแล อัน๑ชื่อว่า สัพพถ์ กตวา ธนาว์ สามิกั กโรติ ดังนี้ บุคคลใด อันว่าบุคคล กตวา กระทำแล้ว สัพพถ์ ยัง สบถกโรติ ก็ กระทำ ธน ยังขาวของแก่สามิกาคู่นั้น ให้เป็นเจ้าของนั่นแล อันชื่อว่า อุทเททวาเท อันว่า คำทั้งสอง เบื้อง อันจำเมืองมิควรเชื่อก็ดี ฟังกระทำยังขาวของ เครื่องมือหากเป็นธรรมดาแล เพราะว่าขาทั้งสองนั้นเคยคำ เขามิควรเชื่อนั้น เท่าควรให้ของนั้นแก่เจ้าของครึ่งก่อนอันควรแล อัน๑ชื่อว่าอันว่า โทษอันใดยังมีแจ้งจำเมือง ก็มีฟังตัดมากกว่าให้ทราบคำไว้ก่อน แต่คำ (หน้า ๑๓๗) ทั้งสองเบื่องนั้นเกิด บุคคลใด อันว่าบุคคล ฆนาคิ แลรู้ยัง โทส ยังโทษอันนั้นแจ้ง ปจจาทาเค ในกาลเมื่อจ้อย ๆ ยทา เมื่อใด ฆนาคิ แลรู้ยัง โทส ยังโทษอันนั้น ปจจกขตติ์ แจ้ง ตทา ในกาลนั้น ให้เห็นแจ้ง ตทา ใน กาลนั้นจำเมืองควรชำระยังโทษอันนั้น เพื่อเห็นแจ้งในกาลเมื่อนั้นเกิด อัน๑ชื่อว่า กมมกาลกา อัน ว่าคนผู้กระทำการ อสโกนุติ ย่อมอาจ ตาเรตุง เพื่อจักข้าม ด้วยกำลังแห่งแม่น้ำอันนั้น อันว่าคน กระทำการนั้นอาศัย เต มักว่า ซึ่งข้างตัวนั้น อาจฟังข้ามจากแม่น้ำอันนั้นแล อธิบายว่า มักว่าคนจัก ข้ามน้ำมีกำลังอย่างมาก คือว่า น้ำนองนั้น คนผู้นั้นมีอาจจักข้ามไปได้ ก็ขึ้นสู่คอข้าง แล้วจึงข้ามไปได้ ยามเมื่อน้ำถอยกำลัง คือว่าน้ำลดแห่งลงนั้นแล บทปราชญ์ผู้มีสติปัญญาอาจพิจารณาถ้อยคำทั้งหลาย ฟังให้รู้ด้วยนัยยะแห่งถ้อยคำทั้งหลาย อันมีหลายประการต่าง ๆ สันนี้ให้แจ้งจริงจึงควรตัดแล อัน๑ชื่อว่า มิทขบรรณจนยย อัน๑ชื่อว่าทินนสวาตนยย (หน้า ๑๓๘) อัน๑ชื่อว่า ตุนตุนยย อัน๑ชื่อว่า อุปลิเรติคนยย อัน๑ชื่อว่าเอกเสสนยย อัน๑ชื่อว่า ปฎิปนยย อัน๑ชื่อว่าปทานยย อัน๑ชื่อว่า ชนนยย อัน๑ชื่อว่า ตสสนนยย อัน๑ชื่อว่า ปฎิปนยย อัน๑ชื่อว่า ปทานยย อัน๑ชื่อว่า นานนุตริ กนยย อัน๑ชื่อว่า มหิริหนนยย อัน๑ชื่อว่า เยภุโยคยย อัน๑ชื่อว่า ชนนยย อันหนึ่งชื่อว่า ตสสนนยย อัน๑ชื่อว่า อุปลกขณนยย อัน๑ชื่อว่า เอกตตนยย อัน๑ชื่อว่า นานตตนยย อัน๑ชื่อว่า อพารนยย อทยาพารนยย อัน๑ชื่อว่า รมมตตานยย อัน๑ชื่อว่า อนตตานยย อัน๑ชื่อว่า ลิงคนยย อัน๑ชื่อว่า ยุติคนยย อัน๑ชื่อว่า กาลนยย อัน๑ชื่อว่า เตชนยย อัน๑ชื่อว่ามานนยย นยย แห่ง ถ้อยคำทั้งหลาย มี ๒๓ ไนยดั่งนี้แล บุคคลผู้มีสติปัญญาฟังพิจารณาให้ถ่องถี่ก็อาจจักแจ้งกายหน้า เล่าชะแล มักว่าคำอันใดปรากฏแต่เบื่องต้น เบื่องปลาย ท่วมทาง มิปรากฏดั่งนี้ อุปมาเป็นดั่งรอยเท้า เนื้ออันเหยียบย่ำขึ้นเหนือหลังผ้านั้นแล เท่าเห็นแต่ที่เหยียบขึ้นเหยียบลงนั้น ท่วมทางมิเห็น ก็เห็นแต่ ผ้านั้นเมื่อดั่งนี้ ก็พึงรู้ว่าเนื้อเดินหลังผาหนีเกิด ผิดว่าคำอันใดเป็นสันนี้ได้ชื่อว่า มิทขพาทวารจนยย แล คำอันใดเป็นสามัญญะนัก คิดใจรอดไหนนั่น ลางที่ลืมหายหาก็มิได้ ใครว่าหรือก็ว่า ดั่งนี้ ผู้จักพิจารณาให้แจ้งนั้น ฟังเล็งดูกาลเทศะประมาณะดูก่อนเป็นดั่งคำทำพญาเสนาอำมาตย์คน

ทั้งหลายกล่าว *เสโต ทาวติ* นั้นแล *เสโต* อันว่า สัตว์ตัวขาว กล่าวคือว่าหมากี้ดี สัตว์ตัวใดแล ขาว
 ดังนี้ ก็ดี *ทาวติ* แล่นไปแล ว่านั้น เท่ากล่าวด้วยสามัญญว่าสัตว์ตัวสิ่งเดียว มิกฎหมายชื่อว่าสัตว์ตัว
 นั้นให้มันได้อันว่าสัตว์ตัวขาวนั้นก็มีประการแล คำอันใดเป็นสันนี้ก็ได้ชื่อว่า *ทินนสตุตตณย* แล

ทันทนัยยะ

ถ้อยคำอันใดมิได้พิจารณาครั้งเป็นหลายอัน เมื่อพิจารณาแล้วก็เป็นอันเดียวดังนี้ อุปมา
 เป็นตั้งเครื่องหูก อันผูกยังทอนั้นแล เมื่อแม่ช่างหูกยังวางลงดำตอยุ่ก็เป็นหลายอันในเมื่อดำต่อแล้ว
 ก็เป็นแผ่นผ้าอันเดียวนั้นแล คำอันใดเป็นสันนี้ก็ได้ชื่อว่า *ตุนตณย* แล

อุปปสิเลสนัยยะ

ถ้อยคำอันใดเป็นคำสองอันแล อาศัยซึ่งบุคคลผู้เดียวดังนี้ คือตั้งคนสองอันตั้งอยู่ใน
 บุคคลผู้เดียวนั้น อุปมาเป็นตั้งตัวดำไม้มนั้น มั่นยอมทรงคุณสองประการ คือว่า ทรงด้วยขา ด้วย
 สายนั้นแล ก็ต่อได้เหมือนตั้งว่านี้ ได้ชื่อว่า *อุปสิเลสนย* แลถ้อยคำอันใดอันคนทั้งหลายบังกลับไว้ มิ
 ให้ปรากฏดังนี้ คือคุณก็ดี โทษก็ดี ในตนคนทั้งหลายนั้นอุปมาเหมือนตั้งท้าวพญาเจตรัฐราชาทั้ง
 หลาย ถ้ามพญาเวสันตะระด้วยบทว่า *กิจจปีตตาวโรคยานัน* ว่า พ่อแห่งมหाराชเจ้าหาพยาธิมิได้นั้น
 จะรื้อว่านั้น แม้นนางมุสตีตนแม่ก็ดีก็ได้ถามเขาโดยบ่นว่าปีตานี้ก็ได้แลเหตุอาจารย์เจ้าบังกลับไว้บท
 มาตานั้น เท่าเอาแต่ปีตตานั่นออกในบทเดียวให้เต็มในบทนั้นแล เหตุดังนี้ คำต่อใดก็ดีอันนี้ได้ชื่อว่า
เอกเตสนย แล

เอกเทศนัยยะแล

ถ้อยคำอันใดกันกล่าวแล้ว (หน้า ๑๔๐) ก็ปรากฏแจ้งด้วยสติปัญญาตนดังนี้ อุปมาเป็นตั้ง
 ประทีป กันจักตามก็หากส่องแจ้งปรากฏแก่คนทั้งหลาย ถ้อยคำอันใดเหมือนสันนี้ได้ชื่อว่า *ปทีปนย*

ปทานนัยยะ

คำอันใดหากเป็นประธาน หากอันจักเป็นใหญ่กว่ามิได้กันพิจารณาคำอันนั้นเป็นประธาน ก็
 หากประดุจตั้งพิจารณาแล้วแล อุปมาเป็นตั้งบทว่า *ราชาตคโต* นั้นแล ว่า พญาเจ้ามาแล้วนั้น
 ท้าวพญาหากมาแต่ตนผู้เดียวก็มีมี แม้นเสนาอำมาตย์บริษัททั้งหลาย ก็มาตามตาย อันมานั้นพญา
 เจ้าเป็นประธานเป็นต้นทักแต่ผู้ใหญ่ผู้เดียวก็เป็นอันแล้วหมดทั้งมวลแลเหตุดังนี้ จึงได้ชื่อว่า
ปทานนย เมื่อนั้นแล

นายนนตรีกระนัยยะ

คำอันใดมีวัตถุสองอัน อันอาศัยซึ่งกันไปมาดังนี้ อุปมาดังบทว่า *คตอาหาริ* นั้นแล ตวั
อันว่าท่าน *อาหาริ* จงนำเอา *คต* ยังน้ำ *ปหย* ว่านั้นไ ห ก็ชื่อว่า *คต* น้ำปะหะยัง ก็ชื่อว่า *คต* ใน
เมื่อบุคคลละกล่าววให้เอาน้ำปะหะยัง มาดูว่านั้นไก็ได้เอามาโดยน้ำปะหะยังนั้นแล เหตุดังนี้ ได้ชื่อว่า
นายนนตรีกระนัยยะ

มหิรุหนัยยะ

ถ้อยคำอันใดมีผลอาศัยซึ่งเหตุอันนั้นดีเสียแล้ว จึงเกิดมีดังนี้ อุปมาเป็นดั่งเงาที่นั้นแล เมื่อ
ต้นไม้เกิดมีมาดังนี้ เงาก็เกิดมีมาเมื่อภายหลังนั้นแล ในเมื่อไม้ต้นนั้นเกิดมีครั้งนั้น เมื่อนั้นเงาก็
เกิดมีตาย ประการ๑ อุปมาเป็นดั่งแก้วนั้นแล เมื่อใคร่สมิพระอาทิตย์ พระจันทร์มีสองดังนี้ รัสมิ
น้ำแก้วอันนั้นก็มิส่องออกไปได้แล ถ้อยคำอันใดเกิดด้วยเหตุดังนี้ ว่าเหตุอันนั้นเป็นเหตุต้นตาย เหตุ
นั้นจึงได้ชื่อว่า มหิรุหนัยยะ เพื่อนั้นแล

เยภุยะนัยยะ

ถ้อยคำอันใดมีหลายประการต่างกัน อันใหญ่ก็มี อันน้อยก็มี ดังนี้ ในเมื่อจักพิจารณา
ชั้น อาจารย์เจ้ามิให้เอาอันชอบมาพิจารณา มิเอาอันน้อยมาพิจารณา มิให้เอาอันใหญ่ขึ้นมาพิจารณา
สิ่งเดียว อุปมาดังคำว่า *อมุปวณณ* นั้นแล อันว่า ปาไม่ม่วงมีที่นั้นว่านั้น อาจารย์เจ้าก็กล่าวว่า *อมิ*
พวนน ว่าปาไม่ม่วงว่านั้นก็เท่าเอาไม่ม่วงนั้นให้เป็นสำคัญสิ่งเดียวด้วยจริงไม่ว่าหลายฝูงอื่นก็ยังมีเจือ
จางกันอยู่ที่นั้นมากหลายเล่าตาย เหตุไม่ม่วงเป็นใหญ่อาจารย์เจ้าก็ถือเอาไม่ม่วงนั้นสิ่งเดียวแล เหตุนั้น
จึงได้ชื่อว่า เยภุยะนัยยะ เพื่อนั้นแล

อสเนอสนะนัยยะ

ถ้อยคำอันใดก็ดี เท่าถือเอาฐานะที่ใกล้ เป็นประมาณมาพิจารณาเถิด คำดีเดียวกันก็ดี คำ
ยกยอกก็ดี โทษอันใหญ่อันน้อยใส่แก่กันก็ดี อาจารย์เจ้าเท่าให้เอาฐานะที่ใกล้นั้น มาพิจารณาสิ่งเดียว
อุปมาเป็นดั่งคำว่า *กาภิวารยุมตชนหา* นั้นแล ตวั อันว่าท่าน *วารย* จงไล่ คำ *เกย* กาทั้งหลาย
มตชนหา อันจักมากินปลานั้นเถิดว่านั้น สัตว์อันจักมากินปลานั้นมิเท่าว่าจักมีแต่กาสิ่งเดียวนา แม้น
ว่าไก่ก็ดี หมาก็ดี ก็จักมากินตาย มิให้ไล่ยังสัตว์สองจำพวกนั้น เท่าว่าให้ไล่แต่กาสิ่งเดียวนั้น ก็มีมี
ทาง (หน้า ๑๔๒) สัตว์ตัวใดจักมากินดังนี้ ก็หากให้ไล่เหมือนกันนั้นแล เหตุว่ากาแมวใกล้เคียงกว่าสัตว์
ทั้งหลาย ก็เท่าว่าเอาสัตว์อันใกล้นั้นเป็นประมาณแล เหตุนี้จึงได้ชื่อว่า *อสเนอสนะนัยยะ* เพื่อนั้นแล

ทสนะนัยยะ

ถ้อยคำอันใดเท่าสำแดงให้ปรากฏด้วยสังเขปสักหน่อย อุปมาดังบทว่า *กิลสา อาโคตรภู ทวนุตติ* นั้นแล *กิลสา* อันว่ากิลสธรรมก็ไหลไปยังโคตรภู トラบต่อเต้าโคตรภูจิตแล ว่านั่น *อนุปริภุมจิตติ* อันเป็นก่อนแต่โคตรภูนั้นก็เอาด้วยโคตรภูจิตนั้นแล อาจารย์เจ้าเท่าดำแดง โคตรภูจิตไว้ โดยอันห้อย เหตุดังนี้ จึงได้ชื่อว่า ทสนนัยยะเพื่อนั้นแล

อุปลักขณะนัยยะ

ถ้อยคำอันใดกฎหมายแล้วดังนี้ เครื่องอันอื่นก็พึงรู้ด้วยกันเกิด อุปมาเป็นดังบทว่า *ลทฐา เสตสโต* นั้นแล *เสตสโต* อันว่า เสวตฉัตร รัญโญ อันพญา *ลทฐา* ได้แล้ววานั้น เท่าว่าแต่ เสวตฉัตรสิ่งเดียวตั้งอ่าน เครื่องอภิเชกท้าวพญาก็มีมีแต่เท่านั้น อันอื่นนอกกว่านั้นก็ยังมีหลาย พึงรู้ว่า มาด้วยเสวตฉัตรนั้นเกิด เหตุนี้ได้ชื่อว่า อุปลักขณะนัยยะ แล

เอกตะนัยยะ

ถ้อยคำอันใดเป็นอันเป็นไปหมด อดีตกาลเหิงนานักต่างอันต่างกันแล อาจารย์เจ้าเอามา ติดต่อกับด้วยถ้อยคำอันเป็นปัจจุบันในกาละบัดนี้กับกันแล เป็นดังบทว่า *ซูชโก อาทเทวทโต* นั้น แล *ซูชโก* อันว่าชุกพราหมณ์ *เทวทโต* คือว่า เทวทัต *อิทานิ* ในกาลบัดนี้ *อหุ* มีแล้ววานั้น ชั้นระ สันตระกูลชะกะพราหมณ์นั้นหากตน๑ชั้นสันตระกูล เทวทัตนั้นหากตน๑ชั้นสันตระกูล ตนสองนั้นหาก ต่างกันแล พระพุทธเจ้าพอยเทศนา เป็นผู้เดียว *ชุตติ ปฏิสนธิ* อันตายและเกิดสืบกันมาตราบต่อเต้าอัน เป็นเทวทัตนี้ พระพุทธเจ้าจึงเทศนาว่า เป็นผู้เดียววานั้นแล เหตุดังนี้ จึงได้ชื่อว่า เอกตะนัยยะ เพื่อนั้น แล

อนปัตตัตตะนัยยะ

ถ้อยคำอันใดหากมีเหตุทั้งหลายต่างกันดังนี้ อุปมาเป็นดัง จักขุวิญญานจิตนั้นแล มัน หากเกิดด้วย รูปารมณแลโสตวิญญานนั้นมันหากเกิดด้วยสัทธาธรมณตายแล โสตวิญญานนั้นมันจัก เกิดแต่รูปารมณ ก็มีได้ จักขุวิญญานนั้นมันจักเกิดแต่สัทธาธรมณก็มีได้ มันหากต่างกันตาย เหตุดังนี้ จึง ได้ชื่อว่า อนปัตตัตตะนัยยะ เพื่อนั้นแล

อัพพยาพาละนัยยะ

ถ้อยคำอันใดเป็นสภาวะรู้เกิดรู้ดับก็ดี รู้ชุตติแลปฏิสนธิดังนี้ ก็ดี ให้เป็นเหตุเป็นผลแก่กัน ดังนี้ ก็ดี ก็รู้กับหาญอำนาจแห่งกันไปมา เหตุดังนี้ จึงได้ชื่อว่า อัพพยาพาละนัยยะ เพื่อนั้นแล

ธัมตานัยยะ

นัยยะแห่งถ้อยคำอันใดเป็นตั้งบุคคลผู้ทำกุศลกรรมอันดีนัก กุศลกรรมก็ให้วิบากผลอันมีดีนักแล จักกระทำอกุศลกรรมอันมีดี ก็ให้ยังวิบากอันมีดีนั้นแล อุปมาเป็นตั้งลูกไม้ทั้งหลาย อันไม้รสเปรี้ยว อันขม อันเผ็ด อันหวาน นั้นแล มันเป็นแต่โบราณอันใดอัน๑แล (หน้า ๑๔๔) จักให้เป็นก็มีเหตุดังนี้ จึงได้ชื่อว่า ธรรมตานัยยะเพื่อนั้นแล อรรถนัยยะ ฟังรู้ในบทว่า *สีโหคามติ สีโหนาคุตถ์ ลิตเตติ* นั้นแล *สีโห* อันว่า คน *คายติ* ก็มีขับ *สีโห* อันว่า สิงห์ *ชาเรติ* ก็สั่น *จาคุตถ์* ยังทางนั้นแล บทว่า *สีโห* นั้นว่าคนก็ได้ออกอรรถว่าราชสีห์ *มิกคา* ผิมีได้แล เมื่อว่าสีโหคาคัตถ์อันจักแปลว่าราชสีห์ ขั้วว่านั้น ราชสีห์ก็มีหอนรู้ขั้วแล ในบทนี้ฟังรู้ว่าคนขับเกิด เมื่อว่า *สีโหนาคุตถ์ ชาเรติ* นั้น จักแปลว่าคนสั่นทางก็มีได้แล คนก็มีรู้สั่นทางคนก็มีมีทางแล ที่นี้ได้ราชสีห์สั่นทางแล

สิงคนัยยะ

นัยยะ๑บทว่า อสนํ ว่า ยาจกคนขอ ว่านั้นก็ได้ว่าบ่าก็ได้แล ในเมื่อพญาเจ้าอย่าในกวัณทานศาลานั้นกล่าวว่า ให้ไปเอาอัสสมาเถิดดังนี้ ฟังรู้ว่าให้ไปเอาจากคนขอคนเชิญใจมาแล ในเมื่อพญาอยู่ที่สงครามกล่าวว่าให้ไปเอาอัสสมานว่านั้นในที่นั้นฟังรู้ว่าให้ไปเอาม้ามาแล เหตุดังนี้ จึงได้ชื่อว่าอรรถนัยยะเพื่อนั้นแล สิงคนัยยะฟังรู้ในบทว่า *สุวณณอรรคกนฺทุสฺสวณินฺภาติ ปภเต* นี้แล *สุวณฺ* อันว่า ครุฑ กนฺทุ ก็ถือเอา อรรค ยังนาค สุวณณ อันว่าคำ *ภาติ* ก็รุ่งเรือง *ปภเต* เหนือเขาแล้วานั้น เมื่ออยู่ในปริสติก ในอรรถบทว่า (หน้า ๑๔๕) *สุวณณวาคฺรทฺวา* นั้นเกิด เมื่ออยู่ในปริสติกสิงคนในอรรถแห่งบทว่า *สุวณฺณา ภาติ ลภเต* นั้นฟังรู้ว่าคำเกิด เหตุดังนี้ จึงไว้ชื่อว่า *สิงคนย*

ยุตินัยยะ

ยุตินัยยะ นั้นฟังรู้ในบทว่า *ปริชนเตติโสมนี* นี้เกิด แปลเป็นนอยุติคือ มิชอบว่า โสมนีพระเจ้าตนนั้น ปรารภยังท่านผู้อื่น *สนฺเตติ* ให้เตือนร้อนว่านั้นแล แปลให้เป็นยุติ ชอบควรนักนั้นฟังว่า *โสมนี* อันว่าพระเจ้าตนนั้น *บริ* ยังท่านผู้อื่น *เกติก* ก็ให้ถึง *สนฺต* นิพพาน แล้วนั้นแปลสันนี้เรียกว่า *ยุตินย* แล

กาละนัยยะ

กาละนัยยะนั้นฟังรู้ดังคำว่า *พิตา* นั้นเกิด *ปริโส* อันว่าผู้ชาย *พิตาก็* ดูดกิน *อฐฺพาน* ยังน้ำ ๘ จำพวก เมื่อคำแล ว่านั้นที่นั้นในอรรถแห่งบทว่า *พิตา* อันว่า ดูดกินว่านั้นนั้นและ นัยยะอื่นนั้น *พิตา* แปลว่า พ่อตาย เหตุดังนี้ นักปราชญ์ผู้มีสติปัญญาจึงกล่าวไว้ว่า ผู้พิจารณาถ้อยคำแห่งบุคคลหญิงชายทั้งหลายผู้เป็นเจ้าของค่านั้นให้พิจจุกาลประมาณะสุดตียุติให้แจ้งแล

สักขี ๑๖ ประการ

แล้วกระทำไต่กระทำตัดตามโทษและคุณต่าง ๆ ให้เขาหายคุณแก่กันเกิด สักขีมี ๑๖ ประการ ๑. อันตสักขี ๒. พหิรสักขี ๓. กาละสักขี ๔. ปเทศสักขี ๕. อัถนโนสักขี ๖. พรสักขี ๗. อนุโลมสักขี ๘. เตโซสักขี ๙. อาโปสักขี ๑๐. วาโยสักขี ๑๑. ปฐวีสักขี ๑๒. ปัจเจกสักขี (หน้า ๑๔๖) ๑๓. โจรสักขี ๑๔. มิตตสักขี ๑๕. คานะสักขี ๑๖. รุกขสักขี นัยยะสักขี ๑๖ ประการนี้ พิสูจน์ลงพิจารณาดูให้แจ้งไว้ก่อนแล้วกระทำกระทำว่า สักขีนี้เป็นแก่นสารจริงแล้วนั้น บางอันก็หา แก่สารมิได้แล สักขีควรเอาก็กระทำเอา สักขีมิควรเอาก็อย่าเอา ย่อมพาให้ตนฉิบหายแล อันว่าเห็น นั้นก็ต่างเห็นตาย เห็นด้วยรัศมีพระอาทิตย์ พระจันทร์ ๑ เห็นด้วยไม้ไต้ก็เห็น ๒. เห็นด้วยนุ่น เสื้อผ้าเหมือนกัน ๓ เห็นวัตถุเสมอกัน ๔ เห็นโทษท่านนิดเดียวและเอามาตั้ง ๕ โลกนักเห็นของท่าน ใครได้ยกโทษใส่มักท่าน ๖ โทษนั้นถึงแก่ตนไปตั้งหน้าไว้แก่ท่าน ๗ เป็นเวรานุเวรแก่กันตั้งคำต่อกัน ๘ เห็นรอยที่เหยียบที่ย่ำเหมือนกัน ๙ ในสติอาญาทั้งหลาย ๙ ประการนี้มีกรรมมาเอาตัดเท่าควรทรมาน เอาไว้ก่อนแล

วิบูลพราหมณ์เป็นพ่อค้าสำเภาลงท่า ไปถึงกลับพราหะนคร

อดีเต กาลे วิบูลนามโกเรยยนครเ อโหสิ ดังนี้ ยังมีพราหมณ์ผู้ชื่อว่า วิบูลพราหมณ์ อยู่ในเมืองโกโรยยนคร มีลูกชายคน๑ชื่อว่า โจติกะมะนะกุมารว่านั้นแล คือโพธิสัตว์เจ้าแห่งเรา นี้แล เมื่อกุมารยังน้อยพราหมณ์ผู้พ่อเป็นพ่อค้าสำเภาก็ลงท่าไปรอดกลับพราหะนครที่นั่นตั้ง ๕๐๐ เล่มสำเภากันสำเภาไปจอดท่าแล้ว ชาวเมืองที่นั่นเขาก็เห็นพ่อค้าสำเภาเขาก็ยกโทษใส่พ่อค้า สำเภาทั้งมวลแล้วเขาก็ไปไหว้พญาเจ้าเมืองแห่งเขาว่า นายพ่อค้าสำเภาหนุ่มนี้ (หน้า ๑๔๗) เขาจักมา กระทำร้ายเบียดเบียนแก่บ้านเมืองมหาราชเจ้าชะแล้วนั้นพญาเจ้าก็มีพิจารณาดูยังโทษ แลคุณนั้น นั้นว่า เท่าฟังคำเขาโดยชาวเมืองสนสนนั้นก็รู้โรกรธแก่พ่อค้าก็เลยให้ชาวเมืองทั้งหลายหิบริบ ถือเอาข้าวของครอบครัวและสำเภาทั้ง ๕๐๐ เล่ม เล่มมาไว้ทั้งหมดนั้นแล ยามนั้นวิบูลพราหมณ์ผู้ เป็นนายสำเภานั้นก็ป่วย ลำบากมากนักแล เมื่อภายหลังวิบูลพราหมณ์ยังเจ็บป่วยแล้ว ก็รำพึงว่าชาว พ่อค้าเราทั้งหลายก็มาฉิบหายวายเป็นอันจริงแล โอยหนอ ว่านั้นก็พิจารณาหาได้อุบายเรื่อง๑ แล้วก็สั่งให้ลูกสาวเอาเมียตนผู้๑ชื่อนางพราหมณีไปซ่อนไว้ในสวนหอมแห่ง๑ อันเป็นตระกูลแห่งพญา แล้ว ก็แต่งไหว้พญาว่า ผู้ข้าทั้งหลายมาก็เพื่ออันดีซึ่งบ้านเมืองมหาราชเจ้าก็จึงมาตาย ผู้ข้าทั้งหลายก็ มิมากระทำร้ายแก่เมืองมหาราชเจ้าว่านั้นแล ผู้ข้าทั้งหลายผ่านมายังเมืองมหาราชเจ้านำสำเภาจอด ว่าแล้ว เมียนายสำเภาแห่งผู้ข้าทั้งหลายออกไปอาบน้ำมีชายผู้๑มาเอาเมียนายสำเภาไป รอถ้าว่าจัก

กลับคืน คืนมาก็มีคืนมายังหายไปเสียจริง ผู้เข้าทั้งหลายก็แต่งกันหาในทีใดทั่วไปก็มิได้เห็นแล ขอ มหาราชเจ้าจงเป็นที่พึงขุนนางแก่ผู้เข้าทั้งหลายแต่เถิดว่านั่น เมื่อนั้นพญาก็แต่งให้ชาวเมืองไปเซาะหาก ไปได้ยังสวนหอมอันเป็นตระกูลแห่งพญานั้นนั่นแล (หน้า ๑๔๘) ก็รำพึงว่า ห่วงว่าจักได้ก็พอยเสียสันทัน นั้นแล้ว พญาก็ถามว่าเมียท่านวิทูลพราหมณ์มีค่าเท่าใดฤ พราหมณ์ก็ไหวพญาว่าเมียผู้เข้าเป็นค่า ๕๐๐ กหาปณะ คือ ๕๐๐ แพะ พญาก็แต่งสินไหมแก่เจ้าสวน ๒ เท่าเป็น ๑,๐๐๐ คำ เนยยะหนึ่ง ๑,๐๐๐ เงินก็ว่าให้แก่วิทูลพราหมณ์นั่นแล แบ่งตั้งข้าวของน้ำค่าสำเนา ดังนี้ พญาให้ชาวเมืองไปรื้อ เอนั้นพญาก็ให้ใช้เท่า๑ ไหมเท่า๑ ให้แก่วิทูล พราหมณ์แล

ถัดนั้นยังมีลูกสาวแห่งพญาพาราพระนคร ๓ คน ทรงรูปสวยเสางามยิ่งนัก ยังมีพญาเมือง อัน๑ รู้ข่าวก็แต่งปัญหา ๒ ประการไปให้แก้ ว่ากันแก้มิได้ตู่จักมาเอาเมือง ครั้นว่าคำได้ ตูมิรบนั้นชะ แล ปัญหาอันนั้นคือว่า ตะขาบ ๒ ตัวพี่น้องใส่ในช่องอันเดียวกัน เอียง๑ ลูกพญาหมาสองตัวพี่น้อง ได้แต่เกาะสมุทรก็ใส่ในกรงขังอัน๑ เอามาด้วยกัน เอามาให้แก้ว่า ตะขาบก็ดี ลูกหมาก็ดี ตัวใดเป็น พี่ตัวใดเป็นน้อง ตัวใดเป็นผู้ตัวใดเป็นแม่ฤ กันแก้ชอบแม่นยำจักบูชา กันแก้มิชอบมิถูกตู่จักเอาเมือง ว่านั่นจะแล พญาพาราพระนครก็ให้ชุมนุม ยังทำพญาเสนาอำมาตย์ทั้งหลายมาพร้อมได้ ๗ วัน ก็มี ผู้ใดอาจจักแก้ได้จริงชะแลพญาก็ให้ไปหาวิทูลพราหมณ์แล้ว ก็ถามว่าท่านจักแก้ปัญหา ๒ เอียงนี้ได้ ก่อจา วิทูลพราหมณ์ ก็ไหวว่า ผู้เข้าจักแก้ถวายมหาราชเจ้านั้นชะแลว่านั่นแล้ว วิทูลพราหมณ์ก็ราธนา เทวดาให้เป็นสักขีแล้ว ก็ให้ไขกรงนั้น อัน๑เห็นตะขาบ ออกมาทั้งสองตัว (หน้า ๑๔๙) แล้ววิทูลพ ราหมณ์ก็ว่าตัวหัวใหญ่ตัวน้อยยาวนี้เป็นพี่เป็นตัวผู้มันออกก่อนแล ตัวหัวน้อยตัวใหญ่นี้เป็นน้องเป็นตัว แม่มันออกเมื่อหลังแล ซาติแม่หญิงมีหอนจักออกก่อนชายแล ว่านั่นแล้ว ก็ให้ไขกรงหมาน้อยออกมา เล่า วิทูลพราหมณ์ว่า ตัวออกมาก่อนนี้เป็นตัวพี่แล ซาติน้องนั้น แม่จักไปที่ใดก็ตีก็มีหอนจักไปก่อน พี่ตายว่านั่น วิทูลพราหมณ์แก้ปัญหา ๒ ประการนี้ชอบถูก เทวดาอยู่รักษาษัตริย์พญาก็โปรย ข้าวตอกดอกไม้ที่พลงมาบูชาวิทูลพราหมณ์นั่นแล เมื่อนั้นพญาแลเสนาอำมาตย์ชาวเมืองทั้งหลายก็ สาธุการยินดีกับด้วยวิทูลพราหมณ์แก้ปัญหชอบ ก็บูชาทองคำพัน๑ นั่นแล ที่นั่นวิทูลพราหมณ์ก็ นำเอาตำนานนิทานภายหลังมาเล่าเทียบให้แจ้งว่า โบราณอดีตกาลอันล่วงไปแล้ว เมื่อก่อนนั้นยังมี พญาเจ้าเมืองตน๑ ลูกสองชาย ลูกจำเริญใหญ่ขึ้นมาสู้รักษาบ้านเมืองแล้ว พญาตนเป็นพ่อจักไปบวช ก็เวนข้าวของสัมปตติบ้านเมืองทั้งหมดให้แก่เจ้าราชบุตรทั้งสองตนพี่น้องสืบแทนโบราณบ้านเมือง ก็ ให้โอวาทคำสอนแห่งเจ้าราชบุตรว่าดังนี้ “ ดูราเจ้าลูกรักแก่พ่อ เจ้าจงปฏิบัติแก่พี่เจ้านานนี้ เมื่อจัก อยู่ จักกิน จักไปที่ใดก็ดี ก็ให้พี่จักไปก่อนนำหน้า ที่กิน ที่นั่ง ที่นอนก็ดี ก็อย่าให้เพียงพี่เจ้านอ “

ว่าสันนี้ อันนี้ก็หากเป็นโบราณประเพณีแก่ท้าวพญาเสวยราชสมบัติบ้านเมืองสืบราชธรรมแต่ก่อนนั้นแล (หน้า ๑๕๐) เนยยะตะขานั้น ยังมีเจ้าฤๅษีตน๑ไปอาบน้ำ ก็เห็นปู่ก็มีตะขาบจักกิน ตะขาบกลัวยามันเห็นเจ้าฤๅษีจึงว่า “ขอเจ้าฤๅษีจงเอาชีวิตข้าแต่เถิด” ว่านั้นเจ้าฤๅษีก็เห็นปลาตายอยู่ที่นั่นตัว๑ ก็เอาปลาตัวนั้นแลเอาตะขากับปูนั้นแล้ว ก็เอาตะขาบตัวนั้นมาไว้ที่อาสนมบทแห่งตนนั้นแล ในเมื่อตะขาบตัวนั้นจักออกลูก เจ้าฤๅษีก็เอาไม้กวงให้มันท่อน๑ เพื่อให้มันเป็นที่อยู่ออกลูกนั้นแล ตะขาบก็มีลูก ๒ แล ตัวเกิดออกมาก่อนนั้นรูทวาร แม่มันมีทันขยายกว้างออก เหตุนี้มันจึงมีตัวอันน้อยบาง อันยาว มีหัวใหญ่ ตาหลวง หางยาว เป็นตัวผู้เพื่ออันแล ตัวหลวงใหญ่ หัวน้อย ตาน้อย หางสั้น เป็นตัวแม่ เป็นน้อง มันออกเมื่อหลัง เหตุฐุทวารแม่มันควากกว้างแล้วมันจึงมีตัวใหญ่ เกิดที่เพื่ออันแล อุปเทศมีสันนี้ หากเป็นโบราณสืบมาดีหลีแล วิทูลพราหมณ์ชกเอานิทานตำนานอันนี้มาเป็นที่พึ่งแก้ปัญหาสันนั้นนั้นแล พญาแลเสนาอำมาตย์ทั้งหลายก็ยินดีมากนัก ก็ตกแต่งสำเภา ๕๐๐ เล่ม เต็มด้วยข้าวของค่าชูเล่มแล้วก็เอาบุชาคณวิทูลพราหมณ์นั้นแล เมื่อนั้นวิทูลพราหมณ์ก็อำลาพญาแล้ว พ่อค้าทั้งหลายก็คืนมาสู่บ้านเมืองแห่งตนวันนั้นนั้นแล เมื่อวิทูล พราหมณ์จักใกล้ตายก็สั่งลูกเจ้าโชติกะมานพกุมารว่า “ดูราเจ้าลูกรักแก่พ่อ เจ้าอย่าได้ไปค้าในกลับพราพราหระนครที่นั่นเนอ ชาวเมืองอันนั้นเขาพาลนัก เขาชักอุบายยกโทษ (หน้า ๑๕๑) ใส่ชาวพ่อค้าทั้งหลาย อันผู้มีมีสติปัญญาที่ฉิบหายข้าวของตาย ประการ๑ เมืองอันนั้นก็หากแต่งแบ่งหามาเสี่ยง เหตุว่าท้าวพญาเมืองทั้งหลายไซ้ได้ลูกสาวพญากลับพราหระนครนั้นทรงรูปโฉมเลางามยิ่งนักแล “ว่านั้น วิทูลพราหมณ์ก็ตายไปนั้นแล เมื่อนั้นโชติกะกุมารใหญ่ขึ้นมาได้ ๑๖ ปี แล้ว ก็พาเอาพ่อค้าทั้งหลาย จัดสำเภาได้คร้วพ่อค้าทั้งหลายเต็มสำเภาได้ ๕๐๐ เล่มไปค้าเมืองพาราหระนครเล่า ก็ไปจอดสำเภาที่ท่าเก่าอันพ่อตนจอดนั้นนั้นแล ยามนั้นยังมีนกกางแดงตัว๑ เสียบริมฝั่งน้ำสมุทรขึ้นมานั้นแล โชติกะมานพก็ยิงเอานกยางตัวนั้น ยังมีชายผู้๑ ก็มากล่าวว่า เจ้าพอยมายิงข้าให้ตายตั้งร้อย ข้ามิยอมจริงแล้วนั้นพอยยังมีผู้๑ เจ้ามาดีจริงแล พ่อเจ้ามาค้าก็มากู้เอาแก้วเข้าไปเติมน้ำบ่อทราย๑ กว้างวาลีกว๑ ดีหลีแลถัดนั้นถ้วนสาม ยังมีชายผู้๑ มาว่า เจ้ากุมารมาดีดีแล พ่อเจ้ามายืมเอาลูกหมูเผือกข้าตัว๑ กลับไว้ให้เป็นมงคลสวัสดิ์ในอันจะเดินทางมหาสมุทรก่อนว่านั้นตาย บัดนี้ แม่มันก็ยังให้หาลูกมันตาย เจ้ามาข้าก็จักเอาชะแล้วอัน ถัดนั้นถ้วนสี่ ยังมีชายผู้๑ มีตาข้างเดียว มาว่า เจ้ากุมารมาดีดีแล ยามนั้นพ่อเจ้ามาค้า พ่อเจ้าก็มายืมเอาตาเข้าไปข้าง๑ ตาข้างก็ยังคงอยู่ข้างเดียว เท่าถึงเดี๋ยวนี้ เจ้ามาข้าก็จักเอาคืนดีหลีชะแล ว่านั้นแล้ว เมื่อนั้นเขาสี่คนนั้นก็พร้อมกันไปไหวพญาเจ้าเขา (หน้า ๑๕๒) นั้นแล เมื่อนั้นพญาก็ให้หาเอาโชติกะเจ้าฤๅษีจงเอาชีวิตข้าแต่เถิด “ ว่านั้นเจ้าฤๅษีก็เห็นปลาตายอยู่ที่นั่นตัว๑ ก็

เอาปลาตัวนั้นแลเอาตะขาบกับปูนนั้นแล้ว ก็เอาตะขาบตัวนั้นมาไว้ที่อาศรมบทแห่งตนนั้นแล ในเมื่อ
 ตะขาบตัวนั้นจักออกลูก เจ้าฤชก็เอาไม้กวังให้มันท่อน๑เพื่อให้มันเป็นที่อยู่ออกลูกนั้นแลตะขาบก็มี
 ลูก ๒ สองแล ตัวเกิดออกมาก่อนนั้นรูทวารราแม่มันมีทันควากกว้างครึ่ง เหตุนี้มันจึงมีตัวมีคิง
 อันแล็บ อันยาว มีหัวใหญ่ ตาหลวง หางยาว เป็นตัวผู้เพื่ออันแล ตัวคิงใหญ่ หัวน้อย ตาน้อย หาง
 สั้น เป็นตัวแม่ เป็นน้อง มันออกเมื่อหลัง เหตุรูทวารแม่มันควากกว้างแล้วมันจึงมีคิงใหญ่ เกิดถี่ เพื่อ
 นั้นแล อุปเทศมีดังนี้ หากเป็นโบราณสืบมาดีหลีแลวิทูลพราหมณ์ชกเอานิทานตำนานอันนี้มาเป็น
 พิงแก้ปัญหาสันนั้นนั้นแล พญาแลเสนาอามาตย์ทั้งหลายก็ยินดีมากนัก ก็ตกแต่งสำเภ๕๐๐ เล่ม
 เต็มด้วยข้าวของค่าชูล่มแล้วก็เอาบุชาคุณวิทูลพราหมณ์นั้นแล เมื่อนั้นวิทูลพราหมณ์ก็อำลาพญาแล้ว
 พ้อคำทั้งหลายก็คืนมาสู่บ้านเมืองแห่งตนวันนั้นนั้นแล เมื่อวิทูลพราหมณ์จักใกล้ตายก็ส่งลูกเจ้าโชติกะ
 มาณพกุมารว่า “ ดูราเจ้าลูกรักแก่พ่อ เจ้าอย่าได้ไปค้าในกลับทหาราพราหระนครที่นั่นเนอ ชาวเมืองอัน
 นั้นเขาพาลนัก เขาชกอุบายยกโทษ (หน้า ๑๕๓) ว่าข้าแต่มหाराชเจ้า ในเมื่อโทษเกิดมีแต่ตนสันนี้
 ปุคคละผู้ใดผู้๑ จักแก้ให้ตนก็มีมิแล ว่านั้น เมื่อนั้นชายผู้ตั้งค้ำก่อนนั้นก็มาตั้งคำโจตะกะเอาว่า นกยาง
 แดงตัวนั้นนั้นแล เมื่อนั้นโชติกะกุมารก็ไหว้พญาว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า ผู้ข้าหาสังจักกินมิได้ แลยิงเอา
 นกมากินก็มีมิตาย พ่อผู้ข้าตายได้เมาเกิดเป็นปลาอยู่ที่นี้ นกยางตัวนั้นมันมาสับกินพ่อข้า ผู้ข้าก็จึงยิง
 มันเพื่อนั้นตาย เมื่อนั้นพญาจึงถามว่า ดูรากุมาร เหตุใดแลท่านรู้ว่าพ่อท่านตายเป็นปลานั้นฤว่านั้น
 เมื่อนั้นกุมารก็ไหว้กล่าววว่า ขอมหาราชาเจ้าจงถามแก่ผู้ตั้งโจตะนานั้นดูก่อนเถิดว่านั้น เมื่อนั้นพญา
 จึงถามแก่ชายผู้ตั้งค้ำนั้นว่า เหตุใดจึงรู้ว่า พ่อมิงตายเกิดมาเป็นนกยางนั้นฤว่านั้น เมื่อนั้นชายผู้
 นั้นก็รู้ว่าชกชี้ หาสักชีอันใดมาเป็นพิงแก่มันก็มีได้อันใดสักอันนั้นแล เมื่อนั้นโชติกะกุมารก็ไหว้พญา
 ว่า ข้าแต่มหाराชเจ้าอันว่าเหตุด้วยอันพ่อผู้ข้าตายเป็นปลานั้นมีดังนี้ ในเมื่อพ่อผู้ข้ายังคนวันนั้นได้มา
 ค้าขายในบ้านเมืองแห่งมหाराชเจ้าที่นี้ ก็เป็นอันมีใจใสยินดีเป็นอันสนุกสุขเสริญถูกเนื้อพิงใจมาก
 นัก หาที่จักเปรียบเทียบประหมานมิได้ ในเมื่อจักตายก็ส่งผู้ข้าไว้ว่า เจ้าอย่าได้ไปค้ากลับอันอื่นเนอ
 ให้เข้าไปค้าในกลับทหาราชเจ้าที่นี้สิ่งเดียว มิให้ไป (หน้า ๑๕๔) เมืองอันอื่นว่านั้น ในเมื่อจักตายก็เท่า
 มีเจตนาจิตใจอาลัยคิดถึงบ้านเมืองมหाराชเจ้าก็ยังคงกล่าววให้ผู้ข้ามาจอดยังสำเภ๕๐๐ ที่ท่าเก่า อันพ่อเคย
 ได้จอดนั้นเนอว่านั้น กันตายก็เลยได้เมาเกิดเป็นปลาอยู่ยังท่านี้ในเมืองมหाराชเจ้าอยู่ที่อันพ่อเคยมา
 จอดยังสำเภ๕๐๐ นั้นเพื่อนั้นแล ชาตคนผู้จักตายนั้นก็มีเจตนาติดข้องอาลัยก็ดี คิดถึงอันใดกันตายก็
 ย่อมเป็นเหตุ นั้น มหาราชาเจ้าจึงว่าพ่อแห่งผู้ข้าตายมาเกิดเป็นปลาอยู่ที่นี่เพื่อนั้นแล โชติกะกุมารชก
 เอาเหตุอันนั้นมาแก่เป็นชอบธรรมจริง เรียกว่าแก่ชนะผู้นกยางแดงนั้นนั้นแล พญาจึงว่าแก่ชายผู้ลูก

นกยางแดงนั้นว่า มิงหาสักซี ตีจี้มีได้ก็เรียกว่ามิงใส่โทษแก่นั้นแล เมื่อจักใส่โทษทสิใหม่แก่มันนั้น พญาก็ถามแก่เสนาทั้งหลาย ผู้ใดก็มิรู้อธิบายอันพญานามนั้นสักคน พญาจึงจักเอานิยามมีเทียบให้แก่ เสนาทั้งหลายฟังสนนี้ ฅิว่ากุมารได้ฆ่าพ่อมันเมื่อพ่อมันยังเป็นคนดั่งนี้ กุมารจักได้ใช้ให้มันสองตัวนกล แล นกเป็นนกเลี้ยง เป็นพ่อมันตีค่าตัวสิบทองคำ แล ฅิว่าเป็นฆ่าเท่าสี่เท่ามีสองเท่า มีจ้างม้าวัว ควาย เป็นต้นเป็นของเลี้ยงแห่งท่านจักได้ใช้ ๔ ตัวแล อันนี้มิแมนพ่อมันพอยว้ายิงพ่อมันให้มันเสีย สิบนาบ ๔๐ คำให้แก่เจ้ากุมารให้มันเสีย ๔ ต่อแถม แต่นี้เมื่อหน้ามิงได้รับโทษใช้แก่ท่านเถิดว่านั้นนั้น แล มันใส่โทษแก่ท่านสินนกลแลสินนามิเท่ากัน ให้มันเสียสิบนา ๔๐ คำ ให้แก่เจ้ากุมารเถิด ให้มัน เสีย ๔ เท่าแทน แต่นี้เมื่อหน้ามิงอย่าได้นาดโทษ^{๔๔}ใส่แก่ท่านเถิดว่านั้น แก่มันนั้นแล

โชติกะกุมารแก้คำผู้โจตะนาเอาแก้ว

เมื่อนั้นชายผู้เป็นเจ้าของแก้วนั้น ก็มาตั้งคำว่า พ่อเจ้ามาค้ากลับดูชววันนั้น ก็มายืมเอาแก้ว เข้าไปเต็มน้ำบ่อทรายบ่อ๑ กว้างวา ลึกวา เป็นประมานแล้วนั้น เมื่อนั้นโชติกะกุมารก็ไหวพญาว่า ข้าแห่งมหाराชเจ้า คำอันว่านั้นก็หากมิเป็นดั่งเจ้าแก้วว่านั้นชอนจริงดีหลีแล พ่อผู้ช้ายังสั่งไว้ว่าในเมื่อ กูพอเอาแก้วนั้น เจ้าแก้วก็ไปกระทำวิดน้ำทำยน้ำบ่อทรายอันนั้นให้บกให้แห้งน้ำเงินแล้ว จึงเอาแก้ว ลงใส่เต็มน้ำบ่อทรายอันนั้น กว้างวา ลึกวา เจ้าแก้วนั้นเป็นประมานแท้ดีหลีแล ข้ามหाराชเจ้าก็จัก หากแทนใช้ชะแล เท่าว่าขอให้เจ้าแก้วไปวิดน้ำบ่อทรายอันนั้น ให้น้ำบกแห้งให้ขาดเงินเสียหมด ลวง กว้างวา ลึกวา เจ้าของแก้วนั้นให้เป็นประมานแล้ว ผู้ชาก็จักเอาแก้วไปใส่ให้เต็มเป็นดั่งเจ้าแก้วว่าดั่ง นั้นจริงดีหลีชะแล้วนั้นแล้ว เมื่อนั้นพญาก็ให้ชายผู้เป็นเจ้าของแก้วนั้น ไปวิดน้ำบ่อทรายให้กว้างวาลึกวา ให้น้ำบกแห้งให้เป็นประมานเหมือนดั่งคำมันว่านั้น มันก็ไปกระทำวิดน้ำบ่อทรายอันนั้นสิ้นเมื่อนาน ประมานวันนั้น จักดาค่าแล้ว น้ำอันนั้นก็มิอาจจักบกจกแห้งลงได้น้ำบ่อทรายอันนั้นก็โปดป้งลงกว้าง พันประมานไปฉนั้น น้ำก็มิอาจจักบกแล้วแห้งลงได้ เป็นอันเหลือกำลัง (หน้า ๑๕๖) อิดหิวแรงแม้น มากนัก มันก็มิอาจจักอุตสาหะกระทำต่อไปแถมมิได้เสียแล้ว มันจึงอ้อนวอนขอยกโทษแก่เจ้ากุมาร นั้นแล เมื่อนั้นเจ้าพญาก็พิจารณาดูว่า ฅิแลมันหากวิดน้ำบกแห้งจริงเจ้ากุมารก็จักได้ใส่แก้วใช้แก่มัน สองเท่าตาย ที่นี้มันวิดน้ำบ่อนั้นมิบกมิแห้งจริงเจ้ากุมารก็จักได้ใส่แก้วใช้แก่มันสองเท่าตาย ที่นี้มันวิด น้ำบ่อนั้นมิบกมิแห้งได้ ก็เรียกว่า มันใส่ขนาดมิโทษท่านนั้นแล มันมักใคร่ได้ของท่านเท่าใดก็จักได้เสีย สิบนาบแก่ท่านนั้นชอบแล พญาจึงพิจารณาดูค่าแก้วอันนั้น ก็เป็นอันนักพันประมานมิมีที่อันจักแบ่ง ปานได้ แม้ผู้จักเสียก็มีอันใดจักมาเสีย ท่านประมาทผู้นั้นพญาจึงว่าให้แก่เจ้าแก้วนั้นว่า มิงเป็นคนผู้

^{๔๔} ใส่โทษ, กล่าวโทษ.

ใ้หาสติปัญญาปัญญาได้ มักเห็นแต่อันจักได้มิเห็นอันจักเสียเป็นสนนี้ มึงจักเอาข้าวของที่ใดมาผิเสียให้แก่กุมารนักประมาณให้บ่เท่าค่าแก้วอันนั้นได้รื้อว่านั้น เมื่อนั้นพญาจึงว่าแก่เจ้ากุมารว่า ค่าแก้วก็เพี้ยนอันนักหลายเหลือปณประมาณจริงแล มิมีที่จักเอาอันใดมาเป็นที่จริงเทียบว่าปณประมาณกฎหมายมิได้เสียแล้วแล ขอเจ้ากุมารจงมีคำออดขออนุญาต ขอย่าให้มีทาแก่ผู้อันตัดแตงนั้นเถิดจะแลพญาก็ให้มันเสียค่าพัน๑ให้แก่เจ้ากุมารแล้ว ก็ให้มันก้มบไหว้ตื่นเจ้ากุมารเสียแล้วของงอดทำแก้วมันผู้ไ้ว่านั้นแล

โชติกะกุมารแก้คำชายผู้โจทนาเอาค่าตา

เมื่อนั้นชายผู้มิตาข้างเดียว ก็มาตั้งคำโจทนาเอาค่าตาแก่เจ้ากุมารว่า พ่อเจ้ามายืมตาข้าไปข้าง๑ ตาข้าก็เท่ายังอยู่ข้างเดียวตราบัดนี้แล้วนั้น (หน้า ๑๕๗) เมื่อนั้นกุมารก็ไหว้เจ้าพญาว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า พ่อผู้ข้าเมื่อจักตายก็ส่งผู้ข้าไว้ว่า ในเมื่อกูพ่อจักเอาตาท่านมาใส่ตากูพ่อวันนั้น กูพ่อก็ควักทำขบวนบ่อนที่จักเอาแก้วแก่น^{๕๔}ตาลงมาใส่ที่จักไว้ให้นั้นให้ตีก่อนแล้ว จึงจักควักเอาแก้วแก่นตา ท่านมาใส่แล้วนั้น บัดนี้ผู้ข้าก็จักแทนใช้ท่านดีหลีชะแล เท่าว่าขอให้มันควักทำขบวนบ่อนที่จัดเอาแก้วแก่นตาไปใส่ที่นั้น ให้กระทำตีก่อนแล้ว ผู้ข้าก็จักควักเอาแก้วแก่นตาข้า มหาราชเจ้าเอาออกไปใส่ให้มันภายหลังเลยเล่าจะแล้วนั้น เมื่อนั้นพญาก็ให้ชายผู้ตาบอดนั้น ควักตามันเบื่องบอดนั้นทำแต่งขบวนบ่อนที่จักใส่ไว้แก้วแก่นตานั้น ให้กระทำตีเสียก่อน กุมารจักควักเอาแก้วแก่นตาไปใส่ให้เล่าว่านั้นแล้ว มันก็มีอาจควักทำตาให้เป็นขบวนตีมันได้นั้นแล เมื่อนั้นเจ้าพญาจึงว่ามึงนี้เท่านาบโทษใส่ท่านสนนี้ มึงพอยมิรำพึง มึงจักกระทำมิได้นั้น เท่ารำพึงว่าเห็นจักได้ค่าตา มึงนั้นสิ่งเดียวบัดนี้ท่านมิให้ค่าท่านยืมตาท่านก็จักเอาตาท่านแทนอย่างเก่าเล่าตาย คำอันนี้ก็แมนค่าเจ้า กุมารว่าชู้อันจริงแล ฃิว่าเจ้ากุมารจักควักเอาตาเจ้ากุมารออกให้มึงก่อนดังนี้ ก็มีมีที่จักไว้แก้วแก่นตาว่าอันตาย อุปมาเป็นตั้ง ช่างทองคำอันขอตห่างกองแหวนนั้นแล เขาย่อมห่างทำขบวนที่จักบ่อนไว้แก้วนั้นให้เป็นโลง กระทำตีแล้ว จึงจักเอาแก้วเข้าใส่ไว้เมื่อภายหลัง (หน้า ๑๕๘) เล่าตายว่านั้น พญาก็ช้ำถามมันดูแถมเล่า มันก็ไหว้ว่า ข้ามหाराชเจ้าก็มีอาจจักควักตาผู้มิได้จริงแล้วนั้น เมื่อนั้นพญาก็พิจารณาว่าบุคคลละ บุคคลทั้งหลายนั้น ฃิว่าเสียตาทั้งสองข้างนั้น ก็เสมอดังคนตายแล้วตาย เหตุว่าหาประโยชน์มิได้สังสกอันแล้วแล อันว่าตาแห่งคนทั้งสองข้างนั้น ก็คือค่าเท่าตัวคนนั้นตาย ที่นั้นมันโจทนาเอาตาข้างเดียวว่านั้น ที่นั้นก็พึงตีเอาค่าตาข้างเดียวมาตั้งควรครั่งค่าตัวคนผู้นั้นแล้วนั้น พญาก็ใส่โทษะสินไหมแก้วมัน พันทองคำ๑ให้แก่เจ้ากุมารนั้นแล พญาตัดแตงฉนั้นสนุคตินั้นแล

^{๕๔} ลูก, ลูกๆ.

โชติกะกุมารแก้คำขायผู้มีใจตนาเอาลูกหมูเผือก

เมื่อนั้นขायผู้เจ้าลูกหมูเผือกนั้นก็มาตั้งคำโจตะนาเอาลูกหมูเผือกแก่เจ้ากุมารว่า พ่อเจ้ามายืมเอาลูกหมูเผือกเข้าไปตัว๑ ยังมีเอามาให้ข้าเลย แม่มันก็ยังให้กองหาลูกผู้อยู่ช้วนดีหลีแล เจ้ามาข้าก็จักเอาจิมเจ้าชะแล เมื่อนั้นโชติกะกุมารก็ไหว้พญาว่า ข้าแห่งมหाराชเจ้า คำอันนั้นก็มิช้อนเป็นตั้งเจ้าหมูว่านั่นจริงแล พ่อผู้ข้าจักตายก็สั่งผู้ข้าไว้ว่า ในเมื่อพ่อเอาลูกหมูเผือกวันนั้น หมูนั้นก็ยังมีน้อยมิพรากแม่มันเลย พ่อผู้ข้าเอาไปมันก็เท่าให้หา แม่มันอยู่ช้วนนั้นแล เท่าว่าแม่กับลูกเขาได้พรากกันเมื่อนานนับสนนี้ ลูกมันใหญ่ขึ้นมาแล้ว แม่กับลูกเขาจากรู้จักกันว่า เป็นแม่เป็นลูกกันก็มิรู้ได้แล เท่าให้เอาตัวแม่มันมาให้มันเห็นแม่มันก่อนเถิด (หน้า ๑๕๙) กันมันเห็นแม่มันดังนี้ ก็กลัวมันแล่นหนีว่าเสียชะแล พญาจึงกล่าวว่า แก่ขायผู้เจ้าหมูเผือกนั้นให้มันเอาแม่มันมาให้เขาได้เห็นกันก่อนว่านั่นมันก็เลยหาแม่หมูเผือกมิได้นั้นแล เมื่อนั้นพญาจึงว่าคำอันมิมีมิงพอยว่ามีสนนี้ เพื่อท่านให้หามาพอยหามาได้ตั้งนั้น พอยนาบโทษใส่ท่านดังนี้ ก็เป็นโทษใส่มิงเล่าแล มิมีงหาแม่หมูเผือกได้จริง เจ้ากุมารก็จักใช้ลูกหมูเผือกให้แก่มิงตัว๑ ชะแล มิงหาแม่หมูเผือกมิได้ก็เรียกว่ามิง พายท่านแล้วแล มิงนาบโทษใส่ท่านมิงมักได้เท่าใด มิงก็จักได้เสียให้ท่านเท่านั้นตาย เมื่อนั้นพญาก็พิจารณาดูว่า ขาดิหมูเผือกจักเกิดมาก็หายากนักแล แม่นเกิดมีที่ใดก็ย่อมเอาเป็นของมงคลแก่ท้าวพญาดีหลีตาย เป็นของอันหายากนักแล แม่นเกิดมาที่ใดก็ย่อมเอาเป็นของมงคลแก่ท้าวพญาดีหลีตาย เป็นของอันหายากนัก เป็นของอันแพงค่าตาย พญาก็ถือค่าหมูเผือกตัวนั้นพันทอนาคะ คือตัว พันทองคำ๑ แล้วพญาก็ใส่ทัณทสนใหม่แก่มันพันทองคำ๑ ให้แก่เจ้ากุมารนั้นวันนั้นแล อันว่าหมูเผือกหากเป็นของมงคลท้าวพญา จึงถือค่าตัวพันทองคำว่านั่นจะแล

ขायสองคนชิงเรือกันแล

ยังมีขायสองคน ชิงเรือกัน *อุปติ* เหตุนั้นก็ชิงกันนั้นมีดังนี้ ยังมีขायผู้๑ เป็นพ่อค้า ไปขอดเรือท่านแล้ว เจ้าเรือก็เลยเอาผู้มาจอดนั้นเป็นสหายรัก เมื่อภายหลังผู้เจ้าเรือจักไปค้า ก็ฝากเรือไว้กับสหายผู้มาจอดนั้นอยู่รักษาถ้านั้นแล เมื่อภายหลังขायผู้มาจอดนั้นมันใครได้เรือท่าน มันก็ขึ้นไปจับกตชิตหมายไม้ (หน้า ๑๖๐) เครื่องเรือข้างล่างและข้างบน ให้เข้าใจไว้ช้อนแล้ว มินานผู้เจ้าเรือไปค้า กลับคืนมารอดแล้ว ขึ้นเรือมา มันก็แสร้งทักว่าท่านลูกที่โตมา ท่านมีชื่อตั้งเรือฤ ท่านขึ้นเรือมาพอยเข้าไปเรือข้า พอยมิถามข้าสนนี้ว่านั่น ส่วนผู้เป็นเจ้าเรือก็ว่าหากเป็นเรือข้าตาย พอยท่านว่าสนนี้กระทำเรือฤ ขาทั้งสองก็เถียงกันชุนชุนมียอมกัน ขาก็ไปให้เสนาไตให้มันแล เสนาก็ไต่ถามหาเครื่องเรือทั้งหมดให้เป็นสักซีเล่า ส่วนขायผู้เป็นเจ้าเรือมิเท่ากล่าวว่ ข้ามิรู้อันใดสักอันชะแล ข้าก็มิรู้

ว่าจักเป็นสนั่นน้ำข้าก็มีได้ทำเครื่องหมายอะไรสักอัน ก็เท่าให้สละไม้ทำเครื่องหมายทั้งมวลตาย ผู้ช้ำก็เท่ารู้ว่า ให้ทำแล้วก็ขึ้นอยู่อย่างเดียวชะแล่วนั้น เมื่อนั้นเสนาก์ถามชายผู้มาจอนั้นเล่ามันก็บอกกล่าวมอกไม้ใหญ่่น้อย สั้นยาว ในเครื่องเรือตัวมรดกพร้อมช้อนนั้นแล เมื่อนั้นเสนาจึงว่า ผู้นี้มันรู้มันมีสักขีตีช้อนตาย แม่นเรือมันได้สร้างทำเอาจริงแล ว่านั้นก็ตัดว่าให้ได้แก่ผู้มีสักขีนั้นแล เมื่อนั้นผู้เจ้าเรือมียอมมันว่าเรือข้าจริงนา ก็พากันไปไหว้พญา พญาก็ถามเอาสักขี ที่ตามิเห็นนั้นเล่าว่า ผู้นี้ว่าแม่นเรือมัน มันหากได้รู้เครื่องทั้งมวล มอกใหญ่่น้อย สั้นยาว เป็นสักขีมีช้อนจริงแลว่านั้น ในเมื่อจักปลุกเสานั้น ข้าได้เอาอันใดรองพื้นฐานเสาดิตดินบ้างฤว่านั้น ชายผู้มาจอนั้นก็มิรู้ มันจึงว่า ผู้ช้ำมิได้ใส่ มิได้รองอะไรสักอันว่านั้น เมื่อนั้นชายผู้เป็นเจ้าเรือนั้น มันคิดรู้มันจึงว่า ผู้ช้ำได้เอาแผ่นหินเป็นยันต์อัน๑ เป็นสี่แฉ่งรองพื้นฐานเสา เล่มชื่อมงคลนั้นแลว่านั้น พญาก็ให้ไปชูดูกก็ได้แผ่นหินเป็นสี่แฉ่ง เป็นยันต์รองพื้นหินเสานั้นออกมาจริง พญาจึงว่าผู้มีสักขีอันตาเห็นนั้นมิใช่เรือนมันแล มันหากลักหมายเอาเครื่องเรือท่านตาย หากมันเรือนผู้มีสักขีที่ตามิเห็น คือยันต์รองพื้นเท้าเสานั้นจึงง่ายว่านั้น พญาก็ใส่หัตถะสินไหมแก่ผู้มีสักขีภายในนั้น ๒ หลังเรือน กดค่าเรือนหลังพันเงิน ให้มันเสีย ๒๐๐๐ เงิน ให้แก่เจ้าของเงินแล้ว เรือนนั้นคืนไว้แก่เจ้าเรือนอย่างเก่าแล้ว พญาขับมันผู้มาจอนเรือให้จากเรือวันนั้นแล พญาตัดแต่งสนับ สุกติมะนะขอบนั้ก เทวดาอยู่รักษา พระกุมลั้กชะเทวดาก็ไปรยข้าวตอกดอกไม้พิลวงมาบูชาพญาวันนั้นนั้นแล

ฟังพอนช่วยลูกชาวบ้าน

อัน๑ ยังมีสองขาผิวเมีย ยังมีลูกน้อยผู้๑แล้ว จึงไปเอาฟังพอนตัว๑ มาเลี้ยงไว้ให้เป็นเพื่อนลูกน้อยนั้นแล ยังมีวัน๑ ขาสองคนก็พากันไปกระทำการสวนไร่ จึงไว้ฟังพอนกับลูกอยู่ยังเรือนที่นั้น ยังมีงูเห่าดำตัว๑ ก็มาฉกูก่อนน้อยผู้นั้นตาย ฟังพอนเห็นงูฟังพอนก็กั้ดงูขาดเป็นท่อน ๆ งูก็ตาย เลือดก็ติดเปื้อนฟังพอน ทั้งตัวทั้งปากมันนั้นแล (หน้า ๑๖๒) เมื่อนั้นสองผิวเมียไปกระทำการมา มีทันถึงเรือนเห็นฟังพอนมีตัวติดเลื้อดด้วยเลือดงูทั้งตัวนั้น เห็นพ่อแม่เลี้ยงมาก็เล่นไปต้อน ขาพ่อแม่เห็นสนับนี้ก็พิจารณาทั้งถึเท่าคิดว่า ฟังพอนขบลูกตัวตายว่านั้นแล ก็ฆ่าฟังพอนตายเสียนั้นแล ครั้นว่าขาผิวเมียมาถึงเรือนแล้วเห็นงูตายขาดเป็นบัน เป็นท่อนอยู่สนับนั้นก็จึงรู้ว่างูฉกูกตนตายแล้ว ฟังพอนจึงกั้ดงูตายนั้นแล ขาผิวเมื่อก็ร้องให้กินแค้นใจมากนั้ก เหตุมิได้พิจารณาธิบกระทำด้วยงายนั้ก

เหยี่ยวรูงช่วยพราน

ยังมีพรานนกผู้๑ เอาเหยี่ยวรูงมาเลี้ยงไว้แล้วก็เอาเหยี่ยวรูงนั้นไปเที่ยวล่าปลาเอาเหยี่ยวรูงไปตี เอานกชู้วันนั้นแล ยังมีวัน๑ พรานก็เอาเหยี่ยวรูงนั้นไปล่าป่า ไปถึงสระน้ำที่๑ ยังมีงูเห่าตัว๑

อาศัยอยู่น้ำสระที่นั่นนั่นแล พรานยีนอยากน้ำใครกินใครอาบน้ำ พรานจกลงไปหาน้ำนั้น เขี้ยวรุ่งเห็นงูก็กลัวงูนั้นฉกเจ้าสแห่งตน เขี้ยวรุ่งก็ไปทำน้ำอันนั้นให้ขุนเสียแล้วก็บินถลาใส่หน้าพรานไว้ ถ้วนสองที สามที่นั่นแล พรานมิพิจารณา พรานก็กริ้วโกรธก็ฆ่าเขี้ยวรุ่งนั้น ก็ลงไปเพื่อจกกินจกอาบน้ำนั้น งูเห่าตัวนั้นก็พุ่งพิษใส่ตาพราน เลยตาบอดเสียทั้งสองข้างนั้นแล พรานก็เป็นทุกข์เวทนา ร้องไห้มีความกินแหนงใจมากนัก เหตุมิพิจารณา (หน้า ๑๖๓) กระทำตามความกริ้วโกรธพอยริบกระทำเป็นเหตุให้กินแหนงเพื่อนั้นแล

หมาช่วยลูกพญา

ยังมีพญาตน๑ มีลูกสาวผู้๑ จึงเลี้ยงหมาไว้ตัว๑ เมื่อนางจกไปอาบน้ำก็ดี จกไปที่ใดก็ดี หมาก็ไปด้วยกันชุนแห่งนั้นแล เมื่อนางไปอาบน้ำแก่เครื่องประดับตนไว้ หมาก็เฝ้าอยู่นั้นแล เมื่อนั้นยังมีชายผู้๑ ผูกเวรหมานั้นกับนางลูกสาวพญานั้น มันก็เอาไม้เลี่ยมแหลม ไปปักไว้ที่นาง เคยลงอาบน้ำนั้นแล มีวัน๑ นางก็ไปสูบน้ำ เพื่ออันจกลงไปอาบน้ำ หมาก็รู้ว่าจกเป็นภัยแก่เจ้าแห่งตน หมาก็คาบซีกผ้าสไบแห่งนางไว้ ถ้วนสองทีสามทีนางมิพิจารณาเหตุว่า กรรมมาได้มาถึงนางนั้นแล้ว นางก็แกยเครื่องประดับตน นางออกซัดไว้กับหมาที่นั่นแล้ว หมาก็ร้องให้หอนแล่นไปแล่นมาอยู่ที่นั่น ส่วนนางก็ลงไปอาบน้ำก็ไปถูกไม้แหลม นางก็ตายในท่อน้ำนั้นแล หมาเห็นเจ้าตนตายเสียฉนั้นแล้ว หมาก็คิดว่าจกกลับบอกกล่าวแก่พญาเจ้าตนเป็นพ่อแห่งนาง ให้พญาได้รู้ว่านางตายเสียแล้ว คิดว่าฉนั้นหมาก็คาบเอาเครื่องประดับตัวนางกลับไปหาพญานั้นแล พญาก็เห็นหมาคาบเอาเครื่องประดับนางมา มิเห็นลูกตนมาดังนี้ พญาก็คิดว่าหมากัดลูกตนตายเสียแล้ว พญาก็อาณัติให้ฆ่าหมาเสียนั้นแล เมื่อภายหลังก็รู้ว่าลูกสาวตนไปถูกไม้แหลมเสียบตายดังนี้ ก็มาคำกินแหนงใจหาที่สุดมิได้ เหตุมิได้พิจารณาให้แจ้งแล้ว (หน้า ๑๖๔) จึงกระทำก็มีคำค้อยกินแหนงใจมากนักก็มีวันนั้นนั่นแล

ชายฆ่าหมาตัวเก่า

ยังมีมานพสองคน เป็นสหายรักแพงกัน ผู้๑เป็นผู้ดีผู้๑เขี้ยวใจ สหายผู้เขี้ยวใจนั้นมีหมาสองตัวแม่ลูก สหายผู้เป็นดีนั้น จึงมาขอเอาหมาน้อยตัวเป็นลูกนั้นไปเลี้ยงไว้ที่นั่นแล หมาตัวแม่นั้นก็ด้วยกันไปให้ลูกมันกินนมชุนนั้นนั่นแล มีในวัน๑ สหายผู้เป็นดีนั้น จึงรำพึงคิดถึงสหายผู้เขี้ยวใจ จึงเอาทองคำพัน๑ ผูกกับคอหมาตัวแม่นั้น ให้หมาพามาให้สหายตน ด้วยมีคำรำพึงว่า จักฝากหมามาให้สหายว่านั้นแล หมาก็พาเอาทองคำอันนั้นมาถึงมันจริงนั้นแล สหายผู้เป็นเจ้าของหมานั้นก็มีคำรำพึงคิดว่า หมาตัวนี้มันมีดี พอยลักเอาคำสหายกุมว่าสนี่ว่านั้น ก็ฆ่าหมาเสียนั้นแล อยู่ได้สามวัน สหายผู้เป็นเจ้าทองคำนั้นจึงจกใช้ไปหาสหายผู้เป็นเจ้าหมาแล้วก็บอกกล่าวตามวิจจะนัยยะอันได้ฝาก

ทองคำกับหามาแต่ต้นถึงปลาย เมื่อสหายผู้เป็นเจ้าของมาได้รู้แจ้ง ก็มีความน้อยเนื้อต่ำใจกินแหว่งใจ เมื่อภายหลังมากันวันนั้นนั่นแล เหตุนั้นบุคคลผู้ใดจักกระทำอันใดก็ดี จักว่าอันใดก็ดี ควรพิจารณาให้แจ้งจริงจึง ควรกระทำตาย แม้นบุคคลผู้เป็นจำเมืองก็ดี ควรพิจารณาให้ได้แจ้งแก่ใจ ให้ได้ยินแก่หู ให้ได้เห็นแก่ตา อย่าฟังคำฝ่ายข้างเดียวอย่าให้มีคำกินแหว่งใจ เมื่อภายหลังเกิด ก็จักเป็นคุณเมืองคนแลเมืองฟ้าชะแล (เจ้าน้อยนามะวงศา บ้านประตูกลับเจียงใหม่เขียนสือไว้ศักราช ๑๒๕๒ ตัวปี กตกี เดือนยี่เหนือ ขึ้น ๕ ค่ำ วัน๑แล้ว)

ข้าโอกาสน้ำหยาดเวณตาน

(หน้า ๑๖๕) ประการ๑ บุคคลผู้ใดเป็นข้าท่าน ได้โอกาสหยาดน้ำให้เป็นตานไว้กับวัดวาอารามแลพระบาท พระธาตุเจ้าก็ดี บุคคลผู้หนึ่ง แม้นมันใคร่พ้นจากข้าโอกาสอันนั้นเป็นดังนี้ มันใช้ไถ่ตัวมันออกเป็นไทยกลับก็ได้พ้นแล เท่าเอาค่าตัวมันนั้นไว้อุปถัมภ์วัดวาอารามที่นั้นก็พ้นแล เหตุสักซี้สักสี่มีสนั้นเมื่อพระพุทธเจ้ากัสสะนิพพานไปแล้ววันนั้นคนทั้งหลายก็ชุธาตุไว้ด้วยดินและอิฐ และก้อนไหนควรค่าได้แสนทองคำ เอามโนศิลาเป็นเพชรเอาน้ำมันงาเป็นน้ำ ก่อขึ้นสูงได้โยจนะ๑ ยังมีเสฐฐิผู้๑ชื่อว่า คามะวาสิมี ศรัทธาจ่ายข้าวของเป็นตานที่นั่นมากนัก เสียข้าวของแล้ว เค้ายังเสฐฐิผิวเมียกับลูก ๗ ชาย กับลูกเสฐฐิและสะไม้ทั้ง ๑๔ คนนั้นออกเป็นไทยกับกลับวันนั้นนั่นแล ผิดว่ามีผู้จักไปไถ่เอาตัวเขาตั้งนี้ เขาก็หาสร้างปองขงขวยได้ข้าวของแล ก็เอาข้าวของอันนั้นไถ่ตัวเขาออกเป็นไทยก็ควรตาย เหตุว่าตนหากเป็นใหญ่ แก่ข้าวของตนนั้นตาย แม้นว่าตนเอาไปให้ตานก็ได้ อานิสงส์ผละก็ขึ้นตาย แม้นมันเอาให้แก่ผู้ใดก็ได้ให้แก่ผู้หนึ่งแลข้าอังกาศหยาดน้ำ (หน้า ๑๖๕) นั้น ครั้นว่าหายมีผู้จักสืบแทนข้าวของอันนั้น ผู้อื่นจักสืบก็มีได้ตาย แม้นมีมากน้อยก็เท่าควรเอาไว้เป็นอุปการะกับที่นั่นทั้งหมดสิ่งเดียวแล ผิดว่าเขามีลูกมีหลานเท่าลูกเขานั้นสืบชดใช้สิ่งเดียวตาย ส่วนอันว่าลูกหลานเขานั้นผิดได้ไถ่ตัวออกตั้งนี้ ก็หากเป็นข้าอังกาศน้ำหยาดสืบเช่นลูกเช่นหลาน เหลน สืบต่อไปตราบเมี้ยน ภัทรกัปนี้แล

หนโลกคนคฤหัสถ์อันใคร่พ้นจากนายตอแห่งตน

หนโลกคนคฤหัสถ์นี้ มักใคร่พ้นจากขุนบวคนาย ตอแห่งตนนั้น หากขงขวยหาข้าวของได้พอค่าตนแล้ว ไถ่ตนออกให้พ้นจากตอก็ได้ตาย แม้นว่าพ่อแม่พี่น้องมันอันเป็นชาวตอ นั้น หากให้ข้าวของแก่มันตั้งนี้ มันก็เอาข้าวของอันนั้นไถ่ตัวมันออกจากตอ ก็พ้นแลตามมติหนโลกว่า หากเอาของในตอไถ่ตนให้พ้นจากตอตั้งรื้อ แลจักพ้นได้จะว่านั้น ด้วยจริงตามธรรมว่าเจ้าขุนมูลนายพ่อแม่ว่าได้ให้วัตถุข้าวของวัตถุสิ่งใดสิ่ง๑ให้แก่บุคคลผู้อื่นก็ดีให้ลูกหลานเหลนก็ดี หากลักผู้ใดก็ได้ให้แก่ผู้ใดก็

เป็นของมันผู้นั้นแล้วแล แม้มันเอาของอันนั้นไปให้ท่าน ก็มีผลอันสงส์แก่มันผู้นั้นแล แม้มันรัก
 ผู้ใดมันเอาข้าวของให้ผู้ใดก็ได้แก่มันผู้นั้นแล พ่อแม่ให้แล้วพอยจกกุมเอาคืนก็เสียตัวแล แม้นนายต่อได้
 ให้วัตถุแก่ผู้อื่น นอกตอกก็ดี ภายหลังกรั้วโรทรพอยจกกุมเอาคืนก็ผิดสมควรแล (หน้า ๑๖๗) อันฉิวว่า
 คนผู้ใดแลได้ตู่ نابโทะใส่ท่านว่าผู้นี้ไปเล่นซู้สุเมียท่าน ด้วยอันหาเก้าหามูลมิได้นั้น ควรใส่ทัณฑ
 สิบไหมแก่มันแลเหตุว่ามันมักยกยอคำร้าย ใส่ท่านตาย เทียบตั้งเจ้าภิกขุตน๑บักโทะใส่เจ้าภิกขุตน๑
 ว่าเป็นพาราชิกว่านั้น ก็หาเก้าหามูลมิได้ เจ้าภิกขุทั้งหลายจึงนำไปไหว้พระพุทเจ้า ก็ใส่อาบัติ
 สังฆาติเสสแก่ภิกขุตนยกโทะใส่ท่านนั้นนั้นแล หนโลกควรใส่สิบไหมแก่มันผู้ยกโทะใส่ท่านนั้น ๒๒๐
 เงินชอบแล

ข้าวของยังเจือกับกันยังมีได้แบ่งกัน ยัง๑ตายเสีย

อุปภินน์ สัสตฎฐิยาเตสมโต เอโภาสสควินโต จ ธนสรารณั อันทว่าของ อุปภินน์ แห่ง
 ปุคคะสองคน สัสตฎฐิ เจือกัน ธนั อันทว่าทรัพย์ พหุขนานั แห่งคนทั้งหลาย สัสตฎฐิ เจือกัน สียา
 พิงมี เตสุขนาสุ ล้าคนทั้งหลายฝูงนั้น เอโภชโน อันทว่าคน มโต แลตายไปดังนี้ ชิวโนโต ปุคคะผู้
 มีชีวิตนั้น ธนีสสราร ก็เป็นใหญ่ในข้าวของทั้งมวล อสสุ แห่งผู้ตายนั้นแล อวิภตตา กราเจจุกั กัสสา
 ยทิ ทตวา ทินจติโหตุอนยาตินันน์ ยถากามั ธิวาเทยยั โสชโน อันทว่าคนผู้นั้น (หน้า ๑๖๘) มรณา
 สโน อันทจักใกล้ตายดังนี้ ทตวา ให้ ปุตตาทินันน์ แก่ลูกเป็นต้น ธนั ยังข้าวของอันเป็นส่วนแห่งตน
 อวิภตตอ อันทจักตาแจกเสียกัน เอกัส แล้วส่วนละส่วน ยทิสียา ฝิมี่ตั้งแลมีดังนี้ ชุตินันท์ตายนั้น
 โหติ ก็มี ตยจธนั อันทว่าข้าวของอันนั้น อาทินน ได้ชื่อว่าบอกให้ ชิวา อันทว่า ปุคคะทั้งหลายฝูงมี
 ชีวิต เทยุง ก็พึงให้ ตสสุขนานาสุ แก่คนผู้หลังได้นั้น กามั ตามกรรมอันมักแก่มันนั้นเกิด มักว่ามี
 ปุคคะสองคนก็ดี ข้าวของแห่งมันผู้ตายนั้น แม้มากกว่าสองคนก็ดี ตั้งว่ามีของอันเดียว ก็อว่า บ้าน
 ส่วนไร่นาจ้างม้าวัวควายก็ดี ยังไว้กับกันมิได้ แจกเป็นกันครั้ง ยังไว้ที่เดียวกับด้วยกันดังนี้ ฝิแลตาย
 เสีย ผู้๑ก็ดี สองคนก็ดี ของแห่งมันผู้ตายนั้น อันทยังเจือกันไว้ นั้น ก็หากเป็นของอันผู้มีตายนั้นเสีย
 ทั้งมวลแล ฝิน้องฝ่ายกายลูกเมียแห่งมันผู้ตายนั้น ก็เป็นเจ้าแห่งข้าวของอันนั้นได้ตาย เหตุเขาเป็น
 ลูกเป็นหลายภายหน้าตาย กฎหมายลงสุดไปแม้มันผู้ตายนั้น สั่งไว้ว่า ข้าวของแห่งข้าให้ทานไว้แก่
 แก้วทั้งสามเถิดว่านั้นก็มีได้มีขึ้นแล ครั้นว่าผู้ยังอยู่อนุญาติก็หากจักได้แล

องค์แห่งราชทูตคนใช้ท้าวพญาให้มีคุณ ๗ ประการ

ทูโต อันทว่าผู้จักเป็นคนใช้ สตคฺุโณ ให้มีคุณ ๗ ประการ อันทจักควรไปถือเชื่อมราชา
 สันถวมตรี ให้เป็นกัลยาณมิตร ซึ่งกันนั้นให้เอาคนผู้มีองค์ ๗ จำพวกจึงควรเป็นคนใช้ได้แล กุสิโน

ผู้มีตระกูลอันดี ๑ สีสสมปนโน ผู้ประกอบด้วยศีล ๒ มติมา มีสติปัญญากล้าคม ๓ วิสารทญาณ มีสติปัญญา วิสารท ฉลาดองอาจมีเกรงขามอาจให้แล้วการทั้งมวล ๔ ปิยาวิทนีย์ ปากด้านจรรยาจรรยาจรรยาใจ ๕ สัจจวาจา กล่าวถ้อยจาจาที่มีสัจจะหมั่นเที่ยงดีแล ๖ ยโกวาที เจ้าตนสั่งสอนคำอุตี กล่าวตามคำอันนั้นช้อนมิหุตมิหุยอนมือผ่อนมิแถมถ้อยคำ ๗ ลักษณะองค์แห่งคนเป็นคนใช้เจ้าพญา ให้มีคุณ ๘ ประการดังนี้เกิด เป็นเหตุให้กินแห่งใจเมื่อภายหลังมี ๘ ประการดังนี้ ไฟดับมิเสี่ยง ๑ ข้าศึกศัตรูเก้ามิเมี้ยน ๒ เป็นพยาธิปริบยา เลี้ยงพยาธิไว้ให้แก่ ๓ ยืมของท่านมามีมือที่ปุดขาดแตก แห้ง ๔ พบของอันพึงใจแล้วมิเอา ๕ คำอันควรตีกกล่าวว่าแล้วพอยมิว่าหุตเสีย ๖ เมื่อตนยังหนุ่มมีกำลังพอยปริบองรวมข้าวของสัมปตติ ๗ ชื่อของแพง ๘ ประการนี้เป็นเหตุให้กินแห่งใจเมื่อภายหลัง แล

แต่งตามวัตถุกาลอันถูกอันแพง

แต่งตามวัตถุกาละนั้นมีสันนี้แล (หน้า ๑๗๐) เป็นตั้งผู้ลักข้าวของท่านเมื่อแพงคือหมื่น น้ำบาทเงิน ถึงกาละเมื่อข้าวถูกหมื่นน้ำพันเบี้ยเจ้าข้าวจึงได้ตัวผู้ลักจำเมืองก็ควรแต่งตามแพง^{๖๐} ตามกาละเมื่อมันลักเมื่อแพงนั้นชอบแล

ผู้ลักข้าวท่านเมื่อยามข้าวถูก คือ ข้าวหมื่นน้ำพันเบี้ย ถึงกาละเมื่อยามข้าวแพงคือข้าว หมื่นน้ำบาทเงิน เจ้าข้าวจึงได้ตัวผู้ลัก จำเมืองก็ควรแต่งตามอันถูก ตามกาละเมื่อมันลัก เมื่อยาม ข้าวถูกเมื่อมันลักนั้นเกิดชอบแล วิจาโร อันว่าจำเมือง วิจกขณา มีตาถือเปรียบเห็นอตุตต่าง ๆ วิ จาเรตตวา พิจารณาดูแล้ว อุปตักาล์ ยังของกาละเมื่อถูกแล เมื่อแพงแจ่งแล้ว วสัหุตุยริตวา หุต กาม พึงเปรียบดูของอันนั้น ตตตกาโล ปรนาตเย พึงน้อมมาใส่สินไหมในกาละอันเมื่อลักนั้นเกิด

เจ้าภิกขุลักขะเบื่องหมากป่าวชมพูทวีป

เป็นตั้งเจ้าภิกขุตน๑อยู่ในชมพูทวีปอยู่เจติยะคีรีวิหาร เจ้าภิกขุตน๑นั้นก็ลักเอาหมากขะ เบื่อง^{๖๑}หมากป่า^{๖๒}ในชมพูทวีปผาก๑ไปรอดในลังกาทวีป จึงไปถึงคีรีวิหารที่เจ้าของอยู่นั้น เจ้าของ หมากป่านั้นเห็นขะเบื่องหมากป่านั้น ก็รู้จักแจ่งว่าเป็นของตนจึงทักว่า เจ้าภิกขุลักเอาขะเบื่องหมาก ป่าวขามาดีหลีตายว่านั้น เจ้าของก็พาเอาภิกขุตนลักนั้นไปสู่อังคะทั้งหลายไต่ดูนั้นแล ในลังกาทวีป นั้นหมากป่าวแพงค่านัก เมื่อนั้นชาว (หน้า ๑๗๑) เจ้าทั้งหลายก็ติเจ้าภิกขุนั้นว่า ท่านเสียตัวทุกข์หมู่

^{๖๐} แพง.

^{๖๑} กะโหล่ง.

^{๖๒} มะพร้าว.

นั่นแล เมื่อนั้นเจ้าโคตตระเถร มีสติปัญญาฉลาดกว่าตั้งหลาย เจ้าโกตตระเถร จึงถามว่า ผากจะ เบื้องหมากป้าวนี่ ท่านลักเอามาจากที่ใดมานั้นจ้ะ เจ้าภิกขุตนนั้นก็กล่าวว่า ข้าเอามาแต่ชุมพูทวีป ส่วนมาจริงดีหลีแล้วนั้น เมื่อนั้นเจ้าโกตตระเถร จึงถามว่าหมากป้าวในชุมพูทวีปนั้นมีค่าดังรื้อจาวานั้น เมื่อนั้นชาวเจ้าทั้งหลายจึงกล่าวว่าหมากป้าวในชุมพูทวีปนั้นหาค่ามิได้กินเนื้อในแล้วก็ซัดเสียตายแล ว่านั้น เจ้าโคตตระเถรจึงว่าภิกขุอันเอาจะเบื้องหมากป้าวนี่ ท่านหากเอาในชุมพูทวีปส่วนตาย เจ้าของ หมากป้าวมาได้ในลังกาทวีปที่นี้ ก็ได้ในที่หมากป้าวแพงมีค่านักดีหลีตาย เราจักตักแต่งตามที่นี่ อัน แพงสนี่ก็มีขอบตาย ฟังเราแต่งตามชุมพูทวีปนั้นควรชะแลเหตุภิกขุเอาในชุมพูทวีปส่วนมาดีหลีตาย หากหมากป้าวในชุมพูทวีปนั้นควรชะแลเหตุภิกขุเอาในชุมพูทวีปส่วนมาดีหลีตาย หากหมากป้าวใน ชุมพูทวีปที่นั้นหาค่ามิได้ ภิกขุท่านเอาก็หาโทษอันหนักมิได้ตาย ผิภิกขุสนี่จะลักเอาวัตถุของควรค่า มาสักกะนี้ พระเจ้ามิใส่อาบัติพาราชิกลักเอาตายเท่าควรใส่อาบัติอันควรเบาตายว่านั้น ชาวเจ้าทั้ง หลายก็สาธุการมากนักนั้นแล เมื่อนั้นพญาภาติยะราชาชะมาไหว้เจตียะ มาได้ยินเสียงสาธุการอันนั้น ก็ถามดูยังเหตุการณ์อันนั้นรู้แจ้งแล้ว พญาภาติยะราชาจึงกล่าวว่า แต่ (หน้า ๑๗๒) นี้ไปภายหน้า เรา จักไว้อาชญาแก่เจ้าโกตตระเถรได้ไต่คำแก่นักบวชแลคฤหัสถ์ทั้งหลายแล้วนั้น ตั้งแต่นั้นมาพญา ภาติยะก็เอาตำนานนิทานอันนี้ไปเทียบโลกะภาษาสืบต่อมานี้แล

ของค่าน้อยพอยว่าหลาย ของค่าหลายพอยว่าน้อย

ชนา อันว่าคน *ทินน์* ลักเอาแล้ว ปรธน์ ยังของแห่งท่าน *ฐานาจาเวย* ให้คลาดคลา จากที่ *ทณฺฑเสฏฺฐ* ฟังใส่สินไหม *ทินน์* แก่ผู้อันลักนั้น *วิจาโร* อันว่าจ่าเมืองกัน *สนรฺกฺเขตฺวา* ฟัง แหวดกฎหมายให้รู้ *ทินน์กาล* ยังกาละที่อันลักนั้นให้แจ้ง *ทณฺฑเสฏฺฐ* ฟังแต่งสินไหม กล่ ตามกาละ อันลักนั้นเถิด มักว่าให้รู้แจ้งในกาละเมื่อนั้นลักนั้น คือ ว่าลักเมื่อถูกก็ดี ลักเมื่อแพงก็ดี ให้รู้แจ้งจริง *บณฺฑิต* อันว่าผู้มีสติปัญญา *เนวสทฺท* ก็มีฟังเชื่อ *วาท* ยังถ้อยคำ ปุพพมุกขายินี่ แห่งผู้รู้กล่าว ล่าย เป็นประธานนั้นแล

ของซื้อค่าแพงนัก

สามิโก อันว่าผู้เป็นเจ้าของ *สนตฺก* แห่งของ *อปฺตมฺหาคฺควฺวา* ของค่าน้อยเจ้าของพอยว่า ค่าหลายให้มากก็ผิด *ทินน์* อันว่าผู้ลัก *มหาคฺนฺติ จ* ของมีค่ามาก แต่ผู้ลักก็พอยว่ามีค่าน้อยก็ผิด ตาย ประการ๑อันว่า *ปริโภค* อันนั้นจริงเจ้าของได้ซื้อแพงค่า นตฺถิ มิได้ปริโภค ของต้นท่านนั้น คินฺดงนี้ ควรแต่งให้ใช้ค่าปริโภค โภคตามตั้งข้าวของได้ซื้อแพงตามค่านั้นแล ฟังเปรียบเทียบดูอง แต่งทัณฺฑสินไหมตามกองชอบแล ผิจ่าเมืองพ่อนค่าปริโภคท่านลงเสียดังนี้ (หน้า ๑๗๓) ก็ผิดจริงแล

หน่อไม้หักข้างคชาติ ฤกษ์เอาออกให้

ยังมีนางผู้^{๖๓} ชื่อมิปรากฏ มันก็ไปล่าป่า เพื่อไปเซาะเดินเซาะเอาหน่อไม้มากิน มันก็ได้หน่อไม้มาหลายพอดี้เต็มแรงแห่งมันพอดี้แล้ว มันก็ยังเซาะอยู่ที่นั่น เพื่อให้หายอดพักนั้นแล้ว มันก็เลยบังเกิดมีกิเลสด้วยราคะตัณหาในใจแห่งมัน ให้กล้าแข็งแรงมากนักแล้วมันก็ผ่อเล็งไปมา ก็เห็นหน่ออันก้อน^{๖๓} พอพึงใจมันนัก มันก็เอาหน่ออันนั้นชุกชอกเข้ารองคชาติแห่งมันตามดั่งคำวิตกคะนึ่งมันนั้น หน่ออันนั้นก็เลยหักชำ^{๖๔} ร่องคชาติแห่งมันเสียนั้นแล มันก็หย่อง^{๖๕} ปองร้ายเอาหน่ออันหักชำองคชาติออกอยู่ที่นั้นก็เมื่อนานนัก ยามนั้นยังมีเจ้าฤกษ์หนุ่มตน๑ไปเฝ้าป่าที่นั้นก็เพื่อจักไปเอาหน่อมากินว่านั่น ฤกษ์ไปจวน^{๖๖} พบใสนางผู้^{๖๖} นั้นอันก้มกระทำปองร้ายเอาหน่อชำองคชาติออกในที่นั้น ฤกษ์ก็ไปจวนใสนางไกล่^{๖๖} นึก เปื่อนนางเห็นเจ้าฤกษ์แล้วนางก็มีทันเพ็ญเมื่อนางก็จึงไหววอนเจ้าแก่ฤกษ์ตนนั้นว่า ขอเจ้ากูจงเป็นที่พึงแก่ชำ ขอเจ้ากูจงเอาหน่ออันชำองคชาติ ออกให้ชำแต่เถิด ฝิเจ้ากูเอาออกให้ชำได้จริงดังนี้ ชำก็จักสมนาคุณเจ้ากูจะแล นางกล่าวฉนั้นแล้ว ฤกษ์จึงถามนางว่า ฝิเราเอาออกให้ได้ตั้งนั้นนางจักเอาอันใดให้เราจ ฤกษ์ถามสนนี้ นางจึงกล่าวว่า ฝิเจ้ากูมีกวัตฤกษ์เอียงไค ประโยชน์อันใด (หน้า ๑๗๔) ชำก็จักเอาวัตฤกษ์นั้นให้เจ้ากูจะแล นางกล่าวว่านั้นแล้ว ฤกษ์ก็กระทำปองเอาหน่ออันชำองคชาติออกให้นาง ก็ได้ออกจริง นางถามฤกษ์ว่า เจ้ากูจักเอาวัตฤกษ์เอียงเล่าจว่านั่น ฤกษ์จึงกล่าวว่า เสากระทำกับด้วยองคนางเอียงไค เราก็จักเอาวัตฤกษ์อันมีกับองคนางอย่างนั้นแล ฤกษ์กล่าวว่าสนนี้แล้วนางก็กล่าวว่า คำปฤญานแห่งผู้ชำได้กล่าวแก่เจ้ากูว่าฝิเจ้ากูมีกวัตฤกษ์เอียงไค ก็จักเอาวัตฤกษ์นั้นให้แก่เจ้ากูว่าฉนั้น บัดนี้เจ้ากูประโยชน์จะนะมักอันนั้น ชำก็จักเอาอันนั้นให้แก่เจ้ากูจริงแล เท่าว่าวันนี้เจ้ากูจักกระทำสังโยคะกับด้วยชำก็ได้ครั้ง สาเหตุเจ็บแสบร้อนด้วยหน่ออันหักชำนั้นแล ชำจักให้เจ้ากูในวันพุก^{๖๗} ละช้อเจ้ากูจงมาอยู่ที่นี่ ถ้าผู้ชำแต่เถิด เมื่อนั้นฤกษ์จึงถามว่า ฝินางมิให้เสียคำสัจจะปฤญานเสียแก่เราดังนี้ เราก็จักมาอยู่ที่นี่ถ้านางจริงแล ฤกษ์กล่าวฉนั้นแล้ว นางก็กล่าวว่า คำสัจจะปฤญานอันนั้น ผู้ชำก็จักให้เป็นสัจจังหมั่นเที่ยงแก่เจ้ากูดีหลีจริงแล นางกล่าวสนนี้แล้ว เมื่อนั้นฤกษ์แล นางนั้นต่างคนก็ต่างเมื่อสูที่อยู่แห่งตนนั้นแล ในวันหลังนั้น

^{๖๓} ท่อน.

^{๖๔} ตัดคา.

^{๖๕} พยายาม.

^{๖๖} จวบ.

^{๖๗} พรุ้ง.

มาถึงแล้ว ภิกขุตนั่นก็รีบมาสูในป่าที่นั่นจริง นางก็ไปทัน^{๖๘}มาถึงภิกขุด้วยง่าย เป็นอันจำ^{๖๙}นานนัก เมื่อนั้นภิกขุก็บังเกิดด้วยระคะจิต เป็นอันกล้าแข็งแรงขึ้นมากนัก ภิกขุเห็นโกน^{๗๐}ไม้อัน๑มีที่ใกล้ ภิกขุอยู่นั้น ภิกขุ (หน้า ๑๗๕) ก็เอาลิงคะตนไปซุกซอกเข้าโกนไม้อันนั้นภิกขุก็คะนึ่งใจว่าโกนไม้อันนั้นให้ต่างองคชาตนางผู้เห็นว่าสนนี้ก็จะจึงกระทำนั้นแล ยังมีกับแก้^{๗๑}อันอยู่อาศัยที่ในโกนไม้อันนั้น มันเห็นลิงคะภิกขุซอกซุกเข้าไปกับแก้ก็คาบลิงคะภิกขุไว้เลยมิสวะมิวางนั้นแล เมื่อนั้นลิงคะภิกขุก็เข้าโกนไม้ที่นั่นออกมิได้ตราบต่อเต้านางมาถึง ภิกขุนั้นแล้ว เมื่อนั้นนางก็กล่าวซึ่งภิกขุว่า ดูราเจ้ากูท่านจักกระทำสังโยคะกับด้วยข้าท่านจงมากระทำเถิดว่านั้น ภิกขุก็มีปากเท่ายื่นเป็นหน้าดำตันไม้อยู่ที่นั่นนั้นแล นางกล่าวถ้วนสองทีแล้วภิกขุจึงตอบค่านางกล่าวตามอันมีตั้งตนคิดได้คะนึ่งในใจแล กระทำบอกกล่าวแก่นางตามมีจะอันแล้ว เมื่อนั้นภิกขุก็กล่าวแก่นางว่า ขอนางจงเป็นที่พึงแก่เรา ขอนางได้พิจารณาให้เราได้ออกจากโกนไม้ที่นี้แต่เถิด ภิกขุกล่าวสนนี้แล้ว เมื่อนั้นนางพิจารณาได้แล้ว นางก็เอาค้อนมาตีโกนไม้อันนั้นแล้ว กับแก้ก็ย็นสะดุ้งตกใจกลัวก็สวะวางเสียยังอันคาบขบลิงคะนั้นแล้ว ภิกขุก็จึงออกจากโกนไม้ได้นั้นแล ในเมื่อภิกขุออกจากโกนไม้อันนั้นได้แล้ว ภิกขุก็จักกระทำสังโยคะกับด้วยนางถึงได้เป็นหมั้น นางก็จึงกล่าวแก่ภิกขุว่า ในที่เจ้าจักกระทำสังโยคะกับผู้ชำนั้น คำปฏิญาณแห่งผู้ชาก็ได้ให้ว่าฉันนั้นจริงแล เท่าขอไว้ว่า อันพิจารณาดูก่อนว่านั้นแล้วนางก็กล่าวแก่ภิกขุว่าดูราเจ้ากูใน (หน้า ๑๗๖) เมื่อเจ้ากระทำปองร้ายเอาหน่อข่าองคชาตออกให้แก่ชำนั้น เจ้ากูเอาออกได้แล้วนั้น เจ้ากูก็มีคุณแก่ข้าแต่ดีหลีตายในที่นี้ลิงคะแห่งเจ้ากูอันข้ายังโกนไม้อยู่อันเจ้ากูปองร้ายเอาออกมิได้นั้น ผู้ชาก็กระทำปองร้ายเอาออกให้เจ้ากูได้แล้ว เจ้าก็จึง พ้นจากโกนไม้ที่นั่นแล้ว ก็ด้วยขาดาย ในที่นี้ผู้ชาก็จักมีคุณกับเจ้ากูแต่ดีหลีตาย ด้วยจริงเท่าทั้งสองชุนก็ชุน่าเหมือนกัน ต่างคนต่างก็เอาออกให้เหมือนกันตาย เราทั้งสองต่างคนก็ต่างมีคุณเหมือนตาย ในที่นี้คุณแห่งเราทั้งสองประการนี้ ก็หากเสมอกับด้วยกันแต่ดีหลีตาย เจ้ากูพึงให้ลบลายหายเสียด้วยจักเอาวัตถุเอียงนั้นแก่ข้าจริงดีหลีตาย เจ้ากูจักพอยกุมเอาวัตถุนั้นด้วยแก่ผู้ชำนั้นด้วยเหตุอันจา ผิผู้ชามีได้กระทำตอบคุณเจ้ากูดังนี้ ก็หาก ควรแก่เจ้ากูจริงดีหลีตาย นางกล่าวแก่ภิกขุสนนี้แล้ว ภิกขุก็รู้ที่อันจักว่ากล่าวแก่นางได้สักที่นั่นแล ภิกขุก็ได้กระทำสังโยคะกับด้วยนางสักคำ ต่างคนต่างก็หนีเมื่ออยู่ที่อยู่แห่งตนนั้นแล นางแก้อ้อคำภิกขุตอนนี้ก็ถูกบทว่าเอาคุณลบลคุณ เอาโทษลบลโทษนั้นแล ผิว่าคุณนั้นก็มิคุณเสมอกัน

^{๖๘} ไม่ทัน.

^{๖๙} ช้ำ.

^{๗๐} โพล่ง.

^{๗๑} สัตว์เลื้อยคลานชนิดห๑, ทุกข์แก่.

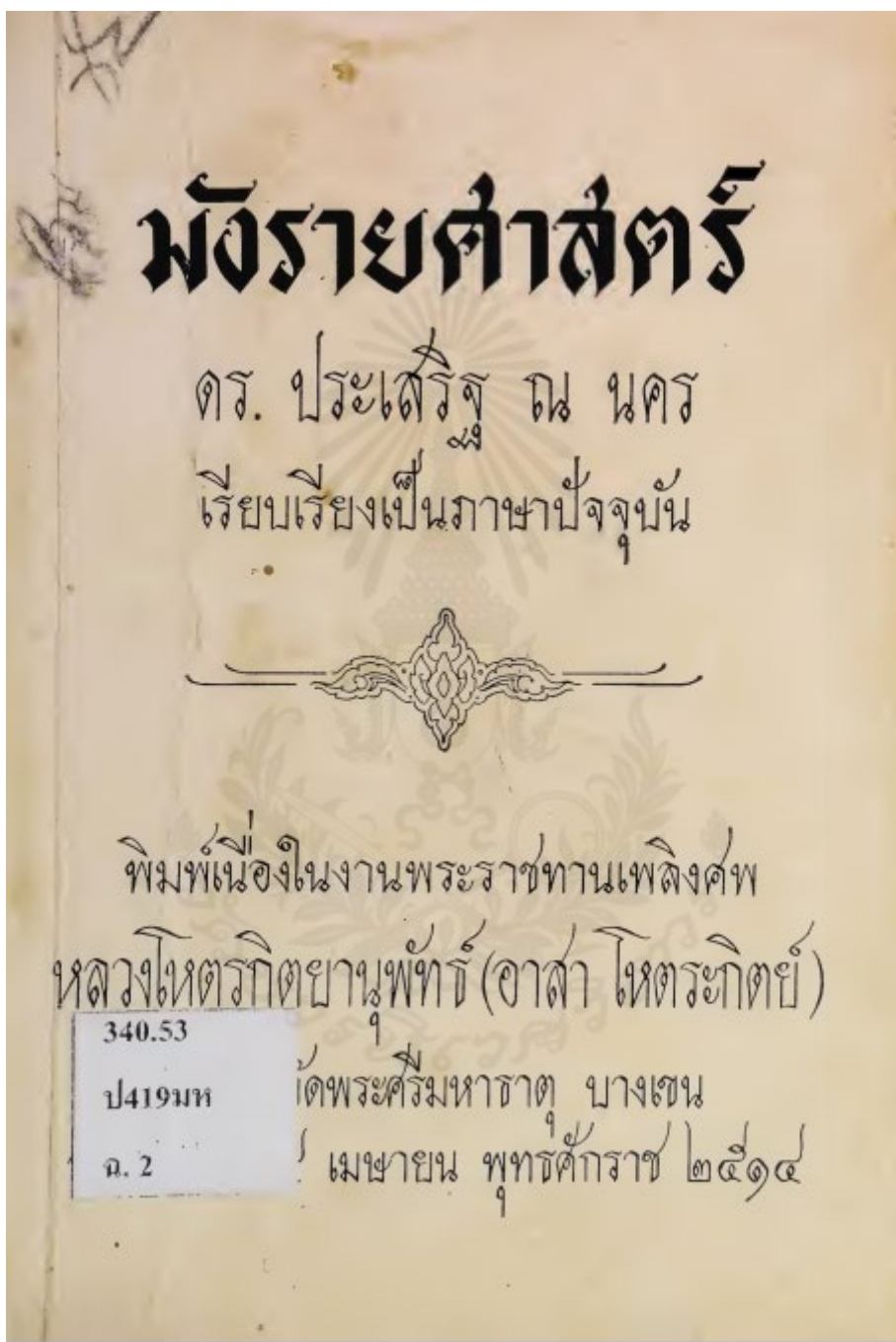
ดังนี้ โทษก็มีโทษเสมอดังกัน เอาคุณลบคุณ เอาโทษลบโทษก็ชอบจริงแล เมื่อภายหลังมีนทานเท่าใด คำอันนั้นก็ปรากฏแก่คนทั้งหลายมากนักแล้ว เจ้าภิกษุสังฆะทั้งหลายได้รู้ก็ (หน้า ๑๗๗) เรียกเอา ภิกษุหนุ่มตนนั้นไปถามเอา ภิกษุตนนั้นก็กล่าวแก่ภิกษุทั้งหลายตามอันมีตั้ง ตนได้กระทำมาแก่ภิกษุทั้งหลายชูประการแล้ว เมื่อเจ้าภิกษุทั้งหลายก็นำเอาภิกษุตนนั้นไปไหว้พระพุทธเจ้านั้นแล เมื่อนั้น พระเจ้าก็เทศนาสำแดงอาบัติแก่เจ้าภิกษุทั้งหลายว่าดังนี้ *วิตกกุวิจาโร โย ปน ภิกษุ วิชาโน สนฺ เตกนิถา ทุกฺขิ วินสฺสทฺธิ มุลสฺเสณํ อาปตฺติโยโหติ โสตฺสฺสภิกษุโนอสฺวาโส ปน ด้วยมีจริง โยภิกษุ โน อันว่าภิกษุตนใด วิตกกุวิจาโร อันมีวิตกวิจารณ์คะนิง สนฺจตฺตนิกา อันใส่ใจกระทำ สุกฺกวิสฺติ ใ้ น้ำกามตนออก อาปตฺติโย อันว่าอาบัติอันใด มุลสฺสทฺธโร เสสานํ อันว่า อาบัติมูลเสนะ โหติ ก็มี โส ภิกษุโน* แก่ภิกษุตนนั้นแล *อสฺวาโส* อันหาสิ่งว่ามีได้ มักว่าหาศีลมิได้จริงแล เมื่อนั้นเจ้าภิกษุทั้งหลายก็ให้เจ้าภิกษุตนนั้นสีกหนีออกจากศาสนาพระเจ้าเสียวันนั้นแล ผู้ใจตะนาวว่า ภิกษุกระทำสนั้น พระเจ้ามิใส่อาบัติพาราชิก เหตุใดนั้นจา ผู้แก้วว่า เหตุภิกษุมิได้ถูกต้องยัง *อุพาทิน รุพอกายสฺสโกอิติ ถิโย* มิได้ถูกต้องเนื้อตนแห่งหญิงผู้ใด มักว่ามีได้กระทำเมถุนธรรมกับผู้หญิงนั้นแล อันนี้พระเทศนา ในสร้อยฎวารสราสจาตะกะส่วนแล

เอาคุณลบคุณให้หายกันเสีย

หนโลกคนคฤหัสถ์ผู้ใดได้กระทำผิดมีโทษด้วยโทษอันใดอันใดก็ตีมีต้นว่า ลักเอาของท่านก็ดี ผู้ลักนั้นก็ลักเอาของท่านจริงดีหลีแล เท่าว่าผู้ลักนั้นก็ลักเอาว่า ข้าเอาน้อย ผู้เจ้าของนั้นพอยกล่าว ว่าผู้ลักจักลักเอาของมันไปหลายของมันเสียว่าสนั้น ในเมื่อขาทั้งสองพากันไปให้ว่ากลับได้นั้น ผู้เจ้าของนั้นตั้งปลูกคำขึ้นว่าของข้าเสียวัตถุไป ๒๐๐ น้ำหนักเงินว่าดังนี้ ผู้ลักนั้นก็ลักเอาว่า ข้าลักเงินแต่ ร้อยน้ำหนักเงินว่าสนั้น ในเมื่อจำเมืองทั้งหลายได้ให้ตลอดรอดแผ้ว^{๗๒}แจ้งจึงจริงของมิเสียหลายมิ เหมือนดังคำเจ้าของกล่าวนั้น เท่าเสียส่วนร้อยน้ำหนักเงิน เหมือนดังคำผู้ลักกล่าวจริงดังนี้ ก็มีพึง ใส่ทัณทสินไหมแก่ผู้ลักให้เจ้าของตายเหตุพอยมิให้ผู้ลักมีโทษมิไหมผู้ลักให้แก่เจ้าของนั้นดังจะรื้อว่านั้น เหตุชั่วของก็มีโทษด้วยอันเจ้าของได้ยกอธิกรณ์อุทธรณ์โทษขึ้นใส่ท่านนั้นจริงแล เท่าว่าผู้ลักก็มีโทษจริงดีหลีตายด้วยโทษผู้ลักนั้นก็ส่วนร้อยเงิน โทษผู้เจ้าของได้ยกอุทธรณ์ขึ้นใส่ผู้ลักก็นำร้อยเงิน ด้วยโทษผู้ลักแลโทษเจ้าของก็เสมอกันนั้นตาย เหตุนั้นจึงว่ามีพึงไหมผู้ลักให้แก่เจ้าของ ควรเอาโทษลบโทษให้ลบลายหายแก่กันเสีย เทียบเป็นดั่งหน่อไม้หักข้างคชาตนั้น ชอบแลเท่าควรให้ผู้ลักส่งเงิน ร้อย

^{๗๒} ถึงที่สุด.

เอกสาร มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเส้าไห้

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อภาษาไทย : นายวันชัย พลเมืองดี
ชื่อภาษาอังกฤษ : WANCHAI PHOLMUANGDEE
เกิดที่ : จังหวัดพะเยา
วัน เดือน ปี : เกิด ๑๕ เมษายน ๒๕๐๘
เชื้อชาติ : ไทย ศาสนา พุทธ
หน่วยงานที่สังกัด : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตพะเยา
วันที่เข้าเป็นพนักงาน : ๑ ตุลาคม ๒๕๔๑
สถานที่ติดต่อที่ทำงาน : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตพะเยา chaibaibou@hotmail.com
วัดศรีโคมคำ อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา
รหัสไปรษณีย์ ๕๖๐๐๐
ที่บ้าน : ๘๐๐/๑๓ หมู่บ้านเอื้ออาทร๑ ตำบลท่าวังทอง อำเภอ
เมือง จังหวัดพะเยา รหัสไปรษณีย์ ๕๖๐๐๐
โทร ๐๕๔ - ๔๘๕๘๙๑, ๐๘๔-๐๔๐๓๕๖๐

ประวัติการศึกษา

- ปริญญาตรี : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์
วิทยาเขตเชียงใหม่
ปริญญาโท : University of Delhi , Master of Arts
ปริญญาเอก : Magadh University , Ph.D.

ประวัติทำงาน

- ตุลาคม ๒๕๔๖ : เป็นหัวหน้าสาขาวิชาพระพุทธศาสนา
- ตุลาคม ๒๕๕๐ : เป็นหัวหน้าสาขาวิชาพระพุทธศาสนา
- มิถุนายน ๒๕๕๐ : เป็นเลขานุการบัณฑิตศึกษา วช.พะเยา
- กุมภาพันธ์ ๒๕๕๒ : รองอธิการบดีฝ่ายกิจการทั่วไป
- : เป็นคณะกรรมการวิทยาลัยสงฆ์
- : เป็นคณะกรรมการสาขาวิชาพระพุทธศาสนา
- : เป็นคณะกรรมการประจำวิทยาเขต
- : เป็นคณะกรรมการสภาวิทยาเขตพะเยา
- : ภาระงานพิเศษที่ได้รับมอบหมายจากรองอธิการบดีวิทยาเขตพะเยา

ตำแหน่งวิชาการ ผศ. : ๒๗ ธันวาคม ๒๕๕๐

- ผลงานวิชาการ : หนังสือสืบสานปูอาจารย์
- : หนังสือธรรมประยุกต์
- : หนังสือ สืบสานตำนานปูอาจารย์
- : หนังสือ พจนานุกรมบาลีล้านนา (๕๘)
- : หนังสือ พจนานุกรมไทย-ล้านนา(๖๐)
- : เอกสารประกอบการสอนธรรมประยุกต์
- : เอกสารการสอนวิชาธรรมนิเทศ
- : เอกสารการสอนจิตวิทยาในพระไตรปิฎก
- : เอกสารประกอบการสอนพุทธศิลปะ
- : เอกสารประกอบการสอนวิชาหลักธรรมภิบาล
- : เอกสารประกอบการสอนวิชาศาสนพิธีกร
- : ปรีวรรดิพระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาฯ เป็น ภาษาล้านนา
๔๕ เล่ม

ผลงานวิจัย : วิเคราะห์ความเชื่อทางพระพุทธศาสนาในการปลูกบ้าน

ชาวพุทธล้านนา ๕๔

- : ศึกษาความพร้อมในการจัดการศึกษาของมหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตภาคเหนือ
ตอนบน ในอนุภูมิภาคแม่น้ำโขง (๕๕) รายงานผลการวิจัย
เรียบร้อย
- : รูปแบบการบริหารจัดการและการเสริมสร้างเครือข่ายของ
องค์กรพระพุทธศาสนาด้านการปกครองในสังคมไทย ๕๕
(รายงานผลการวิจัยเรียบร้อย)
- : โครงการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ของสังคมตาม
แนวพุทธศาสนาโดยการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในเขต
ภาคเหนือ ๕๖ (รายงานผลการวิจัยเรียบร้อย)
- : ศึกษาแนวทางการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม : พระ
ธาตุนครประจำปีเกิด ๕๗ (รายงานผลการวิจัยเรียบร้อย)
- : วิเคราะห์การบริหารจัดการการพัฒนาและเสริมสร้างสุขภาวะ
ผู้สูงอายุตามแนวพระพุทธศาสนา (๒๕๕๙) รายงานผลการวิจัย
เรียบร้อย
- : การสืบค้นและอนุรักษ์เอกสารคัมภีร์โบราณของวัดในกลุ่มจังหวัด
ล้านนาและการถ่ายทอดภูมิปัญญาล้านนา เพื่อการสร้างแหล่ง
เรียนรู้ในท้องถิ่น ๕๙ รายงานผลการวิจัยเรียบร้อย
- : โครงการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสนา
(๒๕๕๙-๒๕๖๐) รายงานผลการวิจัยเรียบร้อย
- : รูปแบบการพัฒนาพื้นที่และกิจกรรมเพื่อการพำนักระยะยาว (Long
Stay) สำหรับผู้สูงอายุชาวต่างชาติ ในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย
และพะเยา(๒๕๖๒) รายงานผลการวิจัยเรียบร้อย

